

بنیاد

شهید

و امور ایثارگران

۱۳۵۸

معاونت فرهنگی و آموزشی

بنیاد شهید و امور ایثارگران
معاونت فرهنگی و آموزشی

دوفصلنامه شاهد اندیشه

دوره سوم، شماره ۱، (پیاپی ۵)، بهار و تابستان ۱۴۰۱

دوفصلنامه شاهد اندیشه

دوره سوم، شماره ۱، (پیاپی ۵)، بهار و تابستان ۱۴۰۱

صاحب امتیاز: بنیاد شهید و امور ایثارگران

مدیر مسئول: رحیم نریمانی

سرمدیر: احمدعلی قانع

هیأت تحریریه:

عباس اسدی	دانشیار دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی
غلامرضا جمشیدپنا	استاد دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران
محمود جمعه‌پور	دانشیار برنامه‌ریزی اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی
علی رجب‌زاده طهماسبی	دانشیار دانشکده تولید رادیو و تلویزیون دانشگاه صداوسیما
محمد سلطانی‌فر	دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران
رحمان سعیدی	دانشیار دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی
ستار عودی	دانشیار بنیاد دائرةالمعارف اسلامی دانشگاه معارف اسلامی
احمدعلی قانع	دانشیار دانشکده الهیات، معارف اسلامی و ارشاد دانشگاه امام صادق (ع)
علی اصغر کیا	استاد دانشکده علوم ارتباطات دانشگاه علامه طباطبائی
امیدعلی مسعودی	دانشیار دانشکده فرهنگ و ارتباطات دانشگاه سوره

مدیر اجرایی: سیده فاطمه رضایی

ویراستار و صفحه‌آرا: شادی ستارپور

ویراستار انگلیسی: یعقوب احمدلو

طراح جلد: علی کفالتی

چاپخانه: کوثر

تلفن: ۰۲۱-۸۸۳۰۸۰۸۶

سامانه ارسال مقالات:

<http://www.shahedeandisheh.ir>

بهای تک‌شماره: ۳۰۰۰۰۰ ریال

فصلنامه شاهد اندیشه بر اساس مجوز انتشار به شماره ثبت ۸۵۴۶۵، معاونت امور مطبوعات و اطلاع‌رسانی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی از بهار ۱۴۰۰ به دو فصلنامه تغییر وضعیت شد. نشانی: خیابان طالقانی، خیابان ملک‌الشعرای بهار شمالی، پلاک ۵، معاونت فرهنگی و آموزشی، طبقه سوم، اداره کل اسناد و انتشارات، دفتر فصلنامه

◀ سخن مدیرمسئول

در تاریخ کشور عزیزمان ایران اسلامی وقایع زیادی به ثبت رسیده است که همه بیانگر فرهنگ غنی و ارزشمند مردم این مرزوبوم است. اما در ارزش‌های فرهنگی، بارزترین و مؤثرترین پارامتر روحیه مقاومت، ایستادگی، ایثار و شهادت‌طلبی است که همیشه تاریخ به‌عنوان قدرت بازدارندگی برای استعمارگران در تنظیم معادلات جهانی، طمع‌ورزی و تهاجم موردتوجه بوده است. بنابراین، شناخت علمی مؤلفه‌ها، تقویت، ترویج و تعمیق این ارزش‌های والای فرهنگی به‌صورت اصولی و به‌طور مستقیم در اقتدار، عزتمندی و استقلال کشور تأثیر دارد و این نشریه علمی درصدد است با تبیین مفاهیم علمی به‌عنوان درگاهی برای جمع‌آوری و انتشار اندیشه‌ها و پژوهش‌های علمی در این راستا ایفای نقش نماید و فرهنگ غنی ایثار و شهادت را به یاد شهیدان و امام شهیدان بسط و گسترش دهد. ان‌شاءالله

◀ درباره مجله

شاهد اندیشه مجله‌ای است که تحقیقات نظری و تجربی در حوزه ایثار اجتماعی در جامعه با استفاده از یافته‌های علمی و تخصصی را منتشر و می‌کوشد آخرین یافته‌های پژوهشگران در این رشته را معرفی کرده و تحقیقات تجربی در حوزه‌های مربوط را منتشر کند. این مجله علاقه‌مند است دیدگاه نقادانه در این قلمرو را بسط و گسترش دهد و هدف مجله بسترسازی علمی برای استفاده حداکثری از مقوله ایثار و شهادت در توسعه فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی کشور.

محورهای موضوعی دوفصلنامه «شاهد اندیشه» بدین قرار است:

- بررسی تطبیقی روحیه ایثار و حماسه‌آفرینی در جنگ هشت‌ساله با دیگر کشورها؛
- مدافعان سلامت و ایثار جامعه پزشکی و پرستاران؛
- بررسی نحوهٔ تکریم ایثارگران در ایران و سایر کشورها؛
- تحلیل و ارائه اندیشه‌های اندیشمندان، صاحب‌نظران و نخبگان در حوزهٔ فرهنگ ایثار و شهادت، دفاع مقدس و کاربست آن در فضای رسانه‌های کشور؛
- تحلیل نقش رسانه‌ها در اشاعه و گسترش فرهنگ دفاع مقدس؛
- تحلیل محتوا و تحلیل گفتمان متون و آثار به‌جا مانده از دفاع مقدس؛
- ادبیات دفاع مقدس (تحلیل مضامین فرهنگی و عرفانی در اشعار، متون و منظومه‌های مربوط به دفاع مقدس)؛
- هنر و دفاع مقدس (نقاشی و موسیقی، هنرهای تجسمی، معماری، نمایش‌های مذهبی و ...)؛
- بازنمایی فرهنگ ایثار، شهادت، دفاع مقدس در رسانه‌های ایران (رادیو، تلویزیون، سینما، تئاتر و ...)؛
- آسیب‌شناسی ترویج فرهنگ دفاع مقدس، فرهنگ ایثار و شهادت در میان نسل‌های پس از دفاع مقدس؛
- زنان و دفاع مقدس؛
- تحلیل نقش فرهنگ ایثار، شهادت و دفاع مقدس در تقویت و ارتقاء هویت دینی و ملی؛
- ترسیم چشم‌انداز بنیاد شهید و امور ایثارگران؛
- بررسی نقش رسانه‌های نوین و توسعه فرهنگ ایثار و شهادت؛
- نقش پیام‌رسان‌های خارجی در فرهنگ ایثار و شهادت؛
- تبیین مفهوم ایثار و شهادت در چهل‌سالگی نظام جمهوری اسلامی ایران؛
- مدل‌سازی توسعه پایداری در بنیاد شهید و امور ایثارگران؛
- بررسی راهکارهای ترویج و تبلیغ مؤثر روحیهٔ ایثار و ایثارگران در مدارس آموزش و پرورش؛
- بررسی وضعیت نظام ارزشی بین دانشجویان شاهد و ایثارگر؛
- بررسی اثربخشی تبلیغات شهری در حوزه ایثار و شهادت؛
- بررسی موضوعی وصیت‌نامه‌های شهداء؛
- بررسی راهکارهای ارتقای سطح خوداتکایی در بین فرزندان ایثارگران؛
- مهندسی فرهنگی حوزه ایثار و شهادت؛
- واکاوی انگیزه حضور ایثارگران در جبهه؛
- بررسی تطبیقی خدمت‌رسانی به ایثارگران در ایران و سایر کشورها؛
- ایثار اجتماعی؛
- دیپلماسی ایثار به‌مثابه گفتمان مشترک جهانی؛
- نقش روحیه ایثار و ایثارگری در توسعه و پیشرفت کشور؛
- بازنمایی تاریخ جنگ.

* منظور از دفاع مقدس: (دفاع هشت سال مقدس، دفاع از حرم، دفاع از امنیت، دفاع عالمان دینی از دین و اعتقادات و ...)

❖ نکات ضروری در تهیه و ارسال مقاله

- مقاله ارسال شده نباید پیش از این، در هیچ یک از نشریه های داخلی یا خارجی چاپ شده باشد.
- مسئولیت حفظ حقوق دیگر مؤلفان، بر عهده نویسنده مسئول است و تنها با او تماس گرفته یا مکاتبه خواهد شد. مجله، مسئولیتی در قبال دعاوی بین نویسندگان و نیز نویسندگان و سایر مراجع ندارد.
- در مقاله های برگرفته از پایان نامه ها یا طرح های پژوهشی دانشگاه ها و سازمان ها، ذکر تاریخ انجام پژوهش، نام استادان راهنما و مشاور، دانشگاه یا سازمان مربوط و منابع مالی و اعتباری طرح پژوهشی ضروری است.
- مقاله های دریافت شده پس از پذیرش اولیه در هیأت تحریریه، برای ارزیابی، دست کم به دو نفر از داوران صاحب نظر و کارشناس در زمینه موضوع مقاله، بدون نام نویسنده، ارسال خواهند شد. پذیرش نهایی براساس نظر داوران و منوط به موافقت هیأت تحریریه است.
- نویسنده موظف است تمام موارد پیشنهاد شده از سوی کارشناسان را اصلاح کند. اعمال اصلاحات پیشنهادی از سوی نویسنده، به منزله پذیرش مقاله نیست و پس از آن، مقاله، بار دیگر مورد بررسی و ارزیابی قرار خواهد گرفت.
- مقاله های پذیرش شده براساس نوبت و با توجه به موضوع مجله، به چاپ خواهند رسید اما آن دسته از مقاله های پژوهشی که دارای جنبه هایی از ابتکار، نوآوری و به روز بودن منابع هستند، بر سایر مقالات مقدم شمرده می شوند.
- مسئولیت علمی مقاله بر عهده نویسنده یا نویسندگان آن است و دیدگاه های نویسندگان مقالات، لزوماً دیدگاه مجله نیست.
- مقاله، باید در قالب Word، با قلم Blotus و شماره ۱۲ از طریق سامانه اینترنتی فصلنامه به آدرس WWW.Shahedeandisheh.ir ارسال شود.
- دوفصلنامه شاهد اندیشه در پذیرش، رد، تلخیص و ویرایش مقالات آزاد است.
- استفاده از مطالب دوفصلنامه شاهد اندیشه در صورت ذکر مأخذ مانعی ندارد.

فهرست

- تأثیر ایثارگری اجتماعی بر تقویت سرمایه اجتماعی در بین شهروندان یزد ۹
سیدعلیرضا افشانی، یزدان کریمی منجرمویی
- تبیین جامعه‌شناختی فرهنگ ایثار و شهادت ۳۳
بهاره نصیری، آمنه بختیاری
- انعکاس ارزش‌های انقلاب ۵۷ در رادیو انقلاب: (مطالعه نحوه ارزش‌گذاری به انقلاب اسلامی ایران در برنامه صبحگاهی طلوع فجر) ۶۹
محمدرضا مانی‌فر، زینب حاجی علی‌محمدی
- رابطه مؤلفه‌های مدیریت جهادی در بیانات مقام معظم رهبری، با محبوبیت سردار سلیمانی و اولویت‌بندی آن‌ها ۹۷
افسانه اکبری
- تأثیر فرهنگ ایثار اجتماعی بر سرمایه اجتماعی در وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی ۱۲۹
علیرضا حفیظی
- تحلیل عامل اکتشافی، تأییدی و همسانی درونی پرسشنامه محقق ساخته فرهنگ ایثار و شهادت در پرستاران ۱۵۳
خداداد میرزائی، نادر سلیمانی
- «معنویت سیاسی و منبع الهام»؛ گفتمان دفاع مقدس از منظر امام خمینی (ره) و آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی) ۱۸۳
امیرحسین تمنائی، حسین ساری، محمدصادق جلالی‌راد
- شناخت عوامل مؤثر بر ایجاد فرهنگ ایثار اجتماعی در دانشگاه آزاد اسلامی ۲۱۹
سمیه فجری
- انقلاب اسلامی و فعالیت‌های فرهنگی هدفمند «با تأکید بر مفهوم عدالت» ۲۴۳
توحید محرمی
- میزان اضطراب امتحان در دانش‌آموزان دوره متوسطه شهر تهران و رابطه آن با متغیرهای زمینه‌ای (مورد مطالعه؛ فرزندان خانواده‌های ایثارگران) ۲۶۵
سمیه تاجیک اسماعیلی
- ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی احداث مجموعه‌های ورزشی جانبازان و معلولان (بامطالعه سوله ورزشی شهید بهشتی در منطقه ۸ شهرداری تهران) ۳۰۱
فردین منصوری، مینا چناری
- راهکارهای نهادینه‌سازی (تعمیق، ترویج و تحفیظ) فرهنگ ایثار و شهادت در نظام آموزش و پرورش ۳۲۱
مهدی میرزایی، عباس عامری‌پور

تأثیر ایثارگری اجتماعی بر تقویت سرمایه اجتماعی در بین شهروندان یزد

سیدعلیرضا افشانی^۱، یزدان کریمی منجرموئی^۲

چکیده:

سرمایه اجتماعی منبعی است که مردم جامعه، منافع شخصی خود را فدای منافع جمعی می‌کنند، سرمایه اجتماعی ثروتی بی‌انتهاست که حفظ و تولید آن نیاز به تحقق شرایطی دارد. یکی از این شرایط، ایثارگری اجتماعی است که نماد دیگر دوستی و همبستگی است. هدف از این پژوهش، بررسی تأثیر ایثارگری اجتماعی بر سرمایه اجتماعی در بین شهروندان ۶۴-۱۶ ساله شهر یزد بود. در این پژوهش، به روش پیمایش و با نمونه‌گیری خوشه‌ای، ۳۸۴ نفر به‌عنوان نمونه انتخاب شدند. برای جمع‌آوری اطلاعات از پرسشنامه استفاده شد که آلفای کرونباخ برای متغیر ایثارگری اجتماعی برابر ۰/۷۹ و برای سرمایه اجتماعی برابر ۰/۸۴ به دست آمد. یافته‌ها بیانگر آن بود که ایثارگری اجتماعی بر سرمایه اجتماعی تأثیر مستقیم و معنی‌داری داشت و ایثارگری اجتماعی ۳۵ درصد از واریانس متغیر وابسته (سرمایه اجتماعی) را تبیین می‌کند. همچنین نتایج نشان داد که بین سن و وضعیت تأهل با ایثارگری اجتماعی رابطه معنی‌داری وجود داشت اما بین ایثارگری اجتماعی برحسب جنس افراد تفاوت معنی‌داری وجود نداشت.

واژگان کلیدی:

ایثار، ایثارگری اجتماعی، اعتماد اجتماعی، سرمایه اجتماعی، یزد.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۳/۲۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۴/۱۵

۱. استاد جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه یزد، یزد، ایران (نویسنده مسئول).
afshanalireza@yazd.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی ایران، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه یزد، یزد، ایران.
yazdan484@yahoo.com

❖
مقدمه

یکی از مفاهیم بین‌رشته‌ای در علوم انسانی که بر نقش نیروهای اجتماعی در توسعه جوامع تأکید دارد مفهوم سرمایه اجتماعی است. این مفهوم، نشان می‌دهد که متغیرهای اقتصادی و فرهنگی جوامع متأثر از ساختارها و روابط اجتماعی حاکم بر جامعه می‌باشند. روند رو به رشد و پیشرفت جوامع بیانگر این مهم است که سرمایه‌های فرهنگی و اقتصادی در صورت بهره‌گیری از سرمایه اجتماعی موجبات توسعه یک کشور را فراهم می‌کنند. باوجود سرمایه اجتماعی، کنش‌های اجتماعی تسهیل و هزینه تعاملات کاهش می‌یابد. درواقع ثبات و انسجام اجتماعی به همراه همکاری و مشارکت که از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی هستند، شروط لازم برای توسعه می‌باشند. سرمایه اجتماعی عبارت از ارتباطات و شبکه‌های اجتماعی است که می‌تواند حس همکاری و اطمینان را در میان افراد یک جامعه پدید آورد (جوان‌پور و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۴۶).

از نظر کلمن تعامل اجتماعی به‌عنوان شکلی از مبادله در نظر گرفته می‌شود و سرمایه اجتماعی برای او وسیله‌ای جهت تبیین نحوه همکاری و تعاون افراد با یکدیگر است. فوکویاما نیز سرمایه اجتماعی را یک هنجار اجتماعی بیان می‌کند که همکاری بین دو نفر یا چند نفر را تقویت می‌بخشد و آن را ویژگی عمل متقابل بین دو دوست می‌داند. او معتقد است که اعتماد، شبکه‌های ارتباطی و مشارکت مدنی، همگی محصول سرمایه اجتماعی هستند، نه اینکه خود آن‌ها سرمایه اجتماعی به حساب آیند (کهن‌سال و محمدی، ۱۳۹۸: ۲). سرمایه اجتماعی موضوعاتی اعم از شدت و کیفیت روابط و تعاملات بین افراد و گروه‌ها، احساس تعهد و اعتماد دوجانبه نسبت به هنجارها و ارزش‌های مشترک را شامل می‌گردد و به‌عنوان یک حس تعلق و همبستگی، پایه مهم پیوستگی اجتماعی در نظر گرفته می‌شود (قربانی، ۱۳۹۷: ۱۰۵). میزان سرمایه اجتماعی در نحوه روابط اجتماعی افراد، ارزش‌ها و نگرش‌ها و عقاید آن‌ها مؤثر است و کسانی که سرمایه بیشتری در اختیار دارند بهتر می‌توانند روایت خود از دنیای اجتماعی را بر ساخت کنند (احمدی، ۱۳۹۵: ۳).

با توجه به تعاریفی که از سرمایه اجتماعی ارائه شد، به نظر می‌رسد ارزش‌ها و باورها از عوامل مؤثر بر سرمایه اجتماعی است. همه جوامع، ارزش‌های والا و اصیلی دارند که ریشه فرهنگ آن جامعه را تشکیل می‌دهند و جایگاه این ارزش‌ها در جوامع به شکلی است که هر ملتی، هویت و حیات اجتماعی خودش را در حفظ، پایبندی، احترام و انتقال آن‌ها به نسل بعدی

می‌داند (Kanas et al. 2015: 124). جامعه ما نیز از ارزش‌های دیرین و اصیلی برخوردار است که در سایر جوامع کمتر می‌توان یافت. فرهنگ و روحیه ایثارگری یکی از این ارزش‌هاست که در جامعه ما با آموزه‌های دینی و فرهنگ عاشورایی عجین شده است و از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است (موسی‌پور، ۱۳۹۱: ۱۰۶). ارزش ایثار و داشتن روحیه ایثارگری از برجسته‌ترین ارزش‌های بشری است که نماد و نمود دیگرخواهی انسان است و روح همون دوستی او را به نمایش می‌گذارد؛ و گاه تا آنجا پیش می‌رود که فردی یا جمع کثیری جان خود را در راه دیگری و دیگران از دست می‌دهند تا ایثار و از خودگذشتی را در عمل تفسیر کنند. ایثار، گاه در قالب هزینه مادی، گاهی هزینه نمودن منزلت اجتماعی و گاهی نیز با فدا کردن جان معنا می‌یابد. فرد ایثارگر آزادانه و آگاهانه از خویش می‌گذرد و منافع غیر را بر منافع خود ترجیح می‌دهد. «ایثار یک هیجان زودگذر و بروز آنی یک احساس نیست، بلکه استکمال شعوری است که در یک انتخاب تجلی می‌یابد» کش او در زمین صورت می‌گیرد؛ اما نگاه کنشگر به آسمان است (کمربگی و باپیری، ۱۳۹۴: ۱۵۵). ایثار اثبات برتری و مقدم داشتن آن چیزی است که در انتخاب و اختیار کردنش بر دیگران زیادی است. ایثار نهایت بخشش، گذشت و برگزیدن غیر بر خود است، یعنی به‌رغم نیاز به چیزی، دیگران را بر خود بدان چیز مقدم داشتن است و بالاترین درجه سخاوت و از خودگذشتی است (شعبانی‌مقدم و همکاران، ۱۴۰۰: ۷۵). روحیه ایثارگری برگرفته از ایدئولوژی و جهان‌بینی افراد است که روش زندگی خاصی را برای فرد تعیین می‌کند. زمانی که جهان‌بینی اشخاص برگرفته از ایثار باشد، انسان خود را در ارتباط با خداوند احساس می‌کند و در جهت حفظ این رابطه تلاش کرده و ارزش‌های اخلاقی و الایی در فرد شکل می‌گیرد که موجب می‌شود با برقراری تعادل، اعتماد و توجه به ارزش‌های اخلاقی، شبکه‌ای از همدلی، درک و مسئولیت‌پذیری در رفتار افراد بروز نموده، به زندگی افراد معنا بخشیده و باعث تقویت و تحکیم سرمایه اجتماعی شود (کردنائیج و خلیلی پالندی، ۱۳۹۷: ۵۶-۵۵). همچنین افرادی که از روحیه ایثارگری برخوردار هستند هر زمانی که احساس کنند، منافع ملی، دینی و عقیده آن‌ها در خطر است بدون هیچ‌گونه چشمداشت مادی و به دست آوردن جایگاه بالا یا پست و مقام، بدون ریا و با شجاعت در همه جبهه‌ها حضور می‌یابند و در راه آن‌ها جانفشانی می‌کنند (شعبانی‌مقدم و همکاران، ۱۴۰۰: ۸۱).

امروزه سرمایه اجتماعی به دلایل متعددی دچار فرسایش شده است و روز به روز اشخاص بیشتر از هم فاصله می‌گیرند و دچار گرایش‌هایی همچون، بیگانگی، بی‌تفاوتی اجتماعی و سردی روابط و عدم احساس مسئولیت نسبت به یکدیگر، گسترش فردگرایی و ترجیح منافع فردی بر جمعی شده‌اند که این گرایش‌ها به شدت بر فرهنگ دیگرخواهی و همدلی، هماهنگی‌ها، همکاری‌ها و تعاون خودکار تأثیر نامساعد و مختل‌کننده خواهد داشت؛ اما ایثارگری اجتماعی که مبتنی بر روابط تعمیم‌یافته و غیره شخصی و جریان تعامل اجتماعی در شبکه بزرگ نظام اجتماعی است می‌تواند به‌عنوان عامل تحکیم‌کننده پیوندهای جمعی و افزایش روحیه تعاون و همکاری میان مردم و بالابردن عزت آنان بر سرمایه اجتماعی تأثیر بگذارد و روند آن را جهت‌دهی کند. به همین منظور با توجه به مطالب مطرح‌شده پژوهش حاضر در نظر دارد به تأثیر ایثارگری اجتماعی بر سرمایه اجتماعی در بین شهروندان یزدی بپردازد و به سؤالات ذیل پاسخ دهد: میزان ایثارگری اجتماعی در بین مردم یزد چقدر است؟ میزان سرمایه اجتماعی مردم یزد چقدر است؟ تأثیر ایثارگری اجتماعی بر سرمایه اجتماعی چقدر است؟

پیشینه پژوهش

پژوهشی در مورد اثرات فرهنگ ایثار و شهادت بر رفتار شهروند با تأکید بر نقش میانجی سرمایه اجتماعی توسط قاسم‌پور و همکاران (۱۳۹۸) انجام شد. نتایج نشان داد که فرهنگ ایثار و شهادت و مؤلفه‌های آن (عمل صالح، مردم‌داری و عدم تعلق به دنیا) به‌طور مستقیم و غیرمستقیم از طریق تقویت سرمایه اجتماعی بر رفتار شهروند سازمانی تأثیر دارد و اشاعه فرهنگ ایثار در محیط‌های سازمانی، باورها و ارزش‌های انسانی آنان را در بروز رفتارهای فرانقشی و ایجاد اعتماد میان فردی که حاصل آن پدید آمدن سازمان اخلاق‌مدار است هدایت می‌کند.

پژوهشی در مورد تأثیر سرمایه اجتماعی در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت توسط کهن‌سال و محمدی (۱۳۹۸) انجام گرفت. نتایج پژوهش نشان داد که سرمایه اجتماعی با مؤلفه‌هایی چون اعتماد اجتماعی، مشارکت مدنی، مشارکت مذهبی، بخشش و روحیه داوطلبی، عدالت اجتماعی

و مشارکت سیاسی در ترویج فرهنگ ایثارگری مؤثر است و این سرمایه اجتماعی، سنگ بنای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت است.

کردناییچ و خلیلی پالندی (۱۳۹۷)، پژوهشی در مورد تأثیر فرهنگ ایثار و شهادت بر سرمایه اجتماعی با میانجی‌گری باورهای دینی انجام دادند. نتایج نشان داد که: فرهنگ ایثار و شهادت بر باورهای دینی و سرمایه اجتماعی تأثیرگذار بوده و باورهای دینی نیز به تبع آن با اثرگذاری بر سرمایه اجتماعی، باعث تحکیم و تقویت روابط اجتماعی بین افراد می‌شود. دینداری می‌تواند شبکه اعتمادی بین افراد ایجاد کند و روابط درون‌گروهی و بین‌گروهی را منسجم کند همچنین افراد دیندارتر به خاطر شبکه روابط گسترده‌تر، موجب بهبود اعتماد و مشارکت گروهی بیشتر می‌شود.

پژوهشی توسط زارع و دانشپذیر (۱۳۹۵)، درزمینه مطالعه جامعه‌شناختی رابطه دینداری و اعتماد اجتماعی با گرایش به ایثارگری در استان کهگیلویه و بویر احمد انجام گرفت. نتایج نشان داد که بین متغیرهای زمینه‌ای چون جنس، وضعیت تأهل، تحصیلات و سن با ایثارگری رابطه معناداری وجود نداشت اما بین متغیرهای دینداری و اعتماد با روحیه ایثارگری رابطه معنی‌داری وجود داشت به نحوی که با بالا رفتن سطح اعتماد اجتماعی و دینداری، میزان گرایش به ایثارگری نیز افزایش می‌یابد.

پژوهشی توسط خازنده و همکاران (سال ۱۳۹۲) در مورد بررسی راهکارهای حفظ، تقویت و نهادینه کردن روحیه ایثارگری انجام گرفت. نتایج نشان داد که عوامل مؤثر در تقویت روحیه ایثارگری از دیدگاه ایثارگران و مردم عادی عبارت‌اند از: معرفی ایثارگران و شناساندن الگوهای ایثار و شهادت به نسل جوان و افراد عادی جامعه، تلاش در جهت رفع نیازهای اولیه افراد جامعه مانند نیاز به شغل و ازدواج، پرهیز از دنیاطلبی و مادی‌گرایی مسئولان. همچنین عواملی همچون تجمل‌گرایی، فاصله طبقاتی، فاصله گرفتن مسئولان از مردم، تظاهر کردن به افراد ایثارگر، اشتباه نشان دادن تصویر ایثارگران به جوانان، فقر و وجود تبعیض در جامعه باعث تضعیف روحیه ایثارگری می‌شود (Mostafa and Bottomley, 2020). پژوهشی در مورد رهبری ایثارگرایانه و رفتارهای کارکنان، نقش سرمایه اجتماعی سازمانی انجام دادند. نتایج نشان داد که بین کنش‌های رهبران ایثارگر و گسترش سرمایه اجتماعی رابطه وجود دارد و رهبران فداکار و ایثارگر، ادراک

کارکنان را از اهمیت نیازهای جمعی شکل می‌دهند و اعتماد مشترک و اهداف و اقدامات جمعی را تقویت می‌کنند. همچنین رهبران فداکار با توجه به روابط گسترده‌ای که دارند به راحتی تبادلات اجتماعی را انجام می‌دهند و باعث پیوند اجتماعی بیشتر بین کارکنان می‌شوند (Kim and Lee, 2016)، پژوهشی در مورد تأثیر سرمایه اجتماعی و نوع دوستی بر قصد بازدید مجدد سالمندان از سایت‌های شبکه اجتماعی با اهداف مرتبط با گردشگری به انجام رساندند. نتایج نشان داد سرمایه اجتماعی تأثیر معنی‌داری با پیوند مشترک و هویت مشترک دارد، درحالی‌که این تأثیر کمی بیشتر بر روی هویت مشترک است و نوع دوستی نیز بر هویت و پیوند مشترک تأثیر دارد و این تأثیر بیشتر بر پیوند مشترک است تا هویت مشترک. (Yablo and Field, 2007)، پژوهشی در مورد نقش فرهنگ در ایثارگری در بین تایلندی‌ها و آمریکایی‌ها انجام دادند. نتایج نشان داد که تایلندی‌ها بیشتر بر رفتارهای ایثارگرایانه تأکید دارند و عامل مذهبی را مهم‌ترین دلیل در گرایش به رفتارهای جمع‌گرایانه به‌ویژه نوع دوستی می‌دانند. ولی آمریکایی‌ها بیشتر بر فردگرایی تأکید دارند و نقش مذهب در گرایش به رفتارهای ایثارگری در بین آن‌ها کم‌رنگ است و به‌طور کلی تایلندی‌ها بیشتر از آمریکایی‌ها رفتارهای ایثارگرایانه از خود نشان می‌دهند (Friedrichal and Huston, 1979)، پژوهشی در مورد ارتقای محیطی محتوای تلویزیونی و تأثیر بر رفتار بین فردی و ازخودگذشتگی در یک محیط طبیعی انجام دادند. در این مطالعه، بررسی شد که کدام یک از شرایط بیشتر می‌تواند در رفتار کودکان ضعیف شهری، مؤثرتر باشد. نتایج نشان داد: هنگامی که کودکان فیلم‌هایی با محتوای رفتار اجتماعی انسان‌دوستانه تماشا کنند و سپس در معرض آموزش‌های مرتبط قرار بگیرند، اقدام به تمرین، نام‌گذاری شفاهی رفتار و ایفای نقش رفتارهای مناسب کنند، بسیار مؤثرتر از زمانی است که تنها یکی از این مراحل را انجام دهند.

مبانی نظری پژوهش

در آثار و اندیشه‌های بسیاری از صاحب‌نظران به مفهوم سرمایه اجتماعی توجه شده است که از آن جمله می‌توان به جان دیویی و تورستن وبلن اشاره کرد، هرچند در حیطه جامعه‌شناسی این مضامین با تأکید بر برخی عناصر تشکیل‌دهنده سرمایه اجتماعی، بیش از همه از آثار مارکس، دورکیم، زیمل و وبر تأثیر پذیرفته است. زیمل معتقد است، جامعه بافتی از کنش‌های متقابل و الگودار است و وظیفه جامعه‌شناسی بررسی صورت‌های این کنش‌ها است، همچنان که در دوره‌های گوناگون تاریخی و در زمینه‌های تنوع فرهنگی پیوسته رخ می‌دهند (کوزر، ۱۳۷۹: ۲۷۴). به طوری که کنش دو سویه واقعیت بخشیدن به یک واحد، یک جامعه یا جامعه‌پذیری است (استونز، ۱۳۷۹: ۱۲۰). به نظر زیمل، عوامل اجتماعی متعددی همچون تقسیم کار فزاینده و عقلانیت مفرط، سبب شده‌اند که در کلان شهرها دلزدگی و نوعی احتیاط در روابط اجتماعی با دیگران ایجاد شود. در حالت دلزدگی، فرد دیگر توانایی درک تفاوت‌ها را ندارد و انجام امور و فعالیت‌ها کسل‌کننده و یکنواخت می‌شوند و زندگی اهمیت خودش را از دست می‌دهد و میزان رضایت از زندگی در بین افراد تنزل می‌یابد. یکی دیگر از ویژگی‌های زندگی در کلان‌شهرها، احتیاط در روابط اجتماعی است. در کلان‌شهرها به دلیل تقسیم کار فزاینده و افزایش جمعیت، روابط گروه‌های نخستین که مبنی بر چهره به چهره بود، کارکرد خود را از دست داده و جای خود را به روابط دیگری می‌دهند؛ که این امر به نظر زیمل شرایط کاهش اعتماد اجتماعی را فراهم می‌نماید. با بررسی و واکاوی روش‌شناسی زیمل می‌توان گفت که به نظر او هر واقعیت جامعه‌شناسی دارای دو بعد است: صورت و محتوا و یا به عبارت دیگر ساختار و محتوا. لذا می‌توان گفت که سرمایه اجتماعی دارای دو جزء اعتماد و پیوند است. این دو جزء معرف تقسیم‌بندی سنتی موجود در نظریه اجتماعی بین ساختار و محتوا است (تنهایی، ۱۳۹۰: ۱۲-۱۱)؛ اما در دوره معاصر اولین توضیح و تفسیر منسجم از مفهوم سرمایه اجتماعی توسط پیربوردیو در سال ۱۹۷۲ ارائه شد. بوردیو سرمایه اجتماعی را منابع بالقوه و یا بالفعل می‌داند که مالکیت یک شبکه بادوام از روابط کم‌وبیش نهادینه‌شده از آشنایی و شناخت متقابل و دوجانبه، پیوند یافته است. به عبارت دیگر عضویت یک فرد در گروه، وی را از پشتیبانی و حمایت سرمایه جمعی سایر اعضا برخوردار می‌سازد. به اعتقاد وی، سرمایه اجتماعی است که به فرد اجازه می‌دهد تا

قادر باشد سرنوشت خویش و دیگران را تحت نظارت قرار بدهد. بورديو در سرمايه اجتماعي به پيوندها اجتماعي و عضويت کنشگران در گروه‌ها و شبکه‌های اجتماعي تأکید می‌کند. اين گروه‌ها هرکدام از اعضای خویش را از حمايت و پشتیبانی سرمايه اجتماعي برخوردار می‌کنند و به ایشان اعتبار می‌بخشند. اين بدین معناست که حجم سرمايه اجتماعي مورد تملک یک فرد به‌اندازه شبکه پيوندهای اجتماعي وابسته است که وی می‌تواند به طرزي مؤثر بسیج کند و همچنین به حجم سایر سرمايه‌های اقتصادي، فرهنگي و نماديني بستگی دارد که در تصرف کسانی است که وی با ایشان ارتباط دارد (نوربالا، ۱۴۰۰: ۳۲۱-۳۲۲). یکی دیگر از نظریه‌پردازانی که در زمینه سرمايه اجتماعي نظریه‌پردازی کرده است روبرت پاتنام است. از نظر پاتنام سرمايه اجتماعي همچون سایر سرمايه‌ها به ویژگی‌های سازمان اجتماعي از قبیل شبکه‌ها، هنجارها و اعتماد اشاره دارد که هماهنگی و همکاری برای کسب سود متقابل را تسهیل می‌کند. سرمايه اجتماعي سود سرمايه‌گذاری در زمینه فیزیکی و سرمايه انسانی را افزایش می‌دهد (پاتنام، ۱۳۸۴: ۲۸۵). در حقیقت از نظر پاتنام سرمايه اجتماعي هم تأثیرات فردی و هم تأثیرات اجتماعي دارد. افراد با سرمايه اجتماعي تلاش می‌کنند مؤثرتر از دیگران باشند و کنش‌های جمعی مؤثري انجام دهند. پاتنام سرمايه اجتماعي را در آثار متعدد خود با سه مؤلفه، به‌عنوان ویژگی سازمان اجتماعي تعریف می‌نماید که عبارت‌اند از:

الف) شبکه‌ها: پاتنام روابط اجتماعي افراد و تعاملات آنان با یکدیگر را بنیادی‌ترین جز سرمايه اجتماعي معرفی می‌کند و شبکه‌ها را به‌عنوان خاستگاه دو مؤلفه دیگر سرمايه اجتماعي مطرح می‌سازد.

ب) هنجارهای همیاری: پاتنام هنجارهای همیاری را ملاک سرمايه اجتماعي می‌نامد. ملاک سرمايه اجتماعي اصل همیاری تعمیم‌یافته است. من اکنون این کار را برای شما انجام می‌دهم بی‌آنکه چیزی فوراً در مقابل انتظار داشته باشم.

پ) اعتماد: اعتماد از عناصر ضروري برای تقویت همکاری بوده و حاصل پیش‌بینی‌پذیری رفتار دیگران است که در یک جامعه کوچک از طریق آشنایی نزدیکان حاصل می‌شود، اما در جوامع بزرگ‌تر و پیچیده‌تر یک اعتماد غیرشخصی‌تر یا شکل غیرمستقیمی از اعتماد، ضرورت می‌یابد. اعتماد باعث تسهیل همکاری می‌شود و هرچه در جامعه‌ای بالاتر باشد

احتمال همکاری هم بیشتر خواهد بود. پاتنام به دو نوع اعتماد شخصی و اعتماد اجتماعی (تعمیم‌یافته) اشاره دارد که نوع دوم را برای جامعه سودمندتر می‌داند. به نظر وی، در این نوع اعتماد، شعاع اعتماد را از فهرست کسانی که شخصاً می‌شناسیم فراتر برده و همکاری گسترده در سطح جامعه را موجب می‌شود. پاتنام افزایش مشارکت‌های مدنی و گسترش شبکه‌های اجتماعی را از سازوکارهای تبدیل اعتماد شخصی به اعتماد تعمیم‌یافته معرفی می‌کند. از نظر پاتنام اعتماد اجتماعی به همان اندازه که یک نگرش شخصی است یک دارایی ضروری نظام اجتماعی نیز به شمار می‌رود (پاتنام، ۱۳۸۴: ۲۸۵).

در زمینه ایثارگری اجتماعی نیز از نظریات نظریه‌پردازانی چون دورکیم، هابرماس، پیلوین و دیدگاه چلبی استفاده شده است که هر کدام به اختصار توضیح داده خواهد شد. به نظر دورکیم، منشأ هرگونه فعالیت اخلاقی، تبعیت منافع خصوصی از منافع عمومی است که یک ویژگی اخلاقی است. از نظر دورکیم، کنشگران اجتماعی آنجا که عامل نقش‌های خانوادگی یا اجتماعی معین هستند، در شبکه‌ای از تعهدات و تکالیف قرار می‌گیرند که حق ندارند آن‌ها را نادیده گیرند. انسان‌ها نمی‌توانند به صورت جمعی زندگی کنند مگر با ایثار برای یکدیگر و برقراری پیوندهای قوی متقابل و توافق با همدیگر؛ بنابراین یکی از عوامل اجتماعی مهم در ایجاد ایثارگری اجتماعی، مسئولیت‌پذیری است (زارع و دانش‌پذیر، ۱۳۹۵: ۱۳۸). به نظر دورکیم، عامل حفظ و بقای یک جامعه، پیوندهای اجتماعی یا همبستگی اجتماعی است. او یکی از انواع خودکشی را خودکشی دگرخواهانه می‌داند: این نوع خودکشی زمانی رخ می‌دهد که فرد همبستگی قوی با سایر اعضای جامعه دارد و حاضر می‌شود برای حفظ این پیوستگی از جان خودش هم بگذرد (کوزر، ۱۳۷۹: ۱۹۴). در این نوع خودکشی، یکپارچگی گروه‌ها، ادغام فرد با جامعه و احترام به ارزش‌های آن، علت اقدام به آن است. از نظر دورکیم، خودکشی دگرخواهانه گونه‌ای ایثار برای حفظ آرمان‌ها و ارزش‌های اخلاقی جامعه است نه اینکه نشانه‌ای از عدم کارکرد مناسب جامعه باشد (ذبیحی علی تپه، ۱۳۸۶: ۱۷۱).

در جوامع غیر اسلامی، ایثار و ازخودگذشتگی افراد صرفاً جنبه مادی و این دنیایی دارد و ایثار برای آن‌ها مربوط به حفظ سرزمین‌شان است، اما در جوامع اسلامی، به‌ویژه شیعه مذهب، ایثار رنگ و بویی الهی دارد و نوعی جهاد و برای خداوند است و فرامادی است. در مکتب

اسلام، کنش‌های دیگرخواهانه (ایثارگری) از آموزه‌های وحیانی - الهی منبعث می‌شود و از این لحاظ با اصرار دورکیم مبتنی بر پدیده و واقعیت اجتماعی بودن آموزه‌های مذهبی - دینی که دستاورد خود بشر است، منافات دارد (زارع و دانشپذیر، ۱۳۹۵: ۱۳۸).

همچنین، پیلیوین در قالب نظریه مبادله اجتماعی، نظریه‌ای پنج مرحله‌ای برای گرایش به ایثار مطرح می‌کند (Piliavin and Piliavin, 1972: 507). رفتار آگاهی از وضعیت‌های اضطراری اولین شرط برای گرایش به رفتارهای ایثارگرانه است. ما زمانی می‌توانیم به دیگران کمک کنیم که به این آگاهی و درک رسیده باشیم که نیازمند به کمک هستند. دومین مرحله، تحریک هیجان است. انسان‌ها تا زمانی که به لحاظ فیزیولوژیکی هیجانی نشوند هیچ‌گونه اقدام ایثارگرانه‌ای صورت نمی‌دهند. مرحله سوم، تحریک، صرفاً عامل کافی جهت تصمیم‌گیری به مداخله یا عدم مداخله نیست بلکه لازم است این تحریک، تفسیر گردد. چهارمین مرحله، محاسبه هزینه - پاداش است. افرادی که در روابط اجتماعی محاسبه‌گر هستند نمی‌توانند رفتارهای نوع‌دوستانه زیادی داشته باشند چراکه این رفتارها پاداش‌های مادی به همراه ندارند. در آخرین مرحله فرد با مدنظر قرار دادن تمامی جوانب تصمیم به انجام رفتار ایثارگرانه می‌گیرد (احمدی، ۱۳۸۸: ۲۱).

چلبی، برای انجام اقدامات نوع‌دوستانه و مسئولانه، مفهوم تعهد را بر سایر مفاهیم ترجیح می‌دهد و ریشه آن را در عاطفه و وابستگی جستجو می‌کنند. به نظر چلبی، در هرگونه تعهد اجتماعی، نوعی همذات‌پنداری و پاسخ عاطفی به دیگران وجود دارد. این دیگری ممکن است «دیگری انضمامی»، اعم از «دیگری خاص» یا «دیگری مهم» باشد یا نوعی «دیگری تعمیم‌یافته»؛ یعنی نوعی اجتماع (چلبی، ۱۳۷۵: ۲۷۵). به نظر وی، وابستگی عاطفی به جمع از دو طریق حاصل می‌شود: از طریق رابطه اجتماعی (عاطفی) با دیگران و از طریق هویت اجتماعی در اجتماعات. با تداوم، تعامل اجتماعی شکل می‌گیرد و این رابطه باعث وابستگی می‌گردد. علاوه بر رابطه اجتماعی که به‌خودی‌خود، تولید وابستگی عاطفی و علاقه اجتماعی می‌کند، در بستر تعاملات اجتماعی، نوعی جامعه‌پذیری یا اجتماعی کردن صورت می‌گیرد و بدین ترتیب فرد می‌آموزد که عضو چه گروه یا گروه‌هایی است و هم‌زمان عضو آن‌ها مورد خطاب قرار می‌گیرد. هابرماس در نظریه کنش ارتباطی بر تفاهم و گفتگو مبتنی بر اجماع و توافق تأکید می‌کند و معتقد است: کنش ارتباطی مبتنی بر سرمایه ارتباطی است. به عبارت دیگر، کنش افراد مبتنی بر

اخلاق است نه منافع مادی و شخصی، همین اخلاق و کنش اخلاقی مبتنی بر رعایت انصاف، عدالت، آزادی و نفع مشترک و صرف نظر کردن از نفع شخصی برای نفع مصلحت همگانی است، به طوری که این کنش عامل مهار منازعات و استحکام بخش اجتماع است (هابرماس، ۱۳۸۴: ۲۴۲).

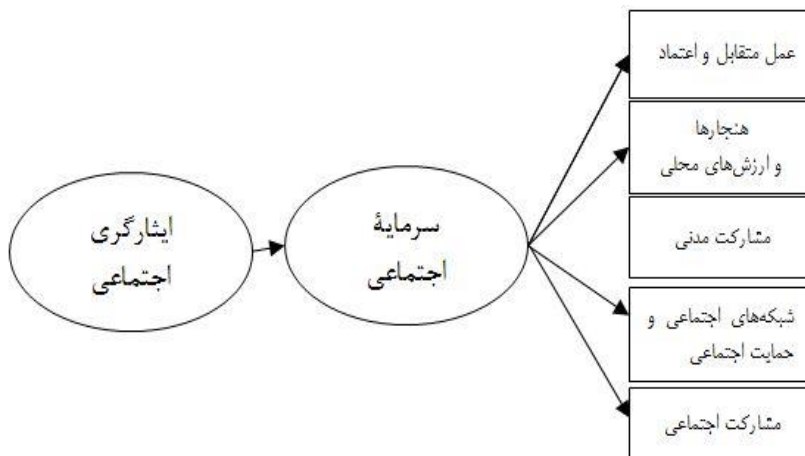
فرهنگ و روحیه ایثار از آن دسته مفاهیم ناب اسلامی است که مرز روشنی میان نظریات سرمایه اجتماعی از منظر اسلام و اندیشه متعارف ترسیم می نماید و به عنوان یکی از منابع مهم سرمایه اجتماعی در اندیشه دینی، اسباب تسهیل کنش های اجتماعی را در جامعه فراهم می آورد. فراگیری و گسترش فرهنگ ایثار در جامعه، می تواند از طرق زیر اسباب ایجاد سرمایه اجتماعی را در جامعه فراهم آورد:

الف) کاهش هزینه تعاملات اجتماعی؛ مناسبات و کنش های اجتماعی، تعاملات و قراردادهای اجتماعی را کم هزینه نموده و اسباب تسهیل آن ها را فراهم می آورد و در چنین فضایی است که انتظار می رود سرمایه اجتماعی به معنایی که از آن در اختیار است در جامعه شکل گرفته، تقویت و تثبیت شود. خلق اعتماد از اثراتی است که فرهنگ ایثار به ارمغان آورده و بستر مورد نیاز برای ایجاد سرمایه اجتماعی در جامعه را به طور کامل فراهم خواهد آورد. نهادینه شدن فرهنگ ایثار در جامعه این باور را تقویت خواهد کرد که فرد نسبت به سایر افراد دارای مسئولیت است و موظف به رفع نیازهای ایشان است و در این مسیر حتی از جان خویش نیز نباید دریغ ورزد (کردنائیج و خلیلی پالندی، ۱۳۹۷: ۱۰۵).

ب) گسترش مشارکت عمومی؛ حس مسئولیت عمومی و ایثار و از خودگذشتگی برای حضور در جهاد فی سبیل الله برای زنده نگاه داشتن ارزش ها و آرمان های اسلامی و محافظت از حدود و ثغور جامعه اسلامی، می تواند یکی از مؤلفه های اساسی سرمایه اجتماعی یعنی مشارکت عمومی را بیش از پیش افزایش داده، امنیت اجتماعی و اقتصادی را به ارمغان آورد. بنابراین، می توان این گونه بیان داشت که فرهنگ ایثار، بستر مورد نیاز برای شکل گیری عالی ترین سطح از سرمایه اجتماعی در جامعه را فراهم می آورد که این امر می تواند آثار و برکات فراوانی را به دنبال داشته باشد.

ج) سرمایه اجتماعی و کاهش فقر؛ به نظر می‌رسد ساختارهای غنی شبکه‌های اجتماعی که در نتیجه گسترش فرهنگ ایثار مالی و مادی در جامعه شکل گرفته است، می‌تواند کاهش فقر را در جوامع به دنبال داشته باشد. نکته قابل تأمل در این خصوص این است که شبکه‌های اجتماعی بنا شده بر اساس فرهنگ ایثار مالی در جوامع، دارای روابط عمودی با یکدیگر هستند و این بدین معناست که فقرا در تعامل با شبکه‌های متنوع، ناهمگن و بزرگ‌تر قرار دارند. در چنین شرایطی است که انتظار می‌رود مطابق با این فرهنگ ناب، نیاز فقیران در تعامل با شبکه‌های اجتماعی غنی‌تر، با سهولت بیشتر و هزینه کمتری برطرف شود. بر همین اساس، ادعا می‌شود هرچه شبکه‌های اجتماعی میان افراد فقیر گسترش یابد، رفاه آن‌ها افزایش خواهد یافت و سرمایه‌های اجتماعی که در اختیار یک شبکه مشخص قرار دارد، به‌طور کارآمدتری مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ بنابراین، می‌توان این‌گونه برداشت کرد که در صورت فراگیری فرهنگ ایثار مالی و گستردگی شبکه‌های اجتماعی، انتظار بر این است که جوامع از موقعیت بهتری برای مقابله با فقر، برخوردار باشند.

د) سرمایه اجتماعی و کارآمدی حکومت؛ سرمایه اجتماعی حاصل از ایثار، به‌طور بالقوه می‌تواند کارآمدی دولت‌ها و حکومت‌ها را افزایش داده، بستر مورد نیاز برای توسعه اقتصادی را محقق کند. گسترش و حاکمیت فرهنگ ایثار، شرایطی را در جامعه پدید می‌آورد که امنیت در سطوح و انواع متعدد آن به دست خواهد آمد. در چنین شرایطی بیگانگان و دشمنان این امنیت و آرامش، توان مقابله با این نیروی عظیم را نخواهند داشت (کردنائیج و خلیلی پالندی، ۱۳۹۷: ۴۹).

شکل ۱. مدل نظری پژوهش

فرضیات تحقیق

- ایثارگری اجتماعی بر سرمایه اجتماعی تأثیر دارد.
- ایثارگری اجتماعی بر ابعاد سرمایه اجتماعی تأثیر دارد.
- بین متغیرهای زمینه‌ای با سرمایه اجتماعی و ایثارگری اجتماعی رابطه وجود دارد.

روش پژوهش

پژوهش پیش‌رو توصیفی از نوع همبستگی است. برای سنجش سرمایه اجتماعی از مقیاس (Harper, 2002) استفاده شد. در این مقیاس، در مجموع ۲۴ گویه طراحی گردیده که سرمایه اجتماعی را در ۵ بعد اندازه‌گیری می‌کند: مشارکت اجتماعی (تعداد گروه‌های فرهنگی، فراغت و اجتماعی که فرد به آن‌ها تعلق دارد، تعهد به سازمان‌های داوطلبانه، فراوانی و شدت تعهد، فعالیت‌های دینی)، شبکه‌های اجتماعی و حمایت اجتماعی (فراوانی دیدار و صحبت کردن با وابستگان، دوستان و همسایگان، شبکه‌های مجازی فراوانی و شدت برخوردها، چه تعداد از دوستان نزدیک و وابستگان در نزدیکی فرد زندگی می‌کنند، به چه کسی برای کمک می‌توان تکیه کرد، به چه کسی کمک می‌شود)، عمل متقابل و اعتماد (اعتماد به دیگر افرادی که شبیه فرد هستند، اعتماد به دیگر افرادی که شبیه فرد نیستند، مردم به فرد نیکی می‌کنند برعکس، تصور از ارزش مشترک)، مشارکت مدنی (اعتماد به نهادها در سطح مختلف، احساس تأثیرگذاری بر

ایثارگری اجتماعی با ۱۰ گویه (نظیر اهدای خون، اهدای اعضای بدن به دیگران، جانفشانی برای فردی که در آتش گرفتار شده، جانفشانی برای مبارزه با اخلاف گران نظم و امنیت قاچاقچیان، شرکت داوطلبانه و بدون چشمداشت در کارهای جمعی و ...) سنجیده شد که قبلاً در پژوهش زارع و دانشپذیر (۱۳۹۵) استفاده شده بود.

جامعه آماری تحقیق را همه شهروندان ۱۶ تا ۶۴ ساله ساکن شهر یزد در سال ۱۴۰۰ تشکیل دادند. حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران با سطح اطمینان ۹۵ درصد و دقت احتمالی ۵ درصد و حداکثر واریانس ۳۸۵ نفر مشخص شد. در این تحقیق، از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای استفاده شد؛ بدین صورت که ابتدا پنج منطقه شهرداری یزد به منزله پنج خوشه اصلی و در مرحله بعد خیابان‌ها و میادین اصلی هر منطقه شهرداری در حکم بلوک برای خوشه‌ها در نظر گرفته شد و در مرحله آخر، به روش تصادفی، پاسخگویان انتخاب شدند. در این تحقیق، از اعتبار محتوایی استفاده شد. بدین منظور، اولاً سعی شد گویه‌هایی که متغیرهای تحقیق را می‌سنجند از گویه‌های تحقیقات پیشین، که زیر نظر استادان مجرب استفاده و اجرا شده‌اند، انتخاب شوند و دیگر اینکه به منظور انتخاب بهترین گویه‌ها برای متغیرهای جدید از نظر محققان و استادان دیگر استفاده شود. در نهایت، یک بار دیگر پرسشنامه تدوین شده به استادان و متخصصان نشان داده شد و از دیدگاه آن‌ها برای تصحیح پرسشنامه کمک گرفته شد. بدین ترتیب، پرسشنامه این تحقیق از نوعی اعتبار محتوایی برخوردار شد. جهت سنجش پایایی از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد که این ضریب برای ایثارگری اجتماعی برابر ۰/۷۹ و برای سرمایه اجتماعی برابر ۰/۸۴ به دست آمد که نشان‌دهنده مطلوبیت پایایی ابزار است. برای تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده، از نرم‌افزارهای آماری SPSS و AMOS نسخه ۲۶ استفاده شد. توصیف داده‌ها از طریق جداول فراوانی، میانگین، انحراف معیار و تحلیل استنباطی داده‌ها، از طریق آزمون تی، همبستگی پیرسون و مدل‌یابی معادله ساختاری انجام گرفت.

یافته‌های پژوهش

از مجموع ۳۸۵ نفر پاسخگویان پژوهش، تعداد ۱۸۸ نفر (۴۸/۸ درصد) را مردان و ۱۹۷ نفر (۵۱/۲ درصد) را زنان تشکیل دادند. میانگین سن پاسخگویان که در بازه سنی ۱۶ تا ۶۴ سال قرار داشتند، ۳۷/۲۸ سال بود. ۶۹/۶ درصد از پاسخگویان متأهل و ۳۰/۴ درصد آن‌ها، مجرد بودند.

جدول ۱، آماره‌های توصیفی متغیر سرمایه اجتماعی و خرده‌مقیاس‌های آن را نشان می‌دهد. شبکه‌های اجتماعی و حمایت اجتماعی (۳/۲۲) بالاترین و مشارکت مدنی (۲/۱۷) پایین‌ترین میانگین را به خود اختصاص داده است. درمجموع میانگین سرمایه اجتماعی (۲/۷۰) پایین‌تر از میانگین مورد انتظار (۳) بوده است. میانگین ایثارگری اجتماعی (۳/۰۲) در حد متوسط مورد انتظار (۳) بود.

جدول ۱. آماره‌های توصیفی متغیرهای ایثارگری اجتماعی، سرمایه اجتماعی و خرده‌مقیاس‌های آن

متغیر / خرده‌مقیاس	حداقل	حداکثر	میانگین	انحراف معیار
مشارکت اجتماعی	۱/۰	۵/۰	۲/۲۰	۰/۸۲
شبکه‌های اجتماعی و حمایت اجتماعی	۱/۲	۵/۰	۳/۲۲	۰/۹۷
مشارکت مدنی	۱/۲	۳/۸	۲/۱۷	۰/۶۱
هنجارها و ارزش‌های محلی	۱/۰	۵/۰	۲/۹۰	۰/۸۲
عمل متقابل و اعتماد	۱/۲	۵/۰	۳/۰۲	۰/۸۱
سرمایه اجتماعی	۱/۳	۴/۲	۲/۷۰	۰/۵۲
ایثارگری اجتماعی	۱/۳	۴/۸	۳/۰۲	۰/۶۷

برای تجزیه و تحلیل در بخش استنباطی، ابتدا جهت تعیین نرمال بودن توزیع داده‌ها، از آزمون کولموگروف-اسمیرنف استفاده شد و مقدار معناداری برای متغیرهای سرمایه اجتماعی (۰/۴۲۱) و ایثارگری اجتماعی (۰/۳۸۴) بالاتر از ۰/۰۵ بود. بنابراین می‌توان گفت توزیع متغیرهای پژوهش نرمال بوده و لذا برای بررسی فرضیات می‌توان از آزمون‌های پارامتریک و مدل‌سازی معادلات ساختاری استفاده کرد.

جدول ۲. ماتریس همبستگی بین متغیر میزان سرمایه اجتماعی و ابعاد آن با ایثارگری اجتماعی

متغیرها	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷
ایثارگری اجتماعی	۱						
مشارکت اجتماعی	۰/۴۲۲**	۱					
شبکه‌های اجتماعی و حمایت اجتماعی	۰/۰۸۲	۰/۳۶۶**	۱				
مشارکت مدنی	۰/۳۴۰**	۰/۶۱۷**	۰/۳۰۵**	۱			
هنجارها و ارزش‌های محلی	۰/۱۷۰*	۰/۲۹۹**	۰/۴۳۴**	۰/۳۷۵**	۱		
عمل متقابل و اعتماد	۰/۲۴۵**	۰/۲۸۰**	۰/۵۱۶**	۰/۳۱۸**	۰/۵۳۴**	۱	
سرمایه اجتماعی	۰/۳۴۵**	۰/۶۵۷**	۰/۷۵۹**	۰/۶۴۷**	۰/۷۳۲**	۰/۷۴۳**	۱

* $P < 0.05$ ** $P < 0.01$

یافته‌های جدول ۲ نشان داد بین ایثارگری اجتماعی و سرمایه اجتماعی همبستگی مثبت و معنادار ($P < 0.01$) وجود دارد. به عبارت دیگر، هر چه میزان ایثارگری اجتماعی شهروندان یزدی افزایش یابد میزان سرمایه اجتماعی آن‌ها نیز افزایش می‌یابد. همچنین، نتایج آزمون نشان‌دهنده وجود رابطه مثبت و معنادار بین ایثارگری اجتماعی و ابعاد سرمایه اجتماعی (به غیر از شبکه‌های اجتماعی و حمایت اجتماعی) بود. بین ابعاد سرمایه اجتماعی، مشارکت اجتماعی، قوی‌ترین و شبکه‌های اجتماعی و حمایت اجتماعی، ضعیف‌ترین رابطه را با ایثارگری اجتماعی داشتند.

جدول ۳. خروجی آزمون تی مستقل جهت مقایسه میزان ایثارگری اجتماعی و سرمایه اجتماعی

برحسب جنس

متغیر	گروه‌ها	میانگین	انحراف معیار	تی	سطح معنی‌داری
ایثارگری اجتماعی	مرد	۳/۰۷	۰/۷۳	۱/۳۷۸	۰/۱۶۹
	زن	۲/۹۸	۰/۶۰		
سرمایه اجتماعی	مرد	۲/۷۴	۰/۵۵	۱/۹۴۱	۰/۰۵۳
	زن	۲/۶۴	۰/۴۹		

طبق یافته‌های جدول ۳، بین سرمایه اجتماعی در زنان و مردان، تفاوت معنی‌داری وجود ندارد ($P > ۰/۰۵$)، همچنین بین ایثارگری اجتماعی در زنان و مردان، تفاوت معنی‌داری مشاهده نشد ($P > ۰/۰۵$).

جدول ۴. خروجی آزمون تی مستقل جهت مقایسه میزان ایثارگری اجتماعی و سرمایه اجتماعی برحسب وضعیت تأهل

متغیر	گروه‌ها	میانگین	انحراف معیار	تی	سطح معنی‌داری
ایثارگری اجتماعی	متأهل	۳/۱۹	۰/۷۵	۳/۲۶۸	۰/۰۰۱
	مجرد	۲/۹۵	۰/۶۲		
سرمایه اجتماعی	متأهل	۲/۷۲	۰/۴۸	۰/۶۴۴	۰/۵۲۰
	مجرد	۲/۶۸	۰/۵۴		

طبق یافته‌های جدول ۴، میانگین ایثارگری اجتماعی در افراد متأهل به‌طور معنی‌داری بیشتر از افراد مجرد است ($P < ۰/۰۰۱$) ولی بین سرمایه اجتماعی برحسب وضعیت تأهل، تفاوت معنی‌داری وجود ندارد ($P > ۰/۰۵$).

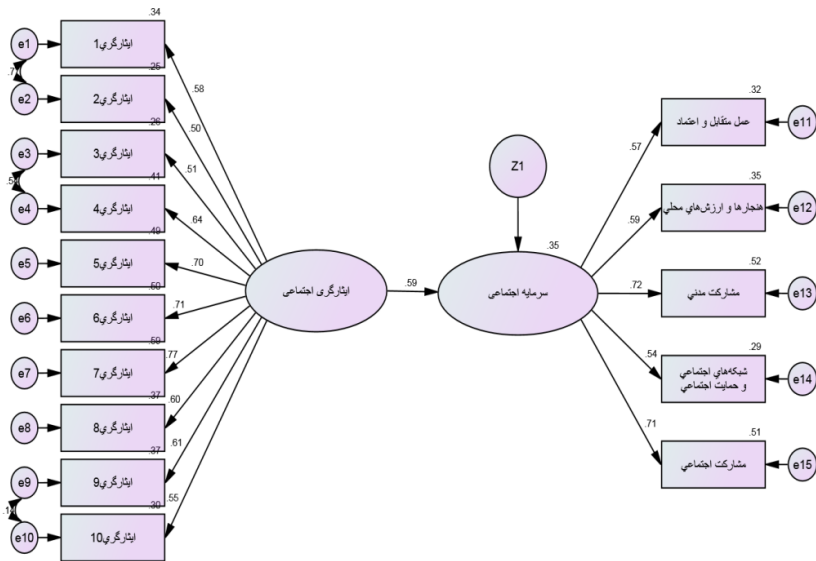
جدول ۵. ماتریس همبستگی بین متغیر سن با ایثارگری اجتماعی و سرمایه اجتماعی

متغیر	آماره	ایثارگری اجتماعی	سرمایه اجتماعی
سن	ضریب همبستگی	۰/۱۹۱	۰/۱۰۴
	سطح معنی‌داری	۰/۰۰۱	۰/۰۴۰

طبق یافته‌های جدول ۵، بین متغیر سن و ایثارگری اجتماعی، رابطه مثبت و معنی‌داری وجود دارد ($P < ۰/۰۰۱$). همچنین بین متغیر سن و سرمایه اجتماعی، رابطه مثبت و معنی‌داری وجود دارد ($P < ۰/۰۰۵$). به عبارت دیگر، با افزایش سن، ایثارگری اجتماعی و سرمایه اجتماعی، افزایش می‌یابد.

مدل‌سازی معادلات ساختاری

برای اینکه بدانیم تا چه اندازه داده‌های گردآوری شده از مدل نظری تحقیق حمایت می‌کند و مدل تدوین شده تا چه اندازه با واقعیت همخوانی دارد از مدل معادله ساختاری استفاده شد. همان‌طور که در نمودار ۱ مشاهده می‌شود همه بارهای عاملی در دامنه مطلوب (بین ۰/۵ تا ۰/۹) قرار دارند. مشارکت مدنی و مشارکت اجتماعی مهم‌ترین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی هستند. همچنین، ایثارگری اجتماعی تأثیر مثبت و معنی‌داری بر سرمایه اجتماعی می‌گذارد. به عبارت دیگر، هر چه ایثارگری اجتماعی افزایش یابد سرمایه اجتماعی نیز افزایش می‌یابد. در مجموع، ۳۵ درصد از واریانس سرمایه اجتماعی به وسیله ایثارگری اجتماعی تبیین می‌شود.

نمودار ۱. مدل معادله ساختاری رابطه ایثارگری اجتماعی و سرمایه اجتماعی

به منظور برازش مدل پیشنهادی از چند شاخص استفاده شد. بر پایه قرارداد، مقدار GFI، TLI، IFI، NFI و CFI باید برابر یا بزرگ‌تر از ۰/۹۰ باشد تا مدل پذیرفته شود. در مدل حاضر،

شاخص‌های یادشده بیشتر از ۰/۹ شده است که نشان‌دهنده مطلوبیت برازش مدل است. همچنین، شاخص کای اسکویپر نسبی (۲/۱۴) کمتر از ۳ و RMSEA نیز از ۰/۰۸ کمتر است.

جدول ۶. شاخص‌های نیکویی برازش

شاخص	CMIN	DF	CMIN/DF	GFI	NFI	IFI	TLI	CFI	RMSEA
مقدار	۱۸۴/۱۲۶	۸۶	۲/۱۴	۰/۹۱	۰/۹۰	۰/۹۴	۰/۹۲	۰/۹۴	۰/۰۷
دامنه قابل قبول	--	--	<۳	>۰/۹	>۰/۹	>۰/۹	>۰/۹	>۰/۹	<۰/۰۸

بحث و نتیجه‌گیری

سرمایه اجتماعی منبعی است که مردم جامعه منافع شخصی خود را فدای منافع جمعی می‌کنند، سرمایه اجتماعی ثروتی بی‌انتهاست که حفظ و تولید آن نیاز به تحقق شرایطی دارد. افزایش سرمایه اجتماعی برای جامعه اثرات مثبتی همچون کاهش آسیب‌های اجتماعی و افزایش رفاه اجتماعی و سلامت روان در جامعه به دنبال دارد. یکی از عواملی که موجب تقویت سرمایه اجتماعی در سطح بین گروهی می‌شود، ایثارگری اجتماعی است. لذا این پژوهش باهدف بررسی تأثیر ایثارگری اجتماعی بر سرمایه اجتماعی شهروندان یزد انجام شده است.

بر اساس نتایج به‌دست‌آمده میانگین سرمایه اجتماعی شهروندان یزدی (۲/۷۰) است که از حد مورد انتظار (۳) کمتر است؛ که این امر نشان از فرسایش سرمایه اجتماعی دارد که به دنبال آن، آسیب‌های اجتماعی متعددی (افزایش جرم و جنایت، بی‌تفاوتی اجتماعی و...) جامعه را فرا خواهد گرفت و موجب افزایش بی‌اعتمادی در سطح فردی و بین فردی و همچنین کاهش مشارکت‌های اجتماعی خواهد شد. همچنین نتایج نشان داد که میانگین ایثارگری اجتماعی برابر با (۳/۲) است که نشان از مطلوب بودن سطح ایثارگری اجتماعی در جامعه یزد است.

نتایج پژوهش حاکی از تأثیر معنی‌دار ایثارگری اجتماعی بر سرمایه اجتماعی بود، به این نحو که افزایش ایثارگری اجتماعی در جامعه موجب رشد و گسترش سرمایه اجتماعی در بین افراد می‌شود. ایثارگری اجتماعی که مبتنی بر عمل جمعی است با کنار گذاشتن منافع فردی و ایجاد هویت ملی و احساس تعلق، بذل جان خود برای دیگران و ایجاد همبستگی و انسجام بیشتر بین

افراد و همچنین گسترش اعتماد در سطح بین فردی و گروهی موجب تقویت و گسترش سرمایه اجتماعی می‌شود. ایثارگری اجتماعی با کاهش هزینه‌های مناسبات و کنش‌های اجتماعی در تقویت سرمایه اجتماعی مؤثر است به این نحو که این باور را در جامعه نهادینه می‌کند که فرد نسبت به دیگر افراد دارای مسئولیت است و باید در زمینه رفع نیازهای آن‌ها تلاش کنند و در این راه جان‌فشانی نمایند. ایثارگری اجتماعی موجب می‌شود که افراد بدون هیچ‌گونه چشم‌داشتی نسبت به دیگران عشق بورزند و به آن‌ها کمک کنند و تنها هدفی که مدنظر دارند، هدفی جمعی است که موجب تقویت سرمایه اجتماعی می‌شود. این یافته با یافته‌های کردنائیج و خلیلی پالندی (۱۳۹۷) و کاظمی و همکاران (۱۳۹۵) همخوانی دارد.

فرضیه دوم به تأثیر ایثارگری اجتماعی بر ابعاد سرمایه اجتماعی می‌پردازد که نتایج پژوهش نشان داد که به‌غیر از بعد شبکه‌های اجتماعی و حمایت اجتماعی، سایر ابعاد تأثیر معنی‌داری بر ایثارگری اجتماعی داشتند. در این زمینه می‌توان گفت که ایثارگری اجتماعی می‌تواند شبکه‌ای از اعتماد را در بین افراد و نهادهای اجتماعی ایجاد کند و حضور آن‌ها را در فعالیت‌های اجتماعی افزایش دهد و روابط اجتماعی آن‌ها را گسترش دهد و در راستای تقویت آن روابط مؤثر باشد چراکه اعتماد بین‌گروهی زمینه مشارکت اجتماعی و مدنی را افزایش می‌دهد. وجود ایثار در جامعه موجب همگرایی بیشتر افراد می‌شود و همین‌طور در تقویت روابط بین‌فردی نیز نقش مثبتی دارند. ایثارگری اجتماعی موجب می‌شود که پایبندی به اصول اساسی و همگام بودن عملکردها یا سیاست‌های کلی نظام که از شاخص‌های سرمایه اجتماعی است، بیشتر باشد. ایثارگری اجتماعی میزان همبستگی اجتماعی و پیوندهای افراد را تحکیم کرده و همچنین موجب افزایش آن‌ها می‌شود. این پیوندها دلالت‌هایی بر ذخایر سرمایه اجتماعی دارند و این پیوندهای قوی به‌واسطه تأمین ارتباطات، تراوش اطلاعات و حمایت اجتماعی می‌تواند موجب تقویت سرمایه اجتماعی شود. ایثارگری اجتماعی که باعث افزایش روحیه تعاون و همکاری می‌شود زمینه‌ای مناسب جهت افزایش مشارکت اجتماعی مردم در گروه‌های داوطلبانه، فعالیت‌های دینی و فراغتی را فراهم می‌کند. به‌طور کلی ایثارگری اجتماعی با افزایش انسجام فرهنگی جامعه، حفظ وحدت، کمک‌های جانی و مالی، تعاون و همکاری به‌جای رقابت و سبقت‌جویی، ارزش‌های انسانی را بر منافع شخصی ترجیح دادن، به وجود آوردن انسان‌های مصمم و حضور بیشتر مردم

درصحنه، موجبات افزایش سرمایه اجتماعی را در جامعه فراهم می‌آورد. این یافته با یافته‌های سریرافراز (۱۳۹۰)، کردنائیج و خلیلی پالندی (۱۳۹۷) و (Mostafa and Bottomley, 2020) همخوانی دارد.

نتایج استنباطی همچنین نشان داد که میزان سرمایه اجتماعی شهروندان یزدی برحسب جنس و وضعیت تأهل تفاوت معنی‌داری ندارد؛ اما بین سن و سرمایه اجتماعی رابطه معنی‌داری مشاهده گردید. نتایج همچنین نشان داد که ایثارگری اجتماعی بین زنان و مردان تفاوت معنی‌داری ندارد. این یافته با یافته‌های کمریگی و باپیری (۱۳۹۴) و غیاثوند و دهکردیان (۱۳۸۸) همخوانی ندارد؛ اما با یافته‌های زارع و دانشپذیر (۱۳۹۵) همخوانی دارد. بین سن و وضعیت تأهل با ایثارگری اجتماعی رابطه معنی‌داری وجود داشت یعنی با افزایش سن، ایثارگری نیز افزایش پیدا می‌کند و افراد متأهل نیز ایثارگری اجتماعی بالاتری داشتند. این یافته با یافته‌های کمریگی و باپیری (۱۳۹۴) همخوانی دارد؛ اما با یافته‌های زارع و دانشپذیر (۱۳۹۵) همخوانی دارد.

پیشنهاده‌ها

با توجه به اینکه میانگین سرمایه اجتماعی پایین‌تر از حد مورد انتظار است، پیشنهاد می‌شود که فرهنگ ایثارگری اجتماعی در جامعه موردبررسی و سپس در کل جامعه تقویت شود که به دنبال آن نیز سرمایه اجتماعی افزایش یابد:

- تقویت مشارکت اجتماعی با ایجاد روحیه تعهد به هم‌نوعان به‌عنوان شاکله اصلی ایثارگری اجتماعی؛
- برگزاری دوره‌های آموزشی جهت آشناسازی با رفتارهای ایثارگرانه در جهت تقویت سرمایه اجتماعی؛
- توجه بیشتر به هنجارها و ارزش‌های محلی و پیگیری اطلاعات و مشکلات محله با ترویج روحیه ایثارگری اجتماعی در جهت افزایش تعامل و همکاری و برطرف نمودن مسائل محله.

منابع و مآخذ

- احمدی، سیروس (۱۳۸۸). «بررسی نوع دوستی در روابط روزمره اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن»، *مجله جامعه‌شناسی ایران*، شماره ۲: ۷۸-۱۰۸.
- احمدی، سینا؛ شمس، رحمت و احمدی، بختیار (۱۳۹۵). «تحلیل جامعه‌شناختی رابطه سرمایه اجتماعی و جرایم جوانان (مطالعه موردی: زندان مرکزی سنندج)»، *جامعه‌پژوهی فرهنگی*، شماره ۴: ۲۲-۱.
- استونز، راب (۱۳۷۹). *متفکران بزرگ جامعه‌شناسی*، ترجمه مهرداد میردامادی، تهران: نشر مرکز.
- کمریگی، خلیل و باییری، امیدعلی (۱۳۹۴). «نگرشی به روحیه ایثارگری و انتظار از ایثارگران»، *فصلنامه فرهنگ ایلام*، شماره ۳۸ و ۳۹: ۱۷۴-۱۵۴.
- پاتنام، روبرت (۱۳۸۴). *دموکراسی و سنت‌های مدنی*، ترجمه محمدتقی دلفروز، تهران: دفتر مطالعات و تحقیقات سیاسی وزارت کشور.
- تنهایی، حسین ابوالحسن (۱۳۹۰). *درآمدی بر مکاتب و نظریه‌های جامعه‌شناسی*، تهران: نشر بهمن برنا.
- جوان‌چور، محمدعلی؛ امام‌جمعه، فرهاد و رحیمی، عبدالرحیم (۱۴۰۰). «طراحی مدل رشد و توسعه سرمایه‌های اجتماعی در بنیاد شهید و امور ایثارگران تهران بزرگ»، *فصلنامه سبک زندگی اسلامی با محوریت سلامت*، شماره ۵: ۱۶۶-۱۴۴.
- چلبی، مسعود (۱۳۷۵). *جامعه‌شناسی نظم*، تهران: نشر نی.
- خانزاده، عباسعلی حسین؛ محبوبه طاهر و حسین حیدری (۱۳۹۲). «بررسی راهکارهای حفظ، تقویت و نهادینه کردن روحیه ایثارگری»، *نشریه روانشناسی نظامی*، شماره ۱۶: ۸۴-۶۷.
- ذبیحی علی تپه، علی (۱۳۸۶). *جنگ، فرهنگ ایثار و شهادت*، مجموعه مقالات نخستین همایش ملی فرهنگ ایثار شهادت، سازمان بنیاد شهید و امور ایثارگران استان فارس.
- زارع، بیژن و هومان دانش‌پذیر (۱۳۹۵). «مطالعه جامعه‌شناختی رابطه دینداری و اعتماد اجتماعی با گرایش به ایثارگری در استان کهگیلویه و بویراحمد»، *فصلنامه راهبرد اجتماعی فرهنگی*، شماره ۱۹: ۱۵۰-۱۲۳.
- سریرافراز، محمد (۱۳۹۰). «واکاوی تعاملات ایثار و رشد اقتصادی با رهیافت سرمایه اجتماعی»، *همایش ملی ایثار و شهادت*، <https://civilica.com/doc/126382/>
- شعبانی‌مقدم، کیوان؛ سارا نژادی، فرزانه زین‌العابدینی و معصومه حسن‌زاده تبریزی (۱۴۰۰). «زنان، ایثار و شهادت در دوره معاصر»، *دو فصلنامه شاهد اندیشه*، شماره ۲: ۹۰-۷۳.
- غیاثوند، احمد و پریسا دهکردیان (۱۳۸۸). «بررسی نگرش جوانان نسبت به عملکرد ایثارگران»، *فصلنامه مطالعات ملی*، شماره ۱: ۴۷-۳۱.
- قاسم‌پور، حامد؛ کرم خلیلی و مجتبی یاسینی فرد (۱۳۹۸). «اثرات فرهنگ ایثار و شهادت بر رفتار شهروند

- سازمانی: تبیین نقش میانجی سرمایه اجتماعی»، *مطالعات منابع انسانی*، شماره ۳: ۱۲۴-۱۰۱.
- قربانی، علیرضا (۱۳۹۷). «بررسی رابطه میان دینداری و سرمایه اجتماعی در میان دانشجویان دانشگاه گلستان»، *اسلام و علوم اجتماعی*، شماره ۲۰: ۱۲۳-۱۰۳.
- کاظمی، افسانه؛ زاهد غفاری هاشجین و عباس کشاورز شکری (۱۳۹۵). «بررسی مؤلفه‌های جمعی فرهنگ ایثار و شهادت در خاطرات آزادگان دفاع مقدس به مثابه سرمایه اجتماعی»، *پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی*، شماره ۱۴: ۱۴۷-۱۳۹.
- کردنائیچ، اسداله و فرشته خلیلی پالندی (۱۳۹۷). «تأثیر فرهنگ ایثار و شهادت بر سرمایه اجتماعی با میانجی-گری باورهای دینی» *فصلنامه مدیریت اسلامی*، شماره ۳: ۵۸-۳۷.
- کهن‌سال، مهدی و فاطمه محمدی (۱۳۹۸). «تأثیر سرمایه اجتماعی در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت»، *چهارمین کنفرانس ملی رویکردهای نوین در آموزش و پژوهش*.
- کوزر، لوئیس (۱۳۷۹). *زندگی و اندیشه بزرگان جامعه‌شناسی*، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: انتشارات علمی.
- موسی‌پور، نعمت‌الله (۱۳۹۱). «ترویج فرهنگ ایثار و شهادت به کمک برنامه درسی در دوره ابتدایی»، *فصلنامه تحقیقات فرهنگی*، شماره ۳: ۱۲۶-۱۰۳.
- نوربالا، احمدعلی؛ میرطاهر موسوی، ملیحه شبانی، سقراط فقیه‌زاده، حنان زارع و حمیدرضا هندی (۱۴۰۰). «وضعیت سرمایه اجتماعی ایرانیان در سال ۱۳۹۳»، *فصلنامه رفاه اجتماعی*، شماره ۸۲: ۳۷۷-۳۱۱.
- هابرماس، یورگن (۱۳۸۴). *کنش ارتباطی*، ترجمه کمال پولادی، تهران: انتشارات موسسه ایران.

- Friedrich-Cofer, Lynette K. Huston-Stein, Aletha; Kipnis, Dorothy M. Susman, Elizabeth J. and Clewett, Ann S. (1979). Environmental Enhancement of Prosocial Television Content: Effects on Interpersonal Behavior, Imaginative Play and Self-Regulation in a Natural Setting. *Developmental Psychology*, 15: 637-646.
- Harper, R. (2002). The measurement of social capital in the United Kingdom. *Office for National Statistics*, 11: 1-9.
- Kanas, A. Scheepers, P. and Sterkens, C. (2015). **Interreligious contact and out-group trust: Findings from conflict and non-conflict regions in Indonesia and the Philippines**. Sterkens, CJA; Vermeer, PADM (ed.), Religion, migration and conflict, 121-146.
- Mostafa, A. Bottomley, P. (2020). Self-Sacrificial Leadership and Employee Behaviours: An Examination of the Role of Organizational Social Capital. *Journal of Business Ethics*, 61 (3): 641-652.
- Piliavin, J, A. Piliavin, A. M. (1972). Effect of Blood on Reactions to a Victim, *Journal of Personality and Social Psychology*, 23 (3): 353-361.
- Kim, M. Ki Lee, C. Boon, M. (2016). The effect of social capital and altruism on seniors' revisit intention to social network sites for tourism-related purposes, *Journal of tourism management*, 53: 96-107.

- Rao, L.Han, R. PengRen, X. Wen Bai,X. Zheng, R. Liu, H. Wang, Z. Li, J. Zhang,K. Li, S. (2011). Disadvantage and Prosocial Behavior the Effects of the Wanchvan Earthquake. *Journal of Evolution and Human Behavior*, 32 (1): 63-69.
- Yablo, P. D. Field, N. P. (2007). The role of culture in altruism: Thailand and the United States. *Psychologia: An International Journal of Psychology in the Orient*, 50 (3) 236-251.

تبیین جامعه‌شناختی فرهنگ ایثار و شهادت

بهاره نصیری^۱، آمنه بختیاری^۲

چکیده:

در تمام جوامع بشری، ارزش‌هایی وجود دارد که بنیان اصلی فرهنگ آن جامعه را شکل می‌دهند. اهمیت و جایگاه این ارزش‌ها به‌گونه‌ای است که هر ملتی هویت و حیات اجتماعی و سیاسی خود را در پابندی و احترام به آن‌ها انتقال کامل آن به نسل‌های آینده می‌داند. در رهیافت علمی و از منظر تئوری‌های علوم اجتماعی ایثار و شهادت نه یک امر صرفاً احساسی-عاطفی، بلکه رفتاری عقلانی و جزء کنش‌های عقلانی معطوف به ارزش تعریف می‌شود؛ به‌گونه‌ای که به‌مثابه یک نظام رفتاری و الگوی ارزشی - عقلانی عملکردی، «همه‌جایی» و «هرزمانی» مطرح است که می‌تواند در خرده نظام‌های یک جامعه (خانواده، آموزشی و پرورشی، اقتصاد، حقوق، سیاست و...) پایه رفتار قرار گیرد و اساس انسجام وجدان جمعی جدید و ساخته‌ای اجتماعی جامعه جدید را تشکیل دهد؛ هدف از این مقاله تبیین جامعه‌شناختی فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه ایرانی و شناسایی عوامل و مؤلفه‌های تأثیرگذار بر فرهنگ ایثار و شهادت است. این تحقیق از نظر هدف، بنیادی و بر مبنای روش توصیفی انجام گرفته است. نتایج به‌دست آمده بیانگر آن است که فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه متأثر از عوامل فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و تمدن است.

واژگان کلیدی:

جامعه‌شناختی، فرهنگ، ایثار، شهادت، فرهنگ ایثار و شهادت.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۴/۱۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۵/۰۲

bn.nasiri@gmail.com

۱. استادیار پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی (نویسنده مسئول)

ameneh_b2000@yahoo.co.uk

۲. کارشناس پژوهشی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

مقدمه

هر فرهنگی از جهان‌بینی خاصی برخاسته است که الگوها، تشخص‌ها، مبناها، برداشتها و ادراک‌هایش در رابطه با آن جهان‌بینی تحلیل و جمع‌بندی می‌شود؛ یعنی همه این مقوله‌ها بر اساس هویت و هدف کلی آن جهان‌بینی خواهد شد (قربانی، ۱۳۹۴: ۳۳). با نگاهی به جامعه ایرانی درمی‌یابیم که ایثار و شهادت به‌عنوان کارآمدترین عنصر فرهنگی در تأثیر بر فرایندها و پدیده‌های اجتماعی پنداشته می‌شود و این فرهنگ، در سطح جامعه موجب فدا کردن جان برای حفظ ارزش‌ها، عزت نفس بخشیدن به افراد جامعه، ایجاد هویت و هدف مشترک در میان افراد یک جامعه، همبستگی اجتماعی و ایجاد روحیه ظلم‌ستیزی و عدالت‌طلبی می‌شود (مسعودی و همکاران، ۱۳۹۵: ۹۰). حفظ و استمرار این فرهنگ در ساخت فرهنگ و تمدن ایرانی اسلامی که ریشه در باورها و اعتقادات عمیق مردم در ادوار و اعصار تاریخی دارد. فرهنگ ایثار و شهادت سرمایه عظیم معنوی و راهبردی برای حفظ و صیانت و توسعه فرهنگ ملی است. این فرهنگ با ظرفیت و قدرت ماهوی خود در بقا و تداوم ارزش‌های ماندگار یک ملت نقش ممتاز و برجسته‌ای دارد؛ بنابراین شناخت و آشنایی جامعه با مفاهیم آن می‌تواند در تبیین و ترویج این فرهنگ مؤثر باشد. عوامل اثربخش ساختن شیوه‌ها، علاوه بر ارتقاء جایگاه این فرهنگ به‌عنوان عامل بقای فرهنگ و هویت ملی و ایرانی، می‌تواند در تحقق یک جامعه مطلوب بر اساس معیارهای انسانی و معنوی نقش مؤثری ایفا کنند. ضمن آنکه استفاده درست از روش‌های ترویج فرهنگ ایثار و شهادت می‌تواند نقش مطلوبی در سلامت جامعه از آسیب‌های اجتماعی داشته و اهداف عالی یک جامعه ایده‌آل را فراهم نماید؛ اما پیوند بین جامعه‌شناسی با ایثار و شهادت که مقوله‌ای با جهان‌بینی الهی است یک دیالکتیک فکری است. چراکه ایثار و شهادت مفاهیمی هستند که دارای اهدافی هر دو جهانی است و عقلانیت آن، انسان را خلاصه در این جهان تصور نمی‌کند، بلکه به دنبال ایجاد جامعه‌ای است که سعادت هردو جهان انسان را تأمین می‌کند. هدف از عقلانیت ایثاری ایجاد جهانی امن مبتنی بر برابری بین انسان‌ها، عدالت مهر و محبت، مبارزه با ظلم در هر شکل آن است. در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت باید بر روی، انواع ارتباطات

انسانی و تأثیرات فرهنگ، اقتصاد و سیاست تمرکز داشت و عملکرد هر یک از این عوامل مختلف و تأثیرات متقابل آن‌ها بر یکدیگر را مدنظر قرار داد.

موضوع فرهنگ ایثار و شهادت، موضوعی است که هر قدر بر روی آن پژوهش و بررسی گردد، باز هم لازم و ضروری است. چراکه حیات و عزت ملت به آن بسته است. لذا در این مقاله قصد داریم تا به این سؤالات اساسی بپردازیم: نخست آنکه اساساً مفهوم ایثار و شهادت به چه معنایی است؟ دیگر آنکه تبیین جامعه‌شناختی این مفهوم چگونه است و عوامل و مؤلفه‌های تأثیرگذار بر فرهنگ ایثار و شهادت کدام است؟

پیشینه پژوهش

نورانی، حسین؛ آسیب‌شناسی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، ۱۳۷۸؛ به این نتیجه رسیده است که پرهیز از غلو، جعل و غیرقانونی و تبلیغ نمودن آغاز یک ترویج مناسب است و این توفیق زمانی نهاده می‌شود که معضلات فرهنگی، اقتصادی، سیاسی در جامعه برداشته شود.

بوداگی و جنتی، اشرف؛ ایثار و شهادت در سال ۱۳۸۸؛ به این نتیجه رسیده است که ایثارگران باید به‌عنوان پرچمدار غیرتمندی‌ها و ارزش‌آفرینی‌ها به آیندگان معرفی نمایم. همچنین عدم احیایی روش‌های ایثارگری، موجب به بن‌بست رسیدن شکوفایی‌ها در محورهای مختلف می‌شود.

رحیمی، محمود، ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در سال ۱۳۸۵؛ به این نتیجه رسیده است که پرهیز از غلو، جعل غیرعقلانی آغاز یک ترویج مناسب است و همچنین ترویج صحیح فرهنگ ایثار و شهادت تضمین‌کننده استقلال آزادی یک ملت و توسعه آن و هر نوع ننگ بردگی و اسارت و استثمار را از بین برده و ریشه‌کن می‌کند.

شمخانی، یوسفی و یوسف صنیعی (۱۳۸۹) در پژوهشی با عنوان تبیین راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه، به آثار و کارکردهای این فرهنگ در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی پرداخته‌اند. یافته‌های پژوهش بیان می‌دارد که ترویج فرهنگ ایثار و شهادت می‌تواند به کاهش منازعات اجتماعی، سیاسی و بزه‌های فرهنگی و اخلاقی منجر شود.

شیخی (۱۳۸۷) در طرح پژوهشی خود با عنوان میزان اثربخشی مراسم تکریم شهدا در جامعه و نوع نگرش مردم نسبت به این مراسم پرداخته است. در این پژوهش پیمایشی، نقش این مراسم‌ها و کیفیت بخشی آن در ارتقا سطح بینش و دانش نسل جوان و اثربخشی آن مورد بررسی قرار گرفته است که نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که ترویج این فرهنگ در جامعه در نگرش مردم نسبت به آن نقش بسیار زیادی داشته است.

دراوزسکی (۲۰۱۵)، در پژوهشی با عنوان پیامدهای پنهان باقی مانده از جنگ، در دوران جنگ جهانی در کشور لهستان به منظور اخذ درجه دکترای خود و برای ثبت و ضبط خاطرات دوران جنگ با استفاده از روش کیفی و انجام مصاحبه به بررسی نتایج پنهان و آثار باقیمانده از جنگ در افکار و اندیشه‌های مردم کشورش پرداخت. یافته‌های پژوهش نشان داده که این خاطرات بخشی از فرهنگ و هویت فرهنگی یک کشور است و خاطره نیست بلکه تجربه‌ای برای زیستن بهتر و فرهنگ متعالی است که بایستی حفظ شود.

مبانی نظری پژوهش

اگر جامعه‌شناسی را علم شناخت جوامع و بررسی مراحل تحول و تکامل آن تعریف کنیم، باید بگوییم که جامعه‌شناسی موجود که در نتیجه جنبش روشنگری و در واقع علیه آن در دنیای غرب به وجود آمد، علمی است که بیشتر به جنبه مادی و فیزیکی انسان و جوامع انسانی توجه دارد تا ابعاد متافیزیکی آن.

یکی از بیشترین تأکیدات دنیای روشنفکری غرب، تأکید بر رد متافیزیک و حاکمیت آن بر انسان و جوامع انسانی بود. با گذر زمان و با گسترش حوزه‌های مختلف علمی این نفی متافیزیک در تمامی حوزه‌های علمی دنیای غرب رسوخ پیدا کرد و یک علم سکولار را تحویل جامعه بشری داد که جامعه‌شناسی هم از آن بی‌بهره نماند.

امیل دورکیم^۱ (۱۸۵۸-۱۹۱۷)، جامعه‌شناس معروف فرانسوی نظریه خود را درباره علل خودکشی^۲ مردم، بر پایه همبستگی اجتماعی پایه‌ریزی می‌کند. تعریفی که او از خودکشی ارائه

1. Emile Durkheim

2. Suside

می‌دهد عبارت است از مرگی که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم از عمل مثبت یا منفی قربانی کردن خویش ناشی می‌شود به‌گونه‌ای که قربانی خود می‌داند آن عمل این نتیجه را به بار خواهد آورد. از نظر دورکیم مرگ مستقیم عملی است که به‌طور مستقیم به مرگ شخص منجر می‌شود، مانند حلق‌آویز کردن خود و مرگ غیرمستقیم عملی است که به‌طور غیرمستقیم به مرگ شخص منجر می‌شود مانند ترک نکردن خانه‌ای که در میان شعله‌های آتش در حال احتراق است و منظور از عمل مثبت و منفی اعمالی هستند که از طریق اقدام عملی شخص مانند شلیک گلوله به خود و یا عمل منفی شخص مانند اعتصاب غذا که مرگ شخص را به دنبال دارد. این تعریف را می‌توانیم در شهادت‌طلبی با تعدیلاتی به کار ببریم.

ریمون آرون (۱۹۸۳-۱۹۰۵)، جامعه‌شناس مغاصر فرانسوی معتقد است این تعریف دورکیم نه تنها موارد معمول خودکشی بلکه موارد مشابه دیگری را هم در برمی‌گیرد؛ مانند کردار افسر فرماندهی که کشتی‌اش را غرق می‌کند تا تسلیم نشود و یا سامرایی‌های ژاپنی که خودشان را می‌کشند، زیرا شرف خویش را لکه‌دار می‌دیدند (آرون، ۱۳۶۶: ۱۹۸).

دورکیم معتقد است اگر درجه همبستگی اجتماعی شخصی با گروه اجتماعی با جامعه‌اش به‌شدت تضعیف گردد به‌نحوی که فرد احساس همبستگی با اشخاص دیگر نکند، دست به خودکشی خواهد زد. برعکس این نیز صادق است یعنی هرگاه درجه همبستگی شخص با گروه و جامعه‌اش به حد افراط فزونی گیرد به‌نحوی که فرد بقای گروه خویش را بر بقای خود ترجیح دهد، دست به خودکشی خواهد زد. از این نظریه به‌طور کلی برمی‌آید که وی خودکشی را تابعی از درجه همبستگی اجتماعی شخص با گروه یا جامعه‌اش می‌داند. دورکیم با توجه به مفهوم همبستگی اجتماعی، خودکشی را به‌صورت زیر طبقه‌بندی می‌کند:

۱. خودکشی خودخواهانه^۱؛
۲. خودکشی دگرخواهانه^۲؛
۳. خودکشی آنومیک یا بی‌هنجاری^۳؛

۴. خودکشی فATALISTIK یا قدرگرایانه^۱.

خودکشی خودخواهانه: این نوع خودکشی وقتی رخ می‌دهد که فرد رابطه ضعیفی را بین خود و جامعه احساس می‌کند و فشارهای اجتماعی نمی‌تواند او را علیه رفتار خود ویرانگرانه تحت تأثیر قرار دهد، این نوع خودکشی خاص جوامعی است که در آن فلسفه و سنت فردگرایی و استقلال‌طلبی مورد تأکید است.

خودکشی آنومیک یا بی‌هنجاری: وقتی در جامعه‌ای آشکارا الگوهای پذیرفته‌شده فرهنگی مورد مراعات قرار نگیرد و بی‌نظمی و نظام گسیختگی دیده شود، احتمال بروز چنین خودکشی می‌رود.

خودکشی جبری: خودکشی جبری از بی‌قدرتی که مردم احساس می‌کنند، ناشی می‌شود. بی‌قدرتی به حالتی گفته می‌شود که فرد قادر به تحت تأثیر قرار دادن محیط اجتماعی خود نباشد.

خودکشی دگرخواهانه: هنگامی که فرد وظیفه اخلاقی عمیقی را در خود احساس می‌کند و علاقه‌مند می‌شود خود را فدای دیگران کند، دست به خودکشی دگرخواهانه می‌زند (قنادان، ۱۳۷۵: ۷۸).

وقتی که فردی با حس همبستگی و انسجام قوی نسبتاً قوی نسبت به یک گروه فوق‌العاده یکپارچه و متحد وجود داشته باشد او ارزش‌ها و هنجارهای گروه را از برای خویش قلمداد کرده و می‌پذیرد؛ بنابراین میان منافع خود و گروه تمایزی قائل نمی‌شود و درعین حال احتمالاً در فکر خود به‌عنوان یک فردی منحصربه‌فرد با یک زندگی جدا و دور از زندگی گروهی، شناخته و تصویر نمی‌شود. پس تحت این شرایط محیطی، چه چیزی او را به ارتکاب خودکشی برمی‌انگیزد؟

چنین فردی در آرزوی فدا کردن، قربانی کردن زندگی‌اش به خاطر اهداف گروه خواهد بود، در مواقع بحران^۲ و جنگ که میزان همبستگی اجتماعی و اتحاد و صمیمیت میان افراد جامعه

1. Fatalistic Suicide

2. Crisis

بیشتر می‌شود، این نوع خودکشی بیشتر به چشم می‌خورد، زیرا در این مواقع فردیت به شدت تضعیف می‌شود و یگانگی اجتماعی^۱ بیشتر به چشم می‌خورد (محسنی، ۱۳۷۶: ۶۶).

با توجه به این موضوع دورکیم آن نوع خودکشی را که از درجه مفراط یکپارچگی گروهی ناشی شود، دگرخواهانه می‌نامد. او این نظریه را برای تبیین اینکه چرا نرخ خودکشی برای سربازان بالاتر از اشخاص غیرنظامی و برای افسران نظامی بیشتر از سربازان وظیفه و برای داوطلبان و کسانی که داوطلبانه به نهاد نظامی آمده‌اند بیشتر از سربازان مشمول می‌باشند، به کار برد. او اظهار داشت که خودکشی در مورد سربازی که خودش را کاملاً با ارزش‌ها و هنجارهای زندگی نظامی همانند سازد، افزایش می‌یابد. افسر نظامی بهتر از سرباز وظیفه در سازمان تشکیلات نظامی ادغام و جذب می‌شود. داوطلب جنگی یا بسیجی نیز بیشتر از یک سرباز وظیفه با زندگی نظامی ادغام می‌شود و لذا خودش را بیشتر از دیگر گروه‌های جامعه وقف ارزش‌های نظامی گروه خود کرده و عزت‌نفس خود را برای توفیق در ارتش بیشتر به خطر می‌اندازد. در خودکشی دگرخواهانه فرد خود را فدای جامعه یا دیگران می‌کند و منطق او این است که دانی فدای عالی شده است. در جنگ‌ها و انقلاب‌ها معمولاً مردم با فراموش کردن خود در مسائل و رنج‌هایشان به‌سوی نوعی اتحاد برای کار و هدف مشترک جلب می‌شوند و همین امر در مواقعی موجب افزایش خودکشی دیگرخواهانه می‌گردد که به شیوه‌های مختلف خودنمایی می‌کند (ستوده، ۱۳۷۸: ۱۰۰). در جنگ جهانی دوم، یک مثالی از فداکاری و ازخودگذشتگی خلبان ازجان‌گذشته ژاپنی نظامی است. خلبانان ژاپنی با هواپیماهای خود بر روی کشتی‌های دشمن شیرجه می‌رفتند تا آن‌ها را از کار بیندازند و یا بسیجیان ایرانی در جنگ تحمیلی مانند حسین فهمیده و امثال او که برای جلوگیری از پیشروی دشمن با نارنجک به زیر تانک‌های آن‌ها می‌رفتند.

موریس هالبواکس معتقد است دورکیم در تعریف خود از خودکشی دگرخواهانه، خودکشی و فداکاری را از یکدیگر تفکیک نکرده است. به نظر وی جامعه خودکشی را نمی‌پذیرد ولی

فداکاری را سازمان می‌دهد؛ بنابراین، این دو عمل علیرغم اینکه از ضرورت‌های اجتماعی ناشی می‌شود ولی متفاوت از یکدیگرند.

البته این نقد به تعریف دورکیم از خودکشی بازمی‌گردد، چراکه در تعریف وی از خودکشی فداکاری نیز گنجانیده شده است. سه گونه^۱ از خودکشی دگرخواهانه را می‌توان تمیز داد:

(الف) اجباری^۲ (ب) اختیاری یا ارادی^۳ (ج) هوشمندانه^۴

۱. در نوع اجباری، انتحار به‌عنوان یک وظیفه^۵ در جامعه تلقی می‌شود؛ یعنی به‌عنوان رفتار مورد انتظار جامعه و به‌مثابه وظیفه‌ای برای فرد که می‌باید انجام شود؛ مانند خودکشی اجباری در هند که رسم سوتی یک نمونه از آن است و نیز خودکشی پولی ژین ها^۶ از اقوام سرخ‌پوستان شمال آمریکا.

۲. در نوع خودکشی دگرخواهانه اختیاری و ارادی، فرد به‌طور داوطلبانه به استقبال مرگ می‌رود. در او تمایلات عرفانی مشهود است و با اشتیاق سخن از مرگ می‌گوید. این نوع خودکشی را به داوطلبان شهادت در صدر مسیحیت و صدر اسلام نسبت داده‌اند که با نوعی فنای صوفیانه و وصال عارفانه و مرگ باعزت همراه است.

۳. در نوع خودکشی هوشمندانه و زیرکانه، کناره‌گیری فرد از خود و چشم‌پوشی وی از حیات این دنیا، بدان دلیل است که جامعه و فرهنگ چنین عملی را شایان ستایش و قابل‌تمجید می‌داند (محسنی، ۱۳۷۶: ۱۵۴).

خودکشی دیگر خواهانه زمانی است که رابطه فرد با جمع از بین نرفته و فرد از سیستم جدا نشده است و حتی با سیستم رابطه‌ای بسیار قوی دارد. هنجارهای جامعه هم از بین نرفته است و هنوز دارای مشروعیت هستند، منتها خطری جامعه را تهدید می‌کند و برای رفع خطر ایثار و پایبندی لازم می‌شود (تنهایی، ۱۳۷۲: ۱۵۷).

-
1. Varsity
 2. Obigatery
 3. Optional
 4. Acute
 5. Duty
 6. Polynesons

ایثار ایجاب می‌کند که فرد به خاطر حفظ سیستم، خودش را به کشتن دهد، نه اینکه خودکشی کند. خودکشی عمل آگاهانه‌ای است که فرد با دانستن نتیجه آن برای حفظ سیستم به آن روی می‌آورد. مثل آن زندانی که می‌داند اعتصاب غذایش منجر به مرگ او می‌شود و یا آن سربازی که با نارنجک به زیر تانک دشمن می‌رود و یا عملیاتی که بسیجیان ما در جنگ انجام دادند و گروه‌گروه برای باز کردن میدان‌های مین، پا به روی آن‌ها می‌گذاشتند یا روی آن‌ها می‌غلطیدند. این خودکشی ناشی از ضعف فرد و یا ضعف سیستم نیست، بلکه دفاعی است از ارزش‌های اجتماعی مورد قبول و تعالی بخشیدن به ارزشی است که افراد برای هدفشان و برای سیستم قائل هستند. پس این نوع خودکشی نه تنها مذموم نیست، بلکه تقدیس هم می‌شود. ولی از جهتی هم می‌تواند آسیب محسوب شود، زیرا که فرد را از جریان تقسیم‌کار جاری جدا می‌کند، هر عاملی که فرد را از جریان تقسیم‌کار جدا کند، آسیب محسوب نمی‌گردد. اگر در جامعه نوین، آدمیان به خاطر بی‌معنی بودن زندگی، خود را می‌کشتند در جوامع سنتی به خاطر بامعنی بودن مرگ چنین می‌کنند. ارزش‌هایی وجود دارد که انتحار را در میان گروه‌های معینی از افراد، عملی افتخارآمیزی حتی است که آن را در برابر خودکشی «خودکشی نوع پرستانه» اجباری می‌سازد. واژه دورکیم برای این نوع خودکشی خودپرستانه آورده است. یکپارچگی گروه‌ها، ادغام فرد با جامعه و احترام به ارزش‌های آن علت اقدام به این خودکشی است (اباذری، ۱۳۸۰: ۲۱۰). از نظر دورکیم در خودکشی دیگرخواهانه فرد زندگیش را فدای آن تصویری از خودش می‌کند که در نظرش ارجمندتر از زندگی زیست شناختیش است (نیک گهر، ۱۳۷۱: ۷۹).

به‌طور خلاصه از دیدگاه دورکیم خودکشی یک پدیده و واقعیت اجتماعی است، لذا این پدیده باید از طریق علت شناسی پدیده‌های اجتماعی مورد بررسی و مطالعه قرار گیرد. او معتقد است که انگیزه‌های خودکشی در هر جامعه‌ای از هر نوعی که باشد زاده حوادث و شرایط اجتماعی آن است و لذا این بافت و ساخت اجتماعی است که فرد را وادار می‌کند به رفتار خاصی دست‌زده و به همین جهت مجبور می‌شود با نقشه قبلی به زندگی خویش پایان بخشد؛ بنابراین از منظر دورکیم منشأ خودکشی خود فرد نیست بلکه فرایندهای اجتماعی است که از ساخت و بافت اجتماعی نشأت می‌گیرد.

با توجه به نظریه دورکیم می‌توان گفت که انقلاب اسلامی با طرح ارزش‌های مشترک یک نوع همبستگی اجتماعی بین حکومت و مردم به وجود آورد. رزمندگان بسیجی که درجه همبستگی آن‌ها با این ارزش‌ها بیشتر بود، برای حفظ و استمرار این ارزش‌ها حاضر به فداکاری بیشتری بودند و لذا خود را بیشتر به خطر می‌انداختند. بسیجیان به استقبال شهادت رفته و درباره این‌گونه مردن با شوق و شور سخن می‌گفتند و می‌نوشتند. اگرچه این کنش به‌نوعی بیان‌گر شهادت دگرخواهانه ارادی و اختیاری بود اما جامعه و فرهنگ حاکم بر آن‌هم‌چنین مردنی را شایسته و قابل تقدیر می‌دانست؛ و لذا انگیزه این نوع شهادت‌طلبی همبستگی اجتماعی بین فرد و جامعه و حمایت از ارزش‌های مشترکی بود که موردتهاجم واقع شده بود.

نظریه ماکس وبر

یکی از مفاهیم کلیدی از دیدگاه ماکس وبر مفهوم تفهم است. تفهم عبارت است از فهم معنای یک کردار یا یک رابطه اجتماعی. او معتقد است که کردار و کنش انسانی در جهت معنایی سیر می‌کند و برای درک آن کردار فهم این معنا ضروری است. از نظر او تفهم جز وسیله‌ای کمکی برای پرده برداشتن از یک معنا نیست که باید از راه اسناد علمی یا مشاهده آماری تأیید گردد (وبر، ۱۳۷۴: ۱۳۱). از نظر وبر یک کنش اجتماعی کرداری است که برحسب معنای کارگزار به مقتضای رفتاری درگذشته، حاضر یا قابل پیش‌بینی دیگری جهت گیرد؛ و لذا او معتقد است که باید توجه بیشتری به انگیزه‌های رفتار و کنش‌ها کرد. با توجه به مسئله تفهم وبر چهار نمونه رفتار را تمیز می‌دهد:

۱. رفتار عقلانی معطوف به هدف^۱، ۲. رفتار عقلانی معطوف به ارزش^۲، ۳. رفتار عاطفی^۳، ۴. رفتار سنتی^۴.

الف) کنش عقلانی معطوف به هدف: براساس محاسبه رابطه میان وسیله و هدف صورت می‌گیرد و نمونه آن در زندگی اقتصادی است که بازیگر هم ممکن است وسایل رسیدن به هدف را

-
1. Zweckrational
 2. Wertrational
 3. Affektuell
 4. Traditional

به اقتضای تسهیل کار تغییر دهد و هم با توجه به مقتضیات و امکان کسب وسایل لازم، در هدف تجدیدنظر کند.

ب) کنش عقلانی مبتنی بر ارزش: که عمده‌تاً در حوزه دین و اخلاق نمودار می‌شود، ممکن است در وسایل تجدیدنظر شود، لیکن به نتایج سودمند و یا زیان‌آور آن صرفاً برحسب اصول، اعتقادات صورت می‌گیرد (وبر، ۱۳۷۴: ۱۰۲). کنش‌ها وقتی به‌طور خالص عقلانی معطوف به ارزش هستند که کنشگران بدون در نظر گرفتن پیامدهای قابل پیش‌بینی آن‌ها، براساس تعهدات خود نسبت به آن چیزی که از نظر آن‌ها مطابق وظیفه افتخار، زیبایی، ندای دینی یا تقوا است آن‌ها را به‌جا می‌آورند.

از دیدگاه انگیزه کنش، پهلوانی که اجازه می‌دهد حریفش او را خاک کند، ناخدایی که در هنگام غرق کشتی‌اش را ترک نمی‌کند و بسیجی‌ای که برای باز کردن راه رزمندگان روی مین می‌رود، همه تصمیماتش بر مبنای کنش عقلانی معطوف به ارزش است. این کنش بر اساس دستوراتی است که شخص خود را ملزم به آن می‌بیند. در این نوع کنش کنشگر در قبول فطرت عقلانی عمل می‌کند نه برای آنکه نتیجه خارجی به دست آورد بلکه برای آنکه به تعهد خود پایبند بماند، وبر این نوع عقلانیت را عقلانیت ارزشی نام می‌نهد.

ج) کنش سنتی: وبر کنش سنتی را کنشی مکانیکی می‌داند که محاسبه وسیله و هدف در آن متصور نیست. این کنش بر اساس تقلید محض و اطاعت ناخودآگاه از رسوم و سنن مستقر انجام می‌گیرد.

د) کنش عاطفی: کنشی است غیرعقلانی که بدون محاسبه هدف و وسیله صورت می‌گیرد (بشریه، ۱۳۷۶: ۱۲۰).

موضوع دیگر که وبر به آن می‌پردازد کاریزما است. کاریزما در پاسخ به مسئله معنی‌پدید می‌آید. هویت بخشیدن به خویشتن یکی از ویژگی‌های اساسی ذهن آدمی است و این مسئله بر زندگی فردی و اجتماعی او اثر می‌گذارد. تعهد به‌نوعی اعتقاد زمینه رفتارهای فردی و اجتماعی را فراهم می‌کند. جنبش کاریزمایی ممکن است در وجود یک‌تن تجلی یابد و آن شخص از نظر پیروان خارق‌العاده به نظر برسد. بین او و پیروان رابطه ارادت برقرار گردد. در صورتی که کنش‌های عقلانی مبتنی بر ارزش اساسی سلطه کاریزمایی باشد این کنش‌ها معطوف به ارزش‌هایی خواهد

بود که رهبر بر آن‌ها تأکید می‌گذارد و یا ممکن است جنبش کاریزمای سنت ازدست‌رفته یا منسوخی را احیا نماید. شهادت‌طلبی در دیدگاه وبر بیشتر می‌تواند براساس کنش عقلانی مبتنی بر ارزش تفسیر شود. انگیزه این کنش از نظر فردی که به آن دست می‌زند برای ادای تکلیف و علاقه به ارزش‌هایی است که او خود را به آن متعهد می‌داند. این تعهد ممکن است، دینی، اجتماعی یا اخلاقی باشد؛ بنابراین کنشگر با توجه به اصول و اعتقاد خود فقط به دنبال نتیجه و سودمندی عمل نیست، بلکه او می‌خواهد به تکلیف خود عمل کند. با توجه به دیدگاه ماکس وبر در مورد فهم کنش، انواع و انگیزه‌های آن، باید توجه کرد که رفتار شهادت‌طلبانه در جهت معنایی سیر می‌کند و لذا تا این معنا درک نشود، نمی‌تواند تفسیر جامعی از انگیزه‌های شهادت‌طلبی ارائه داد.

یکی از راه‌های درک و وصول به این معنی گفته‌ها و نوشته‌های کنشگر است. از نظر وبر رفتار شهادت‌طلبانه بیشتر یک رفتار عقلانی معطوف به ارزش است. چنانکه از معنی تکلیف، رسالت و تعهد استنباط می‌شود. از طرفی مفهوم شهادت در فرهنگ و سنت ایرانیان به‌ویژه شیعیان ریشه‌ای دیرینه دارد و سنت‌های دینی و فرهنگی ما در موارد زیادی مؤید و مشوق چنین رفتاری در شرایط معین است. از طرفی این شهادت‌طلبی کنشی عاطفی در برابر جنایات و رفتار تجاوزگرانه دشمنانی بوده است که در ددمنشی و عدم رعایت قوانین جنگی بین‌المللی مشهور و معروف بوده‌اند. کنش عاطفی، هم برخاسته از علایق و عواطفی است و هم باعث تحریک و تهییج عواطف می‌شود. در انقلابات اجتماعی، بسیج سیاسی و دفاع در مقابل دشمنان، تأثیر شهادت و شهیدان در تهییج افکار عمومی و ترغیب پیروان بسیار قابل توجه است. از طرف دیگر این کنش گاهی یک کنش عقلانی معطوف به هدف است و کنشگر محاسبه بین وسیله و هدف را نیز انجام می‌دهد و تاکتیک‌های مناسب را برمی‌گزیند. کنشگر باید سعی کند با شناخت صحیح هدف و ابزار، تصمیم بگیرد. اگرچه در شهادت‌طلبی گاهی بحث تکلیف مطرح می‌شود و کنشگر به نتایج کمتر توجه می‌کند، اما هرگز به این مفهوم نیست که شهادت‌طلبی عملی اجباری و بدون تحقیق و انتخاب است. شهید باید با آگاهی از عمل و نتایج آن اقدام نماید. اگرچه او به سود مادی و مقطعی توجه نمی‌کند، اما باید به‌طور کلی سود و زیان این کنش را محاسبه نماید. اگرچه شهید از خود گذشته است؛ اما از طرفی به خود رسیده است. او به دنبال انگیزه خودیابی است. او

می‌خواهد هویتی تازه یابد و به زندگی و مرگش معنا ببخشد. همچنین شهید باید تأثیر عمل و نتایج آن را در محیط اجتماعی خود محاسبه کند و لذا محاسبه زمان و مکان شهادت از موارد بسیار مهم و قابل توجه در فرهنگ شهادت است. از طرفی تأثیر جنبش کاریزمایی، همراه با سلطه اجتماعی و سیاسی، نیز در این موضوع قابل توجه است. عشق و شوریدگی و ارادت این کنشگران به رهبر موضوعی نیست که قابل چشم‌پوشی باشد. هنر بزرگ و جاودانه امام خمینی (ره) در عرصه جامعه‌شناسی سیاسی معاصر یعنی طرح موضوع مرقی ولایت فقیه و به دنبال آن جمهوری اسلامی تأثیر وافر در ایدئولوژی و رفتارهای دوران انقلاب و جنگ به جا نهاده است. کنش شهادت‌طلبانه از طرفی به ارزش‌های رهبر تأکید می‌کرد و هم در سنت‌های اصیل جامعه ریشه داشته و نوعی وظیفه و ندای دینی تلقی می‌شد و تعهد و زیبایی و افتخار را در برداشت.

دیدگاه مبادله

فکر مبادله در علوم اجتماعی مانند بسیاری از اندیشه‌های دیگر عمری زیاد دارد. این دیدگاه به مبادله چیزهای ارزشمند ملموس و غیرملموس به عنوان مبنای نظم اجتماعی اعتقاد دارد. از این دیدگاه انسان‌ها هم به مبادله کالاهای مادی و هم به مبادله کالاهای اجتماعی نظیر محبت و تائید اجتماعی می‌پردازند. این دیدگاه دیدگاهی فردگرایانه است و انسان را تا حد زیادی صاحب اراده و آزاد در انجام کنش‌ها می‌داند. در دیدگاه مبادله همواره این پرسش مطرح است که چه سودی نصیب من خواهد شد یا چه چیزی به من خواهد رسید (اسکیدمور، ۱۳۷۷: ۹۵).

جرج هومنز (۱۹۶۷) معتقد است انسان‌ها برای آن چیزی که برای آن‌ها ارزش بیشتری دارد تلاش بیشتری می‌کنند. ارزش از مفاهیم کلیدی اندیشه اوست. نتیجه یک کنش برای فرد هراندازه پرارزش‌تر باشد احتمال بیشتری وجود دارد که او این کنش را تکرار کند.^۱ اصل پاداش و تنبیه در مبادله بسیار مهم است. هومنز تحت تأثیر روان‌شناسی تجربی اسکینر رفتار انسان را متأثر از تقویت‌کننده‌های مثبت و منفی می‌داند. فرض دیگر مبادله این است که افراد بر اساس خودخواهی و سود دست به کنش می‌زنند؛ بنابراین، فرض افراد آرزوها و هدف‌های شخصی

روشنی برای خود دارند و انگیزه دستیابی به اهداف و آرزوها بر اساس کسب منفعت است. فرایندهای مبادله نتیجه انگیزه انسان‌ها برای تحقق نیازها هستند. افراد بر اساس خودخواهی، سود و رفع نیاز دست به کنش می‌زنند. زندگی اجتماعی مانند یک بازار دادوستد تلقی می‌شود و هر کالایی در اینجا ارزش و قیمتی دارد و افراد در مبادلات خود سعی دارند سود خویش را در نظر بگیرند. مبادله‌ای در این جریان بیشتر ادامه می‌یابد که بیشترین سود را برای طرفین مهیا سازد. در اینجا ممکن است این سؤال پیش آید با توجه به اینکه دیدگاه مبادله به انگیزه‌های سودجویانه فردی اهمیت زیادی می‌دهد پس چگونه می‌تواند درباره انگیزه‌های دیگرخواهان^۱ یعنی کسانی که مال و جان خود را برای نجات دیگران به خطر انداخته و دست به ایثارگری می‌زنند چه جوابی دارد؟

اسکید مور در این باره می‌گوید، دیگر خواهان به دنبال نوعی رضایت معنوی هستند. هرچند که مستلزم خسران مالی باشد، اما موجب خوشحال و رضایت شخص را فراهم می‌کنند. بر این اساس فرض دیگر خواهی از موارد بسیار نادر در رفتار انسانی است (اسکیدمور، ۱۳۷۷: ۹۵). از دیدگاه مبادله که بیشتر بر سود و سهم فرد از معامله خود در کنش اجتماعی تکیه می‌کند، می‌توان نتیجه گرفت که از نظر شهدا این مبادله بسیار سودمند است. اگرچه جامعه با شهادت افراد آرمان‌گرا و کارآمد دچار خسران و زیان می‌شود اما اثرات و فواید و پیامدهای اجتماعی شهادت برای جامعه بر زیان‌های مقطعی آن چیره می‌شود؛ بنابراین، هم جامعه شهادت را ارزشمند می‌داند و هم شهید آن را برای جامعه مفید می‌شمارد و لذا رفتار شهادت طلبانه هم از طرف شهید و هم از طرف جامعه معنی پیدا می‌کند. فرد معتقد است که خود را فدای ارزش‌ها کرده است، لذا احساس زیان نمی‌کند و از طرفی ارزش‌های جامعه با ارزش‌های شخصی و اعتقادی او هم هماهنگ و در ارتباط است. مهم‌تر از همه این مسائل احساس موضوع معامله با خداست که در جامعه‌شناسی دینی ما بسیار ارزشمند است. همان‌طوری که قرآن کریم در آیات متعدد مردم را به این معامله دعوت می‌کند و فدا شدن در راه ارزش‌ها متعالی و معامله با خدا را بالاترین نوع سوداگری می‌داند. همان‌طوری که شهید سعی می‌کند زندگی را در بهترین نوع تکامل بهیما

سعی می‌کند در مردن هم بهترین، سعادتمندانه‌ترین و جاودانه‌ترین نوع مردن را انتخاب کند. هنگامی که تصور شهید و جامعه شهیدپرور کسی که طرف معامله است (خدا) این است که این معامله ارزش دارد، می‌توان به انجام این کنش امیدوار بود؛ بنابراین، با توجه به دیدگاه مبادله می‌توان گفت که فرد شهادت‌طلب به خاطر ارزش والای عمل خود، آن را آزادانه انتخاب نموده و احساس می‌کند در این معامله از نظر معنوی سود خواهد برد. شهادت‌طلبی و انگیزه‌های آن از دیدگاه روانشناسی اجتماعی از آنجاکه هدف روانشناسی اجتماعی عبارت است از شناخت و دریافت این موضوع که چگونه هر فرد از هر سو و هر جهت تحت تأثیر انگیزه‌ها و عوامل اجتماعی خود قرار می‌گیرد، لذا با توجه به این هدف می‌توان روانشناسی اجتماعی را مطالعه فعالیت‌های فردی که از افراد دیگر متأثر است، یعنی به عبارت دیگر نفوذی که مردم بر عقاید و رفتار یکدیگر دارند، تعریف کرد. در روانشناسی اجتماعی دو جنبه را باید مدنظر داشت:

الف) انگیزه‌ها نیازهای افراد هستند، لذا درونی و شخصی هستند؛

ب) عوامل محیطی و بیرونی در ایجاد انگیزه‌ها مؤثرند با توجه به این موضوع در تفسیر و تغییر رفتارهای.

افراد باید هم به عوامل درونی و انگیزه‌ها و هم به مطالعه فضای اجتماعی مرتبط با افراد توجه کرد. بررسی رفتار در روانشناسی اجتماعی به صورت وسیع‌تر از روانشناسی عمومی انجام می‌گیرد. به این معنی که در روانشناسی اجتماعی رفتار به نظام فرهنگی پیرامون و نیز وضع اجتماعی و عینی اشخاصی که رفتار می‌کنند و نیز شخصیت آن‌ها مربوط می‌سازد. غالب رفتارهای انسان به‌ویژه رفتارهای اجتماعی و معنوی او تنها به یک انگیزه بستگی ندارند، بلکه به نظام پیچیده‌ای از انگیزه‌ها وابسته است. فعالیت و تکامل اغلب انگیزه‌های انسانی به‌ویژه انگیزه‌های اجتماعی و انگیزه‌های رشد و تعالی تابعی از موقعیت‌های فرهنگی است و لذا در تعیین رفتار علاوه بر انگیزش باید نیروهای محیطی و ارزش‌های حاکم را نیز شناخت. علم روانشناسی با توجه زیاد به فرد و انگیزه‌ها، گرایش به سوی حذف تأثیر عوامل اجتماعی دارد و جامعه‌شناسی برعکس آن گرایش به سوی حذف عوامل و انگیزه‌های فردی دارد، لذا نقش روانشناسی اجتماعی به عنوان علمی که هم به فرد و نیازهایش و هم به جامعه و ارزش‌هایش به طور هم‌زمان توجه دارد، بسیار مهم است با توجه به این موارد در بررسی انگیزه‌های شهادت‌طلبی نیز باید نقش

متقابل، انگیزه‌ها و ارزش‌ها را در ایجاد رفتار ملحوظ داشت؛ یعنی انسان می‌تواند به مرحله خودشکوفایی برسد درحالی‌که برخی نیازهایش ارضا نشده است. فی‌المثل، رهبر فقید هند مهاتما گاندی چه بسیار موارد احتیاجات فیزیولوژیک و سلامتی خود را زمانی که هند برای آزادی از قید انگلیس تلاش می‌نمود، فدای ارضای احتیاجات دیگران نمود (همان منبع). به عقیده مازلو، خودشکوفایی عالی‌ترین شکل انگیزش است. چنین افرادی حتی ممکن است به رضامندی‌های اولیه نیاز که حیات عالی آنان را امکان‌پذیر ساخته است با نظری تحقیرآمیز و با بی‌اعتنایی نگاه کنند (مازلو، ۱۳۶۷: ۷۸).

در افراد خودشکوفا هنگام رسیدن به سطوح عالی نیازها و ارزش‌ها و ذوق و سلیقه‌های همراه آن‌ها، این نیاز ممکن است مستقل شود و دیگر به رضامندی نیازهای روانی پست‌تر متکی نباشد. افراد خودشکوفا به رضامندی‌های اولیه نیاز که حیات عالی را در آن‌ها ممکن نموده با بی‌اعتنایی و تحقیر نگاه می‌کنند. چنین افرادی برای ارضای نیازهای عالی فداکاری بیشتری خواهند کرد و گذشته از این با آمادگی بیشتری قادرند محرومیت از نیازهای پست را تحمل کنند. برای مثال زیستن به شیوه زاهدانه، تحمل خطر به خاطر عقیده و از دست دادن پول و اعتبار به خاطر خودشکوفایی برایشان آسان‌تر خواهد بود (مازلو، ۱۳۶۷: ۷۸). افراد خودشکوفا آنچه انجام می‌دهند به خاطر ارزش‌های غایی و نهایی است. به خاطر اصولی که ارزشمند به نظر می‌رسند. آن‌ها به این ارزش‌ها عشق می‌ورزند و از آن‌ها حمایت می‌کنند، اگر این ارزش‌ها مورد تهدید واقع شود، خشم و واکنش و اغلب از جان‌گذشتگی در آن‌ها برانگیخته می‌شود. مازلو در کتاب افق‌های برتر فطرت انسان، انگیزه‌ها و رضایت‌مندی‌های افراد خودشکوفا را به شرح ذیل برمی‌شمارد. جدول انگیزش‌ها و رضامندی‌های افراد خودشکوفا که از طریق کار آن‌ها و نیز به طرق دیگر به دست آمده است.

- شادمانی در تحقق عدالت؛
- شادمانی در متوقف ساختن شقاوت و استثمار؛
- ستیز علیه دروغ‌ها و ناراستی‌ها؛
- آن‌ها به نظر می‌رسد که دوستدار سرانجام خوش و استکمال نیکو باشند؛

- آن‌ها تنبیه‌کنندگان شرارت‌اند؛
- آن‌ها می‌کوشند امور را سروسامان بدهند و اوضاع نامطلوب را سروسامان ببخشند؛
- آن‌ها از انجام کار خیر لذت می‌برند؛
- آن‌ها از تبلیغات، شهرت، سرافرازی، افتخار، معروفیت اجتناب می‌کنند؛ یا دست کم جویای آن نیستند. به نظرمی رسد که بودونبود این‌ها برای این افراد چندان اهمیتی ندارد؛
- آن‌ها عموماً آرمان‌هایشان را که غالباً اندک هستند، بیشتر خود انتخاب می‌کنند تا آن‌که به تبلیغ یا به مبارزان انتخاباتی یا به تلقین افراد دیگر پاسخ می‌دهند.
- آن‌ها گرایش دارند که از صلح، آرامش، سکوت، شادی و غیره لذت ببرند و مایل نیستند که به اغتشاش،
- مبارزه، جنگ و غیره علاقه‌ای نشان دهند و درعین حال می‌توانند در میانه یک جنگ شادمان باشند.
- مبارزه آن‌ها بهانه‌ای برای خصومت، یا مرتبط با خصلت پارانویایی، خودبزرگ‌بینی، اقتدار، عصیان و از این قبیل نیست، بلکه به خاطر اصلاح امور است، آن‌ها مسئله مدارند و برای آن مبارزه می‌کنند.
- آن‌ها به تملق، تشویق و تمجید، محبوبیت، منزلت، حیثیت، پول، افتخار و غیره نیازی ندارند یا جویای آن‌ها نیستند یا حتی از آن‌ها لذت نمی‌برند.
- آن‌ها از فساد، شقاوت، کینه‌توزی، ناراستی، تکبر، حقه‌بازی و کلاه‌برداری نفرت دارند و با آن مبارزه می‌کنند.

مفهوم ایثار

ابوعبدالرحمن سلمی (م. ۱۲۰هـ) می‌گوید: ایثار دست کشیدن از چیزی در عین نیاز به آن و دادن آن به دیگری است. ابو مسکویه (م. ۲۱۰هـ ق) می‌گوید: ایثار فضیلتی است که به‌واسطه آن، انسان به اراده و اختیار از برآوردن برخی نیازهایش، خودداری می‌کند تا آن را به کسانی که استحقاق دارد ببخشد. ابوالحسن هجویری (م. ۶۵۰هـ ق) معتقد است: ایثار قیام به یاری دیگران است، با به کار بستن آنچه خداوند به رسول مختارش فرمان داده است؛ و صاحب ایثار کسی است که ضرر

را بپذیرد و همه آنچه را دارد به دیگری ایثار کند. ایثارگر «صاحب الایثار» است و این می‌تواند اشاره به ملکه نفسانی ایثار باشد که فردی دارای آن است واژه «بالبلغه» در ترجمه فارسی کهن به آن «آن اندکی که دارد» برگردانده شده است. البته می‌توان آن را «به‌قدر کفایت» هم برگرداند؛ اما بخشیدن «همه آنچه را که دارد» با توجه به جایگاه ایثار در مراتب سه‌گانه سخا (دادن برخی)، جود (دادن بسیاری) و ایثار (دادن همه‌چیز) دقیق‌تر است (محسنی و فرامرزی، ۱۳۹۵: ۵۵-۵۴). ایثار در لغت به معنای برگزیدن، غرض دیگران را بر غرض خود مقدم داشتن و مانند آن است. به عبارتی، به معنای از خود گذشتن و ترجیح و برتری دادن به آنچه مطلوب دیگران است و در اصطلاح عبارت است از: بخشش مال به کسی، باوجود نیاز به آن (فهیمی، ۱۳۸۹: ۵۴۲). برای ملت ما، مسئله ایثارگری، یک فرهنگ تاریخی و یک سرمایه معنوی برای همه آزادی خواهان جهان است. کلمه ایثار به معنای اینکه، او را بر خود برگزید و برتری داد (جر، ۱۳۶۳: ۲) از ایثار تعبیر و تعاریف مختلفی ارائه شده که به بعضی از آن‌ها اشاره می‌کنیم: بذل و بخشش، ترجیح دادن بعضی بر بعضی دیگر، گذشت کردن از حق خود برای دیگران (دهخدا، ۱۳۷۶: ۳۱۶۶). گذشت کردن از حق خود برای دیگران (دهخدا، ۱۳۷۶: ۳۱۶۶). برگزیدن و منفعت خود را بر خود مقدم داشتن (انوری، ۱۳۸۱: ۳۲۰). ایثار در اسلام به معنای تلاش، فداکاری، بخشش و اخلاص در راه خدا آمده است که بیانگر رشد و معرفت الهی انسان است و با مفاهیمی همچون شهادت، خیرخواهی و دیگرخواهی همراه است. مفهوم ایثار به ما می‌آموزد که من و تو وجود ندارد ما وجود دارد و اگر به‌صورت ید واحد عمل کنیم به خوشبختی و سعادت می‌رسیم.

مفهوم شهادت

شهید و شهادت از ماده «ش ه د» اخذ گردیده است. شهید در لغت، معانی متعددی دارد. مصدر شهادت به معنای حضور، علم به امور ظاهری، شهادت دادن، خبر قاطع دادن و مشاهده نمودن است (ابراهیمی، ۱۳۸۷: ۲۷). واژه شهید به معنای شاهد، گواه و کشته شده در راه خدا آمده است (میمنه، ۱۳۸۵: ۸). اگر فرد مرگی را انتخاب کند که دارای دو مشخصه باشد، در اسلام از او به‌عنوان شهید یاد می‌کنند: اول، در راه خدا کشته شود؛ دوم، مرگی آگاهانه باشد (مهینی، ۱۳۸۳:

۴۵) شهید کسی است که در راه خدا کشته می‌شود و یا مجاهدی است که در طریق حق جان می‌سپارد در اسلام، کشته شدن آگاهانه و انتخاب گرایانه در راه آرمانی مقدس و پاک که به تعبیر قرآن کریم «فی سبیل الله» نامیده می‌شود، شهادت نام دارد و کسی که به چنین مقامی دست می‌یابد، شهید است. البته پذیرفتن مرگ، هنگامی ارزشمند است و قداست دارد که از سویی آگاهانه باشد و از سوی دیگر، رضایت و خشنودی خداوند را در پی داشته باشد (نیری، ۱۳۸۴: ۲۱). شهادت مرگی آگاهانه، مقدس و هدفمند است (جنتی، ۱۳۸۲: ۱۸۵ و صابری یزدی، ۱۳۷۵: ۳۵۱). در شریعت مقدس اسلام، جایگاه شهادت و شهید به‌خوبی روشن و آشکار است و آیات و احادیث فراوانی در این زمینه وجود دارد؛ که هریک کین بخشی از مفهوم بلند این فرهنگ است (اسماعیل‌زاده، ۱۳۹۰: ۲۴). شهادت پایان بخشیدن به حیات طبیعی و مادی برای دفاع از ارزش‌های والای انسانی و شکافتن قفس کالبد مادی و حرکت به مقام بلند شهودی است. شهادت نه‌تنها برای کسانی که توفیق آن را می‌یابند، رستگاری محسوب می‌شود، بلکه در بعد اجتماعی آن باعث حفظ و بقای ارزش‌های دینی است (میراحمدی باباحیدری، ۱۳۹۸: ۱).

در جامعه ما مفهوم شهادت شناخته شده و پذیرفته شده است و آنکه مردن به خاطر آرمان‌ها و هدف‌های والایی که در جان آدمی ریشه دوانده و به فرهنگ تبدیل شده است. تحقق بخشیدن به آن آرمان‌ها و زنده کردن آن‌هاست و کسی که بدین گونه و در این راه می‌میرد، درواقع به خویشتن حقیقی خود که همان آرمان اوست، زندگی می‌بخشد و بقاء می‌یابد.

مفهوم فرهنگ

فرهنگ، مجموعه‌ای پیچیده از خصوصیات اصلی، فکری و غیرمادی است که به‌عنوان شاخص جامعه و گروه اجتماعی مطرح می‌شود. اسپنسر در کتاب اصول جامعه‌شناسی خود از فرهنگ به‌عنوان محیط فوق جسمانی انسان یاد می‌کند و درصدد جدا ساختن فرهنگ از عوامل جسمانی و طبیعی است. وی اعتقاد داشت که محیط فوق جسمانی خاص انسان است (عربی و حاتمی، ۱۳۹۲: ۵). کامل‌ترین تعریفی که در علوم انسانی از فرهنگ شده است متعلق به تیلور است که فرهنگ را مجموعه پیچیده‌ای از شناسایی‌ها، اعتقادات، حقوق، آداب، اخلاق و سایر خصوصیات می‌داند که فرد به‌عنوان عضو جامعه‌اش کسب می‌کند. جامع‌ترین تعریفی که امروز از فرهنگ

می‌شود عبارت است از مجموعه‌ای از طرز تفکر، احساس و عمل کم‌وبیش شکل‌گرفته‌ای که اکتسابی بوده و وجه اشتراکی است میان گروه‌ها و به نحو عینی و سمبلیک به جامعه شکل خاص و متمایزی می‌بخشد.

فرهنگ را نمی‌توان به جلوه‌ها و تجلیات دانست، بلکه این فقط بخشی از فرهنگ است که از طریق فیلم، نقاشی، سینما، تئاتر، عکاسی و... نمود و ظهور می‌یابد و بخش‌های دیگر به‌صورت سبک زندگی و کلیت زندگی خود را نشان می‌دهد. امروزه فرهنگ نه تنها در دانشگاه‌ها و محافل روشنفکری نفوذ کرده است، بلکه حتی در گفت‌وگوهای عمومی رسانه‌ها و مردم نیز اغلب در همه‌جا از فرهنگ صحبت می‌کنند (فاضلی، ۱۳۹۳: ۴۷)؛ بنابراین تعریف فرهنگ شامل همه فعالیت‌های انسانی می‌شود و سیمای واقعی زندگی انسان‌هاست، زیرا توسط آن‌ها به وجود آمده است.

اهمیت فرهنگ

فرهنگ برای جامعه، هم چون حافظه برای انسان است. اهمیت فرهنگ را به‌طور کلی می‌توان در دو جنبه خلاصه کرد: نخست جایگاهی که فرهنگ در هویت و موجودیت جامعه دارد و دیگری، نقشی که فرهنگ در پیشرفت جوامع ایفا می‌کند. بی‌شک بالاترین و والاترین عنصری که در موجودیت هر جامعه دخالت اساسی دارد، فرهنگ آن جامعه است. اساساً فرهنگ هر جامعه هویت و موجودیت آن جامعه را تشکیل می‌دهد (قربانی، ۱۳۸۳: ۱۹-۲۲). گروهی از جامعه‌شناسان از فرهنگ تقسیم‌بندی متفاوتی با عنوان فرهنگ مادی و معنوی مطرح کرده و آن را دارای دو جنبه اساسی دانسته‌اند.

مفهوم فرهنگ ایثار و شهادت

فرهنگ شهادت عبارت است از مجموعه آگاهی‌ها، باورها، آداب و اعتقادات و اعمالی که موجب دستیابی انسان به عالی‌ترین و والاترین درجه کمال، یعنی مرگ آگاهانه در راه خدا می‌گردد. فرهنگ شهادت عبارت است از تعیین عاشقانه‌ای که انسان دنیوی را در عبور از حیات مادی به حیات معنوی لقاء... می‌رساند. (معدنی، ۱۳۷۸: ۲۲). فرهنگ شهادت که در اصطلاح به آن «مرگ

قهرمانانه» گفته می‌شود، به معنای ساختار اجتماعی و فردی آموخته‌شده‌ای است که در ارتباط با یک گروه اجتماعی و بر اساس باورها و اعتقادات مذهبی پیروی می‌شود. به عبارت دیگر، فرهنگ شهادت به معنای آن است که فرد با عنایت به حضور خداوند و با دارا بودن ارزش‌های والای انسانی و معنوی، جان خویش را در راه ارزش‌ها و باورهای خود فدا می‌کند تا از این طریق به بالاترین وظیفه خود در قبال جامعه و اعتقادات خود عمل کرده باشد. از این رو، فرهنگ شهادت به عنوان فلسفه یا نگرشی از زندگی تعبیر می‌شود، گرچه ذاتش مرگ است (موسالی، ۲۰۱۵: ۱۴). فرهنگ ایثار عبارت است از از خودگذشتگی و ترجیح و برتری دادن به آنچه مطلوب دیگران است. بدین معنا که یک انسان با اعتقاد، در راه اعتلای اسلام و پایداری در راه اقامه شعائر دینی و دفاع از ارزش‌های مقدس و برافراشتن پرچم توحید، با تمام امکانات مادی و معنوی خود تلاش کرده و حتی از بذل جان و مال خویش در راه حفظ و حراست از هدف مقدس، دریغ نرزد و تکامل خود را با مروری بر منابع دینی درمی‌یابد. ایثار، دارای مراتب و درجات گسترده‌ای است، از ایثار در مال به معنای از خودگذشتگی در اموال گرفته تا عالی‌ترین مرتبه ایثار که همان ایثار جان و جهاد در راه خدا است (موسی‌پور، ۱۳۹۱: ۱۱۲).

از همین روست که ایثار را به عنوان یکی از مؤلفه‌های اساسی در نظریه سرمایه اجتماعی از منظر اسلام معرفی می‌کنند. ایثار در مفاهیم دینی از جایگاه برجسته‌ای برخوردار است؛ چنانچه امیرالمؤمنین (ع) ایثار را بالاترین درجه ایمان و زیور زهد بر شمرده‌اند. بی‌شک والاترین مرتبه ایثار، شهادت و جان خود را در کف اخلاص گذاشتن در عرصه‌های مجاهدت در راه خداست. اینجاست که مجاهد به وظیفه خود که حضور در صحنه پیکار حق علیه باطل است، عمل می‌کند و با تمام توان در صدد محو باطل برمی‌آید و سرانجام کار هرچه باشد، محبوب اوست؛ خواه بدون هیچ‌گونه آسیبی از صحنه جهاد خارج شود و در انتظار کارزاری دیگر و ایفای وظیفه در نوبتی دیگر باشد؛ خواه مجروح و مصدوم شود و یا اینکه اعضای بدن خویش را در راه دوست، قربانی نماید و خواه اینکه در این بازار پر رونق لقای الهی، به فوز عظیم شهادت نائل آید (مولائی، آرائی و باقری کنی، ۱۳۹۵: ۹۹).

در فرهنگ و بینش شیعه، ایثار و شهادت، تلاش و کوشش برای احیاء گسترش دین خدا و ارزش‌های انسانی به شمار می‌رود و کسی که عمر خود را در این راه صرف و جان خود را در

این راه تقدیم پروردگار کند اگر چه مرگ و در صحنه جنگ نیست اما باز هم شهادت است و چنین فردی شهید نامیده می‌شود. مهم‌ترین سرچشمه تجلی و تداوم فرهنگ ایثار و شهادت در شیعه، عاشورا و شهادت امام حسین (ع) است.

بر اساس آنچه ذکر گردید گسترش فرهنگ ایثار و شهادت باعث افزایش روحیه تعاون و همکاری میان مردم و عزت و عظمت جوامع اسلامی از بین جوامع انسانی می‌شود و تنها در این صورت است که جامعه به سعادت به معنای تمام و کمال خود دست می‌یابد. در این صورت فرد هم نمادهای مادی کار خود را در جامعه می‌بیند و هم نمادهای معنوی آن را؛ و هم آن را در وجود خود احساس کرده و به آرامش می‌رسد و هم می‌داند که این فعالیت در جایی در محضر خدا ثبت می‌شود.

لذا ترویج فرهنگ ایثار و شهادت بدون ایدئولوژی مشروعیت بخش، غیرممکن است؛ و نقش ایدئولوژی‌ها در اشاعه آن آنگاه که سخن از نهادینه‌سازی این فرهنگ می‌شود بیشتر آشکار می‌گردد. ایدئولوژی و توجیه‌گر ایثار و شهادت در جامعه ما توجیهی در امور دنیوی ندارد و در مقابل زهد اخروی را جایگزین آن ساخته است. مطابق با دیدگاه اسلامی اوج تجلی رفتار ایثارگرانه جایی است که انسان از عزیزترین کالای خود که جان اوست درگذرد. در ایدئولوژی اسلامی این متعالی‌ترین مرتبت ایثارگری در سلسله مراتب ایثار است (اقبال، ۱۳۷۵: ۷). بنابراین ضرورت دارد تا ترویج فرهنگ ایثار و شهادت به‌عنوان وظیفه‌ای عمومی و همگانی در نظر گرفته شود و تلاش نمود تا به گفتمان عمومی در جامعه تبدیل گردد.

چگونگی شکل‌گیری فرهنگ ایثار و شهادت

برای این که فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه شکل بگیرد، نیاز به مؤلفه‌ها و شاخص‌هایی است؛ که با تکیه بر مبانی بنیادین و اصول اساسی اسلام که همان توحید، معاد و عدل می‌توان به آن‌ها دست یافت؛ که به‌صورت اجمالی شامل موارد ذیل می‌باشند:

عمل صالح و پرهیزکاری، امر به معروف و نهی از منکر، دوری از فساد، دوری از بدعت، تقوا، مردم‌داری، اجتناب از غیبت، خدمت به مردم، اجتناب از خودمحوری، وفای به عهد، عدم تعلق

به دنیا، عدم دنیاپرستی، قانع بودن، دوری از حسد، خدامحوری، ایمان به خدا، بی‌نیازی از غیر خدا، توکل بر خدا.

کارکردهای مختلف فرهنگ شهادت

۱. فدا کردن جان برای حفظ ارزش‌ها: در جوامعی که احترام و وفاداری به ارزش‌ها یک اصل محسوب می‌شود و برای جامعه اهمیت دارد، در صورت به خطر افتادن ارزش‌هایی که مهم هستند، در مقاطعی از تاریخ، افراد جان خویش را کمتر از ارزش‌ها می‌دانند و حاضر می‌شوند به‌منظور بقا و حیات جامعه و ارزش‌های آن جان خویش را فدا کنند.
۲. عزت نفس بخشیدن به افراد: امام راحل (ره) در این زمینه می‌فرمایند: «اسلام این پیروزی را حاصل کرده، شهادت است که این پیروزی را حاصل کرده، شهادت هم حفظ اسلام است، از اول اسلام با شهادت پیش برده، حالا هم که می‌بینید جوان‌های ما شهادت را می‌خواهند... این حس بود که ما را پیش برد، این حس شهادت بود، جلو آمدن برای اسلام و شهادت بود که ما را به پیروزی رساند.»
۳. ایجاد هویت و هدف مشترک: مؤلفه‌های شهادت یعنی گام برداشتن در راه خدا و مرگ داوطلبانه در موقع لزوم، هویت و هدفی مشترک را برای افراد جامعه ایجاد می‌کند و می‌تواند الگو و راهکار عملی برای نسل‌ها و ملل زیر ظلم و ستم باشد.
۴. عامل همبستگی اجتماعی: عاشورا، عزاداری، نوحه‌خوانی امام حسین (ع) و... مفاهیمی هستند که موجب همبستگی شیعیان در طول تاریخ مبارزاتشان شده و انگیزه قوی به‌منظور همدلی، اتحاد و اتفاق به آن‌ها بخشیده است. لذا فرهنگ شهادت یکی از عوامل مهم در همبستگی اجتماعی محسوب می‌شود.
۵. ایجاد روحیه ظلم‌ستیزی و عدالت‌طلبی: صاحبان سلطه، ظالمان و مخالفان عدالت و قسط تا زمانی که مشعل شهادت در جامعه فروزان است، مدام احساس خطر می‌کنند. رهبر انقلاب نیز به‌خوبی به این مسئله واقف بوده‌اند: «اسلام در کشور ما می‌رفت تا به تباهی کشیده شود که با خون شهیدان ملت ما حیات خود را بازیافت» (عربی، حاتمی، ۱۳۹۲: ۷).

فرهنگ شهادت مجموعه آثار، اصول و معارفی است که معرف و برآمده از حیات معنوی شهیدان راه خدا و مبین سیره عملی آنهاست. این فرهنگ در سرزمین کهن ایران و پس از واقعه عاشورا همیشه سرمشق انسان‌ها و مجاهدان بزرگ تاریخ بوده و در مقاطع مختلف رمز پیروزی و نجات ملت و مردم از تعدی بیگانگان بوده است.

مبانی جامعه‌شناسی فرهنگ ایثار و شهادت

جامعه‌شناختی فرهنگ ایثار و شهادت دارای جهان‌بینی و طرز تفکری خاص نسبت به مسائل جاری جهان است. لذا برای فهم این نوع از جهان‌بینی به مبانی جامعه‌شناختی آن می‌پردازیم. ۱. ایجاد عدالت ایدئولوژیک: شرط زیربنایی جامعه‌شناسی ایثاری ایجاد جامعه‌ای بر اساس توحید و خداپرستی است.

۲. عدالت اجتماعی: این نگاه و رویکرد بیان می‌دارد که هیچ‌کس حق برتری‌جویی بر دیگری ندارد و این خود ریشه در مبانی اصیل عدالت توحیدی دارد. خداوند در چندین آیه از قرآن کریم به‌طور صریح بر اجرای عدالت تأکید می‌کند و این نشان می‌دهد که عدالت در تفکر اسلامی یک بعد زیربنایی دارد. نه تنها مسلمانان، بلکه برای کل بشریت از هر فرقه و آئینی که در جهان باشد، عدالت اجتماعی شیرین و قابل پیگیری است.

۳. توجه به حقوق انسان: اسلام از حقوق بشر حرف نمی‌زند بلکه از «حق الناس» سخن به میان می‌آورد حق الناس در اسلام شامل احترام به تمامی ابعاد انسان و جامعه انسانی است. سخن از حق الناس در جامعه‌شناسی ایثاری تمام اعضای جامعه از حاکمان گرفته تا دیگر عموم مردم را شامل می‌شود و هیچ‌کس نمی‌تواند در آن قصور کند.

۴. مهرورزی و محبت به دیگر انسان‌ها: اسلام دین مهر و محبت است و جامعه‌ای که بر اساس اسلام بنیان شده است، در کنار توجه به بسیاری از مسائل اساسی به مهر ورزیدن به دیگران نیز به‌عنوان یک زیربنای جامعه اسلامی توجه کرده است.

۵. مدینه فاضله: ماحصل تمامی تفکرات جامعه‌شناختی فوق به جامعه‌ای می‌رسد به نام مدینه فاضله. این جامعه نهایت تفکر ایثاری است. برخلاف اتوپیای موهوم در نگاه روشنفکران غربی که شهری مبهم و با ویژگی‌هایی متفاوت و بنا به سلیقه نویسنده آن ارائه می‌شود، مدینه

فاضله در اسلام جامعه‌ای است که بر مبنای تفکر ایثاری و فرهنگ جهادی ساخته شده است و قادر است سعادت هر دو جهان جامعه‌اش را تضمین کند. مدینه فاضله ماحصل تلاش ایثارگران و مجاهدان بزرگ است که برای تشکیل آن به وظیفه خود عمل کردن و از هیچ چیز در این راه دریغ نکردند و در این راه شهید شدند. شهیدانی که هدف از زیستن را رستگاری می‌دانستند.

نگاهی جامعه‌شناختی به عقلانیت ایثار و شهادت

اگر خواسته باشیم به تعریفی منسجم از عقلانیت در فرهنگ ایثار و شهادت بپردازیم باید بگوییم که عقلانیت در این فرهنگ، تفکر و کنشی است که جهتی آن جهانی دارد درحالی‌که اهداف و نتایج آن هر دو جهانی است. اهداف آن بخصوص در مورد خود کنشگر یعنی مجاهد، اصلاً با اهداف مادی سازگار و قابل مقایسه نیست. ایثارگر کسی است که در درجه نخست جان خود را در طبق اخلاص می‌گذارد و در جهاد فی سبیل الله حاضر می‌شود و آمادگی کامل دارد تا از این جان ناچیز خود بگذرد تا به اهدافی هر دو جهانی برسد. یک چنین کنشی با نگاه راسیونالیزم مدرن ناسازگار است و طبیعی است که باید متضاد باشد. مسئله جالب‌توجه این است که روشنفکران بعد از رنسانس و همچنین روشنفکری غرب‌زده در جهان اسلام تلاش دارد که از این تضاد سوءاستفاده بزرگی کند که تاکنون کرده است و این تضاد را چنین توجیه کنند که از آنجاکه فرهنگ ایثار و شهادت در قاموس راسیونالیزم مدرن نمی‌گنجد، لذا فرهنگ ایثار و شهادت فرهنگی کهنه، نحیف، دست‌وپاشکسته و قابل تجدید نظر است.

برای بررسی دقیق‌تر موضوع به عالی‌ترین نمونه فرهنگ ایثار و شهادت در تاریخ بشری یعنی امام حسین (ع) و نقش او در عملی کردن فرهنگ ایثار و شهادت می‌پردازیم. از دیدگاه علم تاریخ و عقل‌ابزاری مدرن، امام حسین (ع) دست به کنشی زد که از هیچ انسان عاقلی برنمی‌آید از زاویه دید فرهنگ ایثار و شهادت، کنش امام حسین (ع) و یارانش بر مبنای عالی‌ترین مبانی اصیل اسلام ناب و پیرامون ایثار و شهادت دور می‌زند. جایی که یک شخصیت به همراه عده‌ای از بهترین شخصیت‌های انسانی نه در یک برهه از تاریخ، بلکه در تاریخ تمدن بشری نمونه عالی یک انسان مجاهد برای ایجاد عدالت ایدئولوژیک و نبرد با سکولاریزم، حاضر به نبرد با کفر و

شهادت در راه اسلام می‌شوند و در این راه همه شهید می‌شوند. برخلاف علم تاریخ، از حکمت تاریخ که اراده و اداره آن در دست خداوند حکیم است چنین مستفاد می‌شود که پیروز بزرگ میدان کربلا، امام حسین (ع) است و این یعنی عقلانیت ایثاری. جایی که یک انسان پیروزی مادی در یک لحظه را نمی‌خواهد و آن را فدای پیروزی خود در تاریخ بشری می‌کند. عقلانیت در فرهنگ ایثار و شهادت یعنی کنشی که در ادامه خود یک فرایند و جریان تاریخی بر مبنای صراط مستقیم را راه‌اندازی می‌کند. عقلانیت در فرهنگ ایثار و شهادت یعنی یک جریان دائمی و مدام در حال فراوری که قادر است تا آخرین لحظه تاریخ به هدف و راه خود ادامه بدهد و این یک راه تاریخی و ماندگار است. واقعیت آن است که کنشگران فرهنگ ایثار و شهادت خود را و عمل خود را بر اساس یک عقلانیت صرفاً مادی هماهنگ نمی‌کنند. نتیجه آنکه عقلانیت مدرن بر اساس یکسری از مشخصه‌های صرفاً مادی قابل تعریف است که فقط بعد مادی انسان را می‌بیند، در حالی که عقلانیت ایثاری عقلانیتی هر دو جهانی است که در کنار بعد جسمانی، بعد روحانی بشر را نیز در نظر می‌گیرد و در جهت تعالی و تکامل این بعد و در واقع هر دو بعد انسان نهایت تلاشش را عملی می‌کند.

فرهنگ شهادت و ویژگی‌های عمده فرهنگ از منظری جامعه‌شناسانه

از آنجاکه شهادت یک فرهنگ است، با تعاریف دیگر و جنبه‌های فرهنگ نیز همسانی و مطابقت دارد. به همین جهت در این قسمت سعی می‌شود فرهنگ شهادت با برخی ابعاد فرهنگ سنجیده شود.

۱. فرهنگ عام ولی خاص است.

در مورد پدیده‌های فرهنگی، صاحب‌نظران این حوزه از مفهوم بشری معتقدند که تمامی جنبه‌های فرهنگ به نحوی در تمامی جهان وجود دارد، ولی درعین حال هر جامعه فرهنگ مخصوص خود را حفظ کرده و آن را تداوم می‌بخشد. زبان و ادبیات یک فرهنگ عام است؛ اما درعین حال خاص است، یعنی هر جامعه‌ای زبان و ادبیات مخصوص خود را دارد. در یک کشور، فارسی، در سرزمینی دیگر، عربی و در بعضی نقاط انگلیسی و سرانجام اینکه هر جامعه در همه ابعاد کوچک و بزرگ، زبان مخصوص خود را دارد. مثال بعدی، مذهب و باورها و اعتقادات معنوی

یک جامعه است. در تمامی جوامع دنیا، پدیده‌ای به نام باورهای معنوی و دینی وجود دارد؛ اما درعین‌حال، هر جامعه‌ای دین و آیین مخصوص خود را دارد؛ چون این پدیده ارزشی و اعتقادی است، اغلب پیرو هر آیین، ایمان و اعتقاد خود را حقیقت می‌پندارد.

به‌هرحال، در تمامی جهان باورها و اعتقادات دینی - معنوی اعم از توحیدی و غیره توحیدی وجود دارد که خاص بودن فرهنگ برای بخش‌های گوناگون جامعه انسانی را مطرح می‌سازد. وقتی در میان نوشته‌ها و گفتار علماء، سخن از «فرهنگ اسلامی» به میان می‌آید و مراد از آن معارف دینی در اسلام است، اگر این موضوع را بپذیریم که فرهنگ پدیده‌ای جهانی است، فرهنگ اسلامی مفهومی خاص می‌گردد که به باور مسلمین دین اسلام، دینی است توحیدی، حق و تحریف‌نشده.

«فرهنگ شهادت» در اعتقادات مسلمانان، فرهنگی است که خمیرمایه و محتوای آن را اسلام تشکیل می‌دهد؛ اما در دیگر فرهنگ‌ها نیز واژه‌ای معادل شهید وجود داشته و شباهت‌هایی مثل آسایش دیگران را بر منافع شخصی ترجیح دادن، صبر و استقامت، سازش‌ناپذیری در مقابل دشمنان، زیر بار ذلت نرفتن، به زندگی حیوانی تن ندادن و ترسیدن از مرگ، مشاهده می‌شود.

۲. فرهنگ ثابت ولی متغیر است.

پدیده‌های فرهنگی به‌طور دائم در حال تغییر هستند؛ اما نوع و شکل پدیده‌ها در فرآیند تغییر متفاوت هستند و از شدت و ضعف گوناگونی برخوردارند. پدیده‌هایی مثل لباس و مد آن شاید دائماً در حال تغییر باشد و مردم در مقابل آن چندان حساسیتی نشان ندهند. زبان نیز مثال دیگری است که تغییر آن کندتر صورت می‌گیرد و درعین‌حال همین زبان نیز در طول زمان به دلیل برخورد با علوم، فنون، فرهنگ‌ها و تمدن‌ها تغییر می‌یابد؛ اما این تغییر را چندان احساس نمی‌کنیم. اگر یک برش تاریخی ۵۰ تا ۱۰۰ ساله بزنیم و زبان امروز را با یک قرن پیش مقایسه کنیم، نوع گفتار، واژه‌ها و... بسیار تغییر کرده‌اند.

شهادت نیز، گرچه از لحاظ محتوای اصلی خود در طول تاریخ تغییر نکرده، یعنی در هر زمان و مکان، «هرکسی که با مرگی آگاهانه و در راه خدا کشته شود»، شهید است، اما هم نوع کشته شدن‌ها، هم نوع تبیین، تفسیرها و تحلیل‌ها متفاوت و رو به تکامل است.

درست است که حمزه شهید در احد، امام حسین (ع) شهید در کربلا، مدرس شهید در دوران ستم‌شاهی پهلوی، ابراهیم همت و مهدی باکری شهدای جنگ ایران و عراق، همگی شهید هستند، اما کیفیت شهادت و آمال و آرزوهای متفاوتی داشتند. درعین حال که شهادت همگی ایشان برای اعتلای اسلام بود، اما «استقلال و آزادی و جمهوری اسلامی» شعاری بود که آرزوی شهید باکری و تمامی شهدای انقلاب اسلامی بود. حضرت علی (ع) و استاد مطهری و آیت اله دستغیب، هر سه به وسیله ترور شهید شدند؛ و به سه شکل متفاوت؛ یکی با شمشیر، دیگری با گلوله و سومی با انفجار به دیدار دوست شتافتند (ارژندی، ۱۳۸۷).

۳. فرهنگ اجباری ولی اختیاری است

یک فرهنگ پویا، فعال و زنده در جامعه، انسان‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد تا آنجا که به نظر می‌رسد اجباری است، یعنی انسان مجبور است در جامعه فرهنگ پیرامون را بپذیرد. ما به زبان اجتماع خود صحبت می‌کنیم، لباس مشابه جامعه را می‌پوشیم، حال آنکه فرهنگ کمتر خود را تحمیل می‌کند. بلکه در کنار آن اختیار هم وجود دارد و این دو در کنار هم باعث تداوم فرهنگ از نسلی به نسل دیگر می‌شود (اجباری بودن فرهنگ) و درعین حال، انسان‌ها با نوآوری در فرهنگ جامعه، باعث تغییر و تحول و تکامل فرهنگ می‌شوند (اختیاری بودن فرهنگ) (ارژندی، ۱۳۸۷). فرهنگ شهادت نیز در جامعه حضور دارد و کودکان آینده نام و یاد شهیدان را خواهند آموخت و در جای جای تاریخ آینده ما قهرمانان نسل انقلاب و جنگ خواهند بود، همانند نسل‌های متمادی که با نام و یاد امام حسین (ع) زندگی کرده‌اند؛ اما درعین حال این فرهنگ تحمیلی نیست بلکه انسان‌ها در پذیرش و عدم قبول آن مختارند.

زمینه‌های مؤثر بر ترویج فرهنگ ایثار و شهادت

استراتژی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه متأثر از عوامل فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و تمدن است. برای ترویج این فرهنگ باید نقش هر یک از عوامل موردتوجه جدی قرار داد و همچنین به روابط بین این عوامل اهمیت قائل شد.

در بررسی همه‌جانبه عوامل مؤثر بر ترویج این حوزه چهار بستر فرهنگی، اقتصادی، سیاسی

و بین‌المللی واضح است. عوامل مطرح‌شده ذیل چه به شکل مستقیم و چه غیرمستقیم می‌تواند فضایی را به وجود آورد که زمینه‌های ازخودگذشتگی و ایثار را تقویت یا نفی کند.

زمینه‌ها و عوامل جامعه‌شناختی مؤثر بر ترویج فرهنگ و شهادت

عوامل مؤثر بر ترویج فرهنگ ایثار و شهادت

عوامل	مؤلفه‌ها
فرهنگی	➤ اعتقادات و باورها ➤ قانون‌گرایی و ضابطه‌مندی ➤ برتری منافع جمعی بر منافع فردی ➤ پرهیز از سیاسی‌کاری ➤ صداقت و راستگویی ➤ تقویت ارزش‌ها و هنجارها
اقتصادی	➤ عدالت اقتصادی ➤ امنیت شغلی ➤ برتری دانایی بر دارایی ➤ وضعیت مناسب معیشتی ➤ رفاه اجتماعی
سیاسی	➤ اخلاق‌مداری ➤ پرهیز از مناقشات سیاسی ➤ شایسته‌سالاری
بین‌المللی	➤ جهانی‌شدن ➤ ارتباطات و تعاملات جهانی ➤ گسترش رسانه‌های نوین ارتباطی و جهانی ➤ گسترش گردشگری و توریسم فرهنگی

(شاه نوروزی، اسماعیلی، ۱۳۹۴: ۹۴).

بحث و نتیجه‌گیری

شهادت عالی‌ترین و والاترین کرامتی است که نصیب بندگان خالص خداوند می‌شود. حفظ و اشاعه روحیهٔ ایثارگری و شهادت‌طلبی نه تنها در افزایش کمالات انسانی، نقش بسزایی ایفا می‌کند، بلکه ضامن مصونیت و حفظ جامعه در برابر دشمنان است. در این پژوهش به تبیین فرهنگ ایثار و شهادت با رویکرد جامعه‌شناختی پرداخته شد؛ تا دستاورد پژوهش، راهکارهایی در راستای فرهنگ ایثار و شهادت باشد.

در این راستا، اولین قدم شناسایی بسترها و عوامل تأثیرگذاری بر شکل‌گیری و گسترش ایثارگری و هم‌چنین اخلاق مبتنی بر شهادت و ارزش‌های اسلامی است تا بر مبنای آن بتوان برای دستیابی به اهداف فوق، برنامه‌ریزی کرد. با توجه به مسئله اصلی پژوهش پیرامون تبیین جامعه‌شناختی مفهوم ایثار و شهادت و عوامل و مؤلفه‌های تأثیرگذار بر اهداف فرهنگ ایثار و شهادت؛ به گستره وسیعی از اهداف هر دو جهانی می‌رسیم که می‌توان به‌طور خلاصه بیان نمود: مهم‌ترین هدف این جهانی فرهنگ ایثار و شهادت، فروپاشیدن مظاهر شرک و بت‌پرستی نظیر انواع بت و نم‌رود و فرعون و ... است تا انسان در سایه توجه و یاد خدا به عالی‌ترین درجه آرامش برسد که «الا بذکرالله تطمئن القلوب». هدف دیگر تلاش در جهت اجرای عدالت و توسعه روابط متعالی انسانی در تاریخ است. مسلم است که در این جهان هیچ‌چیز شیرین‌تر از عدالت برای انسان نیست و بر این اساس رسیدن به جهانی به دور از ظلم و استعمار هدف دیگر این جهانی فرهنگ ایثار است. برخلاف آنکه نظم نوین جهانی مبتنی بر عقلانیت ابزاری به دنبال نظام و جهانی است که با تکیه بر بی‌عدالتی در آن عده‌ای کدخدای دهکده باشند و دیگران بردگان این گروه معدود، در فرهنگ ایثار و شهادت همه انسان‌ها در برابر خداوند و در برابر یکدیگر باهم برابرند. تنها مبنای تفاوت بین آن‌ها تقوایشان نزد خداست. فرهنگ ایثار و شهادت فرهنگ نوع دوستی و برابری و برادری بین انسان‌هاست. برخلاف عقلانیت ابزاری که خشن‌ترین نوع عقلانیت است، عقلانیت ایثاری در متن جهادپرور خود، نوعی دگرخواهی و برابری را ترویج می‌کند که در نوع خود بی‌نظیر است. گسترش علم و دانش و توسعه توانایی‌های علمی انسان و هم‌چنین قدم برداشتن در جهت ایجاد جامعه‌ای متعالی که فیلسوفان مسلمان از آن به‌عنوان مدینه

فاصله یاد می‌کنند، تمام تلاش فرهنگ ایثار و شهادت در جهت توسعه این جهانی انسان و جوامع انسانی است.

همچنین اهداف آن جهانی این فرهنگ عمیق و اصیل که خود مشخص و مسلم است و پی‌ریزی جهانی ابدی در بهشت را که تعاریف آن در آیات کریمه قرآن به‌کرات آمده است و در سطح عالی‌تر آن رسیدن به لقاءالله از اهداف عالیه آن جهانی این فرهنگ است. ایثار و شهادت فرهنگی مبتنی بر این مسئله نیست که این جهان منزل جاوید است، بلکه تمام طرح و برنامه‌هایش برای آن منزلگه جاوید است که البته در کنار آن به مسائل این جهانی انسان نیز به‌طور ظریف اشاره شده است.

راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه

- شناسایی عوامل مهم و مؤثر در توسعه و ترویج فرهنگ ایثار و شهادت؛
- فرهنگ‌سازی و ارتقای سطح آگاهی و باورهای دینی مردم در طول سال از طریق رسانه‌ها، به‌ویژه صداوسیما، سازمان‌های مسئول و متولی امور دینی، مذهبی و فرهنگی، خانواده‌ها و نهادهای آموزشی؛
- برنامه‌ریزی برای نهادینه کردن فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه؛
- ایجاد ارتباط و تعامل متقابل از سوی سازمان بنیاد شهید و امور ایثارگران با جوانان به‌ویژه جوانان دانشگاهی و مدرسه‌ای و نیز برگزاری نشست‌های مشترک و تخصصی دوره‌ای و حمایت از طریق پژوهش‌های علمی و عملیاتی آنان، ایجاد تعامل سازنده با سایر نهادهای آموزشی و پژوهشی و استفاده از ایده‌های متخصصان و صاحب‌نظران در حوزه دین؛
- معرفی شهدا و ایثارگران به‌عنوان الگوهای راستین رفتاری برای جوانان؛
- برگزاری همایش‌ها، کنفرانس‌ها و مسابقات علمی - پژوهشی در قالب فراخوان آثار در ابعاد مختلف فرهنگ ایثار و شهادت با همکاری بنیاد شهید، نهادهای فرهنگی و مذهبی، دانشگاه‌ها و مدارس و صداوسیما که علاوه بر جنبه اطلاعاتی و آموزشی می‌تواند، با تجمع آثار و افکار

- مشوق طیف وسیعی در جهت اشاعه و زنده نگه داشتن دستاوردهای دفاع مقدس، انقلاب اسلامی، شهدا و ایثارگران باشد؛
- رسانه‌های جمعی، به‌ویژه صداوسیما به‌عنوان مهم‌ترین ابزار که هدایتگری روند کلی فرهنگ جامعه را بر عهده دارند، می‌تواند در احیاء، رونق، پیرایه زدایی و زمینه‌سازی هر چه بهتر و بیشتر این فرهنگ متعالی نقش تعیین‌کننده ایفا کنند؛
 - حمایت از مطالعات و پژوهش‌های دانشگاهی در قالب پایان‌نامه‌های تحصیلات تکمیلی و طرح‌های پژوهشی مرتبط با فرهنگ ایثار و شهادت؛
 - ایجاد تشکلهای غیردولتی جوانان و نوجوانان (NGO) به‌منظور مشارکت در امر ترویج فرهنگ ایثار و شهادت و جذب افرادی که مایل به همکاری هستند؛
 - افزایش ارتباط با خانواده‌های شهدا، جانبازان و ایثارگران؛
 - معرفی و شناساندن اسوه‌های ایثار و شهادت به نسل جوان در مراسم‌ها و جشن‌های مذهبی؛
 - سازمان‌دهی آرشیو و تدوین بانک اطلاعات پژوهشی‌های فرهنگ ایثار و شهادت؛
 - مبارزه با مظاهر پیدا و پنهان تهاجم فرهنگی؛
 - زنده نگه داشتن یاد شهدا؛
 - حضور در آرامگاه‌های شهدا و تشریح مسئله شهادت از دیدگاه‌های مختلف؛
 - اصلاح ذهنیت‌ها در جهت یادآوری معنای واقعی ایثار و شهادت؛
 - تشویق ایثارگران اهل قلم به تألیف کتاب‌های حماسی و ایثارگری؛
 - ایجاد هماهنگی میان بخش‌های مختلف فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی از طریق مهندسی فرهنگی و مدیریت آن.
 - اقدام مؤثر برای از بین بردن مظاهر متنوع ضد ارزشی در سطوح مختلف جامعه که حتی گاهی به نام ارزش تبلیغ و ترویج می‌شود.

منابع و مأخذ

- اباذری، یوسف (۱۳۸۰). دورکیم، مجله ارغنون، شماره ۲۱.
- ابراهیمی، نبی‌الله (۱۳۸۷). جایگاه مفهوم شهادت در داستان‌های جنگ، مجموعه مقالات ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، انتشارات دانشگاه اصفهان.
- ارژندی، عبدالله (۱۳۸۷). تبیین جامعه‌شناختی فرهنگ شهادت، پایگاه اطلاع‌رسانی فرهنگ ایثار و شهادت.
- آرون، ریمون (۱۳۶۶). مراحل اساسی اندیشه در جامعه‌شناسی، ترجمه باقر پرهام، تهران: انتشارات آموزش انقلاب اسلامی.
- اسماعیل‌زاده، محمد (۱۳۹۰). مبانی فرهنگ شهادت و ایثار از دیدگاه اسلام و نقش رسانه‌ها در توسعه و ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، همایش ملی فرهنگ ایثار و شهادت.
- اسکافی، مسعود و حمید و مریم صدیق اورعی (۱۳۹۵). «سیاست پژوهی و ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در سازمان‌های دولتی استان خراسان رضوی»، فصلنامه مطالعات ملی، شماره ۲: ۸۹-۱۰۷.
- اسیکدمور، ویلیام (۱۳۷۷). نظریه‌های جامعه‌شناسی، ترجمه علی‌محمد حاضری و دیگران.
- انوری، حسن (۱۳۸۱). فرهنگ بزرگ سخن، جلد اول، تهران: انتشارات سخن.
- بشیریه، حسین (۱۳۷۶). جامعه‌شناسی سیاسی، چاپ سوم، تهران: نشر نی.
- تنهایی، ابوالحسن (۱۳۷۲). درآمدی بر مکاتب و نظریه‌های جامعه‌شناسی، تهران: انتشارات خردمند.
- جر، خلیل (۱۳۶۳). فرهنگ لاروس، ترجمه سیدحمید طبیبیان تهران: امیرکبیر.
- جنتی، احمد (۱۳۸۲). نصایح، قم: نشر الهادی.
- دهخدا، علی‌اکبر، (۱۳۷۷). لغت‌نامه. تهران: دانشگاه تهران.
- رفیع‌پور، فرامر (۱۳۸۱). کندوکاوها و پنداشته‌ها، چاپ چهاردهم، شرکت سهامی انتشار.
- ستوده، هدایت‌الله (۱۳۷۸). آسیب‌شناسی اجتماعی، انتشارات آوای نور.
- شاه نوروزی، مهدی، اسماعیلی، رضا، پرستگاری و همکاران (۱۳۹۶). «عوامل مؤثر بر ارتقا اثربخشی شیوه‌های ترویج فرهنگ ایثار و شهادت»، فصلنامه مدیریت فرهنگی، شماره ۱: ۳۵-۴۶.
- طوبی، ژاکلین (۱۳۶۹). «اجتماعی شدن و سه عامل اولیه اجتماعی»، نامه علوم اجتماعی، جلد دوم، شماره ۱، دانشگاه تهران.
- عربی، زهرا و داود حاتمی (۱۳۹۲). نقش و جایگاه فرهنگ ایثار و شهادت در بیداری اسلامی و تداوم آن نخستین همایش بین‌المللی مطالعه علمی ایثار و شهادت دانشگاه تهران.

- فاضلی، نعمت‌اله (۱۳۹۳). تاریخ فرهنگی ایران مدرن، انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- فهیمی، محمدصادق (۱۳۸۹). شاخص‌های فرهنگ ایثار و شهادت، مجموعه مقالات همایش ملی ایثار و شهادت.
- قربانی، علی حسین (۱۳۸۳). بررسی اصول و مبانی مدیریت فرهنگ، دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- قربانی، سعید (۱۳۹۴). «آسیب‌شناسی پیش روی فرهنگ ایثار و شهادت و راهکارهای صیانت از آن‌ها از منظر مقام معظم رهبری»، مهندسی فرهنگی، شماره ۸۵: ۴۹-۳۰.
- قنادان، منصور (۱۳۷۵). جامعه‌شناسی «مفاهیم کلیدی»، تهران: نشر نور.
- صابری یزدی، علیرضا و محمدرضا انصاری محلاتی (۱۳۷۵). حکم الزهرا، قم: مرکز چاپ و نشر تبلیغات اسلامی.
- مازلو، ابراهام (۱۳۶۷). انگیزش و شخصیت، ترجمه رضوانی، انتشارات آستان قدس رضوی.
- محسنی، محسن و احد فرامرز قراملکی (۱۳۹۵). «تحلیل تطبیقی - تاریخی مفهوم ایثار نزد دانشمندان مسلمان تا قرن هفتم»، فصلنامه علمی و پژوهشی پژوهش‌نامه اخلاق، شماره ۳۳: ۶۴-۴۷.
- محسنی، منوچهر (۱۳۷۶). انحرافات اجتماعی، انگیزه‌ها و علل خودکشی، تهران: انتشارات مروی.
- ملکی، حسن (۱۳۷۶). صلاحیت‌های حرفه معلمی، چاپ اول، انتشارات مدرسه.
- موسی‌پور، نعمت‌اله (۱۳۹۱). «ترویج فرهنگ ایثار و شهادت به کمک برنامه درسی در دوره ابتدایی»، فصلنامه تحقیقات فرهنگی، شماره ۳: ۱۲۶-۱۰۳.
- میراحمدی بابا حیدری، سیدمهدی (۱۳۹۸). ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، چهارمین بین‌المللی دستاوردهای پژوهشی در علوم اجتماعی، علوم تربیتی و روان‌شناسی.
- میهنی، شهربانو (۱۳۸۳). طبقه‌بندی موضوعات مربوط به شهید و شهادت در نهج‌البلاغه محقق؛ محمدرضا کلاتری سرچشمه، سازمان بنیاد شهید و امور ایثارگران، اداره تحقیقات و مطالعات.
- میمنه، حیدرعلی (۱۳۸۵). تبیین و طبقه‌بندی ویژگی‌های فرهنگ ایثار و شهادت بر مبنای معارف و تعالیم اسلامی، سعید زاهد، سازمان بنیاد شهید و امور ایثارگران استان فارس، اداره تحقیقات و مطالعات.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۷). فرهنگ شهادت، تهران: انتشارات صدرا.
- معدنی، سعید (۱۳۸۷). مقدمه‌ای بر فرهنگ شهادت و شیوه‌های ترویج آن، دفتر تحقیق و پژوهش اداره تحقیقات و مطالعات بنیاد شهید انقلاب اسلامی.
- مولائی آرائی، مهدی و باقری کنی، مصباح‌الهدی (۱۳۹۵). بررسی عوامل جهت‌دهنده سرمایه اجتماعی در دوران دفاع مقدس. مدیریت اسلامی.
- نیری، محمد یوسف و سیدمهدی خیراندیش (۱۳۸۴). «شهید و شهادت در عرفان اسلامی»، نشریه بصیرت و تربیت اسلامی، شماره ۴۲: ۳۲-۱۹.

نیک گهر، عبدالحسین (۱۳۷۱). مبانی جامعه‌شناسی، تهران: انتشارات رایزن.

ویر، ماکس (۱۳۷۴). اقتصاد و جامعه، تهران: انتشارات مولی.

Mousalli, S. (2015). A Blood Wedding: Hezbollah's shuhada and its Culture of Martyrdom. (PH. d Theses), American University of Beirut, Faculty of Arts and Science Department of Political Studies.
Sociology".(2019) Encyclopedia Britannica. Retrieved "

انعکاس ارزش‌های انقلاب ۵۷ در رادیو انقلاب:

(مطالعه نحوه ارزش‌گذاری به انقلاب اسلامی ایران در برنامه صبحگاهی طلوع فجر)

محمدرضا مانی‌فر^۱، زینب حاجی علی‌محمدی^۲

چکیده:

این تحقیق، ترسیم سیمای واقع‌بینانه از ارزش‌های انقلاب اسلامی ایران را در برنامه‌های رادیو انقلاب تعقیب می‌کند و بر مطالعه و تحلیل برنامه صبحگاهی طلوع فجر در این ایستگاه مناسبتی صدای جمهوری اسلامی تمرکز دارد و از دیدگاه محققان، مسأله اصلی را آن می‌داند که برنامه مورد مطالعه در مقطع زمانی ۱۲ تا ۲۲ بهمن ۱۳۹۹- موسوم به دهه فجر ۹۹ - به‌عنوان نمونه هدفمند تحقیق چه ارزش‌های مشخص را مبتنی بر آنچه در قانون اساسی آمده، منعکس کرده و نوع و شدت ارزش‌های منعکس‌شده چگونه است؟ استفاده از روش تحلیل محتوا و تحلیل یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که مجموعه پیام‌آفرینان در ارزش‌گذاری‌های خود، بیشتر به این سؤال که چه چیز تا چه حد خوب و مطلوب است، جواب داده و از «ملیت آمیخته به اسلام» گفته و ارزش‌های مثبت انقلاب اسلامی را با استوار ساختن بر محور آن منعکس کرده‌اند و در چهل و دومین سالگرد پیروزی انقلاب، برداشت خاص خود از اسلام را طوری اشاعه داده و خواسته یا ناخواسته از ارزش‌های مثبت انقلاب ۵۷ یاد کرده‌اند که گویی بین اسلام، استقلال و پیشرفت از یک طرف و جمهور، آزادی و عدالت از طرف دیگر، تضاد و خوش‌بینانه، تفاوت چشمگیر وجود دارد؛ حال آنکه با مطالعه قانون اساسی و حتی مرور برخی موضع‌گیری‌های رهبران انقلاب اسلامی درمی‌یابیم که نه تنها تضاد و حتی تفاوت وجود ندارد که اینها همه از یکدیگر تفکیک‌ناپذیرند.

واژگان کلیدی:

ارزش‌ها، انقلاب اسلامی، قانون اساسی، رادیو انقلاب، برنامه صبحگاهی.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۵/۱۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۱۶

mrmanifar@yahoo.com

۱. دکتری تخصصی ژورنالیسم دانشگاه دولتی ایروان (YSU) ارمنستان.

z.zoragh@gmail.com

۲. دانشجوی دکتری ارتباطات جمعی دانشگاه پوترا (UPM) مالزی.

❖ مقدمه

این پژوهش، حاصل کوشش محققان در ترسیم سیمای تا حد امکان واقع‌بینانه از ارزش‌های انقلاب اسلامی ایران در برنامه‌های رادیو انقلاب است و بر مطالعه برنامه صبحگاهی طلوع فجر این ایستگاه یا به بیان پیام‌آفرینان^۱، این شبکه مناسبتی در صدای جمهوری اسلامی متمرکز دارد. جامعه ایران، ۷۲ سال پس از «نهضت ضد استبدادی مشروطه»^۲ (۱۲۸۵) و ۲۷ سال پس از «نهضت ضد استعماری ملی شدن نفت» (۳۰-۱۳۲۹)، این بار در شرایط یک «انقلاب عظیم اسلامی» (۱۳۵۷) قرار گرفت که به باور همگان، مسیر تاریخ کشور تغییر داد. اگر رهبران فکری در «دیگر نهضت‌های ایران در سده اخیر» و به‌طور مشخص در نهضت مشروطه، این ایده را با استفاده از ابزارهای رسانه‌ای تا آن زمان در دسترس - از منبر تا مطبوعات - اشاعه و بر این مبنا به افکار عمومی شکل می‌دادند که «هدف و وسیله، کم و بیش از یکدیگر منفک هستند و نیکبختی و رفاه، هدف و تجدد^۳، وسیله است»؛ حال در انقلاب اسلامی، «شاید به

۱. «پیام‌آفرینان (Message Creators)، تمامی کسانی هستند که در تولید محتوای یک برنامه نقش اصلی را دارند»؛ از مدیر ایستگاه و مدیر گروه برنامه‌ساز تا تهیه‌کننده، سردبیر، صدابردار و گوینده و مجری برنامه (محسنیان‌راد، ۱۳۹۹: ۴۷).

۲. مطالب داخل گیومه عیناً برگرفته از مقدمه قانون اساسی است.

۳. سال‌ها همگی به هجری شمسی هستند و تنها در مورد سال‌های میلادی، حرف اختصاری «م» در کنار عدد آن سال قرار می‌گیرد.

۴. «تجددزدگی با روی آوردن به مدرنیته (Modernity) متفاوت است؛ برای توضیح درباره این تفاوت، ابتدا لازم است مدرنیته و تمایز آن را با سنت به یاد آوریم: چنانچه جامعه برای حل مسایل و رفع مشکلات زیست جهان اجتماعی معاصر خود به انبیا راه‌حل‌های گذشته چنگ بزند و شیوه‌های معمول گذشته را مبنا قرار دهد، در وضعیت سنت و چنانچه مرجع پاسخگویی، خرد، دانش و تخصص باشد بر مدار مدرنیته قرار گرفته است. جامعه ایران که به قولی بیش از ۱۰۰ سال است درد زایمان مدرنیته را دارد، شاید به دلیل یک عقب‌ماندگی ریشه‌دار- مانند تأخیر نزدیک به ۴۰۰ ساله چاپ کتاب و ۲۳۲ ساله نشر روزنامه- و بعدها به دلیل دسترس نداشتن به انبیا دانش مورد نیاز مدرنیته به وادی سرگردانی در ملغهای از پاسخ‌ها و انتخاب‌های بی‌برنامه و گاه تصادفی، گرایش به دانش کم‌عمق و عمومی نشده، همراه با پاسخ‌های متعصبانه برآمده از سنت، غلتیده و بیش از یک قرن است دوران سرگردانی خود را در وادی سنت به مدرنیته طی می‌کند که گاه حاکمان با نفی سنت به حجاب تجدد دست می‌یابند... یا بعدها نیز با نفی دانش غربی، کارزار تعهد یا تخصص به راه می‌اندازند و در سکوت، جشن پیروزی تعهد را می‌گیرند.» (محسنیان‌راد، ۱۳۹۹: ۲۳۷ و ۱۳۰).

خاطر تجربه تلخ تجددزدگی غربی و دست نیافتن به هدف‌های نهضت‌های پیشین»، رهبران فکری این ایده را اشاعه و بر مبنای آن به افکار عمومی شکل می‌دادند که «هم هدف اسلام و هم وسیله اسلام است» و «مکتبی و اسلامی بودن»، «ویژگی بنیادی انقلاب» به شمار می‌آید (محسنیان‌راد، ۱۳۸۷ الف: ۲۲۰).

مطالعه سطر سطر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و به‌ویژه «مقدمه» آن که «بیانگر نهادها و مناسبات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی جامعه»، «راهگشای تحکیم پایه‌های حکومت اسلامی» و «ارایه‌دهنده طرح نوین نظام حکومتی بر ویرانه‌های نظام طاغوتی قبلی» است؛ خود نه تنها این ایده را تأیید که بر آن تأکید می‌کند.

تدوین‌کنندگان قانون اساسی که «رسالت» آن را «عنیت بخشیدن به زمینه‌های اعتقادی» انقلاب و «به وجود آوردن شرایط برای پرورش انسان با ارزش‌های والا و جهان‌شمول اسلامی» می‌دانستند؛ به صراحت بر این عبارات‌های کلیدی تأکید می‌کردند که هدف از حکومت، «رشد دادن انسان در حرکت به سوی نظام الهی» و «فراهم آوردن زمینه بروز و شکوفایی استعدادها به منظور تجلی ابعاد خداگونگی انسان» است و «جمهوری اسلامی» به عنوان یک نظام حکومتی باید «آزادی و کرامت ابناء بشر» را «سرلوحه اهداف» خود بداند و «راه رشد و تکامل انسان را بگشاید».

وسایل ارتباط جمعی و به‌طور خاص، رادیو و تلویزیون نیز بر پایه این «تلقی مکتبی»، «بایستی در جهت روند تکاملی انقلاب اسلامی در خدمت اشاعه فرهنگ اسلامی قرار گیرند و در این زمینه از برخورد سالم اندیشه‌های متفاوت بهره جویند و از اشاعه و ترویج خصلت‌های تخریبی و ضد اسلامی جداً پرهیز کنند» و حکومت موظف است به‌ویژه «در صداوسیما جمهوری اسلامی ایران، آزادی بیان و نشر افکار را با رعایت موازین اسلامی و مصالح کشور تأمین کند» (اصل یکصد و هفتاد و پنجم) و با به وجود آوردن شرایط لازم برای ایفای مؤثر نقش‌های «آگاه‌کننده، آموزش‌دهنده و رهبری‌کننده این وسایل ارتباطی که همه مکمل یکدیگرند» (معتدنازاد، ۱۳۹۴: ۷)؛ ارزش‌های انقلاب را مبتنی بر آنچه در مقدمه و اصول ۱۷۷ گانه قانون اساسی آمده است، اشاعه و تعداد وابستگان به این ارزش‌ها را افزایش دهد.

بی تردید مطالعه مستمر روند حرکت صداوسیما به منظور افزایش شناخت، ارزیابی عملکرد و کمک به ارتقای کیفی پیام‌های آن- چه در صدا (رادیوی داخلی) و سیما (تلویزیون داخلی)- در جهت اشاعه ارزش‌های انقلاب اسلامی و افزایش تعداد وابستگان به این ارزش‌ها، نه تنها از جنبه حرفه برنامه‌سازی و تحقیقات ارتباطی اهمیت دارد که بیشتر از جنبه‌های سیاسی و فرهنگی نیز در جامعه ایران قابل ملاحظه است.

این اهمیت و ملاحظه، به‌ویژه در سالگرد پیروزی انقلاب- از ۱۲ تا ۲۲ بهمن‌ماه هر سال که موسوم به دهه فجر است- به اوج خود می‌رسد و توجه همزمان حکومت‌مردان و نخبگان^۱، مجموعه پیام‌آفرینان در صداوسیما و حتی رادیو- تلویزیون‌های بیگانه فارسی‌زبان و مردم به‌عنوان پیام‌گیران را به خود جلب می‌کند.

رادیو انقلاب، تجربه تا به امروز پنج ساله (۹۹-۱۳۹۴) «صدا» در زمینه تخصصی اشاعه ارزش‌های انقلاب اسلامی است که «برنامه‌های آن را می‌توان ۲۴ ساعته، از اول تا سی‌ام بهمن هر سال، به سه شیوه مختلف دریافت کرد:

یا بر روی موج اف.ام.^۲ ردیف ۹۵/۵ مگاهرتز^۳ یا در وبگاه اختصاصی رادیو انقلاب^۴ بر بستر اینترنت یا در اپلیکیشن^۵ ایران‌صدا بر بستر تلفن همراه» (روابط عمومی معاونت صدا، ۱۳۹۹).

«ترویج و تبیین گفتمان انقلاب اسلامی با تمرکز بر هدف مرکزی و متعالی این گفتمان، یعنی شعار ما می‌توانیم» (کوچک‌زاده، ۱۳۹۴) و نیز «بازخوانی و بازنمایی عملکرد دیروز و امروز جمهوری اسلامی به‌عنوان نظام حکومتی از منظر کارآمدی، تقویت عزت ملی و تحقق شعارهای اساسی استقلال، آزادی، نظام‌سازی اسلامی، عدالت توزیعی و... برای نسل امروز که

۱. «منظور از نخبگان (Elites) کسانی هستند که به علت آموزش‌های فکری سخت خویش [و نه الزاماً آموزش‌های

مدرسه‌ای و دانشگاهی] دارای عناصر مساعد برای اصالت منش، افق‌های وسیع فکری و توانایی‌های گسترده مانند:

شجاعت، بی‌پروایی، پایداری و روحیه فدا کردن منافع خصوصی برای منافع عمومی هستند.» (باتامور، ۱۳۹۲: ۷۹)

2. FM: Frequency Modulation

3. MHz

4. Radioenghlab.ir

5. Application

درک درست از ایران پیش از انقلاب اسلامی ندارند و مقابله با روند تظهير رژيم طاغوتي پهلوي و خشي سازي جنگ نرم دشمن در حد بضاعت [يا داشته‌ها]» (کوچک‌زاده، ۱۳۹۹)، کم و بيش از هدف‌هاي اصلي تاسيس راديو انقلاب در پنج سال گذشته به شمار مي‌آيند.

اين مقاله با تمرکز بر مطالعه برنامه صبحگاهي طلوع فجر انجام مي‌گيرد: برنامه‌اي با ساختار مجله‌اي^۱ که بهمن‌ماه ۹۹، روزهاي شنبه تا چهارشنبه، در ۸۰ دقيقه از ساعت ۷ صبح به روي آنتن راديو انقلاب رفته است (وبگاه ايران‌صدا^۲، ۱۳۹۹).

مي‌دانيم برنامه‌هاي صبحگاهي- از جمله برنامه طلوع فجر- «از مهم‌ترين برنامه‌ها يا بخش‌هاي برنامه‌اي در روز کاري هر ايستگاه» هستند؛ چراکه «در صبح، اغلب مردم- چه در خانه و بيشتر در مسير خانه به محل تحصيل و کار به راديو گوش مي‌دهند و به اين خاطر، برنامه صبحگاهي را برنامه شاخص و پيشاني برنامه‌هاي هر ايستگاه مي‌دانند.

ايستگاه‌ها نيز از پخش برنامه‌هاي صبحگاهي اهداف مختلف را دنبال مي‌کنند که مهم‌ترين آنها، جلب توجه شنودگان به ساير برنامه‌هاست. هر برنامه صبحگاهي- فارغ از انتخاب نوع محتوا و ساختار پيام‌هاي ارتباطي- هويت و نشانه خاص يک ايستگاه است و سبک برنامه‌سازي آن را تثبيت مي‌کند.» (فلمينگ، ۱۳۸۷: ۷۲) و به شرط برنامه‌ريزي، اجرا و کنترل دقيق، واقع‌بينانه و منظم روند برنامه‌سازي‌ها، بر «نظام‌هاي معنايي مستقر در نئوکورتکس مغز انسان‌هاي مرتبط»^۳ به‌عنوان شنونده تأثير مي‌گذارد و ساده‌تر اينکه زمينه را براي صيد مفهوم^۴ از محتوا، فراهم و

۱. اين ساختار برنامه‌سازي به تدريج «از دهه ۱۹۶۰م در برنامه‌هاي مختلف راديو، ابتدا در آمريکا و سپس در اروپا رواج يافت و گام‌به‌گام مسير مؤفقيت را طي کرد. البته آنچه در اين بين دست‌نخورده باقي ماند، اصل ترکيب موسيقي سرگرم‌کننده و گفتارهاي کوتاه بود که گويندگان و مجريان برنامه به‌طور معمول آن را بيان مي‌کردند. هر مجله، محصول مؤفق تلفيق اطلاعات روزآمد و موسيقي مورد علاقه مردم است که چيزي جز ترکيب اطلاع‌رساني، روشنگري و سرگرمي نيست.» (فونلاروخ و بوخ‌هلس، ۱۳۸۷: ۲۵۰)

2. Radio.Iranseda.ir

۳. دستاوردهاي سال‌هاي اخير عصب‌شناسان و تأثير آن بر مطالعات در حوزه ارتباط‌شناسي، ارتباط‌شناسان و به‌ويژه رسانه‌شناسان را بر آن داشته است تا در مباحث مربوط به «معني»، به جاي واژه ذهن (MIND) از واژه مغز (BRAIN) استفاده کنند (محسنيان‌راد، ۱۳۹۹: ۶۰).

4. Concept

5. Content

معنی‌های مطلوب را درباره نام و عملکرد ایستگاه در مغز پیام‌گیران، تقویت و حتی در شرایط مناسب، ایجاد می‌کند (محسنیان‌راد، ۱۳۹۹: ۳).

حکومت‌مردان و نخبگان جامعه ایران در این شرایط که بیش از ۴۰ سال از پیروزی انقلاب اسلامی می‌گذرد و کماکان با آشفتگی‌ها و سردرگمی‌های ناشی از «درد زایمان مدرنیته» (محسنیان‌راد، ۱۳۹۹) دست به گریبان هستند و تجربه‌های متفاوت از تلاش برای «رسیدن به تعادل در ایران پس از انقلاب» (نراقی، ۱۳۹۸) و رهایی از چنبره «مشکلات در مسیر رشد و پیشرفت» (فرهنگی، ۱۳۹۹) را در انبان حافظه جمعی خود دارند؛ با یک سؤال مهم روبه‌رو هستند که «در عصر گسترش ناگهانی و شدید ارتباطات جمعی در زمینه آگاهی‌ها و فرهنگ انسانی» (معمدنزاد، ۱۳۹۴: ۱۱۳)، جایگاه، رسالت و مسئولیت اجتماعی صداوسیما و به‌طور خاص، صدای جمهوری اسلامی چه باید باشد؟

باقر ساروخانی در جواب ضمنی به این نکته اشاره می‌کند که وسایل ارتباط جمعی و به‌طور خاص، رادیو در کشورهای جهان سوم مانند ایران «باید شخصیت انتقالی به بیان لرنر^۱ و رهبران فکری به بیان راجرز^۲ تولید کنند. اینها عقیده‌سازان جهان و روزگار ما هستند و بنابراین انتقال جامعه به عصر جدید، باز ساخت ارزش‌ها و حرکت در بستر سنت‌های اجتماعی، مهم‌ترین رسالت وسایل ارتباط جمعی برای جهان سوم است»؛ از دیدگاه این محقق حوزه جامعه‌شناسی، «انسان، مدار و محور توسعه [به مفهوم رشد و پیشرفت] در هر جامعه به شمار می‌آید و در این حوزه، هم‌اُبژه^۳ و هم‌سوژه^۴ است و رادیو به‌عنوان یک وسیله ارتباطی باید تولید ذهنیت معطوف به توسعه را در عرصه‌های زیر به عهده بگیرد:

۱. تهییج توده‌ها، ۲. ورود به اعماق توده‌ها و ۳. توسعه از درون و از اعماق توده‌ها؛ به عبارت دیگر، «تولید خودآگاهی و تبدیل آن به عزم ملی برای شکستن یخ‌های فقر، جهل و بیماری. رادیو از این دیدگاه، مبشر آزادی است: آزادی از بند خرافه‌ها، عقاید

1. Daniel Lerner

2. Everett Rogers

3. Sujet: به فرانسوی

4. Objet: به فرانسوی

قالبی و هر آنچه مانع حرکت توده‌ها در مسیر تولید، آفرینش، کار و خلق دنیای جدید است؛ در این حوزه، کار عبادت است و بیکاری و بیکارگی، ضد ارزش و رسالت انسان، بازساخت جهان هستی و تأثیر بر آن است» (ساروخانی، ۱۳۹۵: ۴۵-۴۴).

البته اشاره به لزوم «بازساخت ارزش‌ها»، «الزاماً به مفهوم نشستن یک ارزش به جای ارزش دیگر نیست، مانند نشستن ارزش مستضعف به جای ارزش طاغوتی در سال‌های آغازین انقلاب؛ بلکه گاه مقصود، جابه‌جایی رتبه ارزش‌هاست. ارزش‌ها از نظر مردم، رتبه‌های گوناگون دارند: یک ارزش در رتبه پایین‌تر و ارزش دیگر در رتبه بالاتر نشسته است. این بالا و پایین بودن ارزش‌ها تابع مجموعه عوامل مختلف است؛ مانند: دوام و بقا و اینکه تا چه حد در قبول یا رد آن، ترویج و تبلیغ به عمل آمده باشد؛ افزون بر این، هنگامی که استحکام اجتماعی^۱ از بین برود یا تغییر بنیادین در جامعه به وجود آید؛ شرایط به نحوی خواهد بود که به آن، رتبه‌بندی مجدد ارزش‌ها^۲ می‌گویند؛ درواقع، مهم‌تر از حضور یک ارزش در جامعه، رتبه و جایگاه آن ارزش در جامعه اهمیت دارد» (محسنیان‌راد، ۱۳۸۷الف: ۱۹۸-۱۹۷).

رادیو انقلاب، یک ایستگاه یا شبکه مناسبی است که به بهانه سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی، از ارزش‌های انقلاب می‌گوید و اشاعه آنها را تعقیب می‌کند؛ بنابراین از پیام‌آفرینان این ایستگاه مناسبی انتظار می‌رود متناسب با ادراک^۳ زمینه‌ها و الزامات «روند تکاملی انقلاب اسلامی» در ایران امروز، به دنبال انعکاس مؤثر ارزش‌ها در برنامه‌های مختلف با ساختارهای متفاوت باشند.

مسئله اصلی پژوهش پیش‌رو این است که طلوع فجر به‌عنوان برنامه صبحگاهی رادیو انقلاب، چه ارزش‌های خاص را منعکس می‌کند و نوع و شدت ارزش‌های منعکس شده چگونه است؟

1. Social Stability

2. Value Rescaling

۳. «ادراک (PERCEPTION)، ارزیابی مستقیم یا غیرمستقیم، آگاهانه یا ناخودآگاه، از اشیاء یا پدیده‌ها یا اشخاص بر مبنای آن دسته از علائم و قرائن است که از خود شیء به دست می‌آید.» (محسنیان‌راد، ۲۷۱۳۸۴)

پیشینه پژوهش

کارکرد پیام‌های ارتباطی

پیام‌آفرینان وسایل ارتباط جمعی و به‌طور خاص، رادیو و تلویزیون به تجربه می‌دانند که هیچگاه در کار آنها، «امکانات و زمینه نمی‌توانند جای یکدیگر را بگیرند»؛ بلکه باید هر دو را فراهم کرد تا بتوانند مؤفق باشند.

«تفاوت زمینه و امکانات را می‌توان در کشاورزی بهتر فهمید: زمینه همان خاک است و امکانات مشابه نیروی انسانی متخصص و توانا و وسایل و مواد کشاورزی؛ چنانچه یک کشاورز سخت‌کوش و متخصص بخواهد در خاک آهکی با اسیدیته بالا، بهترین بذر را بيفشاند و در کاشت آن به‌طور مثال از بهترین بیلچه استفاده کند، به محصول درخور دست نمی‌یابد؛ همان‌طور که اگر در بهترین خاک، بذر ضعیف و بیمار بيفشانیم، باز هم نتیجه به دست نخواهیم آورد» (محسنیان‌راد، ۱۳۹۹: ۱۹۹-۱۹۸). شاید به همین دلیل باشد که در حال حاضر، «نهادهای ارتباطات جمعی هر کشور به موازات گسترش وسایل ارتباطی جدید، تفاوت بیشتر نسبت به کشورهای دیگر می‌یابند.» توسعه مؤسسات انتشاراتی و مطبوعاتی، شرکت‌های فیلمسازی و فرستنده‌های رادیویی و تلویزیونی در سراسر جهان، «به جای اینکه وسایل ارتباط جمعی را به سوی هم‌شکلی برساند و وضع اطلاعات و فرهنگ انسانی را به طرف یکنواختی سوق دهد؛ تفاوت را بیشتر می‌سازد و آنها را در مسیر تعدد و تنوع قرار می‌دهد» و در نتیجه، «روزبه‌روز جنبه‌های تفاوت‌آمیز وسایل ارتباطی کشورهای مختلف بر جنبه‌های شباهت‌آمیز آنها برتری می‌یابند» (معمدنژاد، ۱۳۹۴: ۱۵۸).

تجربه تاریخی ایرانیان در نزدیک به ۲۰۰ سال گذشته، به‌ویژه از زمان انتشار نخستین روزنامه در ایران (۱۸۳۷م) نشان می‌دهد که زمینه کاری پیام‌آفرینان وسایل ارتباط جمعی در این کشور از یک طرف، «در گُنش تا حد بسیار یکسویه و کمتر متعادل با نهاد دولت^۱» و از

۱. مقصود از «دولت» (GOVERNMENT)، «مجموعه‌ای از نهادهاست که قوای اجرایی، قانون‌گذاری، اداره امور مرکزی و محلی، دادگستری، پلیس و نیروهای مسلح را دربرمی‌گیرند و حق انحصاری به کار بردن مشروع زور را در اختیار دارند.» (آبرکرامی و همکاران، ۱۳۷۰: ۳۴۷)

طرف دیگر، «در کنش مشابه و معکوس با مخاطبان [دیروز و پیام‌گیران امروز] و به عبارتی ملت هستند»؛ در واقع، «این همان است که دنیس مک‌کوایل^۱ (۲۰۱۷-۱۹۳۵م) در کتاب نظریه‌های ارتباط جمعی خود می‌گوید» و از این وسایل ارتباطی به‌عنوان «میانجی روابط اجتماعی» یاد می‌کند (محسنیان‌راد، ۱۳۸۴: ۲۳۹).

پیام‌آفرینان در این زمینه کاری، «بر مبنای نظریه نقش‌ها^۲ و مشابه صحنه تئاتر، عمل و ایفای نقش می‌کنند» و این هنجارهای^۳ نوشته و نانوشته هستند که «سناریوی^۴ ایفای نقش» آنها را تعیین می‌کنند» (محسنیان‌راد، ۱۳۷۱: ۹)؛ در نگاه جامعه‌شناختی، «رابطه تنگاتنگ بین ارزش‌ها و هنجارها وجود دارد. ارزش‌ها نماینده خوب و بد و هنجارها نماینده باید و نباید هستند؛ پس مشابه دو روی سکه‌اند: هنجار می‌گوید رفتار چگونه باشد و ارزش مبنای قضاوت درباره آن رفتار است. البته برخی نیز ارزش‌ها را زیربنای هنجارها می‌دانند و مثال می‌آورند که اگر یک شیء را به مثابه ارزش بدانیم، تصویر آن شیء در آینه مشابه هنجار خواهد بود. نظام هنجاری هر جامعه حاصل تجمع ارزش‌ها و هنجارهای آن جامعه در هر مقطع از زمان است»؛ بنابراین از دیدگاه جامعه‌شناسان، این طبیعی است که نظام هنجاری جامعه ایران، نه تنها پیش

1. Denis Mcquail

2. Roles Theory

۳. «هنجار (NORM) از نظر لغوی، معادل واژه گونیا و به‌عنوان قانون یا قاعده‌ای است که باید به آن مراجعه کنند؛ در نتیجه، می‌توان هنجار را سرمشق، ملاک، ضابطه و ابزار سنجش و نظم دانست. هنجارها از نگاه جامعه‌شناختی، سلسله قضایای انشایی، دستوری و قاعده‌ای هستند که انسان اجتماعی را در شناخت اعمال شایسته و هماهنگ با جامعه یاری می‌دهند؛ از نظر فلسفی، هنجار را فرمول مجرد آنچه باید باشد و آنچه نباید باشد، می‌دانند. هنجار در یک جامعه، پدیده‌ای است که میانگین اعضای جامعه بر اساس آن عمل می‌کنند. این آن را می‌توان نوعی‌ترین در جامعه یا ضوابط مشترک عمل اجتماعی دانست که حاصل پابندی به انتظارات مشترک است. جامعه‌شناسان، سازوکار دستیابی به نوعی‌ترین را همگرایی تدریجی می‌دانند که طی آن، گروه‌هایی از مردم به اتفاق خود را با ادراک مبهم مواجه می‌بینند؛ در وهله اول، به تعبیر واگرایی می‌رسند که نمی‌توان آن نوعی‌ترین را در میان آنها مشاهده کرد و سپس به تدریج به دلیل فرایند همگرایی، این اتفاق روی می‌دهد و سرانجام هنجار پدید می‌آید.» (محسنیان‌راد، ۱۳۹۳الف: ۱۸)

4. Scenario: به فرانسوی

و پس از انقلاب ۵۷ که حتی کم و بیش در دهه‌های پس از پیروزی انقلاب و استقرار نظام جمهوری اسلامی نیز با یکدیگر متفاوت باشد (محسنیان‌راد، ۱۳۹۳الف: ۱۹).

بی‌تردید تبیین کارکرد پیام‌های ارتباطی در گرو تبیین کارکرد وسایل ارتباط جمعی و تبیین کارکرد وسایل ارتباط جمعی نیز در گرو آگاهی از نظریه کارکردگرایی در حوزه جامعه‌شناسی است:

کارکرد^۱ «در لغت مترادف با کار ویژه، نقش و وظیفه است» و کارکردگرایی^۲، «نتایج حاصل و آثار عینی پدیده‌های اجتماعی را در برمی‌گیرد.» (آقابخشی و افشاری‌راد، ۱۳۷۴: ۱۳۲) کارکردگرایان، جامعه را نه «جمع پریشان» انسان‌ها، که «واحد کمابیش متجانس و زاده روابط استوار» می‌دانند؛ از دیدگاه آنها، «عناصر جامعه مانند عناصر سایر مظاهر طبیعت، در عین تکاپو و پراکندگی، نوعی یگانگی یا همبستگی^۳ دارند»؛ چراکه «همزیستی اعضای جامعه، همسازی^۴ و صورت کامل آن، سازگاری^۵ را ایجاب می‌کند و بر اثر همسازی، نوعی تعادل که آن را هماهنگی اجتماعی^۶ و دیگران، توازن اجتماعی^۷، تعادل اجتماعی^۸ و رابطه هماهنگ^۹ نامیده‌اند، پدید می‌آید» (اگبرن و نیم‌کف، ۱۳۵۰: ۲۶۳).

کارکردگرایان با «بنیادی انگاشتن ارزش‌ها و هنجارهای مشترک برای جامعه، بر نظم اجتماعی مبتنی بر توافقات ضمنی تأکید می‌کنند» (مهدی‌زاده، ۱۳۹۹: ۴۱) و «اقتضای هماهنگی، توازن یا تعادل اجتماعی» را این می‌دانند که «در جامعه، روابط کمابیش استوار که مفهوم انتظام^{۱۰} را به ما می‌دهند، برقرار باشد» تا «به اعتبار این انتظام ذاتی یا روابط استوار

1. Function
2. Functionalism
3. Correlation
4. Accomodation
5. Adjustment
6. Social Harmony
7. Social Equilibrium
8. Social Balance
9. Social Relationship
10. Orderlines

درونی، سازمان اجتماعی^۱ شکل بگیرد؛ «در این سازمان که به مثابه یک ارگانیزم زنده عمل می‌کند»، سازمان‌های فرعی^۲ یا پاره‌سازمان‌ها^۳ «در ثبات کلی جامعه، نقش حیاتی و تکمیل‌کننده دارند و به‌طور معمول تا زمانی که کارکرد آنها مورد حاجت جامعه باشد، دوام می‌آورند» و در صورت بی‌توجهی یا حتی کم‌توجهی، رفته‌رفته در چالش نازایی و در مسیر متلاشی شدن قرار می‌گیرند و اگر دیرگاهی نیز پس از نازا شدن باقی بمانند، انسان [و جامعه] را به رنج و تباهی نیرو می‌کشانند.» (آقابخشی و افشاری‌راد، ۱۳۷۴: ۱۳۲؛ اگ‌برن و نیم‌کف، ۱۳۵۰: ۲۶۷).

نکات زیر، خلاصه و فهرست‌وار، خصوصیات کارکردگرایی را از جنبه تمایز با سایر نظریه‌ها، بیان و به کاربرد آنها در حوزه ارتباطات اشاره می‌کنند:

۱. کارکردگرایی، جامعه را یک نظام^۴ از عناصر و بخش‌های به هم پیوسته با فعالیت‌های مرتبط به هم، مداوم و از پیش تعریف‌شده می‌داند؛ ۲. جامعه به سوی تعادل پویا تمایل دارد و اگر ناهماهنگی در آن رخ دهد، نیروهای درون جامعه برای استقرار دوباره نظم دخالت می‌کنند؛ ۳. تمامی فعالیت‌های مرتبط به هم، مداوم و از پیش تعریف‌شده جامعه در حفظ تعادل آن سهیم هستند؛ ۴. برخی فعالیت‌های مداوم و از پیش تعریف‌شده جامعه برای بقای آن ضرورت دارند؛ ۵. وسایل ارتباط جمعی، یکی از این فعالیت‌های مداوم و از پیش تعیین‌شده هستند و در حفظ ثبات و تعادل جامعه نقش دارند؛ ۶. ارتباطات از عناصر ضروری در ساختار جامعه است و جامعه بدون آن نمی‌تواند به حیات خود ادامه دهد و ۷. خلق بی‌نظمی و ناهماهنگی، وسایل ارتباطی را به چالش کژکارکردی^۵ دچار می‌کند» (ویلیامز، ۱۳۸۶: ۶۲).

«نیازهای روزافزون گروه‌های وسیع انسانی به استفاده از وسایل ارتباط جمعی، وظایف اجتماعی متعدد برای آنها پدید آورده است: وظایف خبری و آموزشی، وظایف راهنمایی و رهبری و وظایف تفریحی و تبلیغی» (معمدنژاد، ۷۱۳۹۴-۳)؛ اما این وسایل ارتباطی و

1. Social Organization

2. Sub-organizations

3. Part-organizations

4. System

5. Dysfunction

به طور خاص، رادیو و تلویزیون گاه خود را در انجام وظایف، گرفتار در چالش کژکاری می‌یابند که تبعات زیر را برای توده پیام‌گیران در جامعه به دنبال می‌آورد:

۱. اگر پیام‌های ارتباطی در انجام وظیفه خبری و آموزشی و به بهانه «نظارت بر محیط»، «بیش از حد بر خطرهای احتمالی در درون و بیرون جامعه تأکید کنند؛ تنها ترس و وحشت پیام‌گیران را افزایش می‌دهند» و اگر «بیش از حد به دنبال پیام‌پراکنی و آرایه اخبار و اطلاعات و جذب آنها از سوی پیام‌گیران باشند؛ تخدیر ذهنی، رخوت و بی‌اعتنایی» همان پیام‌گیران را به دنبال می‌آورند.

۲. اگر پیام‌های ارتباطی در انجام وظیفه راهنمایی و رهبری و به بهانه «ایجاد ثبات و انسجام اجتماعی»، به «آزادی‌های فردی و دگرگونی‌های اجتماعی بی‌اعتنا باشند؛» تبعات مختلف را مانند: «پدیده سازگاری توده‌ها، شکل‌گیری افکار قالبی^۱، جلوگیری از نوآوری و تغییر اجتماعی، گسترش سانسور و خودسانسوری و کاهش انتقاد» به دنبال می‌آورند.

۳. اگر پیام‌های ارتباطی در انجام وظیفه تفریحی و تبلیغی و به بهانه «پُر کردن اوقات فراغت و انتقال میراث فرهنگی»، «غفلت از واقعیت، تَنَزُل سلیقه عمومی، تخریب هنر متعالی و عادت به تن‌آسایی و نیز تقویت جامعه توده‌وار^۲ و تضعیف خرده‌فرهنگ‌ها، گرایش به

1. Stereotype

۲. گرچه حجم قابل توجه از مطالعات و تحقیقات اولیه در زمینه وسایل ارتباط جمعی از نظریه جامعه توده‌وار (MASS SOCIETY THEORY) و به‌ویژه آرای مکتب فرانکفورت (به آلمانی: FRANKFURTER SCHULE) تأثیر پذیرفته‌اند که نشان می‌دهند «مخاطبان این وسایل ارتباطی به نسبت بی‌تفاوت هستند و اغوای آنها به راحتی امکان‌پذیر است»؛ اما «امروزه این نظریه، نفوذ چندان در حوزه جامعه‌شناسی ندارد و حتی قائلان به آن عنوان می‌کنند که ۱. جوامع معاصر کمتر به صورت توده‌های همگن و نامتفاوت خودنمایی می‌کنند و به نظر می‌رسد تعداد بی‌شمار نیروهای رقابت‌کننده به آنها شکل می‌دهند؛ ۲. طبقات پایین و تحت سلطه، آن‌طور که مورد ادعا بوده است، آلت دست برگزیدگان [یا نخبگان] نیستند و کاملاً می‌توانند ناراضی‌تی خود را اظهار کنند و ۳. پیوندهای خانوادگی و اُلفت‌های اجتماعی به آن شکل که جامعه توده‌وار به آن باور دارد، دچار گسیختگی نیستند.» (آبرکرامبی و همکاران، ۲۳۵۱۳۷۰: ۲۳۲) البته نظریه جامعه توده‌وار، «بیشتر در دوران جنگ و رکود اقتصادی که شرایط و فرصت‌ها ایجاب می‌کند که وسایل ارتباط جمعی، قدرتمند باشند»، امکان طرح و پذیرش می‌یابد؛ چراکه «نامنی و نبود توازن در زندگی روزمره مردم و نیاز به بازایی امنیت و توازن از دست

همسان‌سازی و جلوگیری از توسعه و پیشرفت فرهنگی» را به دنبال آورند؛ خواسته یا ناخواسته، بر نظام‌های معنایی مستقر در توده پیام‌گیران تأثیر می‌گذارند و معنی‌های نامطلوب را تقویت و حتی ایجاد می‌کنند.^۱ (مهدی‌زاده، ۱۳۹۹: ۴۵-۴۶)

پیام‌آفرینان صداوسیما با آگاهی از کارکردها و کارکردهای مورد اشاره که کم و بیش در عملکرد عمده سازمان‌های ارتباطی در جهان و ایران به چشم می‌خورد و قابل مطالعه و تحلیل است؛ باید متوجه این نکته مهم نیز باشند که «اشاعه ارزش‌های انقلاب اسلامی و افزایش تعداد وابستگان به این ارزش‌ها» اگر نگوییم تنها کارکرد، که از کارکردهای خاص پیام‌های ارتباطی صداوسیما، مبتنی بر قانون اساسی و دیدگاه رهبران انقلاب - امام خمینی و آیت‌الله خامنه‌ای - است که در تبیین جایگاه این سازمان ارتباطی، اصطلاحات «دانشگاه عمومی» (بیانات امام خمینی در دیدار نخست‌وزیر و هیأت دولت موقت، ۱۳۵۷/۱۲/۲۹)، «رسانه ملی و عمومی و اثرگذارترین مجموعه فرهنگی در کشور» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای در دیدار از سازمان صداوسیما، ۱۳۸۹/۴/۱۲) و مانند آن را به کار برده‌اند.

رفته، زمینه را پذیرش بی‌چون و چرای پیام‌های ارتباطی فراهم» و به اصطلاح، «اغوی مخاطبان را به راحتی امکان‌پذیر می‌سازد.» (تن، ۱۳۸۸: ۲۲)

۱. پس از دوران به نسبت طولانی که سه کارکرد عمده رسانه‌ها و وسایل ارتباط جمعی را «سرگرم کردن، آموزش دادن و آگاهی دادن» می‌دانستند و همگام با بروز تحولات تکنولوژی‌های ارتباطی و اطلاعاتی و گسترش آنها، رسانه‌شناسان در مطالعه و تحلیل نحوه تأثیرگذاری این تحولات، دسته‌بندی متفاوت از کارکرد رسانه‌ها ارائه داده‌اند؛ «در این دسته‌بندی، همچنان سرگرم‌کنندگی را به‌عنوان یکی از کارکردها (کارکرد الف) در کنار سه دسته دیگر می‌شناسند که آن سه دسته عبارتند از: کارکرد ب) ایجاد تجربه زندگی مشترک با فرهنگ‌های دیگر که خود به سه شاخه قابل تقسیم است: ۱. شناخت رفتارهای پذیرفتنی، ۲. آگاهی از آنکه چه چیزی مهم است و ۳. آگاهی از آنکه ما درباره دیگران چه فکر می‌کنیم و دیگران درباره ما چه فکر می‌کنند؛ کارکرد ج) ایفای نقش در اجرای دموکراسی، که قابل تقسیم به پنج شاخه است: ۱. ایفای نقش نگهبانی، ۲. تحلیل اطلاعات آگاهی‌بخش، ۳. اجرای ترکیب خاص از ارتباط عمودی و افقی که در تلاش برای ایجاد تنوع کمی و کیفی در ساختاری خاص است، ۴. گفتمان‌یابی برای توسعه حوزه عمومی (PUBLIC SPHERE) و ۵. فراهم کردن سه دسته پیش‌شرط برای ایفای نقش در دموکراسی که مربوط به کیفیت آزادی رسانه‌ها، کیفیت نظارت بر رسانه‌ها و نوع مالکیت رسانه‌هاست؛ و آخرین کارکرد، کارکرد د) ایجاد معنی‌های جدید در مخاطبان است.» (محسنیان‌زاد، ۱۳۹۹: ۶۹۲-۶۹۳)

البته «در فهرست کارکردهای مندرج در مباحث نظریه‌های ارتباط جمعی، کسب تأیید برای ارزش‌های شخصی و نیز به‌کارگیری وسایل ارتباطی در تحکیم و حفظ ارزش‌های مشترک، جایگاه ویژه دارد؛ ضمن آنکه مقوله ارزش‌ها در گفت‌وگو و تعامل اجتماعی از طریق وسایل ارتباط جمعی نیز جایگاه مهم دارد. این نکته هم روشن است که ارزش‌های منعکس‌شده در پیام‌های ارتباطی لزوماً ارزش‌های مطلوب و نامطلوب جامعه نیستند.» (محسنیان‌راد، ۱۳۸۷ الف: ۲۰۴)

ارزش‌ها

واژه «ارزش»^۱ در نگاه اول، تعریف به‌ظاهر ساده دارد: کافی است به لغتنامه دهخدا و فرهنگ‌های فارسی معین و عمید مراجعه کنیم تا بدانیم این واژه، اسم مصدر «ارزیدن» و مترادف با «ارج، ارز، اهمیت، برازندگی، زیندگی، شایستگی، قابلیت استحقاق، قیمت و مرتبه» است؛ اما به‌کارگیری این تعریف به‌ظاهر ساده در عمل، چندان ساده نیست و به بیان محققان، «عملیاتی‌شدن» آن پیچیده است. جامعه‌شناسان، «مسأله ارزش‌ها» را یکی از مهم‌ترین سؤالات و شاید مهم‌ترین سؤال عصر ما و «یکی از پیچیده‌ترین مسایل که با آن مواجه هستیم»، می‌دانند که با وجود «تلاش‌های متعدد و متنوع برای دستیابی به تعریف جامع و مانع»، هنوز «توافق عمومی» در پاسخ این سؤال به دست نیامده است که «ارزش چیست؟ و ارزش‌ها چگونه معلوم و ثابت می‌شوند؟» (محسنیان‌راد، ۱۳۸۷ الف: ۱۹۴-۱۹۳)

آلن بیرو^۲ در این زمینه می‌نویسد: «مراد از ارزش، هر موضوع است که مورد نیاز، نگرش یا آرزو باشد. ارزش‌ها در علوم اجتماعی در مواردی به کار می‌روند که بتوان یک رابطه علیّ متقابل بین نیازها، نگرش‌ها و آرزوها از یک طرف با موضوع‌ها از طرف دیگر برقرار کرد»؛ از این رو «از نظر مشاهده‌گر علمی، آن هدف‌ها که با نیازها، نگرش‌ها و آرزوهای مردم مربوط هستند، در صورتی ارزش به شمار می‌آیند که بتوان آنها را به رابطه قابل مشاهده بین اندیشه‌ها و گُش‌های مردم با موضوع‌های مورد مشاهده برگرداند. منظور از ارزش در جامعه‌شناسی، معیارهای مشترک فرهنگی است که بر اساس آن، ربط اخلاقی و زیبایی‌شناختی موضوع‌ها با نیازها، نگرش‌ها و آرزوها را می‌توان باهم مقایسه و درباره آنها داوری کرد. ارزش، میزان

1. Value
2. Alain Birou

توانایی یک شیء در ارضای یک میل، یک نیاز و تمّناى انسان است؛ پس اساس ارزش را باید در اندیشه‌های انسانی جست‌وجو کرد که نفع یک شیء خارجی را ارزیابی می‌کند.»

گاهی «از ارزش‌های اجتماعی با عنوان ارزش‌های اخلاقی، فرهنگی و دینی سخن می‌رود که یکپارچگی اجتماعی را قوام می‌بخشند و به گسترش پیوندهای مبتنی بر همبستگی می‌انجامند؛ بدین‌سان عدالت، نوع‌دوستی و... جزء ارزش‌های اجتماعی به شمار می‌آیند.» (بیرو، ۱۳۸۰: ۳۸۶)

فرامرز رفیع‌پور نیز در این زمینه می‌نویسد: «ارزش در اصطلاح، عقیده یا باور به نسبت پایدار است که فرد با تکیه بر آن، یک شیوه رفتاری یا حالت غایی را که فردی یا اجتماعی است، به یک شیوه رفتاری یا حالت غایی دیگر که در نقطه مقابل حالت برگزیده قرار دارد، ترجیح می‌دهد. مدل‌های کلی رفتار، احکام جمعی و هنجارهای کرداری، در مجموع ارزش‌های کرداری را تشکیل می‌دهند که با پذیرش عمومی همراه هستند.

ارزش‌ها، عقاید یا باورهای به نسبت ریشه‌دار هستند که یک فرد یا گروه درباره رفتار، اعمال و اندیشه‌ها دارد؛ به نحوی که پسندیده را از ناپسند، جدا و داوری درباره خوب و بد را امکان‌پذیر می‌سازد. ارزش‌ها نمایان‌گر آن دسته از عقاید و باورها هستند که از نظر فردی یا اجتماعی، رفتار مطلوب و برتر به شمار می‌آیند و افراد یا گروه‌ها هنگام سؤال درباره خوبی‌ها، برتری‌ها و کمال مطلوب‌ها به آنها مراجعه می‌کنند.» (رفیع‌پور، ۱۳۷۸: ۱۱۱)

مهدی محسنیان‌راد نیز با استخراج تعریف «ارزش» از مجموعه منابع انتشار یافته در سال‌های ۱۹۴۶ تا ۲۰۰۸م و مطالعه نقاط اشتراک و اختلاف مفهومی آنها (جدول شماره ۱)، نقطه اصلی اختلاف ۱۹ تعریف استخراج‌شده را در جواب این سؤال مهم می‌داند که «آیا ارزش‌ها ناشی از معیارهای ذهنی فاعل جهت‌گیری هستند یا خصیصه ذاتی نشانگاه جهت‌گیری یا به عبارت دیگر، آیا بین ارزش و ارزش‌گذاری تفاوت وجود دارد یا ندارد؟» (محسنیان‌راد، ۱۳۹۳: ۳۴۴)

❖ جدول ۱. نقاط اشتراک و اختلاف مفهومی ۱۹ تعریف استخراج شده از ارزش (منابع: ۱۹۴۶ تا ۲۰۰۸م)

ردیف	فویسته	سال	مطلوب	مطلوب + نامطلوب	تمایل و جهت گیری	جهت گیری با تعیین فاعل	جهت تعیین نشانه
۱	Lapier	۱۹۴۶		*			*
۲	Hiller	۱۹۴۷		*			*
۳	Lundberg	۱۹۴۷		*		*	*
۴	Young	۱۹۴۹		*			*
۵	Roucek	۱۹۵۱			*	*	
۶	Parsons	۱۹۵۱			*		
۷	Perry	۱۹۵۴			*	*	*
۸	Williams	۱۹۵۶		*		*	*
۹	Parker	۱۹۵۷			*		*
۱۰	Pepper	۱۹۵۸		*			*
۱۱	Goode	۱۹۶۶		*		*	*
۱۲	Willems	۱۹۷۰			*		
۱۳	Gillin	۱۹۷۸	*				*
۱۴	Schaefer	۱۹۸۳		*		*	*
۱۵	Horton	۱۹۸۴		*			
۱۶	Myers	۱۹۸۵		*		*	
۱۷	Burton	۱۹۹۰			*	*	*
۱۸	Sulivan	۱۹۹۴			*		
۱۹	Ferrante	۲۰۰۸				*	*

❖ دوره سوم، شماره ۱، (پیاپی ۵)، بهار و تابستان ۱۴۰۱

محسنیان‌راد، «یکی از جواب‌های قابل تعمق» در این زمینه را «سخنان امیل دورکیم^۱ در نشست ۱۹۱۱م کنگره بین‌المللی فلسفه در بولونی فرانسه» می‌داند و می‌نویسد: «دورکیم داوری‌های ارزشی را به سه دسته تقسیم کرده است: ۱. داوری‌های ارزشی که درون هستی داور است، مانند شیرینی را دوست دارم؛ ۲. داوری‌های ارزشی که بیرون از هستی داور است، مانند این انگشتر این مقدار می‌ارزد و ۳. داوری‌های واقعی، مانند اجسام وزن دارند. وی با تکیه به چند مثال نشان داده که الزامی به وجود ربط منطقی میان داوری‌های ارزشی بیرون از هستی داور و درون هستی داور وجود ندارد و می‌گوید: یک بُت که غالباً توده‌ای سنگ یا تکه‌ای چوب بوده و به خودی خود از هر گونه ارزش بی‌بهره است، یک شیء مقدّس است یا یک پرچم که جز تکه‌ای پارچه نیست؛ با این حال سربازان بسیار برای رهاندن آن، خود را به چنگال مرگ سپرده‌اند. وی نتیجه می‌گیرد: هیچ شیء پیش پا افتاده نبوده که در زمان ویژه از تاریخ، الهام‌بخش احساسات ستایش‌آمیز نشده باشد. آن رابطه که دورکیم میان زمان و ارزش‌ها مطرح می‌کند، بخشی از خصلت نسبیت در ارزش‌هاست. ریچارد شفر^۲ در این مورد می‌گوید: گرچه اکثراً ارزش‌ها، به‌طور نسبی، به صورت ثابت در طول زندگی یک فرد باقی می‌مانند؛ اما ممکن است عواملی چند [از جمله انقلاب] ارزش‌های یک فرهنگ را دچار تغییر کنند.» (محسنیان‌راد، ۱۳۸۷ الف: ۱۹۷)

«قرار گرفتن فرد در یکی از دو وضعیّت کسب و ترک ارزش^۳»، «پدیده توزیع و پراکندگی مجدد ارزش^۴» و «از بین بردن استحکام اجتماعی^۵ و به تغییر اساسی دچار شدن جامعه و به وجود آمدن شرایط برای رتبه‌بندی مجدد ارزش‌ها^۶»، از جمله سازوکارهای بروز این «تغییر» به شمار می‌آیند.

1. David Emile Durkheim به فرانسوی

2. Richard Schaefer

3. Value Acquisition and Abandonment

4. Value Redistribution

5. Social Stability

6. Value Rescaling

«به نظر می‌رسد مهم‌تر از حضور یک ارزش در جامعه، رتبه و جایگاه آن ارزش در جامعه اهمیت دارد؛ به عنوان مثال، گرچه فردگرایی به عنوان یک ارزش در هر دو جامعه آمریکا و کره جنوبی قابل مشاهده است، ولی بالاتر بودن رتبه این ارزش در جامعه آمریکا، تفاوت در حوزه‌های بسیار از زندگی این دو جامعه را به دنبال آورده است.»

البته این را نیز می‌دانیم که «هماندسازی ارزش‌ها الزاماً همانندی هنجارها را به دنبال نمی‌آورد؛ به عنوان مثال، آزادی را در هر دو جامعه آمریکا و شوروی سابق، ارزش می‌دانستند؛ اما آزادی در شوروی سابق دربرگیرنده استخدام، مراقبت‌های پزشکی و آموزش بود و در آمریکا دربرگیرنده حق آزادی بیان، حق آزادی اجتماعات، حق به کارگیری سرمایه در بخش خصوصی و حق انتخاب دولت» (محسنیان‌راد، ۱۳۹۳: ۳۴۶-۳۴۵).

محققان در جمع‌بندی این مباحث، به پیروی از دیدگاه مهدی محسنیان‌راد (۱۳۸۷ الف) و ۱. بدون نگاه متفاوت به مفهوم ارزش و ارزش‌گذاری و بدون آنکه به دنبال جواب این سؤال باشند که «آیا جهت‌گیری انتخابی، ناشی از معیار ذهنی فاعل جهت‌گیری یا خصیصه ذاتی نشانگاه جهت‌گیری است» و ۲. با تلاش برای دست یافتن به رتبه هر ارزش و ۳. با پذیرش این نکته که «بیان یک ارزش مشابه مانند واژه آزادی الزاماً مفهوم و معنی مشابه» در دهه‌های پس از پیروزی انقلاب و استقرار نظام جمهوری اسلامی نداشته؛ مقصود از «ارزش» را در این تحقیق، «هر نوع جهت‌گیری انتخابی مثبت یا منفی از سوی فرد یا جمع درباره هر چیز» می‌دانند. (محسنیان‌راد، ۱۳۸۷ الف؛ محسنیان‌راد، ۱۳۹۳ ب).

روش پژوهش

محققان برای آگاهی از ارزش‌های منعکس‌شده در برنامه طلوع فجر، از روش تحلیل محتوا^۱ استفاده کردند.

«تحلیل محتوا، یک روش متداول برای مطالعه و تحلیل ارتباطات به شیوه نظام‌مند، عینی و کمی با هدف اندازه‌گیری متغیرهاست که در توصیف محتوا، آزمون فرضیه‌های مربوط به

خصوصیات پیام‌های ارتباطی، مقایسه محتوا با واقعیت‌های موجود، ارزیابی تصویر گروه‌های خاص در جامعه و تعیین نقطه شروع در مطالعات مربوط به تأثیر وسایل ارتباط جمعی به کار می‌رود.» (ویمر و دومینیک، ۱۳۸۴: ۲۲۵ و ۲۲۰)

«مزیت این روش تحقیق، خصوصاً در سه چیز است: اولاً با تحلیل محتوا می‌توان برداشت به نسبت واقع‌بینانه از متن یک پیام ارتباطی یا حتی خصوصیات یک شخص به دست آورد؛ ثانیاً می‌توان متن‌های مختلف را مانند: یک مقاله، سخنرانی یا یک برنامه رادیویی و تلویزیونی در زمان گذشته مطالعه کرد و به خصوصیات اجتماعی و فرهنگی آن زمان پی برد و ثالثاً در شرایطی که افراد به دلایل مختلف در دسترس نیستند و مانند سیاستمداران مهم دسترسی به آنها دشوار است، می‌توان خصوصیات شخصیتی آنها را به‌طور دقیق مطالعه کرد.» (رفیع‌پور، ۱۳۸۵: ۱۴۳). البته «با وجود این، تفسیر تحلیل محتوا مستلزم احتیاط بیشتر است؛ چراکه «بدون مطالعه پیام‌گیران نمی‌توان هیچ ادعایی را در خصوص تأثیر محتوای خاص، صرفاً بر مبنای تحلیل پیام‌های ارتباطی موجود در متن به عمل آورد» (ویمر و دومینیک، ۱۳۸۴: ۲۵۸). محققان همچنین از نمونه‌گیری هدفمند برای انتخاب نمونه آماری استفاده کردند.

«نمونه‌گیری هدفمند نوعی روش نمونه‌گیری غیراحتمالی است که محقق در آن، داوری خود را در انتخاب نمونه دخالت می‌دهد. نمونه‌گیری قضاوتی، نام دیگر این روش است.» (ببی، ۱۳۸۱: ۴۷۲)؛ «در نمونه‌گیری هدفمند، محقق با داشتن اطلاعات قبلی از جامعه آماری و با توجه به هدف یا هدف‌های تحقیق، داوری شخصی خود را برای انتخاب نمونه به کار می‌گیرد. انتخاب نمونه در این روش به خاطر سهولت آن نیست؛ بلکه این داوری محقق بر مبنای اطلاعات قبلی است که به انتخاب نمونه منجر می‌شود.» (مهدی‌زاده، ۱۳۹۵: ۷۳)

«برنامه»^۱ پخش شده در مقطع زمانی ۱۲ تا ۲۲ بهمن ۱۳۹۹- موسوم به دهه فجر ۹۹- واحد پیام^۲، «آیتم»^۳ برنامه مورد مطالعه در این مقطع زمانی، واحد زمینه^۴ و «واژه» یا واژگانی که در هر آیتم به گوش می‌رسند و نماینده یک ارزش به شمار می‌آیند، واحد کدگذاری^۵ در این تحقیق است.

اولین گام در سنجش «روایی»^۶ عملیات تحلیل، یکسان ساختن تشخیص کدگذاران درباره مفهوم واژه «ارزش» و «نوع» جهت‌گیری آن و در نهایت، دست یافتن به ضریب روایی قابل پذیرش در این مورد است؛ گام دوم نیز برای تعیین «شدت»^۷ ارزش، اتکا به این دستورالعمل است که می‌گوید: «شدت تعیین می‌کند آیا محتوا یا شخصیت خاص، به‌طور ملایم با چیزی یا کسی موافق یا مخالف است یا به‌طور شدید؟ به عبارت دیگر، قوت یا قدرت زبانی است که ما با آن فرد چیزی را تأیید یا تکذیب می‌کنیم.» (محسنیان‌راد، ۱۳۸۷: الف: ۲۰۳)

شدت بالا را با نمره ۳، شدت متوسط را با نمره ۲ و شدت پایین را با نمره ۱ (یک) مشخص می‌کنند. سنجش نتیجه عملکرد سه کدگذار با استفاده از فرمول ضریب آلفا نشان می‌دهد که ۱. ضریب آلفا برای یافتن ارزش در آیتم‌های برنامه برابر ۰/۸۲ و کاملاً قابل پذیرش است؛ ضریب آلفا در مورد تشخیص جهت مثبت یا منفی ارزش‌های مشترک، با کمترین اختلاف، برابر ۰/۹۱ و به‌طور مطلق قابل پذیرش است؛ ضریب آلفا برای تعیین شدت، با چند بار کدگذاری همراه با بحث و گفت‌وگو در حدود ۰/۷۰ و به نسبت قابل پذیرش است.

۱. برنامه (PROGRAM)، «مجموعه هدفمند و شکل‌یافته از فرم‌ها و آیتم‌های مختلف است که پیام خاص را به پیام‌گیران ارائه می‌دهد. قالب حامل پیام را نیز در برخی وسایل ارتباط جمعی مانند: رادیو و تلویزیون، برنامه می‌گویند و آن مجموعه پیام‌ها با موضوع و نگرش واحد یا درونمایه‌های منطبق، مکمل، هم‌پیوند (متصل) و گاه محمل برخورد آرا و اندیشه‌ها در خدمت بیان، انتقال و القای هدف یگانه در محدوده زمانی خاص است.» (میرزایی، ۱۳۹۰: ۲۲)

2. Message unit

۳. آیتم (ITEM)، «هر یک از بخش‌های مختلف تشکیل‌دهنده ساختار یک برنامه است؛ مانند: گفتار، گزارش، مصاحبه، میزگرد، آرم، موسیقی و...» (میرزایی، ۱۳۹۰: ۵)

4. Context unit

5. Coding unit

6. Reliability

7. Intensity

یافته‌های پژوهش

جدول‌های زیر، حاصل کوشش محققان در مطالعه نحوه ارزش‌گذاری به انقلاب اسلامی در برنامه صبحگاهی طلوع فجر است:

جدول ۲. ارزش‌های با جهت مثبت در برنامه طلوع فجر

مقوله	شدت بالا $X = +3$	شدت متوسط $X = +2$	شدت پایین $X = +1$	جمع	
				$\sum f$	%
۱ ایران، وطن، ملیت، گذشته تاریخی ایرانیان	۲۴	۱۳	۴۱	۷۸	۱۵
۲ استقلال، خوداتکایی، اعتماد به نفس، غرور ملی	۲۵	۱۸	۱۷	۶۰	۱۱
۳ پیشرفت، چشم‌انداز، تمدن نوین اسلامی	۱۸	۱۵	۱۴	۴۷	۹
۴ بازسازی سیاسی، اقتصادی و فرهنگی کشور	۱۷	۱۸	۹	۴۴	۸
۵ دین، اسلام، امامت، ولایت فقیه، رهبری، روحانیت	۱۸	۱۱	۱۳	۴۲	۸
۶ جنبش، قیام، نهضت، انقلابی‌گری، گام دوم انقلاب	۱۴	۱۰	۱۷	۴۱	۸
۷ شهادت، ایثار، جانبازی، از خودگذشتگی	۱۸	۱۰	۱۲	۴۰	۷
۸ تحقیقات، فناوری، محققان، فناوران	۱۹	۹	۷	۳۵	۶
۹ پیروزی، کارآمدی، تحقق آرمان‌ها	۱۰	۹	۷	۲۶	۵
۱۰ مردم، جوانان، زنان، کارگران، معلمان	۹	۵	۱۲	۲۶	۵
۱۱ امام، مقام رهبری، مراجع تقلید، علما و روحانیون	۱۳	۴	۶	۲۳	۴
۱۲ وحدت، انسجام، همدلی و همبستگی	۱۱	۷	۱	۱۹	۴
۱۳ آزادی اندیشه، روشنگری، بحث آزاد، برخورد سالم اندیشه‌ها	۶	۴	۵	۱۵	۳
۱۴ انصاف، واقع‌بینی، انتقاد سازنده	۵	۳	۱	۹	۲
۱۵ جمهور، حق تعیین سرنوشت، مردم‌سالاری، انتخابات	۲	۲	۳	۷	۱
۱۶ دولت‌ها (موقت، دفاع مقدس، سازندگی، اصطلاحات، عدالت و مهرورزی و اعتدال)	۰	۱	۳	۴	۱
۱۷ احزاب، جمعیت‌ها، انجمن‌های سیاسی و صنفی	۳	۰	۰	۳	۱
۱۸ اقوام و اقلیت‌های دینی و مذهبی کشور	۱	۱	۱	۳	۱
۱۹ عدالت، قسط، قانون‌گرایی، تساوی همگان در برابر قانون	۰	۱	۱	۲	۰.۲
۲۰ بقیه ارزش‌های مثبت	۲	۱	۴	۷	۱
جمع	۲۱۵	۱۴۲	۱۷۴	۵۳۱	۱۰۰

جدول ۳. ارزش‌های با جهت منفی در برنامه صبحگاهی طلوع فجر

مقوله	شدت			شدت پایین		جمع
	X= +۳	X= +۲	X= +۱	Σf	%	
۱ فساد، تباهی، انحطاط فرهنگی و اخلاقی	۲۰	۱۶	۱۴	۵۰	۱۵	
۲ استعمار، سلطه، نفوذ، وابستگی	۱۹	۱۴	۱۱	۴۴	۱۳	
۳ مادی‌گرایی، بی‌دینی، خرافه‌گرایی	۱۹	۱۴	۹	۴۲	۱۳	
۴ استبداد، خودکامگی، انحصارطلبی	۱۳	۱۴	۸	۳۵	۱۱	
۵ دشمن، دشمنان	۱۵	۹	۷	۳۱	۹	
۶ تبعیض ناروا، بی‌عدالتی، نابرابری	۱۱	۱۱	۸	۳۰	۹	
۷ سرمایه‌داری نامشروع، سودجویی، غارت اموال عمومی	۱۱	۷	۱	۱۹	۶	
۸ عوام‌فریبی، اقدام علیه مردم	۶	۴	۲	۱۲	۴	
۹ فساد اداری، کاغذبازی	۴	۴	۰	۸	۲	
۱۰ تفرقه، تضاد، تعارض	۳	۵	۰	۸	۲	
۱۱ فقر، بیکاری، مشکلات اقتصادی	۳	۴	۱	۸	۲	
۱۲ توسعه، شبه‌توسعه	۳	۲	۲	۷	۲	
۱۳ ضد انقلاب، انقلابی‌نما	۳	۰	۱	۴	۱	
۱۴ ترور، تروریست، سازمان‌های جاسوسی خارجی	۲	۰	۱	۳	۱	
۱۵ سردرگمی، بلاتکلیفی، پریشانی	۰	۱	۱	۲	۱	
۱۶ دولت‌ها (موقت، دفاع مقدس، سازندگی، اصطلاحات، عدالت و مهرورزی و اعتدال)	۱	۰	۰	۱	۰.۲۵	
۱۷ بقیه ارزش‌های منفی	۱۰	۸	۱۰	۲۸	۹	
جمع	۱۴۳	۱۱۳	۷۶	۳۳۲	۱۰۰	

مفهوم «ایران» به‌عنوان یک ارزش، بیش از هر ارزش دیگر در انعکاس ارزش‌های انقلاب به گوش می‌رسد؛ به طوری که ۱۵ درصد ارزش‌های با جهت مثبت یا به اختصار، ارزش‌های مثبت برنامه در مقطع زمانی مورد مطالعه، حول محور «ایران، وطن، ملیت و گذشته تاریخی ایرانیان» می‌چرخد.

ارایهٔ ۵ درصد ارزش‌ها با شدت سه یا بالا، ۲ درصد با شدت دو یا متوسط و ۸ درصد با شدت یک یا پایین است.

مطالعهٔ جدول‌های شمارهٔ ۲ و ۳ نشان می‌دهد که از دیدگاه پیام‌آفرینان، انقلاب اسلامی در چهل و دومین سالگرد پیروزی خود، از یک طرف بر وطن‌دوستی و ملتیت با عبرت گرفتن از گذشتهٔ تاریخی ایرانیان و از طرف دیگر بر دینداری و اسلام مبتنی بر امامت، ولایت فقیه و رهبری روحانیت مبارز و در صف مقدم نهضت‌های مردمی، تکیه دارد و با اعتقاد به آرمان استقلال و پیشرفت، بازسازی سیاسی، اقتصادی و فرهنگی کشور را بر مبنای «بیانیهٔ گام دوم انقلاب اسلامی»^۱ و رویکرد به افق شکل‌گیری «تمدن نوین اسلامی» برای رسیدن به این آرمان‌ها، ارزش می‌داند.

همچنین، دستیابی به آرمان‌های انقلاب در گرو فضای برخورداری از ایثار، تحقیق و کارآمدی حکومت و نیز توجه به مردم و به‌ویژه جوانان است و دستیابی به این همه با حرکت در خط امام و رهبری و جامه عمل پوشاندن به رهنمودهای آیت‌الله خامنه‌ای و از طریق اتحاد و ایجاد «وحدت کلمه» به تعبیر امام خمینی، امکان‌پذیر است.

اسلام، استقلال و پیشرفت بیش از جمهور، آزادی و عدالت در انعکاس ارزش‌های انقلاب اسلامی، پس از چهل و دو سال، مورد توجه است و در تبیین شکل‌گیری انقلاب، این جامعهٔ ایران است که با نفرت از فساد اقتصادی و انحطاط اخلاقی شاه و درباریان و بیزار از وابستگی آشکار و پنهان آنها به بیگانگان و در رأس آنها، دولت ایالات متحدهٔ آمریکا و با درک درونمایهٔ استبدادی و دین‌ستیز رژیم شاهنشاهی و در آرزوی پایان نسبی بی‌عدالتی‌ها و نابرابری‌ها، به

۱. رهبر انقلاب اسلامی، آیت الله سیدعلی خامنه‌ای، با صدور «بیانیهٔ گام دوم انقلاب» (۱۳۹۷/۱۱/۲۲) در «نقطه عطف» قدم نهادن انقلاب ۵۷ به دههٔ پنجم حیات خود، «دستاوردهای شگرف چهار دههٔ گذشته را برای ادامهٔ راه روشن»، تبیین و توصیه‌های اساسی به منظور «جهاد بزرگ برای ساختن ایران اسلامی بزرگ» ارایه کردند. «بیانیهٔ گام دوم انقلاب» از دیدگاه مقام رهبری، یک تجدید مطلع خطاب به ملت ایران و به‌ویژه جوانان و به مثابه منشور برای «دومین مرحلهٔ خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی» است و «فصل جدید زندگی جمهوری اسلامی» را رقم می‌زند؛ برای آگاهی

سوی اسلام رهایی‌بخش از بند استبداد و استعمار و در یک کلام، «اسلام خمینی» پناه می‌برد و به صورت یک آرمان برای عقب‌ماندگی‌های تاریخی خود به آن تکیه می‌کند.

چنین به نظر می‌رسد که در روایت انقلاب ۵۷ از دیدگاه پیام‌آفرینان در دهه فجر ۹۹، اینکه چه چیزی جهت مثبت دارد، روشن‌تر است تا اینکه چه چیزی جهت منفی دارد؛ به طوری که ارزش‌های با جهت مثبت بیش از یک و نیم برابر ارزش‌های با جهت منفی هستند و در مقایسه از نظر شدت نیز می‌توان گفت:

ارزش‌های مثبت با شدت بالا، بیش از ۱/۵ برابر و با شدت متوسط، نزدیک به ۱/۳ برابر ارزش‌های منفی با شدت مشابه هستند.

بحث و نتیجه‌گیری

می‌دانیم این تحقیق، ترسیم سیمای واقع‌بینانه از ارزش‌های انقلاب اسلامی ایران را در برنامه‌های رادیو انقلاب تعقیب می‌کرد و نیز می‌دانیم محققان بر مطالعه برنامه صبحگاهی طلوع فجر در این ایستگاه مناسبتی صدای جمهوری اسلامی تمرکز داشتند و مسأله اصلی را آن می‌دانستند که برنامه مورد مطالعه در روزهای ۱۲ تا ۲۲ بهمن ۱۳۹۹- موسوم به دهه فجر ۹۹- چه ارزش‌های خاص را مبتنی بر آنچه در مقدمه و اصول ۱۷۷ گانه قانون اساسی آمده، منعکس کرده و نوع و شدت ارزش‌های منعکس شده چگونه است؟

آنها برای حل مسأله و آگاهی از ارزش‌های منعکس شده از روش تحلیل محتوا استفاده کردند:

برنامه را واحد پیام، آیتم را واحد زمینه و واژه یا واژگان به گوش رسیده در هر آیتم را که نماینده یک ارزش به شمار می‌آمدند، واحد کدگذاری در نظر گرفتند.

تحلیل یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که پیام‌آفرینان در ارزش‌گذاری‌های خود، بیشتر به این سؤال که «چه چیزی تا چه حد خوب و مطلوب است؟» پاسخ داده و از «ملیت آمیخته با اسلام» یا به عبارت دیگر، «آمیخته بودن فرهنگ ما، دانش ما، رفتار ما و سنت‌های ما و حتی سرچشمه گرفتن بسیاری از آنها از دین» (بیانات آیت الله خامنه‌ای پس از بازدید از سازمان

صداوسیما، ۱۳۸۳/۲/۲۸) گفته و ارزش‌های مثبت انقلاب اسلامی را بیشتر با اُستوار ساختن بر محور آن منعکس کرده‌اند.

آنها در چهل و دومین سالگرد پیروزی انقلاب، با اشاعه برداشت خاص خود از «اسلام» - اسلام مبتنی بر امامت، ولایت فقیه و رهبری روحانیت مبارز و در صف مقدم نهضت‌های مردمی - خواسته یا ناخواسته از ارزش‌های مثبت انقلاب ۵۷ به نحوی یاد کرده‌اند که گویی بین اسلام، استقلال و پیشرفت از یک طرف با جمهور، آزادی و عدالت از طرف دیگر، اگر نگوئیم تضاد که تفاوت چشمگیر وجود دارد؛ حال آنکه با مطالعه اصول قانون اساسی و حتی مرور برخی موضع‌گیری‌های رهبران انقلاب اسلامی، به‌ویژه آیت الله خامنه‌ای درمی‌یابیم که بین اسلامی‌بودن (اسلامیت) با جمهوری‌بودن (جمهوریت) حکومت، استقلال سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و همبستگی ملی با آزادی‌های مشروع ملت، و پیشرفت با عدالت به معنای واقعی کلمه در کشور، نه تنها تضاد و حتی تفاوت وجود ندارد که اینها همه از یکدیگر تفکیک‌ناپذیرند:

«حکومت ایران، جمهوری اسلامی است که ملت ایران، بر اساس اعتقاد دیرینه‌اش به حکومت حق و عدل و قرآن، در پی انقلاب اسلامی پیروزمند خود به رهبری مرجع عالی‌قدر تقلید آیت الله العظمی امام خمینی، در همه‌پرسی... با اکثریت ۹۸/۲ درصد کلیه کسانی که حق رأی داشتند، به آن رأی مثبت داد.» (اصل اول)

«جمهوری اسلامی، نظامی است بر پایه ایمان به: ۶... کرامت و ارزش والای انسان و آزادی توأم با مسئولیت او در برابر خدا که از راه: الف) اجتهاد مستمر فقهای جامع‌الشرایط بر اساس کتاب و سنت معصومین (سلام الله علیهم اجمعین)، ب) استفاده از علوم و فنون و تجارب پیشرفته بشری و تلاش در پیشبرد آنها، ج) نفی هر گونه ستمگری و ستم‌کشی و سلطه‌گری و سلطه‌پذیری، قسط و عدل و استقلال سیاسی و اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی و همبستگی ملی را تأمین می‌کند.» (اصل دوم)

«دولت جمهوری اسلامی ایران - حکومت به‌طور عام و نه دولت یا قوه مجریه به‌طور خاص - مؤظف است برای نیل به اهداف مذکور...، همه امکانات خود را برای امور زیر به کار برد: ۴... تقویت روح بررسی و تنبّع و ابتکار در تمام زمینه‌های علمی، فنی، فرهنگی و اسلامی

از طریق تأسیس مراکز تحقیق و تشویق محققان. ۵. طرد کامل استعمار و جلوگیری از نفوذ اجانب. ۶. محور هر گونه استبداد و خودکامگی و انحصارطلبی. ۷. تأمین آزادی‌های سیاسی و اجتماعی در حدود قانون. ۸. مشارکت عامه مردم در تعیین سرنوشت سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خویش. ۹. رفع تبعیضات ناروا و ایجاد امکانات عادلانه برای همه، در تمام زمینه‌های مادی و معنوی...» (اصل سوم)؛

«در جمهوری اسلامی ایران، آزادی و استقلال و وحدت و تمامیت ارضی کشور از یکدیگر تفکیک‌ناپذیرند [و] حفظ آنها وظیفه دولت و آحاد ملت است. هیچ فرد یا گروه یا مقامی حق ندارد به نام استفاده از آزادی، به استقلال سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، نظامی و تمامیت ارضی ایران، کمترین خدشه‌ای وارد کند و هیچ مقامی حق ندارد به نام حفظ استقلال و تمامیت ارضی کشور، آزادی‌های مشروع را، هر چند با وضع قوانین و مقررات، سلب کند.» (اصل نهم) «بدون عدالت، پیشرفت مفهومی ندارد و بدون پیشرفت هم عدالت مفهوم درست پیدا نمی‌کند؛ باید هم پیشرفت باشد و هم عدالت.» (بیانات آیت الله خامنه‌ای در دیدار رئیس‌جمهوری و اعضای هیأت دولت، ۱۳۸۷/۶/۲) «مقصود از پیشرفت [نیز] پیشرفت همه‌جانبه است؛ از همه ابعاد در کشور. این ملت، شایسته و سزاوار پیشرفت است... پیشرفت اگر با عدالت همراه نباشد، پیشرفت مورد نظر اسلام نیست. این که ما تولید ناخالص ملی [و] درآمد عمومی کشور را به یک رقم بالا برسانیم، اما در داخل کشور تبعیض باشد، نابرابری باشد، عده‌ای آلف و آلف برای خودشان داشته باشند و عده‌ای در فقر و محرومیت زندگی کنند؛ این آن چیزی نیست که اسلام می‌خواهد... [و] آن پیشرفتی نیست که مورد نظر اسلام باشد. باید عدالت تأمین بشود» (بیانات در دیدار زائران و مجاوران بارگاه حضرت علی بن موسی الرضا، ۱۳۸۸/۱/۱)؛ «از نظر اسلام، صرف ثروتمند شدن کشور، مطلوب نیست؛ بلکه هدف پیشرفت اقتصادی، تأمین عدالت اجتماعی و ریشه‌کن کردن فقر است. ما نباید شبیه کشورهای پیشرفته مانند آمریکا باشیم که طبقات ضعیف در آنها همچنان مشکلات عمیق دارند.» (بیانات در دیدار رئیس‌جمهوری و اعضای هیأت دولت، ۱۳۹۸/۵/۳۰)

منابع و مأخذ

- آقابخش، علی و مینو افشاری‌راد (۱۳۷۴). *فرهنگ علوم سیاسی*. تهران: مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران.
- برکرامبی، نیکولاس؛ هیل، استفن؛ ترنر، برایان (۱۳۷۰). *فرهنگ جامعه‌شناسی*، ترجمه حسن پویان. تهران: نشر چاپخش.
- اگ‌برن، ویلیام؛ نیم‌کف، میر (۱۳۵۰). *زمینه جامعه‌شناسی*، اقتباس: ا. ح. آریان‌پور. تهران: مؤسسه انتشارات فرانکلین.
- باتامور، تی. پی (۱۳۹۲). *نخبگان و جامعه: به انضمام درآمدی بر روش‌های تحقیق تجربی درباره نخبگان*، ترجمه علیرضا طیب. تهران: انتشارات پردیس دانش.
- بی، ارل (۱۳۸۱). *روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی*، ترجمه رضا فاضل. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- بدیعی، نعیم (۱۳۷۰). «جایگاه، رسالت و مسئولیت اجتماعی روزنامه از دیدگاه خوانندگان». *فصلنامه علوم اجتماعی*، ۱(۲و۱): ۲۳۴-۲۰۵.
- بیرو، آلن (۱۳۸۰). *فرهنگ علوم اجتماعی (انگلیسی-فرانسه-فارسی)*، ترجمه باقر ساروخانی. تهران: انتشارات کیهان.
- تن، الکسیس (۱۳۸۸). *نظریه‌ها و پژوهش‌های ارتباط جمعی*، ترجمه نعیم بدیعی. تهران: انتشارات همشهری.
- رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۷۸). *وسایل ارتباط جمعی و تغییر ارزش‌های اجتماعی*. تهران: انتشارات کتاب فرا.
- رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۸۵). *تکنیک‌های خاص تحقیق در علوم اجتماعی*. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- روابط عمومی معاونت صدا. (۱۳۹۹). «رادیو انقلاب راه‌اندازی شد». خبرگزاری جمهوری اسلامی (ایرنا) irna.ir. کد خبر: ۸۴۱۹۲۴۲۴. تاریخ مشاهده: ۱۴۰۰/۳/۳۰.
- ساروخانی، باقر (۱۳۹۵). *جامعه‌شناسی نوین ارتباطات: رسانه‌ها در جهان امروز*. تهران: انتشارات اطلاعات.
- فرهنگی، علی‌اکبر (۱۳۹۹). *تاریخ تحلیلی جامعه‌شناسی دیوان‌سالاری در ایران*. تهران: نشر صاد.
- فلمنینگ، کارول (۱۳۸۴). *دستینه رادیو*، ترجمه ناصر بلیغ. تهران: تحقیق و توسعه رادیو.
- فون‌لاروخ، والتر؛ بوخ‌هلس، اکسل (۱۳۸۷). *ژورنالیسم رادیویی*، ترجمه محمد اخگری. تهران: انتشارات دانشکده صداوسیما.
- کوکچ‌زاده، رضا (۱۳۹۴). «رادیو انقلاب ۲۴ساعته شد». خبرگزاری صدا و سیما (iribnews.ir). کد خبر: ۱۰۰۲۴۴۸. تاریخ مشاهده: ۱۴۰۰/۴/۲۰.

کوچک‌زاده، رضا (۱۳۹۹). «پایان کار رادیو انقلاب». خبرگزاری فارس (farsnews.ir). کد خبر: f2kc۱۵. تاریخ مشاهده: ۱۴۰۰/۳/۳۰.

گیدنز، آنتونی (۱۳۹۷). *جامعه‌شناسی*، ترجمه منوچهر صبوری. تهران: نشر نی.

محسنیان‌راد، مهدی (۱۳۷۱). «سانسور و خودسانسوری در ایران». *فصلنامه رسانه*، ۳(۲): ۴-۱۱.

محسنیان‌راد، مهدی (۱۳۸۴). *روش‌های مصاحبه خبری*. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.

محسنیان‌راد، مهدی (۱۳۸۷الف). «ارزش‌های مندرج در مطبوعات: مقایسه انقلاب مشروطیت و انقلاب اسلامی».

فصلنامه علوم اجتماعی، ۱۵(۳و۴): ۲۲۲-۱۸۹.

محسنیان‌راد، مهدی (۱۳۸۷ب). «آسیب‌شناسی مخاطب‌پنداری در حوزه رسانه‌ها، جهانی‌شدن و عصر پس از

دهکده جهانی». *فصلنامه تحقیقات فرهنگی*، ۱(۳): ۱۱۳-۷۹.

محسنیان‌راد، مهدی (۱۳۹۳الف). *هتجارها در سه کتاب مقدس: تورات، انجیل و قرآن (تحلیل محتوای عمقی)*.

قم: انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب با حمایت پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی وزارت علوم،

تحقیقات و فناوری.

محسنیان‌راد، مهدی (۱۳۹۳ب). *در حسرت فهم درست (روایت ۴۲ سال پژوهش ارتباطی در ایران)*. تهران:

انتشارات سیمای شرق و دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی رسانه‌ها.

محسنیان‌راد، مهدی (۱۳۹۹). *رسانه‌شناسی*. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)

و پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی.

معمدنژاد، کاظم (۱۳۹۴). *وسایل ارتباط جمعی*. تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی.

مهدی‌زاده، سیدمحمد (۱۳۹۵). *تحلیل کیفی و گفتمانی برنامه «پرگار»*. تهران: مرکز پژوهش و سنجش افکار

صداوسیما.

مهدی‌زاده، سیدمحمد (۱۳۹۹). *نظریه‌های رسانه، اندیشه‌های رایج و دیدگاه‌های انتقادی*. تهران: انتشارات

همشهری.

میرزایی، احمد (۱۳۹۰). *واژه‌نامه برنامه‌سازی رادیو*. تهران: دفتر پژوهش‌های رادیو.

نراقی، احسان (۱۳۹۸). *از کاخ شاه تا زندان اوین*، ترجمه سعید آذری. تهران: مؤسسه خدمات فرهنگی رسا.

ویلیامز، کوین (۱۳۸۶). *درک تئوری رسانه*، ترجمه رحیم قاسمیان. تهران: نشر ساقی.

ویمر، راجر. دی، دومینیک، جوزف. آر (۱۳۸۴). *تحقیق در رسانه‌های جمعی*، ترجمه کاووس سیدامامی. تهران:

انتشارات سروش و مرکز تحقیقات، مطالعات و سنجش برنامه‌ای صداوسیما جمهوری اسلامی ایران.

رابطه مؤلفه‌های مدیریت جهادی در بیانات مقام معظم رهبری، با محبوبیت

سردار سلیمانی و اولویت‌بندی آن‌ها

افسانه اکبری^۱

چکیده:

هدف اصلی از انجام پژوهش پیش‌رو بررسی رابطه مؤلفه‌های مدیریت جهادی بیانات مقام معظم رهبری در محبوبیت سردار سلیمانی و اولویت‌بندی آن‌ها است. جامعه آماری، کلیه دبیران و اولیای مدارس خاص (تیزهوشان، شاهد و نمونه) دخترانه مقطع متوسطه اول شهر بوشهر در سال تحصیلی ۹۸-۹۹ است؛ که بنا بر آمار رسمی، ۸۰ نفر است. روش پژوهش، توصیفی از نوع دلفی و همبستگی است. ابزار پژوهش، دو پرسشنامه محقق ساخته است. از روش‌های آمار توصیفی مانند درصد فراوانی، میانگین، انحراف استاندارد و روش آمار استنباطی ضریب همبستگی پیرسون و رگرسیون چند عامل مدل اینتر مورد بررسی قرار گرفت. یافته‌ها نشان داد که ۵ مؤلفه از مؤلفه‌های مدیریت جهادی منتخب خبرگان پژوهش با محبوبیت سردار سلیمانی رابطه دارند و از میان مؤلفه‌های متعدد مدیریت جهادی از دیدگاه رهبر معظم انقلاب در محبوبیت سردار سلیمانی با توجه به مقادیر تی و بتا به ترتیب ابعاد خدمت با نیت الهی، تخصص، علم و درایت، شوق خدمت و روحیه خدمت‌گزاری بی‌منت، بصیرت و عدم غفلت از وجود دشمن، تداوم و استقامت در کار دارای اولویت‌های اول تا پنجم می‌باشند.

واژگان کلیدی:

رهبر، رابطه، سردار سلیمانی، مدیریت جهادی، محبوبیت.

❖ مقدمه

مدیریت با توجه به ارزش‌های حاکم بر جوامع و زیربنای اعتقادی و فلسفه اجتماعی هر جامعه تعریف می‌شود. ایران که داعیه رهبری جهان اسلام را پس از قرن‌ها و با زحمات زیادی و به لطف خداوند متعال پیدا کرده است، نیازمند سبک خاصی از مدیریت برای تنظیم و پیشبرد آرمان‌های مقدس اسلام است.

مدیریت جهادی را می‌توان یکی از مفاهیم جدید در علم مدیریت دانست که متناسب با شرایط اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و امنیتی کشور ایران است. البته همان‌طور که مفهوم مدیریت سابقه‌ای دیرینه در تمدن تاریخی و منابع دینی دارد ولی کلیت مدیریت به‌عنوان یک علم، از اواخر قرن هجدهم میلادی با تئوری تقسیم کار آدم اسمیت شکل گرفته است؛ مفهوم مدیریت جهادی، در حالی که سابقه دیرینه‌ای در تمدن ایرانی و منابع دین مبین اسلام دارد و مبانی فلسفی و الگوی علمی خود را از این منابع می‌گیرد، یک مفهوم جدید به شمار می‌آید. مدیریت جهادی درواقع سبکی برخاسته از تفکر بومی و متناسب با مقتضیات فرهنگی و اجتماعی ایران است. از ویژگی‌ها این مدیریت خدمت با نیت الهی، خستگی‌ناپذیری، استقامت در کار، انعطاف‌پذیری، سرعت عمل، ابتکار و خلاقیت، مدیرپرووری، شجاعت، مسئولیت‌پذیری همراه با اخلاص و فروتنی است (تاج‌آبادی و همکاران، ۱۳۸۸).

الگوها و سبک‌های مدیریت در کشورهای مختلف متناسب با شرایط ملی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و منابع انسانی آن‌ها طراحی و تدوین می‌شود و نمی‌تواند یک الگوی مدیریتی را به‌صورت کامل از یک فرهنگ و کشوری خاص، به‌صورت تقلیدی در یک فرهنگ و کشور دیگر استفاده نمود. هر سازمانی با مسئله مدیریت محیط داخلی و خارجی خود مواجه است. بسیاری از کشورهای درحال توسعه به‌ویژه کشورهای مسلمان مانند ایران اسلامی به دنبال مدلی مناسب برای مدیریت سازمان‌های خود هستند لذا وجود مدل مدیریتی جامع که در آن پیش‌زمینه‌های فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، جغرافیایی، مذهبی و ملیتی کشورها در نظر گرفته

شده باشد و هم جنبه‌های علمی را در برگیرد و هم از جهت بومی و دینی با فرهنگ ملی و اسلامی هم‌خوانی داشته باشد برای نیل به اهداف والا و اساسی انقلاب اسلامی ایران ضرورت دارد.

مدیریت جهادی یک مدیریتی است که در حقیقت مبتنی بر ارزش‌های ایرانی-اسلامی یعنی نظام ارزشی‌اش ایرانی - اسلامی است که تعریف می‌شود. مدیریت جهادی از قدرت رسمی و غیررسمی به‌طور توأمان بهره‌گیری می‌کند؛ یعنی قدرت رسمی را ساختارهای سازمانی در اختیار مدیر قرار می‌دهند. قدرت غیررسمی قدرت کاریزماتیک است که هر مدیری به لحاظ شخصیتی باید این قدرت را داشته باشد و می‌تواند کسب کند. مدیریت جهادی می‌تواند بصیرت و آگاهی از شرایط درونی و بیرونی باشد. به این معنا که یک مدیریت جهادی حتماً با بصیرتی که از محیط داخل سازمان و محیط خارج از سازمان خودش دارد باید صورت بپذیرد. مدیریت جهادی انعطاف‌پذیر و تحول‌گرا است. مدیریت جهادی یک سبک ثابت نیست؛ بلکه با توجه به محیط پیچیده و پویای خودش می‌تواند انعطاف‌پذیر و تحول‌گرا باشد (قائدعلی و عاشوری، ۱۳۹۳: ۸۰).

سردار سلیمانی نمونه فردی است که تمام مؤلفه‌های مدیریت جهادی را دارا بود راز محبوبیت ایشان را باید در رعایت اصول اخلاقی از سوی وی جستجو کرد. هرگاه که نام یک نظامی را می‌شنویم، بلافاصله چهره‌ای مغرور و تا حدی متکبر و خشن و باصلابت نظامیان در ذهن ما خطوط می‌کشد. چهره‌ای که کلمات او همراه با قاطعیت نظامی و آمرانه و متکی به قدرت اسلحه و مستظهر به نیروهای تحت امر است. البته این‌ها برای یک نظامی لزوماً منفی نیست، شاید لازمه یک نظامی هم باشد ولی سلیمانی فراتر از این یک فرد مستقل، اخلاقی، سیاست‌مدار و با روابط عمومی بسیاری قوی و متواضع بود به‌نحوی که می‌توان او را یک نظامی عارف دانست که فقط برحسب اتفاق به کسوت نظامی در آمده است ولی جالب آن‌که در این کسوت نیز بهترین عملکرد را داشته است و در نزد دوست و دشمن به احترام از او یاد می‌شود.

مقام معظم رهبری در خطبه نماز جمعه از سردار سلیمانی به‌عنوان یک مکتب نام بردند و فرمودند «مکتب سلیمانی»، این شهید بزرگوار درواقع یک مکتب بودند، مکتبی سرشار از واژه‌های انسانیت از جمله اخلاص، ولایت‌پذیری، شجاعت، ذکاوت، مدیریت، تواضع و مردمی بودن و

❖ فرمودند: آمریکایی‌ها کسی را که سرشناس‌ترین و قوی‌ترین فرمانده مبارزه با تروریسم بود ترور کردند! (بیانات مقام معظم رهبری، ۹۸/۱۰/۲۷).

یک سؤال بسیار مهم و بنیادین برای نسل جوان و امروز و فرداهای ماست و آن اینکه اساساً سردار سلیمانی چرا و چگونه سردار سلیمانی شد؟ این چرایی و چگونگی سلیمانی‌شدن و تبدیل شدن او به مکتب بسیار مهم است، چون ما شهدای برجسته فراوانی داشته‌ایم و در میان آن شهدا این شهید عنوان «مکتب» را به خود اختصاص داده آن هم از زبان یک عالم ربانی دینی، فقیه جامع‌الشرایطی که ولایت و رهبری دینی و سیاسی جامعه و بلکه به‌نوعی امت اسلامی را بر عهده دارد و فرمانده کل قوا و فرمانده شخص شهید سلیمانی بوده و در طول چهار دهه با سردار سلیمانی ارتباط داشته و سردار سلیمانی در ذیل و ظل ایشان چه در زمان امام خمینی (ره) به‌عنوان اینکه ایشان نماینده امام در شورای عالی دفاع بودند و در جبهه‌ها حضور فعالی داشتند و چه در دوران رهبری امام خامنه‌ای که شکل دیگری پیدا کرد و وقتی ایشان می‌گویند «مکتب سلیمانی»، معلوم است مسأله حساس، مهم و ضروری است. چهره قاسم سلیمانی به‌گونه‌ای است که اگر او را در لباس غیرنظامی ببینید متوجه نمی‌شوید که مهم‌ترین فرمانده نظامی منطقه است. گمان می‌کنید یک عابد و فردی عادی است که تمایزی میان او و مردم معمولی نیست.

دلایل محبوبیت شهید قاسم سلیمانی هر چه باشد، حضور ده‌ها میلیون نفر در مراسم تشییع و بدرقه فرمانده نیروی قدس سپاه پاسداران، نشان داده است اکثریت قریب به‌اتفاق مردم ایران همچنان دوستدار و علاقه‌مند به افرادی هستند که هر کدام نماد یا وجهی از منظومه عقیدتی انقلاب اسلامی ایران هستند. یا این‌طور می‌توان گفت که همچنان تنها فرزندان انقلاب هستند که می‌توانند یک موج بی‌سابقه از مقبولیت و محبوبیت عمومی را در تراز آنچه در مراسم‌های تشییع پیکر شهید قاسم سلیمانی دیدیم، ایجاد کنند.

اشتیاق مردم نه‌تنها در ایران، بلکه در گستره جغرافیای مقاومت در مراسم بدرقه و تشییع شهید سلیمانی یک واقعیت بسیار بزرگ را در مقابل دید همگان قرار داد و آن اینکه ملت و به تعبیری امت، همچنان دل‌داده مسیر انقلاب اسلامی و مردهای اصیل آن هستند. این مهم‌ترین پیام، دلیل عمده ناراحتی و عصبانیت دشمنان جمهوری اسلامی و سربازان داخلی و خارجی آنهاست.

مراسم‌های بدرقه پیکر پاک حاج قاسم سلیمانی و هم‌زمان‌شان و اشتیاق بی‌نظیر مردم به پاسداران انقلاب اسلامی آن‌قدر مهم و واجد ارزش است که قاعدتاً برای فهم مختصاتی از اثرات و ارزش‌ها و پیام‌های آن نیازمند گذشت زمان هستیم.

سرداران زیادی در جهان و ایران بوده‌اند که خدمات نظامی برجسته‌ای کرده‌اند، ولی هیچ‌گاه مثل شهید سلیمانی مورد احترام نبوده و نفوذ پیدا نکرده‌اند. علت چیست؟

سؤال اصلی ما در این پژوهش این است که دلیل محبوبیت سردار سلیمانی چیست؟ آیا مؤلفه‌های مدیریت جهادی در بیانات مقام معظم رهبری در محبوبیت سردار سلیمانی نقش دارد؟ اولویت آن‌ها کدام است؟

پیشینه پژوهش

نویسندگان روش استفاده‌شده	اهداف و یا سؤالات اصلی	مهم‌ترین یافته‌ها
	۱. شناسایی ویژگی‌ها و مؤلفه‌های سبک مدیریت جهادی با استفاده از تحلیل محتوا ۲. ارائه یک مدل مفهومی اولیه با استفاده از ویژگی‌ها استخراج‌شده ۳. دسته‌بندی ویژگی‌های مستخرج به دو دسته عام و خاص ۴. تقویت ادبیات مربوط به سبک مدیریت جهادی	ویژگی‌ها عام سبک مدیریت جهادی شامل: مسئولیت‌پذیری و تعهد فردی و اجتماعی، عقلانیت و خردورزی، مشارکت و کار گروهی، رویکرد راهبردی و آینده‌نگری، رویکرد کلی‌نگری و انعطاف‌پذیری، توجه به علم و خلاقیت‌پذیری، نظارت و کنترل و خودارزیابی، تعارض سازنده، بهره‌وری و بهینه‌سازی، ارتباطات صمیمی، توانمندی‌های فردی و مدیریت منابع انسانی؛ و ویژگی‌ها خاص شامل: ویژگی‌ها فردی (خدمت‌محوری، تقوا محوری، دین‌مداری، تواضع و فروتنی، خوش‌رویی، وقار و متانت، ساده زیستی و قناعت، پیشگامی در خودشناسی، تالش خستگی‌ناپذیر، امر به معروف و نهی از منکر، پرهیز از منفعت‌طلبی اعتقاد به اصل همه باهم؛ رویکرد ساختاری- ارزشی (تمرکز اعمال بر تقرب الهی، مسئولیت در برابر خدا، کار به‌عنوان ادای تکلیف، قداست سازمان و محل

کار، تقوا، عدالت محوری، تکلیف گرایی، الگو بودن (رویکرد ارتباطات باز بر مبنای اسلام (خدمت به مردم در جهت رضای خدا، عیب پوشی، صمیمیت، مردم نوازی، سعه صدر، روحیه ایثارگری، مدارا و همراهی با مردم، صداقت در رفتار و گفتار، بخشش و عفو، در دسترس بودن)؛ اولویت دادن به مسائل ارزشی و معنوی) عبادت تلقی کردن کار، عبادت دانستن خدمت به مردم، ارزش محوری، جهاد با نفس، تعالی گرایی، استفاده از نیروهای متعهد و متخصص، توجه به مسائل معنوی (توجه به مبانی اسلامی و انقلابی) تعهد نسبت به انقلاب، استقلال طلبی و آزادی خواهی، ولایت محوری، توجه به آرمان های انقلاب اسلامی، حفاظت و صیانت از دستاوردهای انقلاب، تلفیق شعور دینی و آینده نگری، توجه به خودکفایی در تولید؛ تلفیق شعور دینی و آینده نگری، توجه به خودکفایی در تولید؛ و در نهایت در بعد نظارت و کنترل ارزشی خودکنترلی بر مبنای نظارت الهی، ارزیابی و ارزشیابی الهی، سختگیری و سازش ناپذیری در برخورد با تخلفات)		
بر اساس یافته های مقاله رتبه اهمیت مؤلفه های مدیریت جهادی یکسان و مساوی نیست. مؤلفه شایسته سالاری مهم ترین مؤلفه در مدیریت جهادی و بعد از آن مؤلفه های مسئولیت پذیری، وجدان کاری و حسن خلق در رتبه های بعدی اهمیت قرار دارند.	سؤال: سؤال اصلی پژوهش آن است که ویژگی های شخصیتی سیاست گذاران در راهبرد مدیریت جهادی کدام است؟ و اولویت بندی این ویژگی های شخصیتی چگونه است؟	کیانی زاده میثم، گلشنی علیرضا (۱۳۹۵) روش تلفیقی کیفی- کمی
نتایج این پژوهش نشان می دهد که آرمان گرایی واقع گرایانه در مدیریت جهادی، شامل مضامین اصلی مدیریت دانش، نگاه غیر ماشینی یا انسانی به نظام سازی، رهبری و نه اداره،	هدف: شناسایی اصول حاکم بر مدیریت جهادی با تحلیلی کیفی از تجربه مدیریت جهادی در کشور است.	علی شیری، محمدمهدی، تولایی، روح اله، بیدی، مجتبی

نوآوری، عدم تقلید، نگاه سیستمی، آرمان‌خواهی و چشم‌انداز وسیع و عمیق است.	(۱۳۹۵)، توصیفی تحلیلی	
نتایج نشان داد که از بین ابعاد مدیریت جهادی که شامل مدیریت خدامحوری، نهادینه کردن اخلاق و ارزش‌های دینی، قناعت و توجه به بیت‌المال، مدیریت مشارکت‌پذیر، سخت‌کوشی و خستگی‌ناپذیری، خودباوری و انعطاف‌پذیری و تشکیلات بود، در معادله رگرسیون با تحلیل مسیر معنی‌دار بود. بدین معنی که حداقل یکی از متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته تأثیر دارد که در این فرایند نهادینه کردن اخلاق و ارزش‌های دینی، سخت‌کوشی و خستگی‌ناپذیری قابلیت پیش‌بینی را در اقتصاد مقاومتی دارند.	حسین‌پور داوود، رضایی منش بهروز، محمدی سیاهبومی حمیدرضا (۱۳۹۵) - توصیفی پیمایشی هدف: بررسی ارتباط بین مدیریت جهادی و استراتژی‌های اقتصاد مقاومتی انجام شده است	
یافته‌ها نشان می‌دهند که قرب الهی، توکل، آینده‌نگری و دوراندیشی، واقع‌گرایی، عقلانیت و خردورزی، اشاعه وحدت، مدیریت راهبردی سرمایه انسانی، مدیریت راهبردی علم و فناوری، خودارزیابی و بهبود مستمر و در نظر گرفتن مدیریت به عنوان «آزمایش» از جمله مهم‌ترین موارد قابل توجه در رابطه با مدیریت جهادی هستند.	هدف: هدف این مقاله بررسی مفهوم‌پردازی مدیریت جهادی در پرتو آموزه‌های نهج‌البلاغه است.	عبدی، بهنام و توکلی، میثم (۱۳۹۵) - روش کیفی با رویکرد استقرایی
با بهره‌گیری از اندیشه‌های مقام معظم رهبری، با نیت الهی، خستگی‌ناپذیری، استقامت در کار، انعطاف‌پذیری، سرعت عمل، ابتکار و خلاقیت، شجاعت، مسئولیت‌پذیری همراه با اخلاص و فروتنی و ... باعث می‌گردد، در هر شرایطی در مسیر روبه‌جلو، همراه با پیشرفت همه‌جانبه گام بردارد؛ از آلوده شدن کارکنان یگانه‌ای نظامی آجا جلوگیری کند؛ و در راستای تأمین امنیت ملی و منافع ملی کشور گام بردارد.	هدف: هدف این مقاله بررسی مدیریت جهادی بر اساس اندیشه‌های مدیریتی فرماندهی معظم کل قوا (مدظله- العالی) در کارایی مأموریت‌های محوله آجا	ارحامی، موسی (۱۳۹۶) - روش کیفی توصیفی

نتیجه پژوهش به عمل آمده حاکی از این است که آشنایی فرماندهان با سبک مدیریت جهادی باعث می‌گردد که امورات محوله را با نیت الهی، خستگی ناپذیری، استقامت در کار، انعطاف‌پذیری، سرعت عمل، ابتکار و خلاقیت، شجاعت، مسئولیت‌پذیری همراه با اخلاص و فروتنی و... انجام دهند؛ و در هر شرایطی مسیر روبه‌جلو همراه با پیشرفت همه‌جانبه گام بردارند و از آلوده شدن خود و کارکنان در زمینه‌های امنیتی و شبه امنیتی جلوگیری نموده و در راستای تأمین امنیت ملی و منافع ملی کشور و توسعه فرهنگ دفاعی گام بردارند.	هدف: در این پژوهش تلاش شده است جایگاه مدیریت جهادی در الگوی مطلوب فرماندهی نظامی مورد بررسی قرار گیرد.	شمشیری، مهدی و دانش تبار، بهمن (۱۳۹۶) - روش توصیفی
در پایان، ۱۸ گزاره، ۴ مؤلفه و ۳۲ زیرمؤلفه به شرح زیر احصاء گردید: مفهوم مدیریت جهادی با ۳ زیر مؤلفه؛ الزامات مدیریت جهادی با ۱۰ زیر مؤلفه؛ ویژگی‌های مدیریت جهادی با ۶ زیر مؤلفه؛ دستاوردهای مدیریت جهادی با ۱۳ زیر مؤلفه.	هدف: تبیین مؤلفه‌های مدیریت جهادی، برگرفته از بیانات عالمانه مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) و ارائه به جامعه مدیریتی کشور به منظور به کارگیری و اجرایی کردن رهنمودهای ایشان در جامعه اسلامی است.	افتخاری، اصغر، زرگرزاده، محمدعلی و شمشیری، مهدی (۱۳۹۷)
نتایج به دست آمده بیانگر آن است که مؤلفه‌های مدیریت جهادی احصاء شده در پژوهش‌های مورد نظر، در قالب ۱۱ مقوله ساخت جهادی، انعطاف پذیری، رابطه ولایی، مجاهدت محوری، مشارکت پذیری، تکلیف‌مداری، شایسته سالاری، تفکر پیشرو، معنویت محوری، رشدگرایی و استکبارستیزی با زیرمقولات مختلف طبقه‌بندی می‌شوند. نتایج این پژوهش می‌تواند در قالب راهبردهای تربیتی به منظور ارتقای عملکرد سازمان‌های آموزشی مورد استفاده قرار گیرد.	هدف: شناسایی و طبقه‌بندی مؤلفه‌های مدیریت جهادی به منظور به کارگیری آن‌ها در سازمان‌های آموزشی بود.	موسی‌زاده، زهره، کشاورز سوسن، مقدم، فرشته (۱۳۹۷) روش کیفی تحلیل متن
یافته‌های این پژوهش، مضامین شکل‌گرفته‌ای در سطوح ده‌گانه هستند که ذیل سه بُعد «محیط امیرالمؤمنین»، «ویژگی‌های ایشان» و «نظام	هدف: هدف از این پژوهش، به دست آوردن مضامین و قضایای بنیادین سیاست	افجه‌ای، علی‌اکبر، خاشعی، وحید، فربهی،

احمد، خزائی، داود (۱۳۹۸) روش تحلیل مضمون متن	و مدیریت جهادی در سیره و سخنان امیرالمؤمنین در نهج البلاغه است	سیاست و مدیریت جهادی «طبقه‌بندی شدند و شبکه مضامین منسجمی حول این موضوع به دست آمد. همچنین بیست‌ونه قضیه بنیادین توصیفی مبتنی بر این شبکه به دست آمد. به‌عنوان نتیجه نهایی پژوهش داده‌های به‌دست‌آمده از شبکه مضامین و قضایای بیست و نه‌گانه مبتنی بر آن در قالب سه بُعد، ده مؤلفه و سی‌ودو شاخص بازآرایی شدند.
صادقی، شیوا، صولتی، سمیه (۱۳۹۸)-توصیفی تحلیلی	هدف: بررسی اقتدار در گفتمان سردار قاسم سلیمانی با تکیه بر سازه‌های معنا ساز	نتایج پژوهش نشان می‌دهد که سردار سلیمانی در گفتمان خویش از ظرفیت‌های زبانی و گزینش‌های گذرایی و وجهیتی به‌خوبی در راستای کانونی سازی فرهنگ شهادت و برجسته‌سازی گفتمان «خود» و کمرنگ ساختن گفتمان «دیگری» در پیوند با تروریسم بهره برده است؛ در سطح اندیشگانی شمار فراوان فرایندهای مادی، دال بر اهمیت بازخوانی کنش‌های منفی و فعالیت‌های ددمنشانه ترامپ است. در این راستا، استفاده از بندهای خبری، بر غلبه عنصر گزارشی و قطعیت دیدگاه سردار نسبت به جنگ‌افروزی و جنایات آمریکا در منطقه دلالت می‌کند. پس از جملات خبری با شمار بندهای پرسشی مواجه هستیم که از ارزش زیبایی‌شناختی برخوردار است، چنانکه در تمامی موارد با مقوله‌بندی توییخ و سرزنش، آمریکا را در پیوندی ابدی با تروریسم، ویرانی و کشتار قرار می‌دهد.
پوراسدی، محمد و حامد نوربخش (۱۳۹۹) - روش توصیفی از نوع همبستگی	هدف: بررسی نقش مدیریت جهادی در عملکرد کارکنان (اندیشه‌های مقام معظم رهبری) در سازمان‌های امنیتی است	همبستگی بالا بین متغیرهای مدیریت جهادی و عملکرد کارکنان دارد.

سردار شهید حاج قاسم سلیمانی به عنوان یکی از پدیده‌های عرصه مقاومت و سیاست جهان معاصر مطرح است. موضع‌گیری‌های برجسته و بی‌نظیر این شهید در عرصه‌ها و مباحث مختلف همواره مدنظر شخصیت‌های متعدد بوده است. بررسی ادبیات این شخصیت نشان می‌دهد که وی تأثیرپذیری فراوانی از کلام معصومین علیهم‌السلام به‌ویژه حضرت امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) در نهج‌البلاغه داشته است. پژوهش حاضر در صدد است با بررسی محتوای سخنرانی‌های این شخصیت والامقام میزان تأثیرپذیری وی از کلام امیرالمؤمنین در نهج‌البلاغه را بررسی نماید. از نتایج به‌دست‌آمده در این پژوهش این است که وی در مباحث اعتقادی و کلامی بیشتر از مفاد سخنان امام علی (علیه‌السلام) استفاده کرده است.	هدف: بررسی محتوای سخنرانی‌های این شخصیت والامقام میزان تأثیرپذیری وی از کلام امیرالمؤمنین در نهج‌البلاغه	محسنی، حسین و شیخی، فرشته (۱۳۹۹) - توصیفی-تحلیلی
گفتمان سلیمانی، امتزاجی از خصایص انسانی و راهبردی‌های عقیدتی و سیاسی است؛ یک انسان مخلص و پاک و یک سرباز و سردار انقلابی استکبارستیز. سلوک شهید سلیمانی مانند یک دستورالعمل و نسخه انسان‌ساز در تراز مدیر و مجاهد انقلابی شفافیت‌بخش است و ویژگی‌های انقلابی و سیاسی او همچون یک مرز و منظومه بسیار شفاف و تفسیرناپذیر در مسائل مختلف داخلی و خارجی، راهگشا و چراغ راهنماست.	هدف: بررسی ویژگی‌های سردار رشید حماسه‌ساز شهید سلیمانی	رضائیان، زهرا. (۱۳۹۹) - تحلیلی توصیفی

چارچوب نظری پژوهش

مدیریت: به‌عنوان فرایند به‌کارگیری مؤثر و کارآمد منابع مادی و انسانی در برنامه‌ریزی، سازمان‌دهی، بسیج منابع و امکانات، هدایت و کنترل تعریف شده است که برای دستیابی به اهداف

سازمانی و بر اساس نظام ارزشی موردقبول صورت می‌گیرد (الوانی، ۱۳۹۳: ۴۸). «مدیریت به نظارت، اشراف، برنامه‌ریزی، جهت‌دهی و هدف معین کردن نیاز دارد» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۳/۰۹/۲۶) و «مسئولیتی است که قانون، موازین پاسخگویی آن را مشخص کرده است و هرکس به اندازه حوزه اختیارات، باید پاسخگو باشد» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۲/۰۲/۲۲).

شیوه رهبری و مدیریت تابعی از ارزش‌های حاکم بر بافت سازنده یک جامعه (تمدن) است و بدیهی است چگونگی ماهیت عناصر تشکیل‌دهنده یک جامعه، خود نوع خاصی از نظام ارزشی، ساخت فرهنگی و شیوه خاص مدیریت را اقتضا می‌کند.

جهاد در لغت از ریشه جَهِد و جُهد و به معنای مشقت و زحمت است و همچنین به معنای توان و طاقت و سختی نیز بکار می‌رود.

جهاد: به معنای هرگونه کوشش در راه خدا و تلاش برای انجام نیکی‌هاست. جهاد یعنی تلاش و کوشش در راه ارزش‌های والا. جهاد به معنی کوشش وسیعی است که قدمتی به اندازه قدمت بشریت دارد. جهاد تلاش اعتقادی، خودآگاهانه، همه‌جانبه، همگانی و همیشگی است. جهاد چه در سطح خرد و چه در سطح کلان از انگیزه‌های درونی افراد سرچشمه می‌گیرد. در این رابطه بیان نمونه‌ای از قضاوت معمار بزرگ جمهوری اسلامی ایران و جهاد حضرت امام خمینی ره کافی به نظر می‌رسد که می‌فرمایند: «جهاد شمایل دنیای آزادی و استقلال و عرصه کار و تلاش و پیکار بر علیه فقر و تنگدستی، رذالت و ذلت است». بدیهی است این ره‌توشه را باید مروهون تلاش‌های خالصانه کارکنان، کارشناسان و مدیریت اثربخش با روحیه جهادی دانست (باقرزاده، ۱۳۸۹: ۳۵).

مدیریت جهادی: مقوله ایست همزاد انقلاب اسلامی که آثار مبارک آن در فرازهایی از دوران دفاع مقدس و خصوصاً نهاد جهاد سازندگی ظهور و بروز کرده است. فرایندی که از واژه‌های برجسته آن ادای تکلیف و هم‌راستایی با اراده الهی در جهت تشکیل، حفظ و تحکیم پایه‌های حکومتی برآمده از اسلام ناب محمدی (صلی‌الله علیه و آله) بوده است.

❖ مدیریت جهادی عنوانی است که اولین بار در نامگذاری سال ۱۳۹۳ هجری شمسی «سال اقتصاد و فرهنگ با عزم ملی و مدیریت جهادی» توسط سیدعلی خامنه‌ای، رهبر جمهوری اسلامی ایران مورد استفاده قرار گرفت.

بی‌شک مدیریت جهادی دارای شاخص‌ها و مؤلفه‌هایی است که اگر در مدیریتی معین و جاری و ساری باشد می‌توان آن را جهادی نامید. مهم‌ترین مؤلفه‌ها و ارزش‌های هویت‌ساز گفتمان مدیریت جهادی از دیدگاه مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) به شرح ذیل است:

۱. خدمت با نیت الهی: در مدیریت جهادی خدمت‌رسانی به مردم نه برای کسب مال و مقام دنیوی بلکه در جهت قرب الهی و رضایت پروردگار انجام می‌شود و مدیر جهادی در قبال خدمتی که به مردم ارائه می‌دهد هیچ‌گونه چشم‌داشت مادی و دنیوی ندارد و هدف خود را رضایت پروردگار خویش می‌داند.

۲. تخصص، علم و درایت: تخصص می‌تواند افزایش بهره‌وری شود و توجه به علم زمینه را برای به‌روزرسانی خدمات و فعالیت‌ها آماده می‌کند و هر دوی این‌ها میسر نمی‌شود مگر در سایه درایت و کاردانی.

۳. تداوم و استقامت در کار: مدیر جهادی به‌راحتی در برابر مشکلات دست‌ها را به نشانه تسلیم بالا نمی‌برد، بلکه از ناکامی‌ها و شکست‌ها پلی برای پیروزی می‌سازد و چون که به‌درستی هدف و نیت خود ایمان دارد به حرکت خود ادامه می‌دهد تا به سرمنزل مقصود برسد.

۴. شوق خدمت و روحیه خدمت‌گزاری بی‌منت: در مدیریت جهادی اصل بر خدمت‌رسانی به مردم و رفع مشکلات آنان است و مدیر جهادی در این راه از هیچ‌گونه اقدامی فروگذاری نمی‌کند و چون که نیت او الهی و در جهت رضایت پروردگار است فعالیت خود را بدون هیچ‌گونه منتی انجام می‌دهد و در مقابل آن از مردم انتظاری ندارد.

۵. انعطاف‌پذیری و سرعت عمل: در مدیریت جهادی سرعت عمل و رفع نواقص و کمبودها یکی از مؤلفه‌های مهم و حیاتی خدمت‌رسانی محسوب می‌شود؛ زیرا ایجاد وقفه در فعالیت‌ها و کار امروز را به فردا انداختن نتیجه‌ای جز نارضایتی مردم به همراه نخواهد داشت.

۶. اعتمادبه نفس و خودباوری: یک مدیر جهادی در درجه اول باید دارای اعتمادبه نفس و خودباوری باشد زیرا در غیر این صورت نمی‌تواند برنامه‌های خود را پیش ببرد و تحت تأثیر فشارهای گروهی و جناحی از اهداف و برنامه‌های خود دور می‌شود.

۷. جوان‌گرایی و اعتماد به نسل جوان در مدیریت: در مدیریت جهادی در کنار مدیران و چهره‌های باتجربه و کارآزموده سعی می‌شود که از جوانان نیز استفاده شود تا در آینده در صورت کنار رفتن مدیران باتجربه جامعه از نیروهای شایسته و کاردان خالی نشود و نیروهای جوان بتوانند جای آن‌ها را پر کنند.

۸. بصیرت و عدم غفلت از وجود دشمن: دشمنی‌ها را نباید فراموش کرد، دشمن‌ها را نبایستی از یاد برد. یک جبهه دشمن در مقابل ما وجود دارد. ما امروز در مسئله امنیتان، در مسئله اقتصادمان، در معیشتمان، در فرهنگمان، در مسئله جوان‌ها، در مسئله آسیب‌های اجتماعی باید توجه کنیم که نقش این دشمن چیست و در همه مسائل براساس این سیاست‌گذاری کنیم، براساس این قانون‌گذاری کنیم، براساس این اقدام کنیم، براساس این حرف بزنیم. غفلت از دشمن افتخار ندارد؛ بدانیم دشمن هست. بعضی‌ها اعتراض می‌کنند که آقا، شما چرا دائماً می‌گویید دشمن دشمن؛ خب [اگر] نگوئیم، یادمان می‌رود که دشمن داریم و آن‌وقت دشمن در غفلت ما می‌آید هر کار دلش خواست می‌کند (موحد، ۱۳۸۶: ۳۵).

به عبارت دیگر مدیریتی که مبتنی بر برنامه‌ریزی، سازمان‌دهی، نظارت و کنترل، انگیزش، ارتباطات، هدایت و تصمیم‌گیری جهادی است مدیریت جهادی نام دارد. مدیریتی برگرفته از مدیریت اسلامی و با هدف قرب به خدا و گرامی داشتن مردم که در آن تعهد از محوری‌ترین مؤلفه‌های آن است.

این نوع مدیریت، یک «کالبد» و یک «روح» دارد، کالبد آن با پوشاندن لباس شریعت بر پیکر مدیریت صوری و ظاهری دنیوی جاری و امروزی حاصل می‌شود و روح آن، نیت قلبی ناشی از ایمان مدیر است که به نبوت و ولایت برمی‌گردد.

فرق این نوع مدیریت که از ترکیب اضافی جهادی یا اسلامی برخوردار است با مدیریت مطلق، در این است که مبنای آن را «نظام ارزشی اسلام» می‌سازد. درواقع تفاوت اصلی مدیریت جهادی با سایر سبک‌های مدیریت در پیش‌فرض‌ها و مبانی فکری آن‌که مقتبس از مدیریت

❖ اسلامی است، است. لذا مدیریت جهادی، بایستی از دستاوردهای علم مدیریت در دنیا (نظیر دستاوردهای علمی روش‌شناسی) برای ساختارمند کردن محتوای خود استفاده کند. بنا به تعبیر مقام معظم رهبری «اگر مدیریت جهادی یا همان کار و تلاش با نیت الهی و مبتنی بر علم و درایت حاکم باشد، مشکلات کشور در شرایط کنونی فشارهای خباثت‌آمیز قدرت‌های جهانی، قابل حل است و کشور حرکت روبه‌جلو را ادامه خواهد داد» (تنهایی و همکاران، ۱۳۹۵: ۳۳). محبوبیت: در لغت‌نامه دهخدا [مَبِی ی] (ع مصدر جعلی، اِ مص) (از: محبوب + ئیت مصدری) محبوب بودن. مورد مهر و دوستی بودن تعریف شده است. امروزه هر انسانی بر آن است تا در جامعه خود و در نزد افکار عمومی عزیز و آبرومند و مورد احترام قرار گیرد، عده‌ای از افراد جامعه به واسطه داشتن جایگاه و مقام‌های اجتماعی خوب و عده‌ای هم به واسطه ویژگی‌های رفتاری مناسب و کاریزما بودن در نزد مردم محبوب هستند و پی بردن به میزان محبوبیت این اشخاص در جامعه می‌بایست از روش‌ها و مدل‌های دقیق‌تر و کارشناسانه استفاده نمود.

از منظر قرآن ایمان و عمل صالح داشتن انسان را در نزد دیگران عزیز و محبوب می‌سازد (الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا). ای کسانی که ایمان آورده و اعمال صالح انجام دهند خداوند برای آنان محبتی در دل‌ها قرار خواهد (مریم / ۹۶).

منظور از محبوب بودن در میان مردم، محبوب بودن حقیقی و واقعی است؛ یعنی فرد با نیت خیر و رفتار صادقانه به‌گونه‌ای با مردم برخورد کند که به دل آن‌ها بنشیند و دوستش بدارند. در محبوبیت حقیقی مورد نظر ما، فرد از صمیم قلب در تلاش است تا با دیگران مهربان بوده و خواسته‌های احتمالی آن‌ها را انجام دهد (خبرگزاری تابناک، ۱۳۹۵).

رهبر معظم انقلاب اسلامی در یکی از سخنرانی‌های خود فرمودند آنچه انقلاب اسلامی به مردم ما داد مدیریت جهادی بود. مدیریت جهادی در همه صحنه‌ها و عرصه‌ها به کار می‌آید. مدیریت جهادی را همان دین‌محوری، باورهای اعتقادی و مسئولیت در برابر تکالیف الهی محور تلاش و کوشش جهادگران معنا کرده‌اند، هرچند مدیریت جهادی هرچه که باشد، حتماً دینی و اسلامی هم هست و با هم ارتباط مستقیم دارند. پیرو نامگذاری سال ۱۳۹۳ هجری شمسی با عنوان «سال اقتصاد و فرهنگ با عزم ملی و مدیریت جهادی» توسط سیدعلی

خامنه‌ای، رهبر جمهوری اسلامی ایران و سخنان وی در مورد بکارگیری مدیریت جهادی در اداره کلیه امور کشوری و لشکری، هر ساله مدیران برگزیده جهادی کشور طی همایشی با عنوان همایش ملی مدیریت جهادی معرفی و با اهدای نشان مدیر برگزیده جهادی کشور و لوح مورد تقدیر قرار می‌گیرند.

در باب سردار سلیمانی گاهی ویژگی‌هایی که داشته و بیان کرده‌اند که برخی از آن‌ها اخلاقی و معنوی و ناظر به زندگی است، برخی مربوط به بصیرت اجتماعی و انقلابی و سیاسی اوست و برخی ناظر به قدرت دیپلماتیک و بین‌المللی ایشان است.

کاریزما یا فرهنگندی یک ویژگی کاملاً شخصی است که عمدتاً نیز غیرارادی است. جذابیت غیرعادی و دارا بودن صفت‌های ویژه و ممتاز و منحصر به فردی است که موردپسند و ستایش تعداد زیادی از دیگر انسان‌ها قرار گیرد؛ از ابعاد فرهنگندی است که می‌تواند منجر به هدایت قلوب و محبوبیت شود. کاریزما می‌تواند شامل چهره، گفتار، رفتارها و حتی زبان بدن باشد. شخصیت شهید سلیمانی را به همه این لحاظ‌ها می‌توان شخصیتی فرهنگندی به حساب آورد. این ویژگی سردار سلیمانی نه تنها موجب محبوبیت ایشان شده بود بلکه توانمندی فوق‌العاده رهبری در میدان نظامی به ایشان اعطا کرده بود که نه تنها نیروهای نظامی تحت امر بلکه سایر نیروهای نظامی نیز از ایشان حساب می‌بردند. مک‌کریستال رئیس پیشین فرماندهی مشترک عملیات ویژه آمریکا و نویسنده کتاب «رهبران جهانی: افسانه و واقعیت» می‌گوید: «او (قاسم سلیمانی) بهترین کسی است که آن‌ها (ایرانیان) دارند. ما زمانی که برای مقابله با ایرانی‌ها تلاش می‌کردیم، او را موردبررسی قرار دادیم. او را زیر نظر گرفتیم، او وقتی در میدان جنگ است، بسیار کاریزماتیک است. فرمانده نیروی قدس سپاه پاسداران انقلاب اسلامی جزو کاریزماتیک‌ترین رهبران نظامی جهان است و کارهایش را با آرامش و اثربخشی فوق‌العاده انجام می‌دهد.»

روز ۱۳ دی با تصویب شورای فرهنگ عمومی در تقویم کشور به «روز جهانی مقاومت - شهادت الگوی اخلاص و عمل سردار سپهبد قاسم سلیمانی به دست استکبار جهانی» نام گرفت. جبهه مقاومت در بالاترین سطح مبارزه با دشمن است، نیاز مبرمی به «اخلاص» دارد. به همین دلیل فرمانده کل قوا دستور داده‌اند «در این مبارزه عظیمی که در مقابل شماسست و باید آن را ادامه بدهید، من تقویت جانب معنوی را واجب می‌دانم.» و بدانیم اگر اخلاص بود

«همه مشکلات حل خواهد شد، همه راه‌ها گشاده خواهد شد؛ این اگر شد، رحمت الهی و کمک الهی شامل حال خواهد شد.» زیرا انسان‌ها ضعیف‌اند؛ اما «وقتی یک انسان کوچک و ضعیف و ظرف محدودی، خودش را به اقیانوس بی‌پایانی وصل می‌کند، دیگر هیچ عاملی وجود ندارد که بتواند بر او فائق آید». از طرفی اکنون به برکت خون شهدای اسلام، به‌ویژه شهادت سپهد شهید سلیمانی، جوانان زیادی شوق شهادت دارند. اشتیاقی که روز به روز بیشتر می‌شود و همه یک پرسش مهم دارند: «راه شهادت چیست؟» سپهد شهید سلیمانی خود پاسخ این سؤال را داده است. او به همه مشتاقان شهادت این‌گونه می‌گفت «بدانید تا کسی شهید نبود، شهید نمی‌شود. شرط شهید شدن، شهید بودن است.» در حقیقت کلید اصلی آسمانی شدن، «اخلاص» است. این همان تعبیر دیگری است از روایت معروف «موتوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا» (پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی سیدعلی خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، ۱۳۹۸).

مبانی مدیریت جهادی از منابع اسلامی قرآن و روایات کشف و استخراج و با بهره از نظر علما و رهبران دینی (امام خمینی «ره»، مقام معظم رهبری و ...) تشریح می‌شود. مبانی انتزاعی، ذهنی و ناظر بر هست هاست. مبانی در لغت‌نامه دهخدا چنین تعریف شده است: عمارت‌ها، بناها و بنیان‌ها، بنیادها و اساس‌ها. برای بقا و حفظ هر موضوعی باید از اصول و مبانی آن حراست نمود. مبانی بنیان و شالوده‌ای است که بر اساس مفروضات اساسی شکل گرفته است و اصول بر آن استوار می‌گردد. مبانی جریان فکری است که اصول از آن منتج می‌شوند. مبانی مدیریت جهادی درواقع مفروضات بنیادین و یک سلسله مباحث وابسته به هم و زیربنایی می‌باشند که دکرترین مدیریت جهادی، بر اساس آن‌ها بنا می‌شود و برای تعیین اهداف و اصول به کار می‌آیند. برخی از مبانی مرتبط با مدیریت جهادی که از مطالعه و تفاسیر آیات، استناد روایات و شرح علماء به‌دست می‌آید، به این شرح است: خداباوری، معادباوری، باور به حضور و آزمایش الهی، ولایت باوری، تکلیف‌گرایی، مردم‌باوری، توکل و باور به نصرت الهی، نگرش متعادل به دنیا و آخرت، توجه به ساحت‌های وجودی انسان و قیام برای خدا. (رضائیان، ۱۳۹۳: ۹۲).

هر یک از نظریه‌ها و مکاتب مدیریتی مشهور، حاصل نوعی اندیشه و نظر دانشمندان و متخصصان راجع به انسان، سازمان، جامعه، اقتصاد، تولید و جهان است. محور و مرکز اغلب تفکرات و آراء در غرب، اصالت منافع و سود مادی برای انسان، سازمان و جامعه است. بر مبنای این تفکرات، انسان (مدیران و کارکنان یک‌نهاد) با ایجاد رضایت مادی و معنوی از فعالیت‌ها و اقدامات به مقصود خود می‌رسند. از این‌رو، در این تفکرات نیازی به فعالیت‌های بیشتر و اهداف فراتر نظیر دستیابی به تعالی و کرامت انسانی نیست. بر اساس اندیشه‌ها و مبانی فکری مقام معظم رهبری (به‌عنوان مبدع و مروج تفکر مدیریت جهادی) تمامی ارزش‌های اسلامی موجود در واژه مقدس جهاد باید در مدیریت مدنظر قرار گیرد؛ بنابراین، مدیریت جهادی، برآیند مکاتب مدیریتی در چارچوب نظام ارزشی مورد تأکید اسلام است. مدیریت جهادی ترکیبی است از «واژه‌های مدیریت و جهاد»؛ که اولی ناظر به عمل و دومی گویای یک ارزش دینی است، پس تحقق مدیریت جهادی نیازمند تقویت دو سامانه در کنار هم است. دو سامانه‌ای که ناظر به عمل و ارزش‌ها باشد. همچنین با توجه به تعاریفی که به‌صورت خاص از دو واژه «مدیریت» و «جهاد» ارائه می‌شود، می‌توان گفت مدیریت جهادی یعنی: علم و هنر رهبری و کنترل فعالیت‌های دسته‌جمعی، مبتنی بر مبارزه نه‌تنها در عرصه نظامی، بلکه در تمامی عرصه‌های علمی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و... برای نیل به اهداف راهبردی و کلان یک ساختار و رفع موانعی که در رسیدن به آن وجود دارد. مدیریت جهادی ورای یک مکتب یا نظریه مدیریتی، حاصل جمع مکاتب و نظریه‌های مدیریتی و ارزش‌های الهی است. در مدیریت جهادی، تمامی معیارهای کارایی و اثربخشی موردنظر مکاتب مدیریت موردتوجه بوده و علاوه بر آن‌ها باید نظام ارزشی اسلام در حد و اندازه واژه مقدس جهاد، در محوریت و مرکزیت برنامه‌ها و اقدامات مدیران، مدیریت‌ها و سازمان‌ها قرار گیرد. واژه مدیریت جهادی از دو جزء مدیریت و جهاد تشکیل شده است. تاکنون تعاریف متعددی برای مدیریت ارائه شده است که برخی از آن‌ها عبارت است از: مدیریت فرآیند به‌کارگیری مؤثر و کارآمد منابع مادی و انسانی در برنامه‌ریزی، سازمان‌دهی، بسیج منابع و امکانات، هدایت و کنترل است که برای دستیابی به اهداف سازمانی و بر اساس نظام ارزشی موردقبول صورت می‌گیرد. (خبرگزاری سلام سربدار، ۱۳۹۳).

❖ ارائه فرضیات پژوهش

در این پژوهش به دنبال این هستیم که به بررسی رابطه مؤلفه‌های مدیریت جهادی با توجه به بیانات رهبر معظم انقلاب در محبوبیت سردار سلیمانی بپردازیم، چراکه برای داشتن ایرانی سربلند و موفق و پیروز نیازمند وجود مدیرانی که خود الگوی مدیریت جهادی باشند، هستیم. لذا با توجه به مؤلفه‌های متعدد مدیریت جهادی از دیدگاه مقام معظم رهبری با توجه به نظرخواهی از اساتید رشته علوم تربیتی شهر بوشهر تنها به بررسی پنج فرضیه زیر خواهیم پرداخت:

۱. بین خدمت با نیت الهی و افزایش محبوبیت سردار سلیمانی رابطه معنی‌دار وجود دارد.
۲. بین تخصص، علم و درایت و افزایش محبوبیت سردار سلیمانی رابطه معنی‌دار وجود دارد.
۳. بین شوق خدمت و روحیه خدمت‌گزاری بی‌منت و افزایش محبوبیت سردار سلیمانی رابطه معنادار وجود دارد.
۴. بین بصیرت و عدم غفلت از وجود دشمن و افزایش محبوبیت سردار سلیمانی رابطه معنی‌دار وجود دارد.
۵. بین تداوم و استقامت در کار و افزایش محبوبیت سردار سلیمانی رابطه معنی‌دار وجود دارد.

روش پژوهش

روش این مقاله از نوع کاربردی است. روش پژوهش، توصیفی از نوع دلفی و همبستگی است. در این پژوهش به بررسی رابطه و اولویت‌بندی مؤلفه‌های مدیریت جهادی با توجه به بیانات مقام معظم رهبری در محبوبیت شهید سردار قاسم سلیمانی از دیدگاه دبیران و اولیای مدارس خاص دخترانه (تیزهوشان، شاهد، نمونه) مقطع متوسطه اول سال تحصیلی ۹۸-۹۹ در شهر بوشهر پرداخته شده است.

روش گردآوری اطلاعات در این پژوهش کتابخانه‌ای (جهت مطالعه مبانی نظری و مفاهیم پیشین) و میدانی برای اجرای پرسشنامه است.

ابزار تحقیق، دو پرسشنامه محقق ساخته است. در ابتدا با استفاده از روش دلفی و نمونه‌گیری هدفمند از ۱۰ تن از اساتید عضو هیأت علمی دانشگاه‌های شهر بوشهر با رشته علوم تربیتی در

مورد انتخاب ۵ مؤلفه از ۸ مؤلفه مدیریت جهادی در بیانات مقام معظم رهبری نظرخواهی شد. سپس برای هر مؤلفه زیر مؤلفه با نظر خبرگان جهت تدوین سؤالات پرسشنامه دوم تعیین شد و بعد از پایان یافتن کار جمع‌آوری اطلاعات و حذف پرسشنامه‌های ناقص و بی‌جواب، سرانجام کار توصیف و تحلیل آماری بر روی ۸۰ پرسشنامه انجام گرفت. بر این اساس، پرسشنامه‌ها مجدداً شماره‌گذاری شده و اطلاعات هرکدام از آن‌ها کدگذاری گردید. کدهای داده شده به سؤالات پرسشنامه‌ها وارد کامپیوتر شده و با استفاده از بسته‌ی نرم‌افزار کامپیوتری SPSS در محیط ویندوز تحلیل شد. در تحلیل داده‌ها، ابتدا با استفاده از روش‌های آمار توصیفی مانند جداول فراوانی، درصدها، میانگین، انحراف معیار توصیف شدند. در سطح آمار استنباطی هر یک از فرضیه‌های پژوهش با استفاده از روش‌های پیشرفته آمار استنباطی مانند روش آماری رگرسیون چند عامله مدل ایتر و ضریب همبستگی پیرسون مورد بررسی قرار گرفتند.

جامعه آماری این پژوهش شامل کلیه دبیران و اولیای مدارس خاص دخترانه (تیزهوشان، شاهد، نمونه) مقطع متوسطه اول در شهر بوشهر در سال تحصیلی ۹۸-۹۹ است که طبق آمار رسمی برابر با ۸۰ نفر است. با توجه به جامعه آماری نیاز به نمونه‌گیری نمی‌باشد. برای سنجش روایی چندین پرسشنامه در زمینه مربوطه مطالعه شد، سپس مورد بررسی اساتید قرار گرفت تا تعیین نمایند که گویه‌ها صرفاً موضوع مورد بررسی را دقیق می‌سنجد. در نهایت ۳۰ سؤال بسته پاسخ تنظیم شد. مجموع نمرات هر آزمودنی در کل پرسشنامه بین ۱ تا ۵ است که بیانگر ارزیابی اعتماد سازمانی است (مطابق جدول ۲). پس از تهیه پرسشنامه، تعداد ۳۰ نسخه از آن تکثیر و به وسیله پاسخگویان که دبیران و کارکنان مدارس خاص مقطع متوسطه اول بودند، تکمیل گردید و سپس داده‌های جمع‌آوری شده را کدگذاری نموده و با استفاده از نرم‌افزار کامپیوتری اس پی اس پایایی گویه‌ها با استفاده از آزمون پایایی سنج آلفای کرونباخ محاسبه شد. پایایی پرسشنامه برابر ۹۱ درصد است.

جدول ۲. مقادیر آلفا متغیرهای پژوهش

ردیف	متغیر	مقدار آلفا
۱	خدمت با نیت الهی	۰/۹۵
۲	تخصص، علم و درایت	۰/۸۹
۳	شوق خدمت و روحیه خدمت‌گزاری بی‌منت	۰/۸۸
۴	بصیرت و عدم غفلت از وجود دشمن	۰/۹۳
۵	تداوم و استقامت در کار	۰/۹۰

در این پژوهش به دنبال دلایل محبوبیت سردار سلیمانی و رابطه آن با مؤلفه‌های مدیریت جهادی بودیم. سؤال اصلی ما این بود که آیا مؤلفه‌های مدیریت جهادی در محبوبیت سردار سلیمانی نقش دارد؟ اولویت‌بندی آن کدام است؟ در ابتدا به جمع‌آوری اطلاعات در مورد مفهوم مدیریت جهادی پرداخته و پس از مطالعه بیانات ذکرشده توسط مقام معظم رهبری با و با استفاده از روش دلفی و ده تن از اساتید عضو هیأت علمی رشته علوم تربیتی نظرخواهی شد و از بین ۸ مؤلفه ذکر شده در بیانات ارزشمند مقام معظم رهبری ۵ مؤلفه را انتخاب و جامعه آماری ما دبیران و اولیای مدارس خاص (تیزهوشان، شاهد، نمونه) مقطع متوسطه اول شهر بوشهر بود که طبق آمار رسمی تعداد آنان ۸۰ نفر بود. پس از آن به دنبال سؤالات پرسشنامه محقق ساخته بودیم و پس از بررسی آزمایشی روایی و پایایی آن به تحلیل داده‌ها با آزمون‌های spss پرداختیم.

یافته‌های پژوهش

در جدول ۳، درصد و تعداد دبیران و اولیای مدارس خاص دخترانه (تیزهوشان، شاهد نمونه) در مقطع متوسطه اول شهر بوشهر قید شده است.

جدول ۳. درصد و فراوانی نمونه بر حسب سمت

فراوانی	اولیای مدرسه	دبیران	مجموع
تعداد	۲۰	۶۰	۸۰
درصد	۲۵	۷۵	۱۰۰

در جدول ۴، ماتریس همبستگی بین متغیرهای مستقل و وابسته در این پژوهش ارائه شده است. برای بررسی این فرضیه‌ها از آزمون رگرسیون چندگانه مدل اینتر (Enter) استفاده شد. در این مدل مؤلفه‌های مدیریت جهادی به عنوان متغیر مستقل در نظر گرفته شدند و رابطه آن برافزایش محبوبیت سردار سلیمانی بررسی شد. در جدول ۵، مقادیر همبستگی چندگانه و مجموع مجذورات متغیرها گزارش شده است. با توجه به مقدار R^2 شخص می‌شود که 51% صدم $R^2 = 0/5$ از واریانس افزایش محبوبیت سردار سلیمانی سطح این عوامل قابل تبیین است. همچنین در این جدول مقادیر مجذورات رگرسیون ارائه شده است که مشاهده می‌شود مقدار F این جدول در سطح $0/05$ معنی‌دار است.

جدول ۴. ماتریس همبستگی بین متغیرهای مستقل و متغیر وابسته

متغیر ملاک: افزایش محبوبیت سردار		متغیر مستقل
مقدار	شاخص	
*۰/۳۴۱	ضریب همبستگی	خدمت با نیت الهی
۰/۰۰۰	سطح معنی‌داری	
*۰/۱۷۸	ضریب همبستگی	تخصص، علم و درایت
۰/۰۰۶	سطح معنی‌داری	
۰/۰۸۵	ضریب همبستگی	بصیرت و عدم غفلت از وجود دشمن
۰/۱	سطح معنی‌داری	
۰/۱۱۸	ضریب همبستگی	شوق خدمت و روحیه خدمت‌گزاری بی‌منت
۰/۰۷۶	سطح معنی‌داری	
*۰/۱۲۲	ضریب همبستگی	تداوم و استقامت در کار
۰/۰۴۹	سطح معنی‌داری	

جدول ۵. آزمون مجموع مجزورات و مقدار F

مدل	مجموع مجزورات	درجات آزادی	میانگین مجزورات	F	sig	R ²
رگرسیون	۱۶/۱۲۰	۵	۳/۲۲۴	۲۴۳/۳	۰/۰۰۰	۰/۵۱۹
باقی مانده	۷۴/۵۰۴	۷۵	۰/۹۹۴			
مقدار کل	۹۰/۶۲۴	۸۰				

در جدول ۶، مشخص می‌شود که از میان مؤلفه‌های مختلف در محبوبیت سردار سلیمانی با توجه به مقادیر تی و بتا به ترتیب ابعاد خدمت با نیت الهی، تخصص، علم و درایت، شوق خدمت و روحیه خدمت‌گزاری بی‌منت، بصیرت و عدم غفلت از وجود دشمن، تداوم و استقامت در کار دارای اولویت‌های اول تا پنجم می‌باشند.

جدول ۶. ضرایب رگرسیون مؤلفه‌های مدیریت جهادی و محبوبیت سردار سلیمانی

Sig.	t	ضریب استاندارد	ضرایب غیراستاندارد		ابعاد
		Beta	Std. Error	B	
۰/۰۰۰	۱۳/۱۳۷	۰/۴۲۷	۰/۰۸۹	۰/۳۸۵	خدمت با نیت الهی
۰/۰۰۰	۱۲/۲۶۲	۰/۳۰۳	۰/۰۶۸	۰/۴۱۰	تخصص، علم و درایت
۰/۰۰۰	۸/۱۶۷	۰/۳۷۳	۰/۰۷۴	۰/۲۸۷	بصیرت و عدم غفلت از وجود دشمن
۰/۰۰۰	۶/۴۷۲	۰/۲۲۰	۰/۰۹۳	۰/۲۰۲	شوق خدمت و روحیه خدمت‌گزاری بی‌منت
۰/۰۰۰	۷/۶۱۴	۰/۲۷۶	۰/۰۷۱	۰/۲۹۸	تداوم و استقامت در کار

بحث و نتیجه‌گیری

ایران که با تلاش بسیار و تقدیم خون هزاران شهید از صدر اسلام تا زمان انقلاب و پس از آن، در هشت سال دفاع مقدس به ثمر رسیده است و ان شاء الله به قیام نهایی حضرت ولی عصر (عج) متصل خواهد شد، نیازمند حفظ و حراست، بهبود مستمر و دستیابی به آرمان‌های مقدسی است که در دین مبین اسلام از آن یاد شده است. این مهم جز با تلاش خستگی‌ناپذیر، دانش‌بنیان و اتکای به نیروی درونی اسلام و کشور محقق نخواهد شد. مدیریت جهادی، یکی از مفاهیمی است که در این راستا می‌تواند نقش بسیار مهم و قابل توجهی ایفا کند، زیرا برابر فرمایش امام علی (علیه السلام)، اصلاح زمامداران مقدمه اصلاح جامعه است؛ بنابراین، تحقق مدیریت جهادی در جامعه اسلامی بر اساس بیانات مقام معظم رهبری، نیازمند توجه و حرکت مدیران بر اساس تقرب به خداوند سبحان است.

در این مقاله با مروری بر ادبیات مدیریت جهادی و بررسی مؤلفه‌های آن از دیدگاه مقام معظم رهبری تلاش شد، با استفاده از نظر اساتید علوم تربیتی تنها به بررسی رابطه پنج مؤلفه خدمت با نیت الهی، تخصص، علم و درایت، شوق خدمت و روحیه خدمت‌گزاری بی‌منت، بصیرت و عدم غفلت از وجود دشمن، تداوم و استقامت در کار بر محبوبیت سردار سلیمانی را با نظرخواهی از دبیران و اولیای مدارس خاص دخترانه (تیزهوشان، شاهد، نمونه) مقطع متوسطه اول در شهر بوشهر بررسی شود.

نتایج به‌دست‌آمده نشان داد که خدمت با نیت الهی از مهم‌ترین مؤلفه مدیریت جهادی مؤثر بر محبوبیت سردار سلیمانی از نظر دبیران و اولیای مدارس خاص دخترانه مقطع متوسطه اول شهر بوشهر است که با پژوهش‌های قاندرلی و عاشوری (۱۳۹۳) محسنی، حسین و شیخی، فرشته (۱۳۹۹)، کریمی، سید عبدالمجید (۱۳۹۹) و رضائیان، زهرا (۱۳۹۹) اشاراتی به آن شده بود ولی درباره بررسی رابطه آن ویژگی، با محبوبیت سردار سلیمانی کار نشده است.

تشییع و بزرگداشت میلیونی در جای‌جای جهان، اشک و آه مردم با هر اعتقاد و تفکری، جوشش غیرت دینی و مبارزه با استکبار، ایجاد ترس و واهمه در دل دشمن و بسیاری اتفاقات

دیگر که در این چند روز همه با چشمان خود دیدیم دلیلی نداشتند مگر محبوبیت بی حد و غیرقابل وصف سردار در دل‌های آزادگان جهان.

اما دلیل این محبوبیت چیست؟ چرا از کودک تا پیر همه دل داده یک فرمانده نظامی شدند؟ چرا حاضرند جان خود؟ را برای او فدا کنند؟

پاسخ را در کلام ولی امر خود یافتیم، «بدانید که مردم قدر حاج قاسم را دانستند و این ناشی از اخلاص است، اگر اخلاص نباشد این جور دل‌های مردم متوجه نمی‌شود؛ دل‌ها دست خداست، این که دل‌ها این جور همه متوجه می‌شوند نشان‌دهنده این است که یک اخلاص بزرگی در آن مرد وجود داشت.» پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی سیدعلی خامنه‌ای (مدظله‌العالی، ۱۳۹۸)

راز محبوبیت سردار در اخلاص او بود. راز محبوبیت علماء و شهدائی که بر دل‌ها حکومت می‌کنند نیز در اخلاص آن‌ها بوده و هست. اگر بخواهیم محبوب باشیم، بر دل‌های مردم اثر بگذاریم، صحبت‌هایمان از مرز گوش‌ها عبور کند و بر دل‌ها بنشیند باید مخلص باشیم، باید برای خدا کار کنیم، باید برای خدا درس بخوانیم و برای خدا زندگی کنیم.

روی عن ابی جعفر (ع): من طلب العلم لیباهی به العلماء او یماری به السفهاء او یصرف به وجوه الناس الیه فلیتبوء مقعده من النار.

از امام باقر (ع) روایت شده کسی که برای مباحثات کردن به علماء یا مجادله کردن با سفهاء یا جلب توجه مردم و شهرت، طلب علم نماید؛ در آتش جهنم خواهد بود.

فقط برای خدا باید فقیه شد. درس خواندن و فقیه شدن برای شهرت و ریاست یا مباحثات بر دیگران، محبوبیت که نمی‌آورد آخرت انسان را هم به تباهی می‌کشد و ارزشی برای انسان ندارد!

اخلاص که نباشد شرک اصغر می‌آید، شرک اصغر نامی است که پیغمبر اسلام (ص) بر ریا نهاده‌اند تا شدت و بزرگی گناه ریا بر همگان روشن شود. عاقبت ریاکار این‌گونه است که در روز قیامت وقتی خداوند جزای بندگان را می‌دهد، به اهل ریا می‌فرماید به آن کسانی که برایشان عمل می‌کردید مراجعه کنید و پاداش خود را از ایشان بگیرید و وقتی به آتش جهنم وارد می‌شوند، جهنم و اهل آن از شدت و گرمی آتشی که برای ریاکاران آماده شده می‌نالند...

قال الصادق (ع): من اراد الله عزوجل بالقليل من عمله اظهر الله له اكثر مما اراد و من اراد الناس بالكثير من عمله في تعب من بدنه و سهر من ليله ابى الله عزوجل الا ان يقلله في عين من سمعه (حسيني، ۱۳۸۷: ۲۰).

تخصص، علم و درایت، از دیگر مؤلفه مدیریت جهادی مؤثر بر محبوبیت سردار سلیمانی بود که در مورد مکتب شهید سلیمانی و چگونگی رسیدن ایشان به این موقعیت، اولین ویژگی که باید در ذهن ما متصور بشود، جامعیت بلکه جمع اضداد بودن ایشان هست؛ جامعیتی که از عقلانیت برمی‌آید که با پژوهش‌های محسنی، حسین و شیخی، فرشته (۱۳۹۹)، کریمی، سید عبدالمجید (۱۳۹۹) و رضائیان، زهرا (۱۳۹۹) اشاراتی شده بود ولی درباره بررسی رابطه آن ویژگی، با محبوبیت سردار سلیمانی کار نشده است.

پس عقلانیت پایه شخصیت اوست. دارا بودن صفای باطن و مهربانی و لطافت روحی در کنار صلابت و حماسه‌سازی که ایشان در میدان جنگ نسبت به دشمنان داشت، ترکیب زیبایی می‌آفریند. اگر سردار مهربان بود، بر اساس یک خصلت شخصیتی فردی نبود، بلکه عقلانیت دینی ایجاب می‌کرد که مهربان باشد و خدمت بکند. اگر ایشان نمی‌ترسید، به خاطر عقلانیت دینی است که کار را به دست خدا می‌داند. اگر شهید سلیمانی مذاکره‌کننده قوی در دیپلماسی بود، به خاطر عقلانیتی است که از دین پیدا کرده بود که باید مذاکره‌کننده قوی باشد. در مکتب حاج قاسم سلیمانی عقلانیت حرف اول را می‌زند و اگر این مکتب زیبایی‌ها دارد، به دلیل زیبایی عقلانیت و حکمت است. مکتب حاج قاسم سلیمانی سرشار از عقلانیت است و اگر سردار سلیمانی مقاومت می‌کرد، چون می‌دانست هزینه مقاومت کمتر از سازش است. این یک گزاره عقلانی است، اگر مقابل آمریکایی‌ها قدرتمندانه نیروها را بسیج می‌کرد و موفق می‌شد، به خاطر عقلانیتی بود که به ایشان می‌گوید دشمن ضعیف است و کدخدا نیست. ببینید ما به این دلیل حاج قاسم را یک مکتب می‌دانیم، ولی اگر غیر از این بود، ایشان را یک اعجوبه و استثناء می‌نامیدیم و حضرت آقا هم شهید را استثناء نام نبرد بلکه اولاً ایشان پدیده خیلی عجیب و غریبی نیست و شاگرد مکتب امام خمینی است و ثانیاً خودش صاحب مکتب است و باید این مکتب را مطالعه کرد و مثل شهید شد (پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی سیدعلی خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، ۱۳۹۸).

❖ شوق خدمت و روحیه خدمت‌گزاری بی‌منت تأثیر قابل‌توجهی در محبوبیت سردار سلیمانی داشت. مردمی بودن از سردار سلیمانی یک اسطوره جاودان ساخت؛ حضور سردار سلیمانی در عرصه‌های مختلف از جمله حوادثی مانند سیل و زلزله در بین مردم، وی را از یک شخصیت ملی و نظامی به یک شخصیت ملی و اسطوره جاودان تبدیل کرد که با پژوهش‌های محسنی، حسین و شیخی، فرشته (۱۳۹۹)، کریمی، سید عبدالمجید (۱۳۹۹) و رضائیان، زهرا (۱۳۹۹) اشاراتی شده بود ولی درباره بررسی رابطه آن ویژگی، با محبوبیت سردار سلیمانی کار نشده است... حجت‌الاسلام رفیعی استاد حوزه علمیه قم در بیاناتی خاطرنشان کرد: اگر خدا کسی را دوست داشته باشد به جبرئیل می‌فرماید من این مخلوقم را دوست دارم، تو هم او را دوست بدار، بعد خدا می‌فرماید این کافی نیست، به اهل آسمان و زمین ندا بده و محبت این فرد را در قلوب همه حتی در ملائکه قرار بده؛ «إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ الْعَبْدَ، قَالَ لَجِبْرِئِيلَ: يَا جِبْرِئِيلُ، أَنِّي أَحِبُّ فَلَانًا فَأُحِبُّهُ، فَيُحِبُّهُ جِبْرِئِيلُ، ثُمَّ يَقُولُ جِبْرِئِيلُ لِأَهْلِ السَّمَاءِ: إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَبَّ فَنَا فَأُحِبُّوهُ، فَيُحِبُّهُ أَهْلُ السَّمَاءِ. ثُمَّ يَضَعُ لَهُ الْقَبُولَ فِي الْأَرْضِ فَيُحِبُّهُ أَهْلُ الْأَرْضِ وَ فِي الْبَعْضِ مِثْلُ ذَلِكَ».

این استاد حوزه گفت: مردم هیچ انقلتی نسبت به سردار قاسم سلیمانی نداشتند، همه برای او بیرون آمدن و گریه کردند؛ این یعنی مردم انسان‌های مؤمن و خادم را دوست دارند. امام صادق (ع) فرمود: ثَلَاثَةٌ تُورِثُ الْمَحَبَّةَ الدِّينُ وَ التَّوَّاضُعُ وَ الْبَذْلُ؛ سه چیز است که محبت می‌آورد: اول؛ اهل تدین باشیم نه اهل دین‌بازی، دوم تواضع و سوم بذل آنچه که داریم در راه خدا بدهیم که ارزشمندترین آن جان است (پایگاه سخنرانی مذهبی، ۱۳۹۸).

بصیرت و عدم غفلت از وجود دشمن از عوامل مهم تأثیرگذار در محبوبیت سردار سلیمانی است که عامل اصلی بقای انقلاب، غافل نشدن از دشمن است و دشمن‌شناس‌ترین فردی که کنار مقام معظم رهبری می‌دیدیم سردار سلیمانی بود؛ که در پژوهش‌های محسنی، حسین و شیخی، فرشته (۱۳۹۹)، کریمی، سید عبدالمجید (۱۳۹۹) و رضائیان، زهرا (۱۳۹۹) اشاراتی شده بود ولی درباره بررسی رابطه آن ویژگی، با محبوبیت سردار سلیمانی کار نشده است.

مؤسسه امریکن انترپرایز در گزارشی که سال ۲۰۱۱ منتشر کرد، ادعا کرد که قاسم سلیمانی به‌عنوان یک «قهرمان جنگ» و «میهن‌پرست» شناخته شده بود که جان خود را برای به حداقل

رساندن تلفات نیروهایش در جنگ ایران و عراق به خطر می‌انداخت (سایت دیپلماسی ایرانی، ۱۳۹۷).

سلیمانی در رسانه‌های بین‌المللی، به‌عنوان فرمانده سایه توصیف می‌شد.

نیویورک تایمز، در سپتامبر ۲۰۱۳ او را به‌عنوان «دشمنی که هم موردتفر و هم مورد تحسین است» توصیف کرد. جان مگوایر افسر سابق سازمان سیا در عراق می‌گوید او «قوی‌ترین مأمور مخفی در خاورمیانه است ... و هیچ‌کس او را نمی‌شناسد».

هفته‌نامه آمریکایی نیوزویک در نسخه بین‌المللی خود در ۳ دسامبر ۲۰۱۴ تصویری از قاسم سلیمانی را بر روی جلد خود چاپ کرد و در کنار تصویر وی بر روی جلد خود نوشت: «اول با آمریکا می‌جنگید، الان داعش را درهم می‌کوبد، او فرد باهوشی و عاشق جنگ است و خودش هم می‌داند که زبده این کار است».

نظرسنجی تلفنی دانشگاه مریند از مردم ایران از سال ۲۰۱۶ میلادی اقدام به پرسش از محبوبیت چهره‌های سیاسی و اجتماعی نموده است که بر اساس آن قاسم سلیمانی همیشه در صدر قرار داشته و در سال ۲۰۱۸، ۸۳٪ از شرکت‌کنندگان در نظرسنجی درباره سلیمانی دیدگاه مثبت داشته‌اند.

در سال ۲۰۱۷ مجله تایم، سلیمانی را به‌عنوان یکی از ۱۰۰ شخصیت تأثیرگذار سال معرفی کرد. در پی این انتخاب کنت پولاک کارشناس سابق سی‌آی‌ای و تحلیلگر سیاسی نظامی خاورمیانه، در یادداشتی نوشت: «سلیمانی برای شیعیان خاورمیانه جذابیت ویژه‌ای دارد، چراکه معجونی است از جیمز باند، اروین رومل و لیدی گاگا» (خبرگزاری جهان نیوز، ۱۳۹۸).

تداوم و استقامت در کار از دیگر عوامل مهم تأثیرگذار در محبوبیت سردار سلیمانی است که در این مورد پژوهشی صورت نگرفته است و فقط کریمی، سید عبدالمجید (۱۳۹۹) در کتاب رفیق خوشبخت ما اشاراتی داشته است ولی درباره بررسی رابطه آن ویژگی، با محبوبیت سردار سلیمانی کار نشده است.

قطعاً مدیران با داشتن روحیه انتقادپذیری و مسئولیت‌پذیری و در بستر آینده‌نگری، واقع‌گرایی، شجاعت و عقلانیت، راهبردهایی همچون مشورت، امانت‌داری، صبر و استقامت و پرهیز از شتاب‌زدگی، اشاعه وحدت، مدیریت راهبردی علم و فناوری، مدیریت راهبردی منابع

❖ انسانی (مدیرپروری)، نگاه نظام‌مند (جامعیت و کل‌نگری)، روحیه همکاری مبتنی بر اعتماد متقابل، موقعیت‌شناسی و بهره‌گیری از فرصت‌ها، عدالت و خودارزیابی و بهبود مستمر را به کار گرفته و در نهایت مدیریت جهادی خواهند شد. مدیری که با ویژگی‌هایی همچون تقوا، قدرشناس در گشایش‌ها، پرهیز از افراط و تفریط (میان‌روی)، اطاعت از فرمانده (مدیر بالادست) و امام، رفتار مدیریتی، پرهیز از غرور و خودپسندی، نظم، مدیریت بر مبنای عملکرد، مدیریت از طریق ارزشیابی، وفای به عهد، پذیرفتن کار به اندازه توان، قناعت، مدارا نکردن با مخالفان حق، دوری از لجاجت، دوری از حسادت، همت بلند و دوری از سستی، دوری از ستم و شکرگزاری روزافزون مشخص می‌شود. (خبرگزاری کتاب ایران، ۱۳۹۹). همان‌طور که مشخص و مبرهن است، مدیریت جهادی مفهومی جامع است که ضمن مشخص کردن مسیر و روند حرکت مدیر، راهنمای عملی و کاربردی برای مدیران ارائه می‌کند و با در نظر گرفتن جنبه‌های مختلف قابل توجه در امر مدیریت، رابطه مدیر و زیردستان را تبیین و مدیر را به سمت هدف غایی خلقت هدایت می‌کند.

یافته‌ها نشان داد که از میان مؤلفه‌های متعدد مدیریت جهادی از دیدگاه رهبر معظم انقلاب در محبوبیت سردار سلیمانی با توجه به مقادیر تی و بتا به ترتیب ابعاد خدمت با نیت الهی، تخصص، علم و درایت، شوق خدمت و روحیه خدمت‌گزاری بی‌منت، بصیرت و عدم غفلت از وجود دشمن، تداوم و استقامت در کار دارای اولویت‌های اول تا پنجم می‌باشند.

استفاده از سبک مدیریت جهادی به عنوان یک سبک بومی و متناسب با شرایط ملی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی ایرانی - اسلامی کشور ما یک الزام و امری ضروری و مهم است. فرهنگ جهادی، همان فرهنگ تحول و آینده‌ساز است. فرهنگ جهادی مجموعه‌ای از ویژگی‌ها و ارزش‌های مثبت مدیریت و مدیران جهادی برخاسته از رفتار و روابط کارکنان است که به نوعی نقش الگویی و مثال‌زدنی برای جامعه، رفتار اداری و رویه‌های اجرایی و مدیریتی در سایر حوزه‌ها و ارگان‌ها داشته است. اگر می‌خواهیم حاج قاسم باشیم و حاج قاسم‌های دیگری تربیت کنیم، می‌بایست خود را به چهار ویژگی معنوی مهم و بنیادی تربیت کنیم: «اخلاص»

«اعتماد به خدا»، «بصیرت» و «ایثار و گذشت». آری این ویژگی‌ها «قاسم سلیمانی» را تبدیل به «سردار دل‌ها، شهید حاج قاسم سلیمانی» کرد و این است راز محبوبیت حاج قاسم.

پیشنهادهای:

پیشنهاد می‌شود که الگوهای مدیریت‌های جهادی نظیر سردار سلیمانی‌ها در کتاب‌های درسی فرزندان ایران زمین تدوین شود تا از کودکی با این ایستادگی، مقاومت، رشادت‌ها، فداکاری‌ها و اخلاص در کار آشنا شوند. همچنین متخصصان فناوری نرم‌افزارهای قابل‌نصب برای گوشی‌های همراه جهت آشنایی کودکان با مؤلفه‌های مدیریت جهادی و سربلندی ایران عزیز تولید شود.

پیشنهاد می‌شود که برای آشنایی فرزندان ایران زمین کتابی با محتوای آشنایی با ایثار و شهادت به کتب درسی افزوده شود.

منابع و مآخذ

قرآن کریم

- ارحامی، موسی (۱۳۹۶). «مدیریت جهادی بر اساس اندیشه‌های مدیریتی فرماندهی معظم کل قوا (مدظله‌العالی) در کارایی مأموریت‌های محوله اجا»، تهران.
- افتخاری، اصغر؛ محمدعلی زرگرزاده و مهدی شمشیری (۱۳۹۷). «مؤلفه‌های مدیریت جهادی در بیانات امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)»، فصلنامه علمی - پژوهشی مدیریت نظامی، شماره ۷۰: ۸۷-۵۳.
- افجه‌ای، علی‌اکبر؛ وحید خاشعی؛ احمد فربهی و داود خزائی (۱۳۹۸). «مضامین و قضایای بنیادین سیاست و مدیریت جهادی امیرالمؤمنین در نهج‌البلاغه»، پژوهش‌های سیاسی اسلامی، شماره ۱۵: ۴۰-۱۲.
- الوانی، سیدمهدی (۱۳۹۳). مدیریت عمومی، انتشارات نی.
- باقرزاده، محمدرضا (۱۳۸۹)، «درآمدی بر نقش جهاد در تدوین دکترین سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران»، مجله معرفت سیاسی، شماره ۲: ۳۵.
- پوراسدی، محمد و حامد نوربخش (۱۳۹۹)، «نقش مدیریت جهادی در عملکرد کارکنان سازمان‌های امنیتی» فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات حفاظت و امنیت انتظامی، شماره ۵۴: ۸۱-۱۱۰.
- تاج‌آبادی، رضا، کریم مشایخی و امیر مرادی‌نژاد (۱۳۸۸). نقش فرهنگ جهادی در پیشگیری از بروز فساد اداری، تهران: دفتر نشر وزارت جهاد کشاورزی، دفتر نماینده ولی فقیه در وزارت کشاورزی.
- تنهایی، علیرضا؛ هادی رحمانی ساعد و قربان صبوری‌فر (۱۳۹۵)، «عوامل مؤثر در توسعه مدیریت جهادی در ناجا» آینده، فصلنامه مطالعات راهبردی ناجا، شماره ۲: ۵۳-۲۵.
- حسینی، سیدجواد (۱۳۸۷). «پرسش ما و پاسخ امام باقر علیه‌السلام»، نشریه پاسدار اسلام، شماره ۳۱۹.
- رضائیان، علی (۱۳۹۳). مبانی سازمان و مدیریت، انتشارات سمت.
- رضائیان، زهرا (۱۳۹۹)، «نگاهی به ویژگی‌ها سردار مکتب ساز، حاج قاسم سلیمانی»، فصلنامه علمی - تخصصی ویژه مبلغان، شماره ۲: ۲۸۹-۲۷۷.
- شمشیری، مهدی و بهمن دانش تبار (۱۳۹۶)، جایگاه مدیریت جهادی در الگوی مطلوب فرماندهی نظامی، تهران: نهجا
- صادقی، شیوا و سمیه صولتی (۱۳۹۸)، «بررسی اقتدار در گفتمان سردار قاسم سلیمانی با تکیه برسازه‌های معنا ساز: نمونه سخنرانی خطاب به ترامپ»، دو فصلنامه جستارهای انقلاب اسلامی، شماره ۱: ۷۶-۵۴.
- عبدی، بهنام و میثم توکلی (۱۳۹۵)، «مفهوم‌پردازی مدیریت جهادی در پرتو آموزه‌های نهج‌البلاغه»، فصلنامه مطالعات مدیریت انتظامی، شماره ۲: ۲۰۵-۱۹۱.

قائدعلی، حمید رضا و مهدی عاشوری (۱۳۹۳). «مدیریت جهادی شیوه‌ای تحقیق‌یافته از مدیریت اسلامی (مطالعه موردی جهاد سازندگی در دهه نخستین انقلاب اسلامی ایران)»، *مجله مهندسی فرهنگی*، شماره ۸۲: ۶۷-۸۳. قربانی‌زاده، وجه‌اله؛ سیدمهدی الوانی و حسینعلی اصغرزاده رومیانی (۱۳۹۴). «تحلیل محتوای متون سبک مدیریت جهادی»، *فصلنامه مطالعات مدیریت انتظامی*، شماره ۲: ۲۵۰-۲۱۹.

کریمی، سیدعبدالمجید (۱۳۹۹). *رفیق خوشبخت ما*، مشهد: انتشارات زائر رضوی. محسنی، حسین و فرشته شیخی (۱۳۹۹). *تأثیر نهج البلاغه بر ادبیات مقاومت سردار شهید قاسم سلیمانی*، ششمین همایش ملی پژوهش‌های نوین در حوزه زبان و ادبیات ایران، تهران. موحد، خسرو (۱۳۸۶). *مدیریت جهادی تجربه‌ای موفق در جمهوری اسلامی ایران*. اولین همایش ملی فرهنگ و مدیریت جهادی، تهران.

منابع اینترنتی

بیانات پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی سیدعلی خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، (۱۳۹۸)، «مکتب حاج قاسم در گفت‌وگو با حجت‌الاسلام پناهیان»، ۱۳۹۸/۱۱/۲۵.

بیانات پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی سیدعلی خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، (۱۳۸۲/۰۲/۲۲)، در جلسه پرسش و پاسخ دانشجویان دانشگاه شهید بهشتی.

بیانات پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی سیدعلی خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، (۱۳۸۳/۰۹/۲۶) در دیدار استادان دانشگاه‌ها.

بیانات پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی سیدعلی خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، (۱۳۹۸/۱۰/۲۷).

بیانات پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی سیدعلی خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، (۱۳۹۸/۱۰/۱۳)، در منزل شهید سلیمانی.

خبرگزاری تابناک، (۱۳۹۵)، «محبوبیت چیست؟ محبوب کیست؟»، خادم‌زاده، وحید، کد خبر: ۲۲۳۱۴۹، تاریخ انتشار: ۱۴ اردیبهشت ۱۳۹۵.

خبرگزاری جهان نیوز، (۱۳۹۸)، «سرداری که دشمنان هم تحسینش می‌کردند»، جمعه ۱۳ دی ۱۳۹۸ ساعت ۱۴:۵۰، کد مطلب: ۷۱۳۴۷۱.

خبرگزاری دیپلماسی ایرانی، (۱۳۹۷)، «ژنرال امریکایی: قاسم سلیمانی در میدان نبرد بسیار کارزماتیک است»، ۳۰ آذر ۱۳۹۷ | ۱۲:۱۱ کد: ۱۹۸۰۷۳۲.

پایگاه سخنرانی مذهبی، (۱۳۹۸)، «راز محبوبیت سردار رشید اسلام، سپهبد شهید قاسم سلیمانی»، حجت‌الاسلام دکتر ناصر رفیعی، ۱۳۹۸/۲۲/۱۰.

سایت خبری سلام سربدار، کوشکی، امین (۱۳۹۳)، «مدیریت جهادی چیست؟» (با تأکید بر منظومه فکری مقام معظم رهبری)، کد مطلب ۷۰۹۷، ۱۳۹۳/۰۱/۰۶.

خبرگزاری کتاب ایران، (۱۳۹۹)، «جامعه و نظام اسلامی ما به امثال شهید سلیمانی به عنوان یک قدرت نرم نیاز دارد»، تاریخ انتشار: یکشنبه ۷ دی ۱۳۹۹ - ۱۵:۲۸، کد مطلب: ۳۰۰۴۷۰.

تأثیر فرهنگ ایثار اجتماعی بر سرمایه اجتماعی در وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

علیرضا حفیظی^۱

چکیده:

فرهنگ ایثار اجتماعی یکی از جنبه‌های ایثار است که می‌تواند باعث ایجاد همبستگی در سطح جامعه گردد، طوری که این همبستگی باعث ایجاد سرمایه اجتماعی شود. هدف مقاله حاضر شناخت میزان تأثیر فرهنگ ایثار اجتماعی بر تقویت سرمایه اجتماعی در بین کارکنان وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی است که با روش نمونه‌گیری تصادفی ساده و جدول کوکران تعداد ۱۹۶ نفر از کارکنان انتخاب شدند. روش پژوهش براساس هدف؛ کاربردی و از لحاظ ماهیت؛ توصیفی - پیمایشی است و ابزار گردآوری اطلاعات پرسش‌نامه محقق ساخته به تعداد ۲۲ سؤال است که مربوط به ابعاد فرهنگ ایثار اجتماعی (روحیه فداکاری، نوع‌دوستی، داشتن روحیه همبستگی و خدمت‌گزاری به خلق) و ابعاد سرمایه اجتماعی (اعتماد اجتماعی، اعتماد نهادی، هنجارهای اجتماعی، شبکه‌های اجتماعی و مشارکت اجتماعی) است. یافته‌های پژوهش با استفاده از آزمون رگرسیون نشان داد که فرهنگ ایثار اجتماعی و ابعاد آن بر تقویت سرمایه اجتماعی در بین کارکنان تأثیر معنادار دارد.

واژگان کلیدی:

حس نوع‌دوستی، خدمت‌گزاری به خلق، داشتن روحیه همبستگی، روحیه فداکاری، سرمایه اجتماعی، فرهنگ ایثار اجتماعی.

❖ مقدمه

دوره سوم، شماره ۱، (پیاپی ۵)، بهار و تابستان ۱۴۰۱

یکی از محورهای مهم در فرهنگ اسلامی که باعث بقا اسلام و نظام اسلامی می‌گردد، فرهنگ ایثار و شهادت است. فرهنگ ایثار و از خودگذشتگی، مجموعه دستاوردهای فکری است که قابل اکتساب است و براساس موازین الهی و از طریق همسان کردن رفتارها و ارزش‌ها و هنجارها در جامعه می‌تواند موجب انسجام یک جامعه با فرهنگ متعالی شود و فضای تکامل و تعالی برای افراد مهیا نماید (سالار، اصفهانی و شفیق، ۱۳۹۸: ۱۴۰).

فرهنگ شکل‌دهنده به ذهن و رفتار عمومی جامعه است. اندیشیدن و تصمیم‌گیری جامعه بر اساس فرهنگی است که بر ذهن آن‌ها حاکم است. برای شکل‌گیری فرهنگ ایثار و شهادت به مؤلفه‌ها و شاخص‌هایی نیاز است که از مکاتب و آیین هر ملت و قومی نشأت می‌گیرد (رسالت، ۱۴۰۰: ۴۳). فرهنگی که بیانگر معیارها، ارزش‌ها و ضابطه‌ها و نمایش‌گر مبانی است که بدون فهم، درک و تفسیر مکاتب آن ملل میسر نیست. هویت و حیات انسان به فرهنگ گره خورده است. انسان‌ها با فرهنگ متولد می‌شوند، زندگی می‌کنند و رشد می‌یابند. در خصوص فرهنگ اسلامی هم وضع به همین صورت است؛ یعنی ارزش‌هایی که در جامعه اسلامی مطرح است برخاسته از فرهنگ و مبانی اسلامی است. زمینه‌های شکل‌گیری فرهنگ ایثار و شهادت در فرهنگ اسلامی از مبانی دینی و رویدادها و وقایعی چون جنگ‌های حضرت محمد (ص)، امام علی (ع) و حضرت امام حسین (ع) و وقایع روز عاشورا و... سیره سایر اهل بیت (ع) نشأت گرفته است و طی نسل‌های مختلف به طرق گوناگون انتقال و تعالی یافته است؛ و اکنون بنا به اقتضائات زمانی و حضور رسانه‌های مختلف در سطح جامعه و اشاعه فرهنگ‌های مختلف سرعت و شتاب بیشتری دارد (هرسیچ و همکاران، ۱۳۹۰: ۷۶). فرهنگ ایثار و شهادت در ایران از مبانی دینی در طول تاریخ شکل گرفت و بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و هشت سال دفاع مقدس به اوج خود رسید و نسل جوان جامعه کنونی، ارزش‌های آن دوران را از طریق رسانه‌های جمعی در شرایطی که نظام‌ها و ارزش‌های گوناگونی وجود دارند می‌آموزند. ایثار و شهادت به عنوان یک فرهنگ متعالی در زمره عالی‌ترین مفاهیم الهی به‌شمار می‌آیند که والاترین ارزش‌هایی را که یک انسان متعهد می‌تواند به آن دست یابد را به نمایش می‌گذارد.

حدود یک دهه است که مفهوم ایثار اجتماعی توسط جامعه شناسان و محققان سایر رشته‌های علوم رفتاری مورد توجه قرار گرفته است و اهمیت آن با توجه به شرایط و مسائل امروزی جامعه ضروری به نظر می‌رسد. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی به عنوان یک نهاد فرهنگی با توجه به این فرهنگ و توسعه آن در بستر جامعه می‌تواند نقش زیادی در تغییر دیدگاه افراد مجموعه خود و افزایش بینش آنها نسبت به فرهنگ ایثار و ارتباط آن با مسائل مختلف محیطی داشته باشند. در حقیقت این نهاد بر مبنای رسالت و مأموریتی که در خصوص نهادینه کردن فرهنگ اسلامی در جامعه به عهده دارد (بند ۱۰ محتوای وزارتخانه که به صراحت به موضوع ترویج روحیه سلحشوری، فرهنگ ایثار، جهاد و شهادت طلبی اشاره کرده است) می‌تواند از طریق توسعه خط مشی‌ها و برنامه‌های فرهنگی در خصوص ایثار و نوع دوستی، به بهبود نگرش کارکنان خود به عنوان نسلی انقلابی و متعهد به ارزشهای اسلامی کمک نماید. به عبارت دیگر یکی از زمینه‌های فرهنگی لازم برای تربیت افراد، توسعه فرهنگ ایثار و شهادت می‌باشد که این فرهنگ را ابتدا باید در بین کارکنان این وزارتخانه که پرچم دار اعتلای فرهنگ اسلامی در جامعه می‌باشند دنبال نمود و از این طریق آن را در بین افراد جامعه نیز تسری داد.

یکی از مسائل مهمی که با توجه به مبانی نظری مطالعه شده در زمینه ایثار اجتماعی وجود دارد این است که مفهوم ایثار را در ارتباط با جنگ تلقی می‌کنند، در حالی که هر فردی در اجتماع از طریق همیاری و نوع دوستی و کمک به دیگران می‌تواند نقش خود را در نهادینه کردن مفهوم ایثار اجتماعی و اثری که بر توسعه سرمایه اجتماعی دارد، ایفا نماید. با توجه به نقشی که وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در فرهنگ سازی و ایجاد سرمایه اجتماعی در جامعه دارد و در اهداف و وظایف خود آنرا تبیین کرده است (وظایفی مثل؛ سیاستگزاری و برنامه ریزی برای پرورش استعداد، ذوق هنری و فرهنگی افراد جامعه در جهت حفظ و توسعه ارزشهای اسلامی؛ تعمیق و ترویج فرهنگ قرآن کریم؛ مجهز شدن به ابزارهایی برای رویارویی صحیح با جنگ نرم فرهنگی؛ نگهداشت و تبیین ارزشهای دینی؛ ترویج روحیه سلحشوری و فرهنگ ایثار، جهاد، و شهادت طلبی، و غیره) لزوم توجه به فرهنگ ایثار اجتماعی و توجه به آحاد جامعه و خدمت‌گزاری به آنها اهمیت دارد؛ زیرا کلمه ایثار تداعی کننده دوران دفاع مقدس و جنگ تحمیلی و رشادتهای شهدا و ایثارگران است که امروزه به دلیل فاصله زمانی از آن مفاهیم، امکان دارد تصویری مبهم

❖ از این موضوعات در ذهن افراد جامعه وجود داشته باشد. با در نظر گرفتن این مسائل اجتماعی، نقش کارکنان این وزارتخانه در تبیین ارزشهای فرهنگی مبتنی بر ایثار اجتماعی و نهادینه کردن فرهنگ ایثار اجتماعی از اهمیت بالایی برخوردار است. بنابر رسالت این وزارتخانه، ضرورت دارد که کارکنان با روحیه ایثارگری به آموزش و بالنده کردن خود در زمینه ایثار اجتماعی و اثر آن در تقویت سرمایه اجتماعی توجه کنند و در رفتار خود به این مهم توجه نمایند، زیرا داشتن این روحیه در آنها برای انجام وظایف خود می تواند به عنوان یک الگوی فرهنگی در ذهن کارکنان در وزارتخانه های دیگر و همچنین در جامعه معرفی و تثبیت شود و به گسترش این مفهوم در سطح جامعه کمک نماید.

گسترش ابعاد فرهنگ ایثار اجتماعی و تعامل دوسویه بین کارکنان سازمان، می تواند در نهایت به تقویت سرمایه اجتماعی منجر شود؛ زیرا سرمایه اجتماعی که در درون خود موضوعاتی مثل؛ انسجام، اعتماد اجتماعی و روابط صمیمانه و دوستانه را مدنظر قرار می دهد، می تواند از طریق فرهنگ ایثار اجتماعی تقویت گردد و محیط وزارتخانه را به یک محیط مطلوب تبدیل نماید که در آن روحیه همکاری و نوع دوستی و مشارکت اجتماعی از اهمیت بالایی برخوردار است. بااینکه در زمینه ایثار اجتماعی مقاله های متعددی انتشار یافته است اما خلأهایی در معرفی این مفهوم به صورت نظری و همچنین کاربرد این مفهوم در سازمان های مختلف به خصوص وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی مشاهده می شود. به همین منظور در راستای توجه و اهمیت بالای این مفهوم و گسترش آن در سطح جامعه پژوهش حاضر در نظر دارد ضمن بررسی مفهوم فرهنگ ایثار اجتماعی، تأثیر آن را در ایجاد سرمایه اجتماعی در بین کارکنان وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی مورد بررسی قرار دهد.

پیشینه پژوهش

آقامحمدی (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان واکاوی مؤلفه های ایثار اجتماعی در آموزه های قرآنی و تعیین جایگاه آن ها در اسناد تحولی آموزش و پرورش ایران با روش توصیفی از نوع تحلیل محتوا در متون و اسناد تحولی (مبانی نظری تحول بنیادین، برنامه درسی ملی و سند تحول بنیادین آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران که جمعاً ۵۷۰ صفحه بود) به این نتیجه رسید

که مؤلفه‌های ایثار اجتماعی شامل؛ شهادت‌طلبی، مقدم داشتن دیگران بر خود برای رضای خود، گسترش روحیه گذشت و فداکاری در جامعه، دوستی و محبت در جامعه، بذل مال با هدف فقرزدایی، ایجاد روحیه همبستگی، ترجیح منافع ملی بر منافع فردی و گروهی، عزت طلبی، خدمت‌گزاری به خلق و گسترش عدالت‌طلبی در جامعه است.

قاسم پور، خلیلی و یاسینی فرد (۱۳۹۸) پژوهشی با عنوان تأثیر فرهنگ ایثار و شهادت بر رفتار شهروندی: تبیین نقش سرمایه اجتماعی در بین کارکنان دانشگاه ایلام با روش پژوهش توصیفی-پیمایشی و با استفاده از پرسشنامه استاندارد انجام دادند. آنها در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که فرهنگ ایثار و شهادت و مؤلفه‌های آن عمل صالح و پرهیزگاری، مردم‌داری، عدم تعلق به دنیا و خدامحوری هم به‌طور مستقیم و هم از راه تقویت سرمایه اجتماعی بر رفتار شهروندی سازمانی تأثیرگذار است.

کردناییج و خلیلی (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان تأثیر فرهنگ ایثار و شهادت بر سرمایه اجتماعی با نقش میانجی باورهای دینی در بین دانشجویان دانشگاه تهران با روش پژوهش کاربردی به این نتیجه رسیدند که فرهنگ ایثار و شهادت بر باورهای دینی تأثیر دارد و باورهای دینی بر تقویت سرمایه اجتماعی می‌تواند تأثیرگذار باشد. علاوه بر این فرهنگ ایثار و شهادت به‌طور مستقیم بر سرمایه اجتماعی نیز اثرگذار است. به‌علاوه باورهای دینی با سرمایه اجتماعی به عنوان نوعی ثروت و دارایی اجتماعی نهفته تلقی می‌شود که به آمادگی روحی - روانی افراد یک جامعه برای صرف نظرکردن از منافع شخصی و درگیرشدن در عمل جمعی منجر خواهد شد.

شاه نوروزی، اسماعیلی، امام‌جمعه (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان عوامل مؤثر بر ارتقاء اثربخشی شیوه‌های رتویج فرهنگ ایثار و شهادت با استفاده از روش پژوهش کیفی به این نتیجه رسیدند که کیفیت بخشی به آثار ترویجی فرهنگ ایثار و شهادت با ۸۹/۳ درصد بالاترین میانگین و را در بین مؤلفه‌های مؤثر داراست و واقع‌گرایی در تولیدات و توجه به آثار تولیدی برای کودکان و نوجوانان، بهره‌گیری از هنر و تحول و خلاقیت در شیوه‌ها در رده‌های بعدی قرار دارد.

کازمی، غفاری و کشاورزشکری (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان بررسی مؤلفه‌های جمعی فرهنگ ایثار و شهادت در خاطرات آزادگان دفاع مقدس به‌مثابه سرمایه اجتماعی با روش پژوهش کیفی تحلیل اسنادی به این نتیجه رسیدند که فرهنگ ایثار و شهادت به‌عنوان فرهنگ غنی مبتنی بر تعالیم تشیع به‌عنوان سرمایه اجتماعی مشتمل بر مؤلفه‌های رفتار جمعی مثبتی است که موجب انسجام، تقویت روحیه مشارکت و همکاری و ایجاد و رشد شبکه‌های انسانی می‌شود که مصادیق و شواهد زیادی از آن را درباره آزادگان می‌توان در سخت‌ترین شرایط در اردوگاه‌های دشمن بیان کرد. از بین این مؤلفه‌ها که ایجادکننده سرمایه اجتماعی هستند می‌توان به: ارشاد، حسن سلوک و اخوت ایمانی از طریق رشد شاخص‌های سرمایه اجتماعی اشاره کرد.

مبانی نظری پژوهش

ایثار و ایثار اجتماعی

در تمام جوامع بشری، ارزش‌هایی وجود دارد که بنیان اصلی فرهنگ آن جامعه را شکل می‌دهند. اهمیت و جایگاه این ارزش‌ها به‌گونه‌ای است که هر ملتی، هویت و حیات اجتماعی و سیاسی خود را در پابندی و احترام به آن‌ها و انتقال کامل آن به نسل‌های آینده می‌داند. فرهنگ ایثار، یکی از این ارزش‌هاست که در تمام جوامع دارای ارزش و جایگاه ویژه‌ای است و به‌عنوان یک فرهنگ رشد یافته و مترقی، جزء برترین مفاهیم الهی و والاترین ارزش‌هایی است که یک فرد متعهد و پایبند به ملاک‌های انسانی و اخلاقی می‌تواند به آن مقام دست یابد (مقدم زاده و همکاران، ۱۳۹۴). ایثار در میان مجموعه مفاهیم و اصطلاحات ارزشی اسلام دارای جایگاه و مرتبت خاصی است (مزیدی، ۱۳۹۱)؛ زیرا ایثار یکی از مسائل علم اخلاق و یک فضیلت اخلاقی است که در دین مبین اسلام به آن توجه وافر شده است. ایثار به معنای تفصیل، محبت و گرامی داشتن دیگری، فضل، بزرگی و ازخودگذشتگی است (عباسیان، ۱۳۹۴: ۱۲۱). در فرهنگ دهخدا ایثار به معنای بذل و بخشش، برتری داشتن دیگری بر خود، گذشت از حق خود برای دیگران، تقدم نفع رساندن به دیگران نسبت به منفعت خود، است (دهخدا، ۱۳۹۷). ایثار مانند مسئولیت اجتماعی از معیارهای درونی نشأت می‌گیرد و از همدلی ناشی

می‌شود (نوئین و همکاران، ۱۳۹۳). ایثار به عنوان سرمایه ارتباطی ابتدا در خانواده رشد و تکوین می‌یابد و سپس در اجتماع تقویت می‌گردد. بنابراین ایثار در بطن یک رابطه ناب و اصیل انسانی شکل می‌گیرد که با شکل‌گیری و غلبه این نوع تمایل دامنه و تداوم روابط دگرخواهی و نوع دوستی در ورای اجتماعات طبیعی (خانواده، دوستان و نزدیکان) بیشتر می‌شود و توسعه این روابط به ارتباطات بین فردی و زندگی اجتماعی قوام می‌بخشد. حیات اجتماعی محصول تعامل کنش‌گرانی است که زندگی و وجود انسانی آنان در بستر زندگی اجتماعی تبلور می‌یابد و تمام وجودشان معطوف به دیگران می‌گردد. رواج ایثار در سطح جامعه باعث خروج انسان‌ها از انزوا و خلوت محض می‌شود و با افزایش دامنه جذب و رواج ارزش‌های عام، نوعی وحدت و مدارا به همراه می‌آورد که در درون آن موجودیت انسان‌ها و گروه‌های متفاوت حفظ می‌گردد. رفتارهای ایثارگرایانه در زمره رفتارهای دگردوستانه و اخلاقی قرار می‌گیرند که در هر جامعه یکپارچگی بین اجزاء مختلف جامعه را فراهم می‌نمایند و مهم‌ترین عامل در پیوند اجتماعی، روابط بین شخصی و تقویت‌کننده حیات اجتماعی هستند. بشر از دیرباز تاکنون برای زندگی مرفه‌تر و پیش بردن اهداف خود براساس مقتضیات زمانی و مکانی شاخص‌ها و مؤلفه‌هایی را برای خود پیش‌بینی کرده است که یکی از نتایج آن هموارتر شدن مسیر زندگی بشر در ابعاد مختلف است. انسان‌ها با روی آوردن به زندگی اجتماعی برای مقابله صحیح با حوادث و خطرات قوانینی را وضع کرده‌اند که بر اساس آن نیازهای حال و آینده خود را تأمین نمایند. اما به‌غیر از قوانین، عرف جامعه نیز به عنوان یک عامل مؤثر در این امر نقش به سزایی را ایفا می‌کند. یکی از این مواردی که در درون عرف قرار دارد مسأله ایثار اجتماعی و یا از خودگذشتگی اجتماعی است که از تعاملات اجتماعی و فرهنگی جوامع محسوب می‌شود. ایثار اجتماعی یکی از مصادیق اصلی ایثار است و نیاز روز جامعه ما است. ایثار اجتماعی شامل از خودگذشتگی در جامعه، کمک به هم‌نوع، دوری از گناه و مفاهیم زیاد دیگری است و از مکتب شهادت نشأت می‌گیرد. ایثار اجتماعی با حضور در لایه‌های مختلف اجتماعی بسترهای نهادینه شدن فرهنگ فداکاری، گذشت، و ترجیح منافع دیگران را بر خود، دگردوستی و دگرخواهی را فراهم می‌کند و مسیر عزت یک جامعه را در تمام عرصه‌های سیاسی، فرهنگی، اقتصادی که همان عرصه مقاومت است فراهم

❖ می‌کند. بعد اجتماعی ایثار ناظر به رفتارهای ایثارگرانه ای است که فرد در ارتباط با دیگران، خانواده، بستگان، دوستان و همه کسانی دارد که به نوعی با آن‌ها مرتبط است. بعد اجتماعی ایثار به طور مستقیم یا غیرمستقیم، به امور اقتصادی و مادی زندگی نیز ارتباط پیدا می‌کند (عزیزی، ۱۳۹۳). با وجود مقالات و پایان‌نامه‌های مختلفی که در زمینه ایثار انجام شده است، در رابطه با ایثار اجتماعی تاکنون تعریف و اصطلاح خاصی از سوی اندیشمندان و پژوهشگران صورت نگرفته است، اما می‌توان گفت که ایثارگران اجتماعی کسانی هستند که منافع جمعی را بر منافع شخصی و منافع ملی را بر منافع گروهی ترجیح می‌دهند و این افراد کسانی هستند که نسبت به رفاه و آسایش و آرامش دیگران بسیار حساس هستند. در وهله نخست در ایران امکان دارد واژه ایثار به مقوله دفاع مقدس مربوط شود که در لایه‌های این مقاومت ۸ ساله نمودهای مشخصی از ایثار اجتماعی را می‌توان مشاهده نمود؛ اما با گذر زمان باید به بازشناسی فرهنگ ایثار پرداخت زیرا نیازهای نسل جدید از افراد در جامعه هم‌زمان با پیشرفت‌های گوناگون بشری اهمیت این مسأله را بیشتر می‌کند. اصول ایثار اجتماعی شامل اصل وجوب دفاع و جهاد با ظالمان، اصل ارزش دادن به شهیدان و اعمالی که باعث کاهش ایثار اجتماعی می‌شود است که این مورد آخر خود شامل موارد زیر است:

کاهش و عدم اطمینان به خدا، عجب، تکبر، فرهنگ‌سازی درخصوص ایثار اجتماعی، نمایه‌سازی وصایای شهداء، موزه شهداء، تقویت فعالیت‌های فرهنگی جامعه، زنده نگه داشتن فرهنگ عاشورا، اصلاح نهاد خانواده.

رویکردهای نظری به ایثار

در زمینه ایثار رویکردها و دیدگاه‌های زیادی وجود دارد که برخی از این دیدگاه‌ها مطرح می‌گردد. الف) دیدگاه سرشت بد انسان به صورت ذاتی: توماس هابز بیان می‌کند که انسان موجودی تنها، بیچاره، موزی، و حقیر است و بر این اساس نمی‌تواند ایثار اجتماعی انجام دهد و جان و مال خود را برای نیل به اهداف بالاتر هزینه نماید.

ب) رویکرد مبادله‌ای: این رویکرد بیان می‌کند که رفتار انسان‌ها تابعی از نوعی مبادله است یعنی چیزی می‌دهد و یک چیز می‌گیرد (مرتضوی، ۱۳۹۱: ۱۳).

ج) رویکرد تضاد: کارل مارکس اعتقاد دارد که تغییر و تحول هر پدیده‌ای ناشی از تضاد بین آن‌هاست. فرد زمانی که افراد یا خانواده یا هم‌نوع خود را در معرض خطر یا مرگ می‌بیند، جان خود را به خطر می‌اندازد تا دیگری را نجات دهد. کانت نیز خودخواهی را ناشی از فقدان ایثار و نوع‌دوستی بیان کرده است و می‌گوید که خودخواهی و ایثار در درون انسان به حالت ستیز و مقابله وجود دارند که اگر خودخواهی کنار رود فرد به هم‌نوع خود کمک می‌کند.

د) دیدگاه اسلام به ایثار: در این رویکرد توجه به روح انسانی و پیوند آن با ماوراءالطبیعه اهمیت زیادی دارد. در این رویکرد بر مبنای نظریه اشتیاق افراد تمایل به عمل خیر دارند زیرا این خیر در وجود انسان به صورت ذاتی وجود دارد. همچنین در نظریه وجدانی؛ نیرویی به نام وجدان انسان را از درون ندا می‌دهد که به کدام معروف پردازد و از کدام منکر دوری کند. یا در نظریه زیبایی؛ اخلاق را در شناسایی زیبایی‌های معنوی مثل؛ ایثار، تشویق می‌کند. در نظریه دیگری بر مبنای این رویکرد که به نظریه عاطفی معروف است بیان می‌کند که عواطف بشری از عواطف فردی بالاتر است و نسبت به همه انسان‌ها احساس مهر و محبت می‌کنند. بر این اساس ایثار، همواره لذت‌بخش است و باعث شادمانی ایثارگر می‌شود (مرتضوی، ۱۳۹۱: ۱۵).

درواقع فرهنگ ایثار و شهادت؛ نظام ارزش‌ها، باورها و الگوهای هنجاری هدایتگر به مجموعه نقش‌ها، رفتارها و روابط اجتماعی برخاسته از جهان‌بینی اسلامی و الهی است (غفاری، ۱۳۹۷: ۳۸۱).

سرمایه اجتماعی

یکی از موضوعات مرتبط با ایثار اجتماعی، سرمایه اجتماعی است. سرمایه اجتماعی مفهومی فرا رشته‌ای بین علوم انسانی است و دربرگیرنده ارزش‌ها و هنجارهای مشترک لازم برای رفتار اجتماعی است که در روابط شخصی افراد، در اعتماد آنان به یکدیگر و در حس مشترک مسئولیت‌های مدنی منعکس شده است؛ امری که جامعه را چیزی بیشتر و فراتر از جمع افراد می‌سازد (کیونگ لی، ۲۰۱۴: ۲۹۱). به اعتقاد پانتام سرمایه اجتماعی به ویژگی‌های سازمان

❖ اجتماعی از قبیل شبکه‌ها، هنجارها و اعتماد اشاره دارد که هماهنگی و همکاری مشارکت‌کنندگان را در این گروه‌ها برای انجام کار به شیوه مؤثرتر با یکدیگر برای ترغیب اهداف مشترک ترغیب می‌کند (ویلاورد، ۲۰۱۸).

از دیدگاه جامعه‌شناسی، مهم‌ترین عناصر تشکیل‌دهنده سرمایه اجتماعی را اعتماد اجتماعی، اعتماد نهادی، هنجارهای اجتماعی، شبکه‌های اجتماعی و مشارکت اجتماعی می‌دانند. جامعه‌شناسان معتقد هستند که کمبود اعتماد اجتماعی در جامعه باعث ارتباط کمتر افراد جامعه با یکدیگر می‌شود و سطح مشارکت اجتماعی و سیاسی کاهش پیدا می‌کند. اعتماد و مشارکت رابطه متعامل با یکدیگر دارند و افزایش یکی از آن‌ها بر دیگری نیز تأثیر می‌گذارد. از نظر گیدنز سرمایه اجتماعی به عنوان شبکه روابط، تعهد و اعتماد اجتماعی در جوامع سستی محدود و درون‌گرویی و در جوامع مدرن وسیع و تعمیم یافته است (گیدنز، ۱۳۷۸: ۱۴۱). گروه‌هایی که در بین آن‌ها اعتماد وجود دارد بسیار بیشتر از گروه‌هایی که از اعتماد کمتری برخوردارند می‌توانند کارهای بزرگ‌تری می‌توانند انجام دهند.

یکی از عوامل مهم سرمایه اجتماعی؛ شبکه‌ها و روابط اجتماعی است که هر قدر این شبکه‌ها در جامعه متراکم‌تر باشد، احتمال همکاری آحاد جامعه در تأمین منافع متقابل بیشتر است (دهقان، ۱۳۸۴: ۸۹). از نظر فوکویاما هنجارها و ارزش‌های غیررسمی عنصر مهمی در سرمایه اجتماعی است که در ایجاد و توسعه مشارکت اجتماعی تأثیرگذار است.

یکی از عوامل تأثیرگذار بر سرمایه اجتماعی ارزش‌ها و فرهنگ است که می‌تواند از باورهای اجتماعی یا دینی نشأت گرفته باشد. این باورها می‌تواند به‌طور محسوس و نامحسوس روابط و هنجارهای اجتماعی قوی مبتنی بر نفع جمعی و فردی همراه با نگاه عقلایی، خیرخواهی، اعتماد در روابط و عدالت محوری را بر اساس رویکرد الهی و اخروی جوامع انسانی تضمین نماید (عیسی نژاد و همکاران، ۱۳۹۳: ۶).

درواقع اعتقاداتی مانند کمک به هم‌نوع، عمل به نفع دیگری و فداکاری موجب پیدایش سرمایه اجتماعی می‌شود؛ بنابراین آن دسته از اعتقادات مذهبی که کمک به دیگران را موردنظر قرار می‌دهد، عامل مهمی در شکل‌گیری سرمایه اجتماعی است (سریراز، ۱۳۹۰: ۳). درواقع

کنش‌های اجتماعی یک جامعه الهی نسبت به یک جامعه غیر الهی متفاوت است (فصیحی، ۱۳۸۹: ۱۹).

سرمایه اجتماعی روابط بین انسان‌ها را مورد توجه قرار داده است. به عبارتی سرمایه اجتماعی مجموعه هنجارهای موجود در نظام اجتماعی است که با ایجاد حس تعلق موجب همکاری و پیوستگی بین انسان‌ها می‌شود. امروزه نقش سرمایه اجتماعی در جوامع بسیار پررنگ‌تر از سرمایه فیزیکی و انسانی است و شبکه‌های گروهی موجب انسجام بین انسان شود و مسیر رشد و توسعه جوامع به سمت تکامل فرهنگی، اقتصادی و سیاسی را فراهم می‌کند. از این رو توجه به مقوله سرمایه اجتماعی و عوامل تقویت‌کننده و تضعیف‌کننده آن اهمیت بسزایی دارد. از جمله عواملی که موجب سرمایه اجتماعی می‌شود، دینداری و تعهدات فرهنگی است که افراد مختلفی بر این امر صحه گذاشته‌اند. از نظر فوکویوما دین و تعهدات فرهنگی و تاریخی یکی از منابع سرمایه اجتماعی معرفی می‌کند. تحقیقات انجام شده در این زمینه، همدلی، همبستگی و انسجام‌بخشی را از کارکردهای دین شمرده‌اند (نعمت‌اللهی، ۱۳۹۲: ۱۲۲).

به عبارتی در فرهنگ ایثار است که گذشتن از مال و جان و فداکاری در راه خدا به اوج می‌رسد و انگیزه‌های دیگر مثل منافع دنیوی و معروف شدن و نیکنامی در بین مردم رنگ می‌بازد (شوفازی و کرمی، ۱۳۹۴: ۹۸). در واقع سرمایه اجتماعی حاصل از این فرهنگ، برتر و شایسته‌تر از سرمایه اجتماعی است که در سایر فرهنگ‌ها شکل می‌یابد؛ بنابراین در تبیین فرهنگ ایثار و شهادت باید گفت که این فرهنگ دربرگیرنده عالی‌ترین و غنی‌ترین مضامین متعالی است که در درون خود مجموعه‌ای از باورهای ماورایی و معنوی و الهی را داراست که راه سعادت انسان و به‌طور کلی کل جوامع انسانی را در برمی‌گیرد. در فرهنگ ایثار و شهادت عالی‌ترین نمونه انسانی به کسی گفته می‌شود که خود را همیشه در محضر خداوند حاضر ببیند و رسالت و دین خود از زیستن را مجاهدت در راه او ببیند. مجاهدتی که فارغ از نیازهای این دنیا دارای ابعاد ماورای برای شخص کنشگر است و در عین حال، نتایج بزرگ هر دوجهان فرد و برای جوامع انسانی را دربردارد (موسی‌پور، ۱۳۹۱: ۱۰۸).

با توجه به مبانی نظری و پیشینه مطرح شده، ابعاد فرهنگ ایثار اجتماعی در این مقاله شامل؛ گسترش روحیه گذشت و فداکاری، نوع دوستی، ایجاد روحیه همبستگی، خدمت‌گزاری به خلق،

❖ و ابعاد سرمایه اجتماعی شامل؛ اعتماد اجتماعی، اعتماد نهادی، هنجارهای اجتماعی، شبکه‌های اجتماعی و مشارکت اجتماعی است که بر اساس این ابعاد فرضیه‌های پژوهش تنظیم می‌گردد: **فرضیه اصلی:** فرهنگ ایثار اجتماعی بر تقویت سرمایه اجتماعی در بین کارکنان وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی تأثیر معنی‌داری دارد.

فرضیه‌های فرعی پژوهشی

۱. گسترش روحیه فداکاری بر تقویت سرمایه اجتماعی در بین کارکنان وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی تأثیر معنی‌داری دارد؛
۲. نوع دوستی بر تقویت سرمایه اجتماعی در بین کارکنان وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی تأثیر معنی‌داری دارد؛
۳. داشتن روحیه همبستگی بر تقویت سرمایه اجتماعی در بین کارکنان وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی تأثیر معنی‌داری دارد؛
۴. خدمت‌گزاری به خلق بر تقویت سرمایه اجتماعی در بین کارکنان وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی تأثیر معنی‌داری دارد.

روش پژوهش

روش این پژوهش براساس هدف؛ کاربردی و بر مبنای ماهیت؛ توصیفی - پیمایشی است. جامعه آماری تحقیق کارکنان وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی است. با توجه به تعداد کارکنان این رشته، بر مبنای جدول مورگان تعداد ۱۵۶ نفر و با روش نمونه‌گیری تصادفی ساده انتخاب شدند. روش گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای و میدانی است. در روش میدانی پرسشنامه محقق ساخته‌ای بر اساس متغیر فرهنگ ایثار اجتماعی و سرمایه اجتماعی (و ابعاد هر یک از آنها) بر مبنای طیف پنج گزینه‌ای لیکرت و به تعداد ۲۲ سؤال طراحی گردیده است. روایی ابزار اندازه‌گیری؛ روایی سازه و پایایی آن بر اساس آزمون آلفای کرونباخ ۰/۸۵ مشخص شد که نشان‌دهنده قابلیت اعتماد ابزار اندازه‌گیری است. در تجزیه و تحلیل داده‌ها در دو سطح آمار توصیفی (توزیع فراوانی

متغیرها، جداول و...) و آمار استنباطی از آزمون نرمال بودن داده‌ها و آزمون رگرسیون استفاده شد.

یافته‌های پژوهش

در تجزیه و تحلیل داده‌ها از آمار توصیفی و آمار استنباطی استفاده شد. در بخش آمار توصیفی نتایج نشان داد که از نظر جنسیت ۷۶ درصد پاسخگویان مرد و ۲۴ درصد زن هستند. از نظر سابقه کاری ۶۷/۷ بیش از ۱۱ سال سابقه فعالیت دارند. در بخش آمار استنباطی ابتدا از آزمون نرمال بودن داده‌ها استفاده شد که نشان از نرمال بودن متغیرهای پژوهش داشت. در گام دوم برای بررسی پاسخ‌ها از آزمون رگرسیون استفاده شد که در ادامه مطرح می‌گردد.

فرضیه اصلی: فرهنگ ایثار اجتماعی بر تقویت سرمایه اجتماعی در بین کارکنان وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی تأثیر معنی‌داری دارد.

آزمون فرض آماری:

H0: فرهنگ ایثار اجتماعی بر تقویت سرمایه اجتماعی در بین کارکنان وزارت فرهنگ و

ارشاد اسلامی تأثیر معنی‌داری ندارد.

H1: فرهنگ ایثار اجتماعی بر تقویت سرمایه اجتماعی در بین کارکنان وزارت فرهنگ و

ارشاد اسلامی تأثیر معنی‌داری دارد.

جدول ۱. نتایج تحلیل رگرسیون

مدل	شاخص / منابع تغییرات	مجموع مجذورات	درجات آزادی	میانگین مجذورات	آماره فیشر	سطح معناداری
۱	رگرسیون	۴۴.۷۳۷	۱	۴۴.۷۳۷	۳۷۲۶.۶۲۳	۰.۰۰۰
	باقی مانده	۱۸۴۹	۱۵۴	۰.۱۲		
	کل	۴۶.۵۸۶	۱۵۵			

نتایج حاصل از تحلیل رگرسیون در جدول (۱) نشان می‌دهد که تقویت سرمایه اجتماعی تحت تأثیر فرهنگ ایثار اجتماعی است و از لحاظ آماری معنادار است و متغیر فرهنگ ایثار اجتماعی بخشی از واریانس متغیر وابسته را تبیین می‌کند. به عبارت دیگر این نتیجه نشان می‌دهد که ضریب رگرسیون معنادار است و شواهد کافی برای تأیید فرضیه وجود دارد.

جدول ۲. نتایج ضرایب رگرسیون

متغیر ملاک	پیش بین	ضرایب غیراستاندارد		ضرایب استاندارد بتا	آماره تی	سطح معناداری	ضریب تعیین	آماره دوربین - واتسون (D-W)
		خطا	بتا					
فرهنگ اجتماعی	اثر ثابت	۰.۱۱۸	۰.۰۵۷		۲.۰۷۶	۰.۴۰	-	۲,۱۱۴
	فرهنگ ایثار اجتماعی	۰.۹۵۹	۰.۰۱۶	۰.۹۸۰	۶۱.۰۴۶	۰.۰۰	۰/۹۶۰	

آماره دوربین واتسون در فاصله بین ۱/۵ تا ۲/۵ قرار دارد بنابراین همبستگی بین اجزای خطای مدل وجود ندارد. با توجه به آماره t که قدر مطلق آن از ۱/۹۶ بیشتر است و سطح معنی داری آن از ۰.۵٪ کمتر است نتیجه می گیریم وجود فرهنگ ایثار اجتماعی به میزان ۰.۹۸۰ اثر معناداری بر تقویت سرمایه اجتماعی دارد؛ یعنی فرضیه اصلی تحقیق تأیید می شود.

معادله رگرسیونی:

$$Y = a + 0.980 \cdot X$$

X : فرهنگ ایثار اجتماعی مدیران به عنوان متغیر مستقل

Y : تقویت سرمایه اجتماعی به عنوان متغیر وابسته

فرضیه فرعی اول: داشتن روحیه فداکاری بر تقویت سرمایه اجتماعی بین کارکنان وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی تأثیر معنی داری دارد.

آزمون فرض آماری:

H_0 : داشتن روحیه فداکاری بر تقویت سرمایه اجتماعی بین کارکنان وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی تأثیر معنی داری ندارد.

H_1 : داشتن روحیه فداکاری بر تقویت سرمایه اجتماعی در بین کارکنان وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی تأثیر معنی داری دارد.

جدول ۳. نتایج تحلیل رگرسیون

مدل	شاخص منابع تغییرات	مجموع مجذورات	درجات آزادی	میانگین مجذورات	آماره فشر	سطح معناداری
۱	رگرسیون	۳۳.۴۰۵	۱	۳۳.۴۰۵	۳۹۰.۲۹۵	۰.۰۰b
	باقی مانده	۱۳.۱۸۱	۱۵۴	۰.۰۸۶		
	کل	۴۶.۵۸۶	۱۵۵			

نتایج حاصل از تحلیل رگرسیون در جدول (۳) نشان می‌دهد که رگرسیون تقویت سرمایه اجتماعی از روی گسترش روحیه فداکاری، از لحاظ آماری معنادار است و این متغیر بخشی از واریانس متغیر وابسته را تبیین می‌کند. به عبارت دیگر این نتیجه نشان می‌دهد که ضریب رگرسیون معنادار است و شواهد کافی برای تأیید فرضیه وجود دارد.

جدول ۴. نتایج ضرایب رگرسیون

متغیر ملاک	پیش‌بین	ضرایب غیر استاندارد		ضرایب استاندارد	آماره تی	سطح معناداری	ضریب تعیین	آماره دوربین - واتسون (D-W)
		خطا	بتا					
سرمایه اجتماعی	اثر ثابت	۸۷۴	۰.۱۳۸		۶.۳۳۷	۰.۰۰۰	-	۱.۸۸۵
	داشتن روحیه فداکاری	۶۹۴	۰.۰۳۵	۸۴۷	۱۹.۷۵۶	۰.۰۰۰	۰/۷۱۷	

آماره دوربین و واتسون در فاصله بین ۱/۵ تا ۲/۵ قرار دارد بنابراین همبستگی بین اجزای خطای مدل وجود ندارد. با توجه به آماره t که قدر مطلق آن از ۱/۹۶ بیشتر است و سطح معنی داری آن از ۵٪ کمتر است نتیجه می‌گیریم داشتن روحیه فداکاری به میزان ۸۴۷٪ اثر معناداری بر تقویت سرمایه اجتماعی دارد. بنابراین می‌توان گفت: فرضیه فرعی اول تأیید می‌شود.

معادله رگرسیونی:

$$Y = a + 0.847.X$$

X: داشتن روحیه فداکاری به عنوان متغیر مستقل

❖ Y: تقویت سرمایه اجتماعی به عنوان متغیر وابسته

فرضیه فرعی دوم: حس نوع دوستی بر تقویت سرمایه اجتماعی در بین کارکنان وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی تأثیر معنی داری دارد
آزمون فرض آماری:

H0: حس نوع دوستی بر تقویت سرمایه اجتماعی در بین کارکنان وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی تأثیر معنی داری ندارد

H1: حس نوع دوستی بر تقویت سرمایه اجتماعی در بین کارکنان وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی تأثیر معنی داری دارد

جدول ۵. نتایج تحلیل رگرسیون

مدل	شاخص منابع تغییرات	مجموع مجذورات	درجات آزادی	میانگین مجذورات	آماره فیشر	سطح معناداری
۱	رگرسیون	۳۳.۴۰۵	۱	۳۳.۴۰۵	۳۹۰.۲۹۵	.۰۰۰b
	باقی مانده	۱۳.۱۸۱	۱۵۴	.۰۸۶		
	کل	۴۶.۵۸۶	۱۵۵			

نتایج حاصل از تحلیل رگرسیون در جدول (۵) نشان می دهد که رگرسیون تقویت سرمایه اجتماعی از روی نوع دوستی، از لحاظ آماری معنادار است و این متغیر بخشی از واریانس متغیر وابسته را تبیین می کند به عبارت دیگر این نتیجه نشان می دهد که ضریب رگرسیون معنادار است و شواهد کافی برای تأیید فرضیه وجود دارد.

جدول ۶. نتایج ضرایب رگرسیون

متغیر ملک	پهنای تأثیر	ضرایب غیر استاندارد		ضرایب استاندارد بتا	آماره تی	سطح معناداری	ضریب تعیین	آماره دوربین - واتسون (ID-W)
		بتا	خطا					
سرمایه اجتماعی	اثر ثابت	۵۴۵	۱۲۹		۴۰۲۲۸	۰۰۰	-	۱۰۹۴۹
	حس نوع دوستی	۸۱۳	۰۳۴	۸۸۶	۲۳۰۷۰۶	۰۰۰	۰/۷۸۵	

آماره دوربین واتسون در فاصله بین ۱/۵ تا ۲/۵ قرار دارد بنابراین همبستگی بین اجزای خطای مدل وجود ندارد. با توجه به آماره t که قدر مطلق آن از ۱/۹۶ بیشتر است و سطح معنی داری آن از ۵٪ کمتر است نتیجه می‌گیریم حس نوع دوستی در کارکنان به میزان ۸۸۶٪. اثر معناداری بر تقویت سرمایه اجتماعی دارد. بنابراین می‌توان گفت فرضیه فرعی دوم مورد تأیید است.

معادله رگرسیونی:

$$Y = a + 0.886X$$

X : حس نوع دوستی به عنوان متغیر مستقل

Y : تقویت سرمایه اجتماعی به عنوان متغیر وابسته

فرضیه فرعی سوم: داشتن روحیه همبستگی بر تقویت سرمایه اجتماعی در بین کارکنان وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی تأثیر معنی داری دارد.

آزمون فرض آماری:

H_0 : داشتن روحیه همبستگی بر تقویت سرمایه اجتماعی در بین کارکنان وزارت فرهنگ و

ارشاد اسلامی تأثیر معنی داری ندارد.

H_1 : داشتن روحیه همبستگی بر تقویت سرمایه اجتماعی در بین کارکنان وزارت فرهنگ و

ارشاد اسلامی تأثیر معنی داری دارد.

جدول ۷. نتایج تحلیل رگرسیون

مدل	شاخص منابع تغییرات	مجموع مجذورات	درجات آزادی	میانگین مجذورات	آماره فشر	سطح معناداری
۱	رگرسیون	۳۴.۷۸۶	۱	۳۴.۷۸۶	۴۵۳.۹۸۳	.۰۰۰b
	باقی مانده	۱۱۸۰۰	۱۵۴	.۰۷۷		
	کل	۴۶.۵۸۶	۱۵۵			

نتایج حاصل از تحلیل رگرسیون در جدول (۷) نشان می‌دهد که رگرسیون تقویت سرمایه اجتماعی از روی داشتن روحیه همبستگی از لحاظ آماری معنادار است و این متغیر بخشی از واریانس متغیر وابسته را تبیین می‌کند به عبارت دیگر این نتیجه نشان می‌دهد که ضریب رگرسیون معنادار است و شواهد کافی برای تأیید فرضیه وجود دارد.

جدول ۸. نتایج ضرایب رگرسیون

متغیر ملای	تفسیر تأثیر	ضرایب استاندارد		ضرایب استاندارد بتا	آماره تی	سطح معناداری	ضریب تعیین	دوربین - واتسون (D-W)	آماره
		بتا	خطا						
سرمایه اجتماعی	اثر ثابت	.۵۱۵	.۱۴۵		۳.۵۶۱	.۰۰۰	-		۱,۹۳۷
	داشتن روحیه	.۸۰۷	.۰۳۸	.۸۶۴	۲۱.۳۰۷	.۰۰۰	.۰/۷۴۷		

آماره دوربین واتسون در فاصله بین ۱/۵ تا ۲/۵ قرار دارد بنابراین همبستگی بین اجزای خطای مدل وجود ندارد. با توجه به آماره t که قدر مطلق آن از ۱/۹۶ بیشتر است و سطح معنی داری آن از ۰.۵٪ کمتر است نتیجه می‌گیریم داشتن روحیه همبستگی به میزان ۰.۸۶۴ اثر معناداری بر تقویت سرمایه اجتماعی دارد. بنابراین می‌توان گفت فرضیه فرعی سوم مورد تأیید است.

معادله رگرسیونی:

$$Y = a + 0.864X$$

X: داشتن روحیه همبستگی به عنوان متغیر مستقل

Y: تقویت سرمایه اجتماعی به عنوان متغیر وابسته

فرضیه فرعی چهارم: خدمت‌گزاری به خلق بر تقویت سرمایه اجتماعی در بین کارکنان وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی تأثیر معنی‌داری دارد.

آزمون فرض آماری:

H0: خدمت‌گزاری به خلق بر تقویت سرمایه اجتماعی در بین کارکنان وزارت فرهنگ و

ارشاد اسلامی تأثیر معنی‌داری دارد.

H1: خدمت‌گزاری به خلق بر تقویت سرمایه اجتماعی در بین کارکنان وزارت فرهنگ و

ارشاد اسلامی تأثیر معنی‌داری دارد.

جدول ۹. نتایج تحلیل رگرسیون

مدل	شاخص منابع تغییرات	مجموع مجدورات	درجات آزادی	میانگین مجدورات	آماره فیشر	سطح معناداری
۱	رگرسیون	۲۸.۴۶۴	۱	۲۸.۴۶۴	۲۴۱.۸۷۶	۰.۰۰۰b
	باقی‌مانده	۱۸.۱۲۳	۱۵۴	۰.۱۱۸		
	کل	۴۶.۵۸۶	۱۵۵			

نتایج حاصل از تحلیل رگرسیون در جدول (۹) نشان می‌دهد که رگرسیون تقویت سرمایه اجتماعی از روی خدمت‌گزاری به خلق، از لحاظ آماری معنادار است و این متغیر بخشی از واریانس متغیر وابسته را تبیین می‌کند به عبارت دیگر این نتیجه نشان می‌دهد که ضریب رگرسیون معنادار است و شواهد کافی برای تأیید فرضیه وجود دارد.

جدول ۱۰. نتایج ضرایب رگرسیون

متغیر ملاک	پیش‌بین	ضرایب غیر استاندارد		ضرایب استاندارد بتا	آماره تی	سطح معناداری	ضریب تعیین	دوربین - واتسون (D-W)	آماره
		خطا	بتا						
سرمایه اجتماعی	اثر ثابت	۱.۷۰۹	۰.۱۲۲		۱۳.۹۸۰	۰.۰۰۰	-		
	خدمت‌گزاری به خلق	۰.۵۸۳	۰.۰۳۷	۰.۷۸۲	۱۵.۵۵۲	۰.۰۰۰	۰.۷۴۷		۱,۹۳۷

آماره دوربین واتسون در فاصله بین ۱/۵ تا ۲/۵ قرار دارد بنابراین همبستگی بین اجزای خطای مدل وجود ندارد. با توجه به آماره t که قدر مطلق آن از ۱/۹۶ بیشتر است و سطح معنی‌داری آن از ۰.۵٪ کمتر است نتیجه می‌گیریم خدمت‌گزاری به خلق به میزان ۷۸۲٪ اثر معناداری بر تقویت سرمایه اجتماعی دارد. بنابراین می‌توان گفت فرضیه فرعی چهارم مورد تأیید قرار می‌گیرد.

معادله رگرسیونی:

$$Y = a + 0.782X$$

X : خدمت‌گزاری به خلق به‌عنوان متغیر مستقل

Y : تقویت سرمایه اجتماعی به‌عنوان متغیر وابسته

بحث و نتیجه‌گیری

فرهنگ روح و جان یک ملت و کشور محسوب می‌شود که دارای ویژگی‌هایی مثل اکتسابی و انسانی بودن، مادی و معنوی بودن و در ارتباط با افراد اجتماع است (فخر زارع، ۱۳۹۳: ۵). وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی به عنوان یک نهاد فرهنگی نقش مهمی در توسعه فرهنگی جامعه دارد. در این نهاد ایثار اجتماعی به‌خصوص با توجه به رسالت و وظایفی که این وزارتخانه و کارکنان آن در زمینه نهادینه سازی فرهنگ اسلامی، و همچنین تقویت سرمایه اجتماعی از طریق

کمک‌رسانی، نوع دوستی بر عهده دارند، مورد اهمیت می باشد. در واقع ایثار به عنوان یکی از اهداف متعالی جامعه بشری در این مجموعه فرهنگی به عنوان زیربنای سیاست‌گذاری‌های فرهنگی مد نظر قرار گرفته است. همچنین ایثار اجتماعی در جوامع بشری و ادیان مختلف به خصوص دین اسلام مورد تأکید قرار گرفته است؛ زیرا بالاترین مرتبه ایمان است که در آن فرد نفع دیگری را بر نفع خود مقدم می‌داند و با فداکاری و گذشت تلاش می‌کند تا زمینه رشد و تعالی انسان‌ها را فراهم نماید. هرچند در گذشته این فرهنگ که از مفهوم شهادت نشأت گرفته است، در قالب جنگ، یا انقلاب‌ها و... اهمیت داشت. اما امروزه در زمینه ایثار و به خصوص ایثار اجتماعی که لازمه توسعه اخلاقی و فرهنگی جوامع امروزی است، با وجود تحقیق‌هایی که در این زمینه انجام شده است، خلأهای علمی و عملیاتی مشاهده می‌شود طوری که ابعاد آن به صورت کامل و دقیق شناخته شده نیست. از این رو ضرورت توجه به موضوع ایثار از دید فرهنگی و اثری که بر ایجاد اعتماد و انسجام اجتماعی دارد احساس می‌شود. بنابراین مقاله حاضر باهدف شناخت میزان تأثیر فرهنگ ایثار اجتماعی بر سرمایه اجتماعی تدوین گردید. در ابتدا با طرح مبانی نظری و پیشینه پژوهش ابعاد مختلف این دو متغیر از دیدگاه‌های مختلف مورد بررسی قرار گرفت و در نهایت تأثیر متغیر فرهنگ ایثار اجتماعی و ابعاد آن بر سرمایه اجتماعی در بین کارکنان وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی بررسی شد. یافته‌های پژوهش نشان داد که فرهنگ ایثار اجتماعی در ابعاد داشتن روحیه فداکاری، حس نوع دوستی، داشتن روحیه همبستگی و خدمت‌گزاری به خلق، می‌تواند بر ابعاد سرمایه اجتماعی که شامل؛ تقویت هنجارها، شبکه‌ها، مشارکت و اعتماد اجتماعی و نهادی تأثیرگذار باشد. بنابراین در وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی باید با فرهنگ‌سازی در زمینه توسعه مفهوم ایثار اجتماعی و گسترش این رفتار در کارکنان که جامعه آماری این پژوهش است، زمینه‌های انسجام، اعتماد و مشارکت اجتماعی را تقویت نمود که این برنامه می‌تواند به عنوان یک فرهنگ از طریق برنامه‌های فرهنگی بین افراد جامعه نیز ترویج یابد و بر این اساس به پرورش هموطنان ایثارگر در آینده کمک نمود. در بین ابعاد فرهنگ ایثار اجتماعی یافته‌ها نشان داد که حس نوع دوستی از لحاظ میزان تأثیر در رتبه نخست قرار دارد (۰/۸۸٪)؛ یعنی با توجه و ترویج این حس در نگرش و رفتار کارکنان می‌توان امنیت روانی و آرامش اجتماعی را در این وزارتخانه تقویت کرد و به سایر افراد جامعه نیز تسری

❖ داد. نتایج این فرضیه با پژوهش آقامحمدی (۱۳۹۸)، قاسم پور (۱۳۹۸)، نعمت‌اللهی (۱۳۹۵) همخوانی دارد. تأثیر بعد داشتن روحیه همبستگی از فرهنگ ایثار اجتماعی بر سرمایه اجتماعی از لحاظ میزان تأثیرگذاری در رتبه دوم قرار گرفت. روحیه همبستگی با اعتماد اجتماعی و نهادی ارتباط دارد و باعث افزایش میزان مشارکت افرادی که از این روحیه برخوردارند شد. به عبارتی در صورت برنامه‌ریزی در خصوص افزایش میزان روحیه همبستگی در کارکنان وزارتخانه می‌توان به افزایش سرمایه اجتماعی و میزان مشارکت اجتماعی آن‌ها در انجام امور مجموعه سازمانی کمک نمود. یافته‌های این فرضیه با پژوهش آقامحمدی (۱۳۹۸) همخوانی دارد. همچنین داشتن روحیه فداکاری در کارکنان در ترویج علم و پرورش و بالنده کردن افراد از طریق گفتار و رفتار مطلوب می‌تواند به تقویت سرمایه اجتماعی کمک نماید. این بعد در رتبه سوم میزان تأثیرگذاری ابعاد ایثار اجتماعی بر سرمایه اجتماعی قرار گرفت و نتایج این فرضیه با یافته‌های پژوهش کاظمی (۱۳۹۸) و آقامحمدی (۱۳۹۸) همخوانی دارد.

بنابراین می‌توان توسعه فرهنگ ایثار اجتماعی و ابعاد آن را در قالب برنامه یا دوره‌های آموزشی برای کارکنان در نظر گرفت، تا از طریق آن از ایجاد و تقویت سرمایه اجتماعی در زمینه اعتماد اجتماعی و نهادی و ایجاد شبکه‌ها و گروه‌های اجتماعی حمایت نمود و از طریق هنجارهای اجتماعی مرتبط، فرهنگ ایثار را در این وزارتخانه توسعه داد.

منابع و مأخذ

- آقامحمدی، جواد (۱۳۹۸). «واکاوی مؤلفه‌های ایثار اجتماعی درآموزه‌های قرآنی و تعیین جایگاه آن‌ها در اسناد تحولی آموزش و پرورش ایران»، **دو فصلنامه علمی‌نامه فرهنگ و ارتباطات**، شماره ۲: ۷۶-۴۵.
- دهقان، علیرضا، غلامرضا غفاری (۱۳۸۴). «تبیین مشارکت - دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی شهر تهران»، **مجله جامعه‌شناسی ایران**، شماره ۱: ۵.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۹۷). **لغتنامه دهخدا**، تهران.
- رسالت، سهیلا (۱۴۰۰). «بررسی نقش و جایگاه فعالان زن حوزه رسانه در ترویج فرهنگ ایثار». **دو فصلنامه شاهد اندیشه**، دوره جدید، شماره ۱: ۶۱-۴۳.
- سالاریان، شاهرخ، محمد شفیق اسکی و سیدعبدا... اصفهانی (۱۳۹۸). «بایسته‌های مهندسی فرهنگ در جامعه از منظر قرآن با تأکید بر نقش فرهنگ ایثار». **فصلنامه شاهد اندیشه**، شماره اول: ۱۷۶-۱۳۹.
- شاه نوروزی، مهدی، رضا اسماعیلی، سهیلا پرستگاری و سیدجواد امام جمعه‌زاده (۱۳۹۶). «عوامل مؤثر بر ارتقاء اثربخشی شیوه‌های ترویج فرهنگ ایثار و شهادت». **مجله مدیریت فرهنگی**، شماره ۳۵ و ۳۶: ۷۰-۵۳.
- سریرافراز، محمد (۱۳۹۰). **واکاوی تعاملات ایثار و رشد اقتصادی با رهیافت سرمایه اجتماعی**. همایش ملی ایثار و شهادت. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی واحد همدان. مندرج در سایت سیویلیکا به آدرس زیر
- www.civilica.com/Paper-ISSAR01-ISSAR01_012=.html
- عباسیان، روح‌اله (۱۳۹۴). **بررسی مبانی و موانع گسترش فرهنگ ایثار و شهادت در قرآن و حدیث**، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه ایلام.
- عزیزی، بیتا (۱۳۹۳). **شناسایی و تحلیل مفهوم ایثار در آیات و روایات و بررسی آثار تربیتی آن**، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه شاهد.
- کردنائیچ، اسدا... فرشته خلیلی پالندی (۱۳۹۷). «تأثیر فرهنگ ایثار و شهادت بر سرمایه اجتماعی با نقش میانجی باورهای دینی». **فصلنامه علمی - پژوهشی مدیریت اسلامی**، شماره ۳: ۵۸-۳۷.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۷). **جامعه‌شناسی**، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.
- شوفازی، محمدتقی و کرمی، فرشاد (۱۳۹۴). «دین و سرمایه اجتماعی: مطالعه رابطه مشارکت در اجتماعات دینی و سرمایه اجتماعی». **فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی - فرهنگی**، شماره ۴: ۱۲۱-۹۷.
- قاسم پور، حامد. کرم خلیلی و مجتبی یاسینی فرد (۱۳۹۸). «اثرات فرهنگ ایثار و شهادت بر رفتار شهروند سازمانی: تبیین نقش میانجی سرمایه اجتماعی». **فصلنامه مطالعات منابع انسانی**، شماره ۳: ۱۳۴-۱۰۱.

- عیسی نژاد، ربیوار، محمدرسول رضایی، حسین راحلی و حسین کوهستانی (۱۳۰۳). «بررسی رابطه بین باورهای دینی و سرمایه اجتماعی در جوامع روستایی» مورد مطالعه: روستاهای بخش ایلخچی از توابع استان آذربایجان شرقی، مجله توسعه روستایی، شماره ۳: ۳۱۸-۲۹۹.
- کاظمی، افسانه، زاهد غفاری هشجین و عباس شکری کشاورز (۱۳۹۵). «بررسی مؤلفه‌های جمعی فرهنگ ایثار و شهادت در خاطرات آزادگان دفاع مقدس به مثابه سرمایه اجتماعی». دو فصلنامه علمی - پژوهشی پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی، شماره ۱۴: ۱۴۷-۱۳۹.
- مزیدی، محمد (۱۳۹۱). تبیین مؤلفه‌های نظریه اشتیاق در بررسی مفهوم ایثار و شهادت، مجموعه مقالات اولین نشست علمی بررسی جایگاه فرهنگ ایثار و شهادت در نظام تعلیم و تربیت. شیراز: دانشگاه شیراز.
- مقدم‌زاده، علی؛ حسن نجفی و مهدی سبحانی نهاد (۱۳۹۴). «بررسی جایگاه الگوی مفهومی فرهنگ ایثار و شهادت و ارزیابی میزان تحقق آن در اهداف مصوب دوره متوسطه ایران»، دو فصلنامه علمی - پژوهشی پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی، شماره ۱۲: ۲۲-۱.
- موسی‌پور، نعمت ... (۱۳۹۱). «ترویج فرهنگ ایثار و شهادت به کمک برنامه درسی در دوره ابتدایی»، فصلنامه تحقیقات فرهنگی، شماره ۳: ۱۲۶-۱۰۳.
- نعمت‌اللهی، زهرا و همکاران (۱۳۹۲). «بررسی عوامل مؤثر بر سرمایه اجتماعی اعتماد، انسجام و مشارکت اجتماعی»، فصلنامه مدیریت نظامی، شماره ۵۰: ۳.
- نوین، آرمیتا؛ محمدباقر کج باف و مهرنوش فرودستان (۱۳۹۲). «رفتارهای مطلوب اجتماعی و ایثارگری در شهروندان اصفهانی». جامعه‌شناسی کاربردی، شماره ۲: ۲۲۱-۲۱۱.
- هرسیج، حسین؛ رضا محموداوغلی؛ امید عیسی‌نژاد و محمودرضا رهبرقاضی (۱۳۹۱). «بررسی تأثیرات مصرف رسانه‌ای بر هویت اجتماعی دانشجویان دانشگاه اصفهان»، فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی، شماره ۴۷: ۹۹-۷۵.

- Kyong, Lee, S. (2014). The Impact of Social Capital in Ethnic Religious Communication Networks on Korean Immigrant's Intercultural Development. **International Journal of Intercultural Relations**, 43: 289-303.
- Villaverde, P. M. Rodrigo-Alarcón, J. Parra-Requena, G. and Ruiz-Ortega, M. J. (2018). Technological Dynamism and Entrepreneurial Orientation: The Heterogeneous Effects of Social Capital. **Journal of Business Research**, 83: 51-64.

تحلیل عامل اکتشافی، تأییدی و همسانی درونی پرسشنامه محقق ساخته

فرهنگ ایثار و شهادت در پرستاران

خداداد میرزائی^۱، نادر سلیمانی^۲

چکیده

این پژوهش کاربردی و باهدف بررسی تحلیل و اعتباریابی ساختار پرسشنامه فرهنگ ایثار و شهادت همراه با گزارش روایی عاملی و پایایی آن در پرستاران اجرا شد. روش پژوهش، توصیفی از نوع همبستگی است. جامعه آماری شامل پرستاران بیمارستان‌های اصفهان که برابر ۷۰۰ نفر است که از میان آن‌ها، تعداد ۲۴۸ نفر بر اساس جدول کرجسی و مورگان (۱۹۷۰) به روش نمونه‌گیری تصادفی متناسب به‌عنوان نمونه آماری انتخاب شدند. ابزار پژوهش پرسشنامه محقق ساخته است. روش تحلیل داده‌ها، تحلیل عاملی اکتشافی، تأییدی و همسانی درونی با استفاده از نرم‌افزار SPSS نسخه ۲۳ و Amos نسخه ۲۴ بود. یافته‌های تحلیل عاملی اکتشافی، شش عامل برای ساختار این آزمون را نشان داد که روی هم رفته ۷۴/۳۵ درصد از واریانس کل داده‌ها داشت. بر اساس نتایج حاصل از مرحله اول و دوم، پرسشنامه اولیه در اختیار ۳۰ نفر از اعضای گروه پانل قرار گرفت و روایی صوری و محتوایی به‌صورت کمی و کیفی بررسی شد که مقادیر CVR و CVI، ۰/۶۲ و ۰/۹۱ به دست آمد و بعد از کنار گذاشتن گویه‌های غیرمرتبط این مقادیر به ۰/۶۹ و ۰/۹۵ افزایش یافت. نتایج تحلیل عاملی تأییدی، نشان‌دهنده این بود که الگوی شش عاملی برازش قابل قبولی با داده‌ها داشت. همچنین ضرایب آلفای کرونباخ در زیرمقیاس‌ها بین ۰/۷۴ تا ۰/۹۲ به دست آمد که نشان‌دهنده همسانی درونی قابل قبول پرسشنامه بود. نتایج، حاکی از آن است که بر اساس مدل ارائه‌شده این پرسشنامه با شش عامل و ۲۸ گویه می‌تواند ابزار مناسبی برای سنجش عوامل یا مؤلفه‌های فرهنگ ایثار و شهادت در میان جامعه پرستاری و بر اساس آزمون فریدمن مؤلفه تقویت روحیه شهادت‌طلبی و از خودگذشتگی از رتبه بالاتر و مسئولیت‌پذیری و خودکارآمدی می‌تواند از رتبه پایین‌تر در میان پرستاران برخوردار باشد.

واژگان کلیدی:

تحلیل عاملی، تحلیل تأییدی، تحلیل اکتشافی، پرسشنامه محقق ساخته، پرستاران.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۳/۲۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۰۷

۱. کارشناس ارشد روانشناسی صنعتی و سازمانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان، ایران (نویسنده مسئول)

m_mirzaee93@yahoo.com

۲. دانشیار گروه مدیریت آموزشی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد گرمسار، ایران.

drnasoleimani@yahoo.com

❖ مقدمه

در تمام جوامع بشری ارزش‌هایی وجود دارد که بنیان اصلی فرهنگ آن جامعه را شکل می‌دهد. اهمیت و جایگاه این ارزش‌ها به‌گونه‌ای است که هر ملتی، هویت و حیات اجتماعی و سیاسی خود را در پابندی و احترام به آن‌ها و انتقال کامل آن به نسل‌های آینده می‌داند (Kanas, 2015: 124). سرزمین پاک ایران نیز بیش از هر جای دیگری مفتخر به داشتن ارزش‌های والا و اصیلی است که نمونه آن را در کمتر جایی می‌توان یافت. فرهنگ ایثار و شهادت یکی از فرهنگ‌های ارزشی است که با فرهنگ عاشورا و قیام امام حسین (ع) برای مبارزه با ظلم و ستم، عجین شده و از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است (موسی‌پور، ۱۳۹۱: ۱۲). فرهنگ، مجموعه‌ای پیچیده از خصوصیات اصلی، فکری و غیرمادی است که به‌عنوان شاخص جامعه و گروه اجتماعی مطرح می‌شود. فرهنگ شهادت که در اصطلاح به آن «مرگ قهرمانانه» گفته می‌شود، به معنای ساختار اجتماعی و فردی آموخته‌شده‌ای است که در ارتباط با یک گروه اجتماعی و بر اساس باورها و اعتقادات مذهبی پیروی می‌شود. به عبارتی، فرهنگ شهادت به معنای آن است که فرد با عنایت به حضور خداوند و با دارا بودن ارزش‌های والای انسانی و معنوی، جان خویش را در راه ارزش‌ها و باورهای خود فدا می‌کند تا از این طریق به بالاترین وظیفه خود در قبال جامعه و اعتقادات خود عمل کرده باشد. از این رو، فرهنگ شهادت به‌عنوان فلسفه یا نگرشی از زندگی تعبیر می‌شود، گرچه ذاتش مرگ است (Moussalli, 2015: 15).

روانشناسان ایثار را به معنای مقدم دانستن دیگران بر خود و توجه غیر خودخواهانه به آسایش دیگران تعریف کرده‌اند (Berkowitz, 1996). در این معنا ایثار از احساس وظیفه نسبت به دیگران مجزا می‌گردد. در ایثار تمرکز بر انگیزه کمک به دیگران بدون انتظار دریافت پاداش است، در حالی که احساس وظیفه، بر تعهد اخلاقی نسبت به دیگران متمرکز است. ایثار ابعاد مختلفی دارد که از نمونه‌های مختلف آن می‌توان به ایثار در جان و مال اشاره کرد که نمونه بارز و ارزشمند آن ایثار نفس است. زیرا با ارزش‌ترین ایثار آن است که از وجود دوست‌داشتنی خود که همان نفس است، بگذری و جان خود را برای دیگری فنا کنی. در دوران کنونی که جهان دچار حادثه‌ای عظیم شده است و به‌واسطه بیماری‌ای به نام کرونا دچار گرفتاری‌های گوناگون

شده، برخی جان‌برکف به مقابله و حمایت از دیگران پرداخته‌اند و خود را برای حفاظت از جامعه آماده و مهیا ساخته‌اند (عین‌الهی، ۱۴۰۰). فرهنگ ایثار و شهادت یکی از گنجینه‌های فرهنگ اسلامی است، جنگ تحمیلی و هشت سال دفاع مقدس و به تبع آن، پیروزی انقلاب به مدد شهادت‌طلبی و ایثارگری رزمندگان تحقق یافته است و این مهم، نمونه‌ای از جلوه‌های اعجاب‌انگیز فرهنگ ایثار و شهادت است. فرهنگ ایثار و شهادت برکات فراوانی برای جامعه دارد و با معرفی و تعمیق فرهنگ شهادت، عقاید و آرمان‌های شهدا در سطح وسیع، فراگیر می‌شود (Rolston, 2017).

فرهنگ ایثار و شهادت در دامن خود انسان‌هایی را پرورش داده که دارای خصوصیات و روحیات والا و متعالی هستند. داشتن همت بزرگ، برخورداری از روح بزرگ، عزت نفس و روحیه قوی، بزرگواری و بزرگ‌منشی، زهدگرایی و عدم دل‌بستگی به دنیا و... از مهم‌ترین خصوصیات انسان‌های تربیت‌یافته در فرهنگ ایثار و شهادت است (سیدعلی‌پور، ۱۳۸۴: ۱۳۱). انسان از آغاز تا پایان زندگی خود به‌طور فطری به ارزش‌های اخلاقی گرایش دارد و شخصیت وی همواره با معیار فضایل و رذایل اخلاقی محک می‌خورد و هرکس در این سنجش به امتیاز بالاتری دست یابد، در خاطر مردمان و نزد خدای خود جایگاهی رفیع و ارزشمند خواهد داشت (دیلمی و همکاران، ۱۳۸۳: ۵). ازجمله این ارزش‌های اخلاقی، ایثار و شهادت و یا به‌صورت گسترده، فرهنگ ایثار و شهادت است که از مؤلفه‌ها و ارزش‌های ادیان الهی است و در دین اسلام هم به‌صورت مؤکد بر این فرهنگ غنی تأکید شده است؛ چون یکی از محورهایی که نشان‌دهنده این است که ارزش‌های اسلامی در جامعه پایدار است و انحرافی در آن‌ها حاصل نگردیده، همین فرهنگ ناب ایثار و شهادت است.

ایثار و شهادت دو محور اساسی در فرهنگ اسلامی است و آنچه باعث بقای اسلام و نظام اسلامی می‌شود، فرهنگ ایثار و شهادت است. بر اساس این دو محور است که اسلام بر روی پایه‌های خود ایستاده و در مقابل هر طوفانی ایستادگی می‌کند. در نگاهی واقع‌بینانه به تاریخ حیات اجتماعی بشر و تحلیلی منطقی از حوادث و وقایع اجتماعی می‌توان به شواهدی استناد نمود که گزاره مذکور را حمایت کند. مقاومت پیامبر اکرم (ص) و اصحابش در شعب ابی‌طالب، پیروزی خون بر شمشیر در حادثه عاشورا، ظفرمندی لشکر اسلام در هشت سال دفاع مقدس،

پیروزی حزب الله در جنگ نابرابر ۳۳ روزه لبنان، مقاومت خونین و سرافرازانه فلسطینیان در غزه، ازجمله نمونه‌های گویا و روشنی است که اعتبار گزاره اشاره شده را تأیید می‌کند. بر این اساس، گرایش، باورمندی و تعهد به ایثار و شهادت از نیازهای حیاتی جامعه اسلامی و جهان اجتماعی است. از طرف دیگر، فقدان یا کمبود تعلق و پابندی به ایثار و شهادت در عرصه‌های مختلف می‌تواند در شکل‌گیری و گسترش مظاهر فساد و تیره‌بختی ازجمله فقر، تبعیض، ظلم، ذلت و حقارت اجتماعی تأثیرگذار باشد (علیزاده، ۱۳۸۸: ۱۱۲). شهادت یعنی فدا کردن جان خویش در راه ارزش‌های الهی و دستیابی به حیات ابدی است. به همین دلیل اگر کسی فاقد مایه‌های معنوی باشد، شهادت‌طلبی او معنایی نخواهد داشت. این خداباوری و معاد اندیشی است که به شهادت معنا می‌دهد و از آنجاکه در این نوع جهان‌بینی، شهید به حیاتی والا تر و لایزال می‌رسد، جان نثارش معقول است؛ وگرنه عقلانی نیست که کسی برای دست‌یابی به رفاه و زندگی دنیایی خود یا دیگران، از جان خویش درگذرد (مؤسسه امام خمینی، ۱۳۷۵: ۵).

برای شکل‌گیری فرهنگ ناب ایثار و شهادت به مؤلفه‌ها و شاخص‌هایی نیاز است، چون بدون وجود مؤلفه‌ها و شاخصه‌ها نمی‌توان انتظار شکل‌گیری فرهنگ نابی چون ایثار و شهادت را داشت. در قرآن کریم و روایات معصومین و بزرگان دینی، به‌صورت مؤکد بر این مؤلفه‌ها و شاخص‌های آن‌ها تأکید شده است و هر یک از این موارد، جامعه را به توجه به این مؤلفه‌ها توصیه کرده است؛ چون فقدان این مؤلفه‌ها در جامعه، یعنی از بین رفتن فرهنگ ایثار و شهادت و نابودی فرهنگ ایثار و شهادت، یعنی تزلزل و در آخر نابودی مکتب اسلامی. در مقالات و کتاب‌های مختلف به مؤلفه‌ها و شاخص‌های فرهنگ ایثار و شهادت توجه شده است. نتیجه پژوهش حاضر برای اولین بار در ایران نشان داد که ساختار شش عاملی برای این پرسشنامه بهترین مدل است. اما سؤال اساسی این پژوهش این است که آیا پرسشنامه فرهنگ ایثار و شهادت و گویه‌های آن که بر اساس تحلیل فرهنگ ایثار و شهادت در مدافعان سلامت آمده، از اعتبار لازم برخوردار است؟ و یا اینکه آیا کلیه گویه‌های (۳۲ گویه) پرسشنامه ایثار و شهادت می‌تواند به عامل‌های اصلی و قابل قبول از طریق تحلیل عامل اکتشافی دست پیدا کند؟ نویسنده درصدد است که با استفاده از پرسشنامه محقق ساخته در رابطه با فرهنگ ایثار و شهادت و با

استفاده از روش تحلیل محتوایی، عامل اکتشافی^۱، تأییدی^۲ و همسانی درونی^۳ به پاسخ این سؤال بپردازد.

روش پژوهش

این مطالعه از نوع کاربردی و به شیوه پیمایشی انجام شد. جامعه آماری پژوهش، شامل کادر پرستاری اصفهان که برابر ۷۰۰ نفر بودند که با تعیین حجم نمونه آماری بر اساس جدول کرجسی و مورگان^۴ (۱۹۷۰) تعداد ۲۴۸ نفر به عنوان حجم نمونه مشخص گردید ابزار گردآوری داده‌ها، با استفاده از پرسشنامه محقق ساخته در مجموع ۳۲ سؤال بر اساس طیف لیکرت دارای ۵ گزینه‌ای از کاملاً مخالفم تا کاملاً موافقم و نمره‌گذاری از ۱ تا ۵ انجام شد. برای تأیید روایی پرسشنامه مذکور در اختیار ۳۰ نفر از متخصصان کادر پرستاری در حوزه‌های سلامت و روانشناسان و همچنین مدیران متخصص در حوزه ایثار و شهادت قرار گرفت. بر اساس نظر آنان، پرسشنامه نهایی اصلاح شد. حاصل نظرات گردآوری‌شده‌ی این افراد، نشان‌دهنده‌ی این است که پرسشنامه از نسبت روایی محتوایی^۵ (CVR) و شاخص روایی محتوا^۶ (CVI) و روایی صوری کافی و مناسب برخوردار بود. در این پژوهش برای تعیین روایی محتوایی به شکل کمی از مدل لاوشه ۱۹۷۵ Lawshe، استفاده شده است. CVR بر اساس نظر داوران به قرار زیر محاسبه می‌شود (Lawshe, 1975) (جدول شماره ۱).

$$CVR = \frac{n_E - \frac{N}{2}}{\frac{N}{2}}$$

1. Exploratory Agent
2. Confirmatory Factor
3. Internal Consistency
4. Krejcie And Morgan
5. Content Validity Ratio.
6. Content Validity Index.

جدول ۱. حداقل مقادیر CVR برای تعداد متفاوتی از اعضای پانل

جهت مناسب بودن روایی محتوایی

تعداد خبرگان	مقدار	تعداد خبرگان	مقدار	تعداد خبرگان	مقدار
۵	/۹۹	۱۱	/۵۹	۲۵	/۳۷
۶	/۹۹	۱۲	/۵۶	۳۰	/۳۳
۷	/۹۹	۱۳	/۵۴	۳۵	/۳۱
۸	/۷۵	۱۴	۵۱	۴۰	/۲۹
۹	/۷۸	۱۵	/۴۹		
۱۰	۶۲	۲۰	/۴۲		

تحلیل داده‌ها با استفاده از روش تحلیل عاملی اکتشافی، تأییدی و همسانی درونی با نرم‌افزار SPSS نسخه ۲۳ و Amos نسخه ۲۴ انجام شد. تحلیل عاملی اکتشافی بیانگر یک رویکرد استقرایی است که در آن با استفاده از یک راهبرد از پایین به بالا، از مشاهده‌های خاص نتیجه‌گیری می‌شود. این نتیجه‌گیری درواقع همان تفسیر عامل است که بر پایه متغیرهای اندازه‌گیری شده‌ای که با آن همبستگی قوی دارند صورت می‌گیرد. عامل تأییدی بیانگر رویکرد قیاسی است که در آن از طریق پیش‌بینی پیامدی از یک چارچوب نظری، رویکرد از بالا به پایین را بکار می‌گیرند. هدف اصلی تحلیل عاملی تأییدی این است که تعیین کند آیا روابط میان متغیرها در مدل مفروض به روابط میان متغیرها در مجموعه داده‌های مشاهده شده شباهت دارد یا نه. بیان رسمی‌تر، این تحلیل تعیین می‌کند که تا چه اندازه کواریانس فرض شده با کواریانس مشاهده‌شده تطابق دارد (نقل در میرز، گارینو و گامست^۱، ۱۳۹۱: ۶۴۱-۶۳۹). **پیش‌فرض‌ها و ضوابط رعایت شده در تحلیل عاملی اکتشافی پرسشنامه و اعتباریابی آن** تحلیل عاملی ازجمله روش‌های چند متغیره است که در آن متغیرهای مستقل و وابسته مطرح نیست و با کمک آن سعی می‌شود که تعداد زیادی متغیر در چند عامل^۲ یا مؤلفه خلاصه‌شده و اعتباریابی شوند. به بیانی دیگر، این روش به بررسی همبستگی درونی تعداد زیادی از متغیرها می‌پردازد و

1. Garino and Gamest

2. Factor

در نهایت، آن‌ها را در قالب تعدادی عوامل محدود دسته‌بندی و تبیین می‌کند (کلانتری، ۱۳۹۱؛ مظفری، ۱۳۸۹) اساساً عامل، سازه‌ای است که روابط بین مجموعه‌ای از متغیرها را به صورت خلاصه مطرح می‌کند. به بیانی دیگر، عامل سازه‌ای است که عملاً از روی (یا به وسیله) بارهای عاملی تعریف می‌شود (کلاین، ۱۳۹۲). به طور معمول به تعداد متغیرهایی که به تحلیل وارد می‌شود، می‌توان عامل استخراج کرد، اما عامل‌های آخری معمولاً سهم بسیار ناچیزی را در تبیین موضوع دارند. بنابراین، تعیین معیار برای استخراج تعداد عامل‌ها مسئله مهمی است که باید به آن توجه کرد. در استخراج عامل‌ها در پژوهش حاضر، پیش‌فرض‌ها و ضوابط زیر رعایت شده است (تقوی، ۱۳۹۰؛ کلانتری، ۱۳۹۱).

معیار مقدار ویژه^۱: میزان واریانس تبیین شده به وسیله هر عامل را بیان می‌کند. یکی از ضوابط پرکاربرد در تعیین تعداد عامل‌ها، مقدار ویژه است که آن را معیار راکد نیز می‌گویند در تحلیل عاملی مقدار ویژه برابر ۱ است در تحلیل عاملی مؤلفه‌های اصلی که مقدار ویژه آنان کمتر از ۱ باشد به عنوان عامل‌هایی است که از نظر آماری معنی‌دار نیست و باید از تحلیل کنار گذاشته شود. بنا بر همین ملاحظه، در تحقیق حاضر و استخراج عامل‌ها نیز، مقدار ویژه ۱/۵۰ مدنظر بوده است.

معیار کومو^۲: برای انجام تحلیل عامل رضایت‌بخش، مقدار کومو باید بزرگ‌تر از ۰/۵۰ باشد. در مقاله پیش‌رو مقدار کومو ۰/۷۸ بوده است.

آزمون معناداری بارتلت^۳: اگر آزمون بارتلت معنادار نباشد، این خطر وجود دارد که ماتریس همبستگی، ماتریس واحدی باشد که برای تحلیل نامناسب است ((کیم و مولر)) (۱۳۷۸). در تحقیق حاضر آزمون بارتلت معنادار بوده است (۰/۰۰۰).

معیار حداکثر واریانس تبیینی تراکمی^۴: در تحقیقات علوم اجتماعی حداکثر واریانس تبیینی تراکمی قابل قبول مربوط به عامل‌ها بیشتر از ۶۰ درصد است (کلانتری، ۱۳۹۱؛

1. Eigenvalue Criterion

2. Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling

3. Bartlett-Test

4. Cumulative%

❖ مصرآبادی، ۱۳۹۳) در تحقیق حاضر نیز، رقم بیش از ۶۰ درصد در استخراج تعداد عامل‌ها مدنظر قرار گرفته است (۷۲/۳۷).

معیار سنگریزه کتل^۱ (نمودار صخرهای کتل) یا معیار تست بریدگی: این معیار که به آزمون دنباله‌ای سنگریزه کتل معروف است، معیاری است که با استفاده از آن، امکان استخراج عامل‌های مناسب وجود دارد (کلاین، ۱۳۹۲؛ سرمد و دیگران، ۱۳۸۵).

تحلیل موازی هورن^۲: این تحلیل با کمک نرم‌افزاری به نام مونت کارلو انجام می‌گیرد. در این تحلیل، جدول مقادیر ویژه حاصل از نرم‌افزار اس پی اس با جدول مقادیر ویژه حاصل از مونت کارلو مقایسه می‌شود. اگر مقادیر ویژه داده‌های واقعی (حاصل از SPSS) بزرگ‌تر از مقادیر ویژه داده‌های تصادفی (حاصل از مونت کارلو) باشد، باید آن عامل بماند، بقیه عامل‌ها نیز تصادفی هستند (مصرآبادی، ۱۳۸۹). لازم به ذکر است که برای تحلیل عاملی گویه‌های مرتبط با هر شاخص از روش تحلیل عاملی اکتشافی به روش تجزیه به مؤلفه‌های اصلی استفاده شد. همچنین از روش چرخش مستقل «واریماکس» برای بهبود ساختار عاملی اولیه استفاده گردید.

یافته‌های توصیفی

۱. جنسیت و وضعیت تحصیلی پاسخ‌دهندگان

جدول ۲ توزیع فراوانی^۳ پاسخ‌دهندگان پرسشنامه را برحسب متغیرهای جنسیت و وضعیت تحصیلی نشان می‌دهد. براساس این جدول، نیمی از پاسخ‌دهندگان را افراد مذکر (۴۲/۳ درصد) و نیمی از آن‌ها را افراد مؤنث (۵۲/۸ درصد) تشکیل داده‌اند. این امر گویای آن است که پاسخگویی و مشارکت هر دو گروه تقریباً یکسان بوده است. همچنین، بر اساس جدول ۱، تعداد ۳۲ نفر معادل (۱۲/۹ درصد) دارای مدرک دیپلم ۶۰ نفر (۴۲/۲ درصد) دارای مدرک فوق‌دیپلم ۹۲ نفر (۳۷/۱ درصد) از پاسخ‌دهندگان لیسانس، تعداد ۳۳ نفر معادل (۱۳/۳۰ درصد)

1. Scree Plot

2. Monte Carlo

3. Frequency Distribution

نیز دارای مدرک دکترا و ۲۲ نفر معادل (۸/۹ درصد) دارای مدرک فوق لیسانس و ۹ نفر معادل (۳/۶ درصد) مدرک خود را اعلام نکرده بودند که در این میان سهم پاسخ دهندگان با وضعیت تحصیلی کارشناسی ارشد کمتر از بقیه بوده است.

جدول ۲. توزیع فراوانی پاسخ دهندگان برحسب متغیرهای جنسیت و وضعیت تحصیلی

ردیف	وضعیت تحصیلی	مذکر	مؤنث	نامشخص	مجموع	درصد
۱	دیپلم	۱۹	۱۲	۱	۳۲	۱۲/۹
۲	فوق دیپلم	۱۷	۳۹	۴	۶۰	۲۴/۲
۳	لیسانس	۴۳	۴۵	۴	۹۲	۳۷/۱
۴	فوق لیسانس	۱۱	۱۰	۱	۲۲	۸/۹
۵	دکترا	۱۲	۱۹	۲	۳۳	۱۳/۳
۶	نامشخص	۳	۶	۰	۹	۳/۶
جمع کل		۱۰۵	۱۳۱	۱۲	۲۴۸	۱۰۰٪

روایی محتوایی و محاسبه CVI, CVR

برای ارزیابی روایی محتوایی از نظر متخصصان در مورد میزان هماهنگی محتوای ابزار اندازه گیری و هدف پژوهش، استفاده می شود. برای این منظور دو روش کیفی و کمی در نظر گرفته می شود. در بررسی کیفی محتوا پژوهشگر از متخصصان درخواست می کند تا پس از بررسی کیفی ابزار، بازخورد لازم را ارائه دهند که بر اساس آن موارد اصلاح خواهند شد.

برای بررسی روایی محتوایی به شکل کمی، از دو ضریب نسبی روایی محتوا (CVR) و شاخص روایی محتوا (CVI)، استفاده می شود. برای تعیین CVR از متخصصان درخواست می شود تا هر آیتم را بر اساس طیف سه قسمتی «ضروری است»، «مفید است ولی ضرورتی ندارد» و «ضرورتی ندارد» بررسی نماید.

❖ مقادیر ضریب نسبتهی روایی محتوایی (CVR) و شاخص روایی محتوایی CVI برای هر سؤال و همچنین کل پرسشنامه محاسبه گردید که نتایج و نتیجه پذیرش یا عدم پذیرش در جدول ۳ آمده است.

جدول ۳. مقادیر CVR و CVI گویه‌های پرسشنامه

شماره گویه	نسبت روایی محتوایی CVR>33	و شاخص روایی محتوایی CVI>79	وضعیت پذیرش یا رد
۱	۰/۶۷	۰/۹۳	پذیرش
۲	۰/۵۳	۱	پذیرش
۳	۰/۸۰	۰/۹۷	پذیرش
۴	۰/۱۳	۰/۷۳	رد
۵	۰/۷۳	۰/۹۳	پذیرش
۶	۰/۸۷	۱	پذیرش
۷	۰/۶۷	۱	پذیرش
۸	۰/۶۰	۰/۹۳	پذیرش
۹	۰/۸۰	۰/۹۳	پذیرش
۱۰	۰/۶۷	۱	پذیرش
۱۱	۰/۵۳	۱	پذیرش
۱۲	۰/۸۷	۱	پذیرش
۱۳	۰/۶۷	۰/۹۰	پذیرش
۱۴	۰/۰۶	۰/۷۳	رد
۱۵	۰/۹۳	۰/۸۷	پذیرش
۱۶	۰/۲۶	۰/۶۷	رد
۱۷	۰/۷۳	۰/۹۰	پذیرش
۱۸	۰/۶۰	۰/۹۳	پذیرش
۱۹	۰/۸۰	۰/۹۰	پذیرش
۲۰	۰/۸۷	۱	پذیرش
۲۱	۰/۵۳	۰/۹۰	پذیرش
۲۲	۰/۶۷	۰/۸۷	پذیرش
۲۳	۰/۴۷	۰/۹۳	پذیرش
۲۴	۰/۰۶	۰/۷۳	رد

پذیرش	۰/۹۰	۰/۶۰	۲۵
پذیرش	۰/۸۷	۰/۶۷	۲۶
پذیرش	۰/۹۳	۰/۴۷	۲۷
پذیرش	۱	۰/۹۳	۲۸
پذیرش	۰/۹۳	۰/۹۳	۲۹
پذیرش	۰/۹۷	۰/۴۷	۳۰
پذیرش	۰/۹۷	۰/۶۰	۳۱
پذیرش	۱	۰/۵۳	۳۲
	۰/۹۱	۰/۶۲	میانگین کل

بعد از کنار گذاشتن گویه‌های غیر مرتبط مقادیر CVR و CVI کل پرسشنامه دوباره محاسبه شده که نتایج آن در جدول ۴ آمده است.

جدول ۴. مقادیر CVR و CVI پرسشنامه قبل و بعد از اصلاح

موضوع	قبل از اصلاح پرسشنامه	بعد از اصلاح پرسشنامه
مقدار CVR	۰/۶۲	۰/۶۹
مقدار CVI	۰/۹۱	۰/۹۵

۲. تحلیل عامل اکتشافی^۱

در این پژوهش، پرسشنامه فرهنگ ایثار و شهادت که دارای ۳۲ آیتم بود، با کمک روش تحلیل عامل اکتشافی اعتبار یابی شد این آیتم‌ها با کمک تحلیل تأثیر مؤلفه‌های فرهنگ ایثار و شهادت در پرستاران در عصر بیماری کرونا با نظر صاحب‌نظران استخراج گردید. ۰ قبل از استفاده از روش تحلیل عاملی لازم بود که ضرایب همبستگی^۲ نمرات بین سؤالات پرسشنامه بررسی و از بالابودن آن اطمینان حاصل شود. همان‌گونه که در جدول (۵) مشاهده می‌شود با توجه به بالابودن ضریب همبستگی بین سؤال‌های پرسشنامه که در نتایج آزمون «کایزر- مایر- اولکین»^۳

1. Exploratory factor analysis
2. Correlation Coefficients
3. Kaiser-Meyer-Olkin Measure Of Sampling

❖ و آزمون «کرویت بارتلت»^۱ نشان داده شده است می‌توان نتیجه گرفت که انجام تحلیل عامل اکتشافی بر روی این پرسشنامه قابل توجیه است.

جدول ۵. نتایج اولیه آزمون KMO و کرویت بارتلت برای تعیین روایی پرسشنامه
(با ۳۲ گویه)

۰/۷۸۲	کفایت نمونه‌گیری - کیسر - مایر - الکین (Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling)
۶۲۹۳/۱۸۲	کای اسکوتر (χ^2)
۴۹۶	آزمون کرویت بارتلت درجه آزادی
۰/۰۰۰	سطح معناداری

پس از اطمینان از پیش‌فرض‌های مذکور کار انجام تحلیل عاملی بر روی پاسخ‌های آزمودنی‌ها و بر روی ۳۲ سؤال پرسشنامه انجام شد. با توجه به اطلاعات اولیه حاصل از تحلیل آیت‌های پرسشنامه (شهبازی ۱۳۹۴)، تعداد ۷ عامل با چرخش «واریماکس»^۲ انجام گرفت با بررسی مقدار اشتراک هر کدام از سؤال‌ها معلوم شد که همه سؤال‌ها دارای مقدار اشتراک با (بیش از ۰/۵۰) هستند به همین دلیل در این مرحله هیچ‌کدام از سؤال‌ها حذف نشدند. با بررسی بار عاملی متغیرهای چرخش یافته مشخص گردید.

الف) برخی از عامل‌ها دارای قدرت تبیین بسیار پایین بودند؛

ب) برخی از گویه‌ها هم‌زمان بار عاملی بر روی دو عامل داشتند؛

ج) برخی از گویه‌ها دارای بار عاملی بسیار ضعیف بود.

با لحاظ کردن موارد فوق، تعداد چهار گویه یا سؤال (۴، ۱۴، ۱۶، ۲۴) از گردونه محاسبه خارج شدند. پس از حذف این سؤالات با ۲۸ سؤال باقیمانده، مجدداً تحلیل عاملی (تحلیل عاملی مرتبه دوم) به روش تحلیل مؤلفه‌های اصلی و با چرخش «واریماکس» انجام گرفت.

1. Bartlett-Test

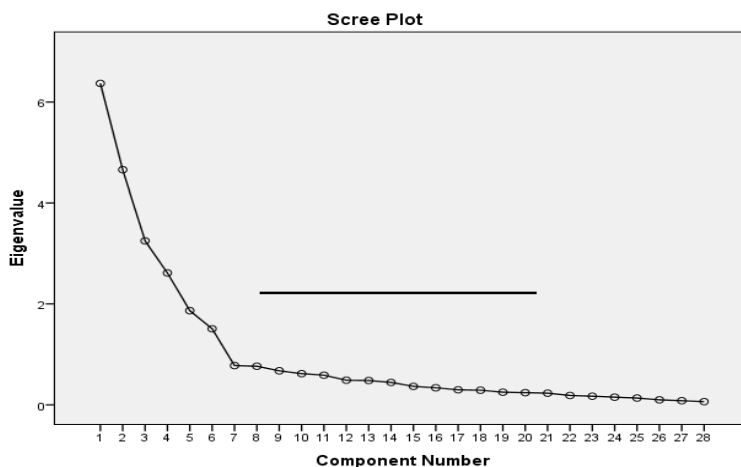
2. Varimax

بر اساس اطلاعات جدول (۶) که نتایج آزمون «کومو^۱» و «بارتلت» را نشان می‌دهد، مقدار «کومو» ۰/۷۸ و نتیجه آزمون «بارتلت» نیز معنادار بوده و بیانگر آن است که داده‌ها برای انجام تحلیل عاملی مناسب هستند.

جدول ۶. نتایج نهایی آزمون KMO و کرویت بارتلت برای تعیین روایی پرسشنامه فرهنگ ایثار و شهادت (با ۲۸ گویه)

۰/۷۸۸	کفایت نمونه‌گیری - کیسر - مایر - الکین (Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling)
۵۲۳۷/۰۹۴	کای اسکوتر (χ^2)
۳۷۸	آزمون کرویت بارتلت درجه آزادی
۰/۰۰۰	سطح معناداری

نمودار صخره‌ای استخراج‌شده از تحلیل عاملی در نرم‌افزار SPSS نشان می‌دهد که ۶ عامل یا مؤلفه می‌توانند برای تحلیل نهایی انتخاب شوند (نمودار ۱).

نمودار ۱. سنگ‌ریزه متغیرهای آزمون

جدول (۴) عامل‌های استخراج‌شده به همراه مقدار ویژه، درصد واریانس تبیین شده و واریانس تراکمی تبیین شده به وسیله هرکدام از این عامل‌ها را نشان می‌دهد. بررسی جدول ۷ نشان می‌دهد تراکمی که هرکدام از این عامل‌ها دارای مقدار ویژه بالاتر از ۱/۵ هستند که رقم مناسبی است. همان‌گونه که در جدول ۷ مشاهده می‌شود، تحلیل عامل نهایی به استخراج شش عامل منجر گردید که این شش عامل در مجموع ۷۴/۳۵ درصد از واریانس کل پرسشنامه را تبیین می‌کنند. جدول (۸) نتایج حاصل از «تحلیل موازی هورن» با کمک «نرم‌افزار مونت کارلو» نیز نشان داد که باید شش عامل برای تحلیل نهایی انتخاب شوند.

جدول ۷. مؤلفه‌های استخراج‌شده بعد از تحلیل عاملی پرسشنامه

عامل‌ها	مقدار ویژه اولیه					مجدورات عوامل استخراج‌شده پس از چرخش
	مقدار ویژه	درصد واریانس	درصد واریانس تجمعی	مقدار ویژه	درصد واریانس تجمعی	
۱	۶/۴۴	۲۲/۹۹	۲۲/۹۹	۴/۲۷	۱۵/۲۷	۱۵/۲۷
۲	۴/۷۶	۱۶/۹۹	۳۹/۹۸	۴/۲۴	۱۵/۱۵	۳۰/۴۲
۳	۳/۳۰	۱۱/۸۰	۵۱/۷۸	۳/۸۳	۱۳/۷۰	۴۴/۱۲
۴	۲/۶۳	۹/۴۰	۶۱/۱۸	۳/۱۸	۱۱/۳۷	۵۵/۴۹
۵	۱/۸۹	۶/۷۷	۶۷/۹۵	۲/۹۹	۱۰/۶۹	۶۶/۱۸
۶	۱/۵۳	۵/۴۶	۷۳/۴۱	۲/۰۲	۷/۲۳	۷۳/۴۱

جدول ۸. نتایج مقایسه مقادیر مؤلفه‌های در Monte Carlo و SPSS

ردیف	مؤلفه	مقدار در SPSS	مقدار در Monte Carlo	نتیجه	ملاحظات
۱	اول	۶/۴۴	۱/۲۶	تائید	Monte Carlo < spss
۲	دوم	۴/۷۶	۱/۱۳	تائید	Monte Carlo < spss
۳	سوم	۳/۳۰	۱/۰۶	تائید	Monte Carlo < spss
۴	چهارم	۲/۶۳	۱/۰۰	تائید	Monte Carlo < spss
۵	پنجم	۱/۸۹	۰/۹۳	تائید	Monte Carlo < spss
۶	ششم	۱/۵۳	۰/۸۴	تائید	Monte Carlo < spss
۷	هفتم	۰/۷۶	۰/۷۹	عدم تائید	Monte Carlo > spss

جدول ۹ به ماتریس عاملی چرخش یافته اختصاص دارد که باید مبنای تعداد عوامل و نام‌گذاری آن‌ها قرار گیرد. در جدول ۶ هر متغیر در یک عامل بارگذاری شده است. در این جدول باید برای هر یک از مجموعه متغیرهایی که بر یک عامل تعلق گرفته‌اند مفهومی کلی تعیین کرد تا بتوان به تفسیر آن‌ها پرداخت. از طریق این فرایند است که محقق با استفاده از تحلیل عاملی، تعداد زیادی متغیر را در چندین عامل خلاصه کرده و نام کلی برای آن‌ها تعیین می‌کند تا بتواند به تلخیص داده‌ها و اعتبارسنجی ارتباطات عناصر که از اهداف اساسی این روش آماری است، دست یابد. نام‌گذاری این عامل‌ها در جدول ۷ آمده و از طریق این عامل‌ها می‌توان به یک مدل کلی‌تری برای تحلیل و تبیین پدیده موردنظر دست‌یافت (کلاتری، ۱۳۹۱).

جدول ۹. ماتریس بارهای عاملی پرسشنامه بر روی مؤلفه‌های استخراج‌شده

مؤلفه‌های استخراج‌شده پس از چرخش						ردیف	مؤلفه‌های استخراج‌شده پس از چرخش						ردیف
واریماکس							واریماکس						
۶	۵	۴	۳	۲	۱	ردیف	۶	۵	۴	۳	۲	۱	ردیف
			۰/۸۴			۳						۰/۸۶	۱۷
			۰/۸۷			۵						۰/۸۷	۱۸
			۰/۷۶			۶						۰/۸۹	۱۹
		۰/۸۶				۱۱						۰/۷۴	۲۰
		۰/۸۸				۱۲						۰/۸۷	۲۱
		۰/۸۳				۱۳						۰/۷۵	۲۲
		۰/۸۱				۱۵					۰/۸۸		۲۷
	۰/۸۶					۷					۰/۸۷		۲۸
	۰/۸۸					۸					۰/۸۷		۲۹
	۰/۸۹					۹					۰/۷۳		۳۰
	۰/۷۶					۱۰					۰/۸۵		۳۱
۰/۶۷						۲۳					۰/۷۴		۳۲
۰/۸۸						۲۵				۰/۸۵			۱
۰/۸۴						۲۶				۰/۸۵			۲

جدول ۱۰، عامل‌های استخراج‌شده، گویه‌های مربوط به آن و نیز ضرایب آلفای کرانباخ را که برای بررسی پایایی نمرات نمونه‌ای فرعی به‌کاررفته، نشان می‌دهد. بر اساس اطلاعات

❖ این جدول، تحلیل عاملی نشان داد که ۲۸ گویه سؤال پرسشنامه، دارای بارهای عاملی بالایی با تعداد شش مؤلفه هستند. مؤلفه‌های کشف‌شده مؤید آن است که می‌توان برای پرسشنامه فرهنگ ایثار و شهادت در پرستاران یک مدل با ۶ مؤلفه و ۲۸ زیرمؤلفه (شاخص) ترسیم نمود. مؤلفه‌های موجود در مدل ترسیم شده عبارت بودند از: ۱ ایثار اجتماعی (۶ گویه) ۲. مسئولیت‌پذیری و خودکارآمدی (۶ گویه) ۳ تقویت سلامت روحی و روانی (۵ گویه) ۴. تقویت روحیه شهادت‌طلبی و از خودگذشتگی (۴ گویه) ۵. خدامحوری، جهاد و عدم تعلق به دنیا (۴ گویه) ۶. عدالت‌خواهی (۳ گویه). در ارتباط با همسانی درونی گویه‌ها نیز، نتایج محاسبه ضریب آلفای کرونباخ نشان داد که کل پرسشنامه از پایایی بالایی (۰/۷۸) برخوردار است.

جدول ۱۰. عوامل حاصل از تحلیل اکتشافی آزمون فرهنگ ایثار و شهادت

ردی	مؤلفه‌ها	شماره گویه‌ها	تغ	ضری
۱	ایثار اجتماعی	۲۲-۲۱-۲۰-۱۹-۱۸-۱۷	۶	۰/۹۱
۲	مسئولیت‌پذیری و خودکارآمدی	۳۲-۳۱-۳۰-۲۹-۲۸-۲۷	۶	۰/۹۱
۳	تقویت سلامت روحی و روانی	۶-۵-۳-۲-۱	۵	۰/۸۹
۴	تقویت روحیه شهادت‌طلبی و از خودگذشتگی	۱۵-۱۳-۱۲-۱۱	۴	۰/۹۲
۵	خدامحوری، جهاد و عدم تعلق به دنیا	۱۰-۹-۸-۷	۴	۰/۸۸
۶	عدالت‌خواهی	۲۶-۲۵-۲۳	۳	۰/۷۴

جدول (۱۱) معنی‌داری آماری را نشان می‌دهد. مقدار مجذور کای به دست آمده برابر با ۲۶۳/۲۹ است که در سطح خطای کمتر از ۰/۰۵ قرار دارد $P < 0/05$ معنی‌دار بودن آزمون فریدمن^۱ بدین معناست که رتبه‌بندی مؤلفه‌های فرهنگ ایثار و شهادت از نظر پرستاران بامعناست و آن‌ها رتبه‌بندی متفاوتی از مؤلفه‌های فرهنگ ایثار و شهادت دارند.

جدول ۱۱. معناداری آزمون رتبه‌بندی فریدمن در پرستاران

ردیف	تعداد	خی دو	درجه آزادی	سطح معنی‌داری
۱	۲۴۸	۲۶۳/۲۹	۵	۰/۰۰۰

در جدول (۱۲) میانگین، انحراف استاندارد^۱ و وضعیت رتبه‌بندی متغیرها ارائه شده است. دامنه میانگین از ۱ تا ۶ است. مقایسه میانگین مؤلفه‌های فرهنگ ایثار و شهادت در پرستاران نشان داد که بالاترین میانگین ۲۳/۴۱ متعلق به مؤلفه تقویت روحیه شهادت‌طلبی و ازخودگذشتگی و پایین‌ترین میانگین (۱۵/۶۳) متعلق به مؤلفه مسئولیت‌پذیری و خودکارآمدی است. در جدول (۱۲) میانگین رتبه^۲ هرکدام از مؤلفه‌های فرهنگ ایثار و شهادت در پرستاران گزارش شده است. مقایسه میانگین رتبه‌ها نشان می‌دهد که بالاترین میانگین رتبه (۴/۱۳) به مؤلفه تقویت روحیه شهادت‌طلبی و ازخودگذشتگی اختصاص دارد که بدین معناست که مهم‌ترین مؤلفه فرهنگ ایثار و شهادت از نظر پرستاران مؤلفه تقویت روحیه شهادت‌طلبی و ازخودگذشتگی است. بعد از مؤلفه فوق، مهم‌ترین مؤلفه‌های فرهنگ ایثار و شهادت از نظر پرستاران به ترتیب رتبه شامل ایثار اجتماعی، خدامحوری، جهاد وعدم تعلق به دنیا، تقویت سلامت روحی و روانی، عدالت‌طلبی، مسئولیت‌پذیری و خودکارآمدی می‌شود. لازم به ذکر است که میانگین رتبه با میانگین حسابی تفاوت دارد و نحوه محاسبه این دو میانگین متفاوت است.

جدول ۱۲. میانگین، انحراف استاندارد، کمترین، بیشترین، رتبه میانگین و رتبه‌بندی مؤلفه‌های

ایثار و شهادت در پرستاران

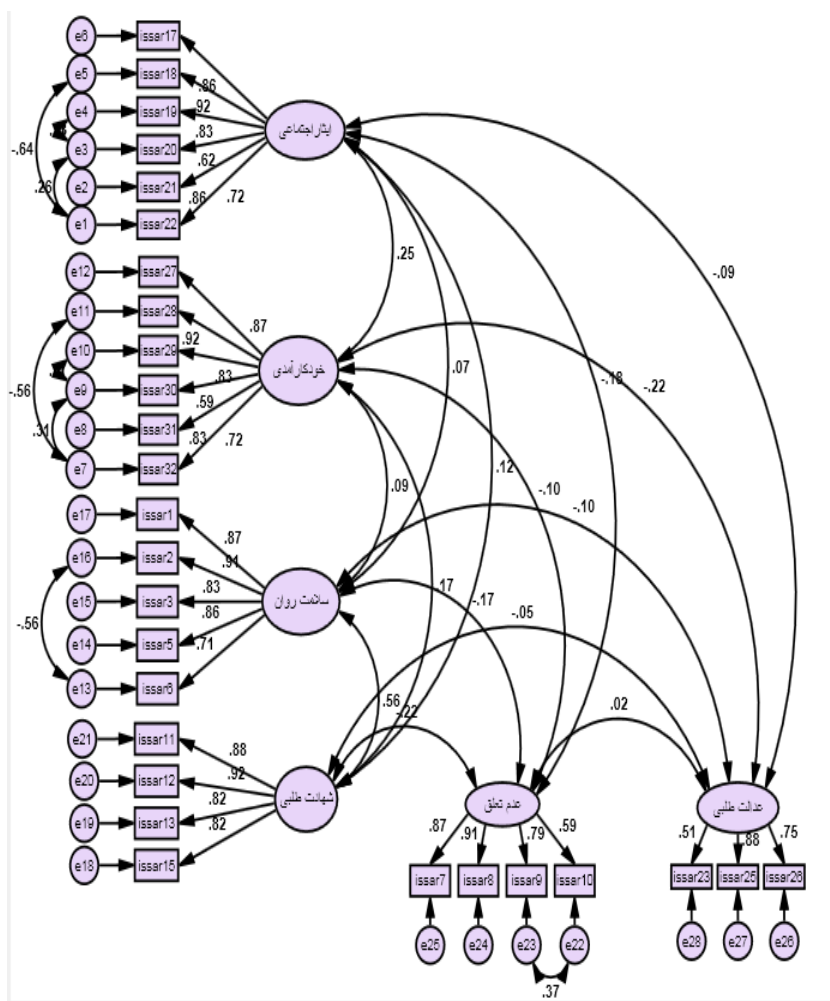
نام متغیر	تعداد	M	SD	کمترین	بیشترین	رتبه میانگین	رتبه
ایثار اجتماعی	۲۴۸	۲۳/۴۱	۷/۲۸	۷	۳۱	۴/۰۹	۲
مسئولیت‌پذیری و خودکارآمدی	۲۴۸	۱۵/۶۳	۴/۶۲	۴	۲۰	۲/۳۶	۶
تقویت سلامت روحی و روانی	۲۴۸	۲۳/۰۵	۷/۴۷	۷	۳۰	۳/۹۵	۴
تقویت روحیه شهادت‌طلبی و ازخودگذشتگی	۲۴۸	۲۳/۴۱	۵/۲۸	۷	۳۰	۴/۱۳	۱
خدامحوری، جهاد وعدم تعلق به دنیا	۲۴۸	۲۳/۰۶	۷/۲۸	۷	۳۰	۳/۹۹	۳
عدالت‌طلبی	۲۴۸	۱۵/۸۳	۴/۹۲	۵	۲۰	۲/۴۸	۵

1. Standard Deviation

2. Mean Rank

۳. تحلیل عامل تائیدی^۱

❖ دوره سوم، شماره ۱، (پیاپی ۵)، بهار و تابستان ۱۴۰۱

نمودار ۲ مدل اندازه گیری عوامل تائیدی پرسشنامه فرهنگ ایثار شهادت

جدول ۱۳. شاخص‌های برازش کلی مدل تدوین‌شده

ردیف	شاخص	معادل فارسی	مدل تدوین شده	برازش قابل قبول
۱	CMIN/DF	کای اسکوتر بهنجار شده	۲/۱۶	< 3
۲	GFI	شاخص نیکویی برازش	۰/۹۰	> 0.90
۳	AGFI	شاخص نیکویی برازش تعدیل یافته	۰/۹۰	> 0.90
۴	RMR	ریشه مربعات باقی مانده	۰/۰۳	< 0.05
۵	RMSEA	جذر میانگین مجذورات خطای تقریب	۰/۰۶	< 0.08
۶	TLI	شاخص توکر- لویس	۰/۹۱	> 0.90
۷	NFI	شاخص برازش هنجار شده	۰/۹۰	> 0.90
۸	CFI	شاخص برازش تطبیقی	۰/۹۲	> 0.90
۹	IFI	شاخص برازش افزایشی	۰/۹۲	> 0.90
۱۰	PNFI	شاخص برازش مقصد هنجار شده	۰/۷۵	> 0.50
۱۱	PCFI	شاخص برازش تطبیقی مقصد	۰/۷۹	> 0.50
۱۲	PRATIO	نسبت اقتصادی	۰/۸۶	> 0.50

تقریب ریشه میانگین مجذورات خطا^۱ (RMSEA) باید کوچک‌تر از ۰/۰۸ باشد (شوماخر و لومکس، ۱۳۸۸).

❖ بحث و نتیجه‌گیری:

هدف اصلی پژوهش پیش‌رو، بررسی شاخص‌های روایی و پایایی پرسشنامه تدوین مدل فرهنگ ایثار و شهادت در پرستاران نظام سلامت بود. یافته‌های تحلیل عاملی نشان داد که ۲۸ گویه سؤال پرسشنامه، دارای بارهای عاملی بالایی با تعداد شش مؤلفه هستند. مؤلفه‌های کشف‌شده مؤید آن است که می‌توان برای پرسشنامه فرهنگ ایثار و شهادت در پرستاران یک مدل با ۶ مؤلفه و ۲۸ زیرمؤلفه (شاخص) ترسیم نمود. مؤلفه‌های موجود در مدل ترسیم‌شده عبارت بودند از: ۱. ایثار اجتماعی (۶ گویه) ۲. مسئولیت‌پذیری و خودکارآمدی (۶ گویه) ۳. تقویت سلامت روحی و روانی (۵ گویه) ۴. تقویت روحیه شهادت‌طلبی و ازخودگذشتگی (۴ گویه) ۵. خدامحوری وعدم تعلق به دنیا (۴ گویه) ۶. عدالت‌خواهی (۳ گویه). در ارتباط با همسانی درونی گویه‌ها نیز، نتایج محاسبه ضریب آلفای کربناخ نشان داد که کل پرسشنامه از پایایی تقریباً بالایی (۰/۷۸) برخوردار است.

نتایج تحلیلی عاملی نشان داد، درمجموع ۷۴/۳۵ درصد از واریانس توسط این شش مؤلفه تبیین شده که این مقدار مناسب و قابل قبولی است. نتایج این پژوهش مبین لزوم شناساندن اهمیت اولین عامل یعنی، ایثار اجتماعی با مقدار ویژه ۶/۴۴ که به‌تنهایی توانسته است ۲۲/۹۹ درصد از کل واریانس فرهنگ ایثار و شهادت را تبیین کند، که این مورد می‌تواند به‌وسیله اموری که بعد از جنگ در جامعه و به‌خصوص در پرستاران و نظام سلامت اتفاق افتاد را درک کرد. روانشناسان ایثار را به معنای مقدم دانستن دیگران بر خود و توجه غیر خودخواهانه به آسایش دیگران تعریف کرده‌اند. این علاقه معرف نوعی نگرش و سبک زندگی است که متضمن یاری‌رسانی و خدمت کردن است؛ اما مراد نیگل از نوع‌دوستی، ازخودگذشتگی خاضعانه نیست، بلکه تمایل به انجام فعل برای منافع دیگران بدون نیاز به انگیزه‌های پنهانی است. درواقع مقصود او از نوع‌دوستی، هرگونه رفتاری است که علتش صرفاً این باشد که دیگران باید از این رفتار سود برده یا از آن زیان نبینند (ملایوسفی، ۱۳۸۷) اما در تبیین این مؤلفه می‌توان گفت پرستاران، ایثارگران اجتماعی هستند که منافع جمعی را بر منافع شخصی و منافع ملی را بر منافع گروهی ترجیح می‌دهند و این افراد کسانی هستند که نسبت

به رفاه و آسایش و آرامش دیگران بسیار حساس هستند. ترویج فرهنگ ایثار و شهادت امروز یکی از فرهنگ‌های معنوی است که توانسته جامعه امروزی و پرستاران نظام سلامت را تحت تأثیر قرار دهد و آن را به‌عنوان یکی از اجزای اصلی امور شغلی خود ببینند از نظر دانش روانشناسی، رفتارهای ایثارگرایانه فرد را به مراحل بالاتر کمال می‌رساند و در او رضایت خاطری ایجاد می‌کند که هیچ‌چیز دیگر نمی‌تواند جایگزین آن شود و انسان را به بالاترین مرز حال خوب، که مطلوب و منظور همه انسان‌هاست می‌رساند. ایثار اجتماعی روحیه انسان را توانمند می‌سازد و زمینه‌های شجاعت و جوانمردی را در او تقویت می‌کند؛ از همین رو است که به والدین تأکید می‌شود فرزندانان را از خردسالی به ایثارگری و کمک به هم نوع عادت دهید.

دومین عامل یا مؤلفه به دست آمده از پرسشنامه ایثار و شهادت در پرستاران در این پژوهش، مسئولیت‌پذیری و خودکارآمدی با مقدار ویژه $4/76$ توانسته است با $16/99$ درصد از کل واریانس را تبیین کند، در تبیین این مؤلفه می‌توان گفت پرستاران با تکیه بر فرهنگ معنوی ایثار و شهادت می‌توانند بر موانع و مشکلاتی که در مسیرهای مختلف زندگی کاری و شخصی بر سر راهشان به وجود می‌آیند غلبه کرده و با موفقیت از آن‌ها گذر کنند و بتوانند مسئولیت خود را به نحو احسن انجام دهند و چنانچه آن‌ها در اعتقاد به فرهنگ معنوی ایثار و شهادت به درجه یقین قلبی رسیده باشند و در عمل به آن موفق، باشند در همدلی، درک، مسئولیت‌پذیری، انعطاف‌پذیری و مواردی مانند این‌ها توفیق بیشتری خواهند داشت. به‌طوری‌که باورهای دینی به فرایند انجام کار معنا می‌بخشد و زمینه را برای اجرای فعل اخلاقی در شروع، تداوم و اتمام کار مهیا می‌کند. به عبارتی، رکن اصلی هر فرهنگ ارزش‌هایی است که برگرفته از ایدئولوژی و جهان‌بینی افراد است که روش زندگی خاصی را برای فرد تعیین می‌کند. زمانی که این جهان‌بینی توحیدی و فرهنگی برگرفته از ایثار باشد انسان خود را، در ارتباط با خداوند احساس می‌کند و در جهت حفظ این رابطه تلاش کرده و ارزش‌های اخلاقی والایی در فرد شکل می‌گیرد که موجب می‌شود با برقراری تعادل، اعتماد و توجه به ارزش‌های اخلاقی، شبکه‌ای از همدلی، درک و مسئولیت‌پذیری در رفتار افراد بروز نموده، به زندگی افراد معنا بخشیده و باعث تقویت و تحکیم سرمایه اجتماعی شود.

❖ سومین عامل و مؤلفه فرهنگ ایثار و شهادت در این پژوهش، سلامت روحی و روانی با مقدار ویژه ۳/۳۰ بود که توانست، ۱۱/۸۰ درصد از کل واریانس از فرهنگ ایثار و شهادت را تبیین کند. در تبیین این مؤلفه می‌توان گفت که سلامت روحی و روانی ناشی از اعتقاد به فرهنگ معنوی ایثار و شهادت، تنها نیروی است که همچون چتری همه ابعاد زندگی پرستاران در دوران حادثه عظیم کرونا را متأثر نموده و باعث هماهنگی و یکپارچگی بین نیروهای درونی آن‌ها می‌شود. در حقیقت فرهنگ معنوی ایثار و شهادت راهی است که علاوه بر اینکه با آن می‌توان به امید و آرامش درونی دست یافت، می‌توان بر مبنای باورهای نهادینه شده در انسان که همان اعتقادات بر پایه مبانی فطری و عقلی است؛ نگاه به دنیا را تغییر داد. از منظر باورهای دینی، معنویت و اعتقادات مذهبی تنظیم‌کننده رابطه فرد با مبدأ هستی، خود، دیگران و محیط اجتماعی است. سلامت معنوی ناشی از فرهنگ ایثار و شهادت بر سلامت جسمی، روانی و اجتماعی و همچنین رفتار بهداشتی تأثیر می‌گذارد. به‌طوری‌که قرآن کریم و سنت ائمه اطهار علیهم‌السلام نیز اشارات بسیاری به سلامت معنوی دارند. باورها و آموزه‌های دینی، انسان را به سمت اخلاق و دوری از پلیدی و زشتی‌ها دعوت می‌کند. کسی که به ارزش‌های مذهبی اعتقاد دارد نسبت به سایر زوایای زندگی بی‌تفاوت نیست. در دنیای امروز که فشارهای روانی، تأثیرات بسیار منفی بر عملکرد زندگی انسان می‌گذارد، گرایش به مذهب موجب کاهش تنیدگی‌های روانی می‌شود. در این صورت انسان احساس می‌کند یک نیروی درونی او را کمک و هدایت می‌کند؛ ایثارگری تجربه‌ای است که احساس شادمانی و ثمربخش بودن را در انسان زنده می‌کند. یک انسان با روحیه ایثارگری، خلاقیت و شهامت می‌تواند با ایجاد تغییر مثبت در زندگی دیگران، محیط زندگی خود را نیز تلطیف و دگرگون سازد و خود و فرزندانش در شرایط بهتر و متفاوتی زندگی کنند (اعرابی، ۱۳۸۵). تقویت ارزش‌های دینی و معنوی و ایجاد فرهنگ ایثارگری در جامعه دارای آثار بسیار مثبت و ارزنده‌ای است. این مسئله هم در سطوح فردی و هم در سطوح اجتماعی قابل‌بحث و بررسی است. به‌عنوان مثال نتایج پژوهش‌های مختلف حاکی از آن است که به عقیده پزشکان افراد مذهبی و متدین در برابر بیماری‌های مقاوم به درمان از امید بیشتری برخوردارند و دین و مذهب در ایجاد آرامش روانی آن‌ها بسیار مؤثر بوده است (Baier, & Wright,)

2001, 2002). کاهش افسردگی و بیماری‌های روانی و تأثیر مثبت و فزاینده مذهب بر شاخص‌های سلامت روان در بسیاری از تحقیقات داخلی و خارجی مورد تأیید قرار گرفته است (Regnerus, 2003؛ شهبازی، ۱۳۷۵؛ بهرام احسان و تاشک، ۱۳۸۳). شهادت که نتیجه سلامت روان، روحیه شجاعت و انتخاب آگاهانه است، مقاومت و پویایی جامعه را به دنبال دارد، چرا که ریشه در قدرت، قوت، صبر، استقامت، مبارزه با کفر، انسجام، آخرت خواهی و ظرفیت بالا دارد و این عوامل در مجموع، مقاومت جامعه را بالا برده و اجتماعی را متحرک و پویا و سازنده می‌سازد. شهیدان، مقاومت و پویایی جامعه را تضمین می‌نمایند و به جامعه ظرفیت روحی می‌بخشند و ضعف و سستی را از بین می‌برند و هر جامعه‌ای که افراد آن این‌گونه باشند، مشمول رحمت و نصرت خداوند هستند و دیگر شکست نخواهند خورد که: «ان ینصرکم الله فلا غالب لکم؛ اگر خدا یاریتان کرد، دیگر کسی بر شما غلبه نمی‌کند» (سایت ایثار).

چهارمین عامل یا مؤلفه تبیین‌کننده فرهنگ ایثار و شهادت در این پژوهش، روحیه شهادت‌طلبی و از خودگذشتگی با مقدار ویژه $2/63$ بود که توانست $9/40$ درصد از واریانس را تبیین کند. در تبیین این مؤلفه می‌توان گفت شهادت یعنی فدا کردن جان خویش در راه ارزش‌های الهی و دستیابی به حیات ابدی است. روح شهادت‌طلبی و ایثار در پرستاران برگرفته از اندیشه اسلامی است. در اندیشه اسلامی کسانی که در راه اسلام و وطن کشته شوند، در شمار شهیدان‌اند. البته این بدان معنا نیست که در آیین اسلام جان انسان ارزش ندارد، اتفاقاً برعکس، اسلام بیان می‌دارد که ارزش جان یک انسان برابر با تمام بشریت است، انسان ایثارگر جان خود را فدای ارزشی والاتر که همان رضای خداست می‌کند به همین دلیل اگر کسی فاقد مایه‌های معنوی باشد، شهادت‌طلبی او معنایی نخواهد داشت. این خداباوری و معاد اندیشی است که به شهادت معنا می‌دهد و از آنجاکه در این نوع جهان‌بینی، شهید به حیاتی والاتر و لایزال می‌رسد، جان نثارش معقول است؛ وگرنه عقلانی نیست که کسی برای دستیابی به رفاه و زندگی دنیایی خود یا دیگران، از جان خویش درگذرد (مؤسسه امام خمینی، ۱۳۷۵: ۵). قرآن کریم به‌صراحت از ایثار نام برده و شهید مطهری در مورد قرآنی بودن ایثار می‌گوید: ایثار، یک اصل قرآنی و یکی از باشکوه‌ترین مظاهر انسانیت است (مطهری، ۱۳۸۵). ایثار و فداکاری به معنای از

❖ خود گذشتن و مقدم داشتن دیگران بر خود، از ارزش‌های متعالی است که قرآن کریم آن را به وجه نیکویی ستوده است (شریفی و همکاران، ۱۳۸۹). ایثار در لغت به معنای برگزیدن، غرض دیگران را بر غرض خویش مقدم داشتن و مانند آن است. به عبارتی، به دنبال ازخودگذشتگی و ترجیح برتری دادن به آنچه مطلوب دیگران است. بدین معنا که یک انسان با اعتقاد، در راه اعتلای اسلام و پایداری در راه اقامه شعائر دینی و دفاع از ارزش‌های مقدس و برافراشتن پرچم توحید، با تمام امکانات مادی و معنوی خود تلاش کرده و حتی از بذل جان و مال خویش در راه حفظ و حراست از هدف مقدس، دریغ نرزد و تکامل خود را با مرووری بر منابع دینی درمی‌یابد. ایثار، دارای مراتب و درجات گسترده‌ای است، از ایثار در مال به معنای ازخودگذشتگی در اموال گرفته تا عالی‌ترین مرتبه ایثار که همان ایثار جان و جهاد در راه خدا است (موسی‌پور، ۱۳۹۱: ۱۰۶).

پنجمین عامل، خدامحوری، جهاد وعدم تعلق به دنیا تبیین‌کننده فرهنگ ایثار و شهادت در این پژوهش است، مؤلفه فوق با مقدار ویژه ۱/۸۹ بود که توانست ۶/۷۷ درصد از واریانس کل را تبیین کند، در تبیین این مؤلفه در پرستاران می‌توان گفت یکی از عواملی که از شاخص‌های فرهنگ ایثار و شهادت بوده و می‌تواند در ماندگاری آن تأثیر قابل توجهی داشته باشد، عدم تعلق به دنیا است. خدامحوری اصلی است که در تمام شئون زندگی و در تمام دوران زندگی لازم است حضوری پررنگ داشته باشد. هر مقدار این حضور پررنگ‌تر باشد کارهای انسان بیشتر رنگ و بوی الهی به خود گرفته و ارزشمندتر می‌شود. منتهی در این راه موانعی وجود دارد مثل: تکبر، ریا و شرک که مانع این هستند که انسان خود را به این اصل آراسته نماید. در مقابل عواملی نیز وجود دارند که می‌توانند در این راه به انسان کمک برسانند از جمله فرهنگ معنوی ایثار و شهادت. علاقه نشان ندادن به دنیا و زرق و برق آن، در کسی پدید می‌آید که باور کند دنیا و تعلقات آن پوچ و بی‌ارزش است و آنچه نزد خدا است، اصیل و ماندنی و دارای ارزش است (مصباح، ۱۳۹۱: ۱۴). انسان نمی‌تواند بدون داشتن ایمان و آرمان، زندگی سالم داشته باشد و یا کاری مفید و ثمربخش برای بشریت انجام دهد. انسان فاقد هرگونه ایمان، یا به صورت موجودی غرق در خودخواهی درمی‌آید که هیچ‌وقت از لاک منافع فردی خارج نمی‌شود و یا به صورت موجودی سرگردان که تکلیف خویش را در زندگی در مسائل اخلاقی و اجتماعی نمی‌داند

(مطهری، ۱۳۸۵: ۳۳). از منظر آیت‌الله مطهری، ایمان به خدا با سه چیز تحقق پیدا می‌کند: اعتقاد قلبی، اقرار به زبان و عمل با اعضا و جوارح (مطهری، ۱۳۸۵: ۳۷). آخرین و ششمین عامل تبیین‌کننده فرهنگ ایثار و شهادت در این پژوهش مؤلفه عدالت‌طلبی است، که مقدار ویژه آن برابر ۱/۵۳ بود که توانست ۵/۴۶ درصد از کل واریانس را تبیین کند. در تبیین این مؤلفه می‌توان گفت یکی از عوامل مؤثر بر رفتار پرستاران نسبت به بیماران و مراجعان، شناخت آنان از رعایت عدالت در توزیع حقوق، امکانات، مزایا و پاداش‌های معنوی و مادی در کنار رعایت انصاف و عدل در تصمیم‌گیری است. اگر نیازهای واقعی کارکنان سازمان به‌درستی درک نشود، بهره‌وری در سازمان کاهش می‌یابد. همان‌طور که همه ما می‌دانیم، یکی از مهم‌ترین نیازهای کارکنان احساس عدالت است. عدالت سازمانی به عدالت و رفتار اخلاقی درون سازمان اشاره دارد. احساس عدالت بر روحیه کار تیمی و همچنین انگیزه پرستاران تأثیر می‌گذارد. بر اساس نظریه انصاف آدامز (۱۹۶۵) که گفته می‌شود هر فرد برای شکل دادن قضاوت‌های خود برای رعایت یا عدم رعایت انصاف و عدالت در محیط کار، نسبت درون دادهای خود (تلاش، مهارت، دانش و امثال آن) را به برون دادهایش (حقوق، مزایا و پاداش دریافتی) با نسبت درون دادها و برون دادهای افراد مرجع دیگر (همکاران) مورد مقایسه قرار می‌دهد. اگر در این مقایسه فرد نسبت درون داد به برون داد خود را با نسبت درون داد و برون داد دیگران مشابه ادراک کند، احساس وجود انصاف و در غیر این صورت احساس حضور بی‌انصافی به وی دست می‌دهد. وقتی افراد موقعیت کاری خود را غیرمنصفانه ادراک می‌کنند، به اشکال مختلف سعی در کاهش بی‌انصافی ادراک‌شده می‌کنند. اگر در پرستاران عدالت‌خواهی صبغه معنوی داشته باشد و عدالت‌خواهان هم شخصیت معنوی داشته باشند و هم انقلابی عمل کنند در این صورت است که عدالت‌خواهی معنوی موردنظر تحقق می‌یابد. عدالت‌خواهان معنوی با شجاعت و استمرار در این راه قدم برمی‌دارند، قرآن به پیامبر (ص) خطاب می‌کند و می‌فرماید: «قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ» (اعراف، ۲۹)، بگو که پروردگار من امر به عدالت کرده است. به مؤمنین دستور داده است که: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ» (نساء، ۱۳۵)، ای کسانی که ایمان آورده‌اید در بپا داشتن و اقامه عدالت و برابری بکوشید و گواه و شاهدی بر خدا باشید و همان‌گونه که خدا عادل است شما هم با اجرای عدالت شاهد و گواهی بر او باشید. پرستاران بیمارستان‌ها در

❖ درجه نخست برای رفتارهای خود در مقابل بیماران و مراجعان تحت تأثیر رعایت عدالت و انصاف در تخصیص حقوق، پاداش‌های معنوی و مادی و امکانات و همچنین تعیین برنامه کاری منصفانه برای خودشان از طرف بیمارستان قراردادند. از طرف دیگر وقتی پرستاران احساس نمایند که رویه‌ها و روش‌های تصمیم‌گیری در مورد آنان و شرایطشان منصفانه و عادلانه است، شناختشان از رعایت عدالت در تخصیص پیامدها (عدالت توزیعی) بالا می‌رود و با بیماران و مراجعان رفتارهای بهتری دارند.

به‌طورکلی بررسی ساختار شش عامل به‌دست‌آمده از تحلیل عامل اکتشافی در این مطالعه حاکی از معتبر بودن و قابل‌اعتماد بودن این پرسشنامه در سنجش عوامل مؤثر بر پرستاران است. ابزار موردبررسی ضمن معتبر بودن آن، بافرهنگ معنوی و بومی ایرانی نیز سازگار است. این ابزار می‌تواند برای سبب‌شناسی عوامل مؤثر بر فعالیت و اهداف کاری پرستاران مفید واقع شود. همچنین مدل ارائه‌شده در این مطالعه مورد تأیید و برازش مطلوب قرار گرفت. بنابراین این مدل ابزار مناسبی برای سنجش عوامل مؤثر بر تعامل و همکاری همه‌جانبه در پرستاران شاغل در دانشگاه‌های علوم پزشکی ایران است. همچنین حاصل ضرایب آلفای کرونباخ نمایانگر آن بود که پرسشنامه دارای همسانی درونی مطلوبی است، به این مفهوم که گویه‌های این پرسشنامه از تجانس و همخوانی لازم برخوردار هستند.

اما نتیجه آزمون فرید من در میانگین رتبه 'هرکدام از مؤلفه‌های فرهنگ ایثار و شهادت در پرستاران نشان داد که بالاترین میانگین رتبه (۴/۱۳) به مؤلفه شهادت‌طلبی و ایثار اجتماعی اختصاص دارد و بدین معناست که مهم‌ترین مؤلفه فرهنگ ایثار و شهادت از نظر پرستاران مؤلفه شهادت‌طلبی و ایثار اجتماعی است. بعد از مؤلفه پیش‌گفته، مهم‌ترین مؤلفه‌های فرهنگ ایثار و شهادت از نظر پرستاران به ترتیب رتبه شامل خدامحوری، تقویت سلامت روحی و روانی، عدالت‌طلبی و مسئولیت‌پذیری می‌شود.

منابع و مأخذ

قرآن کریم

- اعرابی، حسین (۱۳۸۵). روان‌شناسی ایثار، پایگاه اطلاع‌رسانی فرهنگی شاهد.
www.navideshahed.com
- برکویتز، لئونارد. (بی تا). روانشناسی اجتماعی. ترجمه محمد حسین فرجاد و عباس محمدی اصل. (۱۳۸۳). انتشارات اساطیر.
- بهرامی احسان، هادی و تاشک، آناهیتا (۱۳۸۳). «ابعاد رابطه میان جهت‌گیری مذهبی و سلامت روانی و ارزیابی مقیاس جهت‌گیری مذهبی». مجله روان‌شناسی و علوم تربیتی، شماره ۲: ۶۳-۴۱.
- تقوی، نعمت‌اله (۱۳۹۰). شناسایی شکاف نسلی میان والدین و فرزندان و عوامل مؤثر بر آن در شهر تبریز. استانداری آذربایجان شرقی، اداره کل آموزش و پژوهش.
- دیلمی، احمد و آذربایجانی، مسعود (۱۳۸۳). اخلاق اسلامی، قم: انتشارات دفتر نشر معارف.
- روزنامه دنیای اقتصاد (۱۳۹۸). موافقت رهبر انقلاب «مدافعان سلامت»، «شهید خدمت» محسوب می‌شوند
<https://donya-e-eqtasad.com>
- سرمد، زهره، عباس بازرگان و الهه حجازی (۱۳۸۵). روش‌های تحقیق در علوم رفتاری. تهران: آگه.
- سید علیپور، سیدخلیل (۱۳۸۴). جایگاه فرهنگ ایثار و شهادت در اسلام و دیدگاه حضرت امام خمینی (ره) (مجموعه مقالات و سخنرانی‌ها)، انتشارات نقش گستر،
- شریفی، رضا، اسکندری، حسین، دلاور، علی و برجعلی، احمد (۱۳۸۹). «ویژگی‌های شخصیتی افراد یاری‌رسان و ایثارگر با تأکید بر شخصیت مطلوب در سازمان نظامی». فصلنامه روانشناسی نظامی، شماره ۳: ۲۹-۲۱.
- شهبازی، آناهیتا (۱۳۷۵). بررسی جهت‌گیری مذهبی (درونی - برونی) با سلامت روان. همایش نقش دین در بهداشت روان، انستیتو روان‌پزشکی تهران، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات درمانی.
- شهبازی، رحیم (۱۳۹۴). تدوین مدل شایستگی آموزش علم اطلاعات و دانش‌شناسی مبتنی بر فناوری اطلاعات بر اساس تحلیل برنامه‌های درسی و بازار کار جهانی. رساله دکتری در رشته مدیریت اطلاعات، دانشکده علوم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشگاه تهران.
- شوماخر، ر. جی، لومکس، ریچارد ای (۱۳۸۸). مقدمه‌ای بر مدل‌سازی معادله ساختاری. ترجمه وحید قاسمی. چاپ اول تهران: انتشارات جامعه شناسان. (سال انتشار اثر به زبان اصلی، ۲۰۰۴).
- علیزاده، حیدر (۱۳۸۸). «چالش‌های ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه»، نشریه مطالعات فرهنگی و ارتباطات، شماره ۱۴: ۱۱۱-۱۲۶.

عین‌الهی بهرام (۱۴۰۰). «دیدگاه جلوه‌های ایثار جامعه پزشکی در دوران کرونا». نشریه فرهنگ و ارتقای سلامت فرهنگستان علوم پزشکی، شماره ۲: ۱۴۲-۱۳۶.

کلانتری، خلیل (۱۳۹۱). پردازش و تحلیل داده‌ها در تحقیقات اجتماعی با استفاده از نرم‌افزار SPSS، تهران: فرهنگ صبا.

کلاین، پل. (۱۳۹۲). راهنمای آسان تحلیل عاملی. ترجمه سیدجلال صدرالسادات و اصغر مینایی. تهران: سمت. کیم، آن و چارلز مولر (۱۳۸۷). کاربرد تحلیل عاملی در پژوهش‌های علوم اجتماعی همراه با دستورات SPSS، ترجمه مسعود کوثری. تهران: نشر سلمان.

مصرآبادی، جواد (۱۳۸۹). «هنجاریابی و تحلیل عاملی اکتشافی پرسشنامه تجدیدنظرشده سنجش نگرش نسبت به مدرسه. آموزش و ارزشیابی ۳ (۱۲): ۱۲۰-۱۰۷.

مطهری، مرتضی (۱۳۸۵). تعلیم و تربیت در اسلام. تهران: انتشارات صدرا. مظفری، فاروق امین و خورشید پاداش اصل (۱۳۸۹). اصول آماری پیشرفته در علوم رفتاری. تهران: جامعه شناسان.

ملایوسفی، مجید (۱۳۸۷) «نیگل و عینیت ارزش‌های اخلاقی». پژوهشنامه فلسفه دین (نامه حکمت). ۶، ۱، ۱۲۷-۱۱۱.

مؤسسه نشر آثار امام خمینی (۱۳۷۵). ایثار و شهادت در مکتب امام خمینی (س)، انتشارات عروج. موسی‌پور، نعمت (۱۳۹۱). «ترویج فرهنگ ایثار و شهادت به کمک برنامه درسی در دوره ابتدایی». فصلنامه تحقیقات فرهنگی، شماره ۳: ۱۲۶-۱۰۳.

میرز، ل. اس؛ گامست، گ. گارینو، ا.ج. (۱۳۹۱). پژوهش چند متغیری کاربردی (طرح و تفسیر). مترجمان پاشا شریفی و همکاران. تهران: رشد.

نوید شاهد، شهید و شهادت‌طلبی در جامعه کد مطلب ۳۸۳۹۳۹ <https://www.isaar.ir/fa/news>

Adams JS. Inequity in social exchange. In: Berkowitz L, Editor. Advances in Experimental Psychology, Vol 2. San Diego, CA: Academic Press; 1965. p. 267-99.

Allport G.W. (1937). Personality: a psychological interpretation. New York :Holt.

Baier, C, J. & Wright, B. R. (2001). "If you love me, keep my commandments": A metaanalysis of the effect of religion on crime. **Journal of Research in Crime and Delinquency**, 38, 3-21.

Berkowitz, L. and Connor, W. (1996), "Success, Failure, And Social Responsibility", **Journal of Personality and Social Psychology**, Vol 4(6), 1966: 664-669.

Kanas, A., Scheepers, P., and Sterkens, C. (2015). **Interreligious contact and out-group trust: Findings from conflict and non-conflict regions in Indonesia and the Philippines**. Sterkens, CJA; Vermeer, PADM (ed.), Religion, migration and conflict, 121- 146.

- Moussalli, S. (2015). A Blood Wedding: Hezbollah's shuhada and its Culture of Martyrdom. (PH. d Theses), American University of Beirut, Faculty of Arts and Science Department of Political Studies.
- Regnerus, M. D. & Elder, G. H. (2003). Religion and vulnerability among low-risk adolescents. *Social Science Research*, 32, 633-658.
- Rolston, B. (2017). When Everywhere is Karbala: Murals, Martyrdom and Propaganda in Iran. *Memory Studies*, 1750698017730870.

«معنویت سیاسی و منبع الهام»؛

گفتمان دفاع مقدس از منظر امام خمینی (ره) و آیت الله خامنه‌ای (مدظله العالی)^۱

امیرحسین تمنایی^۲، حسین ساری^۳، محمدصادق جلالی راد^۴

چکیده

جنگ تحمیلی به عنوان یکی از نقاط عطف تاریخ معاصر ایران، از مناظر مختلف موضوعی قابل پژوهش و مطالعه است. در این مقاله سؤال پیش رو، نظام گفتمانی رهبران انقلاب اسلامی ایران در موضوع دفاع مقدس است. در شرایطی که روایت‌های متنوع و بعضاً متعارضی از جنگ تحمیلی در رسانه‌های مختلف به مخاطبان گوناگون از جمله مخاطبان جوان که جنگ را تجربه نکردند، عرضه می‌شود، شناسایی نظام گفتمانی امام خمینی (ره) و رهبر معظم انقلاب اهمیت می‌یابد. این نظام‌های گفتمانی می‌تواند راهنمایی برای چگونگی فهم جنگ تحمیلی و ابعاد مختلف آن باشد. برای رسیدن به این مقصود، بیانات امام خمینی (ره) و حضرت آیت الله خامنه‌ای اعم از سخنرانی و پیام‌های شفاهی و مکتوب استخراج و پس از احصا مضامین اولیه، دال‌های اصلی شناسایی و نحوه مفصل‌بندی آن تشریح شد. در گفتمان امام خمینی (ره)، دال‌های «رویارویی حق علیه باطل»، «ایستادگی در برابر استکبار»، «پرهیز از صلح خائنانه و تحمیلی»، «پیشرفت مادی و معنوی» و «شهادت سعادت ابدی» حول دال مرکزی «معنویت سیاسی» مفصل‌بندی شده است و در گفتمان رهبر معظم انقلاب نیز دال‌های «جنگ افروزی برای نابودی انقلاب»، «شکوفایی استعدادها و رشد معنوی»، «ایران در برابر دنیا»، «ایمان و ایثار»، «قدرت بازدارنده» و «روایت زیبایی‌ها» حول دال مرکزی «منبع الهام‌بخش» مفصل‌بندی شده است.

واژگان کلیدی:

دفاع مقدس، تحلیل گفتمان، معنویت سیاسی، منبع الهام.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۵/۱۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۱۲

۱. این مقاله برگرفته از پژوهش «تحلیل گفتمان تحریف دفاع مقدس در مستندهای شبکه‌های فارسی‌زبان خارجی» است که به

عنوان طرح جایگزین خدمت سربازی در پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس تهیه شده است (WWW.DSRC.IR).

۲. دانش‌آموخته دکتری مدیریت رسانه، دانشکده مدیریت، دانشگاه تهران، ایران (نویسنده مسئول)

ah.tamannaei@gmail.com

۳. استادیار و مدعو دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی؛ دانشکده امنیت و مدیریت، ایران.

Hossein.sari@yahoo.com

۴. دانش‌آموخته دکتری سیاست‌گذاری عمومی، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد

mohammad_jalalirad@yahoo.com

اسلامی، ایران.

مقدمه

دفاع مقدس برای جمهوری اسلامی ایران تجربیات ارزشمند و غنی را به همراه داشت. از این رو این دستاورد به عنوان جدی ترین موفقیت گام اول انقلاب اسلامی تلقی می شود که تجربیات آن می تواند راهنما و سرمشق بسیاری از مشکلات در گام دوم انقلاب اسلامی باشد. به دلیل چنین ضرورت و ارزش استراتژیک است که دشمنان، رقبا و مخالفان نظام جمهوری اسلامی ایران در مقابل دستاورد دفاع مقدس، از سلاح تحریف استفاده می کنند. موضوعی که رهبری معظم انقلاب نیز در آئین گرامیداشت چهلمین سالگرد دفاع مقدس به آن اشاره کرده و فرمودند: «هر چه از زمان دفاع مقدس دورتر می شویم باید به معرفت آن نزدیک تر شویم چراکه دست های تحریف گر در کمین هستند^۱». روایت جنگ تحمیلی موضوع شبکه های فارسی زبان قرار گرفته است. اقدام آن ها برای ساخت مستند از جنگ ۸ ساله، در واقع تدارک یک نزاع گفتمانی، برای تشکیک در روایت ها و معانی تثبیت شده از جنگ، در حافظه جمعی ایرانیان است. آن ها به دنبال ایجاد معانی جدید برای دال های تثبیت شده و شناوری هستند که ذیل گفتمان دفاع مقدس مفصل بندی شدند. گسترش رسانه های فارسی زبان، تغییر سبب مصرف رسانه ای مخاطبان ایرانی، بهره گیری از امکانات فنی و فن های عملیات روانی، دسترسی به آرشیوهای پخش نشده، تغییر نسلی (جوانان جنگ ندیده) در کنار تراکم اطلاعات و به تعبیر شهید آوینی «انفجار اطلاعات»، از جمله عواملی است که توجه به روایت جنگ تحمیلی را ضروری می نماید. بر این اساس در کنار این «گفتمان تحریف»، ضرورت دارد تا بتوانیم گفتمان رسمی را درباره دفاع مقدس شناسایی و استخراج کنیم. روایت امام خمینی (ره) به عنوان فرمانده کل قوا که آگاهی کامل و اشراف اطلاعاتی جامع درباره ابعاد مختلف جنگ داشتند و نیز بررسی دیدگاه های مقام معظم رهبری به عنوان رهبر پساجنگ، می تواند منبعی مهم برای ترسیم یک نظام گفتمانی رسمی باشد. این گفتمان رسمی در برابر گفتمان رقیب، یارای مقابله داشته باشد. بازسازی «گفتمان رسمی» با استناد به روایت امام خمینی (ره) و رهبر معظم انقلاب از دفاع مقدس می تواند عرصه نزاع گفتمانی را از خطر تحریف دور کند. بنابراین سؤال اصلی این مقاله عبارت است از

۱. ارتباط تصویری با مراسم تجلیل از پیشکسوتان دفاع مقدس؛ ۳۱ شهریور ۱۳۹۹.

گفتمان برآمده از بیانات امام خمینی(ره) و حضرت آیت‌الله خامنه‌ای درباره دفاع مقدس چیست؟ دال‌های پیرامونی و دال مرکزی این دو گفتمان کدام است؟ چه شباهت‌ها و چه تفاوت‌هایی در این دو گفتمان وجود دارد؟

ادبیات پژوهش

در زبان‌شناسی، مطالعه زبان در سطح بالاتر از جمله را گفتمان یا کلام می‌گویند (Fasold, 1990: 65). فرکلاف^۱ (۱۹۹۲: ۲۸) گفتمان را چیزی بیشتر از کاربرد زبان می‌داند، از منظر او کاربرد زبان خواه به شکل گفتاری خواه نوشتاری عملی اجتماعی تلقی می‌شود. در سال‌های اخیر، رویکرد جدیدی در مطالعات کلامی پدید آمد که آن را «تحلیل گفتمان انتقادی» می‌نامند تحلیل گفتمان انتقادی، ریشه در آراء میشل فوکو دارد. این نوع تحلیل، نحوه استفاده غیرمشروع از قدرت جمعی، سلطه و عدم مساوات که از طریق نوشتار و گفتار در بافت اجتماعی و سیاسی خاصی صورت می‌گیرد و یا در برابر آن ایستادگی می‌شود را بررسی می‌کند (خنوفر، ۱۳۹۶: ۱۳۶). تحلیل گفتمان انتقادی، به دو معنا «انتقادی» است:

در معنای اول، مبتنی بر ایده‌های مکتب فرانکفورت، به‌ویژه کارهای هابرماس است و در معنای دوم، بر سنت مشترکی که «زبان‌شناسی انتقادی» خوانده می‌شود تکیه دارد. بر اساس نظر هابرماس، علم انتقادی باید خود-بازاندیش باشد؛ یعنی باید بر منافع و علایقی تأمل کند که خود، بر آن متکی است. همچنین در این علم لازم است که بسترهای تاریخی تعامل نیز در نظر گرفته شود. نسخه انتقادی گفتمان، به‌خصوص متأثر از فوکو در قالب «تبارشناسی» و «باستان‌شناسی» دانش و متون است که به تحلیل گفتمان فوکویی مرسوم است (محمدپور، ۱۳۹۲). دیوید هوارث، تفاوت میان تبارشناسی و دیرینه‌شناسی را از جنبه تحلیلی این‌گونه بیان می‌کند که دیرینه‌شناسی، قواعدی را ترسیم می‌کند که عناصر (سوژه‌ها، ابژه‌ها، مفاهیم و استراتژی‌ها) یک گفتمان خاص را در دوره‌ای مشخص، تعیین می‌کند. حال آنکه تبارشناسی، شکل‌گیری آن‌ها را با شرح کردارهای تاریخی موجد آن‌ها تحلیل می‌کند (هوارث، ۱۳۹۲: ۱۰).

گفتمان در نزد فوکو عبارتست از تفاوت میان آنچه برحسب یک سری قواعد دستوری و منطقی می‌توان گفت و آنچه گفته می‌شود. گفتمان، همان چیزی است که در میانه قیدوبندهای زبان و امکاناتی که زبان فراهم می‌آورد؛ رخ می‌دهد. از نظر فوکو، گفتمان از کارکردش جدا نیست و یکی از مهم‌ترین کارکردهای گفتمان را نیز پاسداشت قدرت می‌داند. گفتمان، برای فوکو بخشی از ساختار و روابط قدرت، هسته‌های قدرت و کنش‌های قدرت است که به زندگی مردم شکل می‌دهد (ازکیا، ۱۳۹۲: ۲۱۰). حال نیز معتقد است، گفتمان‌ها، روش‌های فکر کردن، صحبت کردن یا بازنمودن موضوع یا مبحثی خاص هستند. آن‌ها دانش معناداری درباره آن موضوع پدید می‌آورند. این دانش بر کردارهای اجتماعی اثر می‌گذارد و از این رو پیامدها و عواقب واقعی دارد. گفتمان‌ها را نمی‌توان به منافع طبقاتی تقلیل داد ولی همیشه در نسبت با قدرت عمل می‌کنند؛ آن‌ها بخشی از شیوه اعمال قدرت و مبارزه بر سر اعمال قدرت‌اند (هال، ۱۳۸۶: ۶۹).

تحلیل گفتمان انتقادی، رویکردی به ساحت تحلیل گفتمان است که زبان را به مثابه یک کنش اجتماعی و سیاسی تلقی می‌کند. در تحلیل گفتمان انتقادی، زبان، نه تنها نتیجه صرف کنش اجتماعی نیست، بلکه عامل و نیروی مهمی در شکل‌دهی دوباره به کنش‌های اجتماعی در دو وجه مثبت و منفی یا سلبی و ایجابی است (رضائی‌پناه، شوکتی مقرب، ۱۳۹۵: ۳۵). تحلیل‌گران انتقادی گفتمان، رویکرد خود را انتقادی می‌نامند زیرا قائل به این موضوع هستند که زبان، عامل تولید و حفظ نابرابری‌های اجتماعی بوده و وظیفه آن‌ها، کشف این نابرابری‌ها و رفع آن‌ها از طریق افزایش هشیاری مردم است (سلطانی، ۱۳۹۴: ۳۲). این رویکرد نظری و روش‌شناختی به شیوه‌های بیان و بازنمایی ایدئولوژی و روابط قدرت با به‌کارگیری ابزار زبان در معنایی عام و گفتمان در معنایی خاص، می‌پردازد. تحلیل گفتمان انتقادی، همچنین واکاوی بافت و بستر اجتماعی را نیز شامل می‌شود که فرکلاف با طرح چهارچوب سه‌گانه «توصیف»، «تفسیر» و «تبیین»، آغازگر آن محسوب می‌شود (رضائی‌پناه، شوکتی مقرب، ۱۳۹۵: ۳۶). بنابراین آنچه مدنظر تحلیل‌گران انتقادی گفتمان است، به تصویر کشیدن در هم تنیدگی کنش‌های گفتمانی-زبانی با ساخت‌های سیاسی-اجتماعی در سطح گسترده‌تر قدرت و حاکمیت است (آقاگل‌زاده، ۱۳۹۰: ۱۴۷).

لاکلا و موفه از جمله نظریه‌پردازانی هستند که سنت‌های نظری متفاوتی را برای ارائه نظریه‌ای در باب نقش گفتمان در علوم اجتماعی نوین، به هم می‌آمیزند (کلانتری، ۱۳۹۱: ۱۳۳). از نظر آن‌ها خلق معنا به مثابه یک فرآیند اجتماعی شامل عمل تثبیت معناست. از منظر لاکلا و موفه، تمام دال‌ها، ابژه‌ها، اشیاء و کنش‌ها معنای خود را در ارجاع به یک «معنای فراگفتمانی» به دست نمی‌آورند؛ بلکه از نظام تفاوت‌ها و در چهارچوب یک گفتمان مشخص، کسب معنا می‌کنند. آن‌ها در رویکردی پسا سوسوری با رد «دال متعالی»، معنای دال‌ها را ثابت ندانسته و سخن از «دال شناور» می‌رانند که مدلول و معنای موقتی خود را از متن تعارضات اجتماعی می‌یابد و به علل مختلفی، همواره در معرض تغییر هستند (کلانتری، ۱۳۹۱: ۱۳۴). ما مداوماً از طریق قرار دادن نشانه‌ها در شبکه روابط نشانه‌های دیگر، تلاش می‌کنیم تا معنایشان را تثبیت کنیم (سلطانی، ۱۳۸۷: ۷۵). اما این روند نهایتاً غیرممکن است، چون تثبیت معنای نشانه‌ها محتمل و مشروط است. این کار اگرچه امکان‌پذیر است ولی ضروری نیست (Jorgensen & Philips, 2002: 25). اما چگونه می‌شود که معنای بعضی از نشانه‌ها گاه آن‌چنان رایج و مرسوم می‌شود که از نظرمان کاملاً طبیعی جلوه می‌کند؟ در نظریه گفتمان این کار به واسطه مفصل‌بندی صورت می‌گیرد. درواقع، ایده کلی نظریه لاکلا و موفه این است که هویت‌ها و معانی به‌طورکلی پدیده‌های اجتماعی، هیچ‌گاه تمام و کامل نیستند و صورت نهایی ندارند. چنین امری، راه را برای تخصص و تضاد دائمی بر سر معنای پدیده‌ها باز می‌گذارد و به این ترتیب هر معنابخشی، پیامدهای اجتماعی خاصی به دنبال خواهد داشت (نوذری، ۱۳۹۴: ۳۵). نهایتاً اینکه مدل لاکلا و موفه، با اتخاذ دیدگاه‌های پساساختارگرایانه، که امکان جدا شدن دال از مدلول را فراهم می‌کند، جا را برای ابهام و چندگانگی معنایی، باز می‌گذارد (هوارث، ۱۳۷۷: ۱۶۵). در این نگاه، گفتمان‌ها به واقعیت معنا می‌دهند و جهان اجتماعی در نتیجه‌ی همین فرایند معنابخشی بر ساخته می‌شود و تغییر می‌کند. تغییر در گفتمان‌ها موجب تغییر در جهان اجتماعی است. گفتمان لاکلا و موفه، نظریه‌ی گفتمان فوکو است که در آن به جای حکم از نشانه‌ها سخن گفته شده است (کسرای، ۱۳۸۹: ۳۴۱). در اینجا تمام قلمرو اجتماعی گفتمانی است و اساس تمایز زیربنا و روبنا فرومی‌ریزد. مهم‌ترین کارکرد نظریه‌ی گفتمان لاکلا و موفه را باید در حوزه‌ی جامعه و سیاست به‌ویژه در مفهوم‌پردازی قدرت دید (مقدمی، ۱۳۹۰: ۹۹). در نظریه‌ی لاکلا و موفه عدم قطعیت

معنا همان چیزی است که سیاست را هم ممکن و هم ضروری می‌سازد. سیاست عبارت است از نزاع معناهایی که در طرح‌های سیاسی قبلی نسبتاً ثابت بوده‌اند، و به‌کارگیری مجددشان در زندانی معانی جدید، تلاش برای ترغیب دیگران برای پذیرش اعتبارشان و تثبیت کردن آن‌ها در معانی نسبتاً قطعی که اینها در آن به بخشی از «دستور زبان» زندگی روزمره تبدیل می‌شوند. به‌علاوه اگرچه گفتمان در هریک از موارد بالا به‌طور قطعی نمی‌تواند تثبیت شود، اما موفقیتش به پذیرش اعتبار این معناها بستگی دارد. از نظر آن‌ها قدرت عبارت است از قدرت تعریف کردن و تحمیل این تعریف در برابر هر آنچه آن را نفی می‌کند و ترسیم مجدد مرزها، محدوده، وظایف و توانایی‌های دولت را می‌توان تنها نمونه‌ای از سیاست به این مفهوم تلقی کرد (Laclau & Mouffe, 1985). به همین دلیل است که روایت جنگ تحمیلی موضوع شبکه‌های فارسی‌زبان قرار گرفته است. اقدام آن‌ها برای ساخت مستند از جنگ ۸ ساله، درواقع تدارک یک نزاع گفتمانی، برای تشکیک در روایت‌ها و معانی تثبیت‌شده از جنگ، در حافظه جمعی ایرانیان است. آن‌ها به دنبال ایجاد معانی جدید برای دال‌های تثبیت‌شده و شناوری هستند که ذیل گفتمان دفاع مقدس مفصل‌بندی شدند. براین اساس مفصل‌بندی گفتمانی امام خمینی (ره) و حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی) می‌تواند در این نزاع گفتمانی، کارآمد باشد.

پیشینه پژوهش

مجتبی صباحی و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله «بررسی مبانی فکری راهبرد دفاعی از دیدگاه حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)» به دنبال پاسخ به این پرسش است که مبانی فکری اندیشه دفاعی حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی) چیست؟ یافته‌ها نشان می‌دهد که راهبردهای ایشان در سه حوزه راهبردی دشمن‌شناسی، آمادگی رزمی و تهدید در برابر تهدید است که این مبانی از آیات قرآن، سیره معصومین (ع) و راه اندیشه امام خمینی (ره) استخراج شده است.

رضا التیامی‌نیا (۱۴۰۰) در مقاله «تحلیل گفتمانی و جامعه‌شناختی دفاع مقدس و تأثیر آن در تقویت همبستگی، وحدت و قدرت ملی» درصدد تبیین نقش و کارکردهای سیاسی و اجتماعی دفاع مقدس در جامعه ایران است. سؤال اصلی پژوهش حاضر پرداختن به این سؤال است که کارکردهای سیاسی و اجتماعی دفاع مقدس چیست. یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که

دفاع مقدس ضمن تقویت ابعاد جغرافیایی، اجتماعی، تاریخی و سیاسی عناصر ایرانی هویت ملی، فرصت بی نظیری نیز برای احیا، بازسازی و تقویت عناصر مذهبی هویت جامعه ایران فراهم آورد. دفاع مقدس و سرمایه عاشورایی نهضت امام حسین (ع)، و نمادهای آن چون عدالت طلبی، آزادیخواهی، شهادت طلبی، مبارزه، قیام و استقامت در راه خدا و ازجان گذشتگی و ایثار نقش اساسی در بسیج مردم علیه تهدیدات داخلی و خارجی، احیای هویت ملی و مذهبی و بازتولید قدرت و امنیت ملی در ایران ایفا نموده است.

مهلا ذوالفقاری کیان و لیلا ثمنی (۱۳۹۹) در مقاله «تحلیل گفتمان رهبر معظم انقلاب اسلامی در شاخص های زن منتظر» به جایگاه و وظایف زنان مسلمان ایرانی در اندیشه رهبران انقلاب اسلامی پرداخته اند. یافته ها حاکی از لزوم ورود زنان فرهیخته جهت طراحی و مدیریت عرصه های مربوط به زنان است؛ به طوری که زنان با ورود به میادین ارزش سازی، ایجاد انتظارات صحیح مبتنی بر فرهنگ بازتولید شده و برنامه ریزی در راستای تحقق آن با در نظر گرفتن شاخصه هایی همچون فعال، جهادی، جامع و معتدل بودن و با نظر به شاخصه های الگوی سوم زن از قبیل اثرگذاری، دلسوزی، پشتکار حضور در عرصه های اجتماعی و عدم اکتفا به اصلاح حریم خصوصی زندگی، امکان عمل به وظایف زنان منتظر را محقق خواهند ساخت.

غفاری قدیر و یآوری (۱۳۹۶)، در پژوهشی با عنوان «بازنمایی دوران دفاع مقدس (جنگ عراق و ایران) در سایت و شبکه بی بی سی فارسی» نشان می دهد دال هایی از جمله: آسیب های اقتصادی ثمره جنگ هشت ساله برای ایران، منجی سازی از امریکا به عنوان ترسیم کننده پیروزی یا شکست عراق و ایران در جنگ، مقصر نشان دادن ایران به عنوان آغازکننده جنگ هشت ساله، نظریه «صدور انقلاب» عامل تحریک عراق برای شروع جنگ با ایران و... بوده است

تقی بختیاری و همکاران (۱۳۹۵) در مقاله ای با عنوان «گفتمان مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در امور مهاجرین و اتباع خارجی» درصدد بررسی اندیشه ها، آراء، نظرات، رهنمودها و تدابیر ولایت فقیه (حضرت امام خمینی (رحمت الله علیه) و حضرت امام خامنه ای (مدظله العالی) در امور مهاجرین است. نتایج نشان می دهد «اتحاد مسلمانان و استقلال آن ها» به عنوان شاخص بالادستی است که نقش هدایتگر را برای سایر ابعاد دارد.

محمدرضا تاجیک و جواد رمضان‌نژاد (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل گفتمان تلویزیون بی‌بی‌سی فارسی درباره جنگ عراق با ایران (مطالعه موردی دو فیلم مستند)» نشان می‌دهد گفتمان رسانه‌ای تلویزیون بی‌بی‌سی فارسی، متمرکز بر نگاه ضدجنگ، بدون در نظر گرفتن شأن دفاعی آن است. همچنین در این مستندها اعتقادات مذهبی مردم و به‌ویژه رهبر ایران یکی از عوامل اصلی آغاز و ادامه جنگ بازنمایی شده است.

روش پژوهش

روش به‌کاررفته در این پژوهش، روش تحقیق کیفی است. «روش تحقیق کیفی ارتباط خاصی با مطالعه روابط اجتماعی دارد و وام‌دار این واقعیت است که زیست‌جهان‌ها متکثر شده‌اند» (فلیک، ۱۳۹۲: ۱۳). و از میان روش‌های کیفی، روش تحلیل گفتمان لاکلا و موفه مورد نظر است. تحلیل گفتمان و بالاخص نوع انتقادی آن گرچه از برخی جهات مانند توجه به واقعیت‌های اجتماعی همچون متن، تأکید بر استخراج معنای بسترمند و شناخت اشکال ذهنی و مفهومی استفاده می‌کند ولی اساساً از اصول پارادایم تفسیری-برساختی پیروی می‌کند و عموماً مبتنی بر فرض‌های پارادایم انتقادی پیش می‌رود. شاید بتوان تحلیل گفتمان انتقادی را یک روش بین پارادایمی تلقی کرد که به ترکیب اصول فلسفی دو پارادایم تفسیری-برساختی و انتقادی پرداخته است (خنifer و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۳۰). در ادامه، اشاره‌ای به مفاهیم اصلی روش لاکلا و موفه خواهیم داشت.

نظریه گفتمانی لاکلا و موفه، نظریه‌ای منسجم است که ابزار تحلیلی مناسبی برای تحلیل پدیده‌های اجتماعی-سیاسی در سطح کلان، در اختیار ما قرار می‌دهد. این نظریه به دلیل تأکید بر مسائلی همچون هویت، به‌عنوان یک مدل مطلوب سیاست فرهنگی برای جامعه‌شناسی سیاسی جدید شناخته شده است (نش، ۱۳۸۴: ۴۷). مفاهیم اصلی روش تحلیل گفتمان لاکلا و موفه به شرح زیر است:

مفصل‌بندی^۱: هر عملی که میان عناصر مجزا و پراکنده ارتباط برقرار کند، به‌نحوی که معنا و هویت این عناصر در نتیجه عمل فوق تعدیل شود (Laclau & Mouffe, 1985: 105). مفصل‌بندی، تأسیس «نقاط هم‌پیوندی» است که معنا را به‌طور نسبی تثبیت می‌کنند. این تثبیت معنا، همیشه نسبی و ناقص (کلانتری به نقل از لاکلا و موفه، ۱۳۹۱: ۱۳۵). از این منظر، ساختارهای گفتمانی، نظام‌های معنایی هستند که دال‌های گوناگون را در جهت افاده مقصود در کنار هم قرار می‌دهند اما به‌واسطه گشودگی و از جا کن‌دگی دال‌ها، همواره در معرض تهدید و گفتمان رقیب قرار دارند (کلانتری، ۱۳۹۱: ۱۳۵).

گفتمان^۲: کلیت ساختاردهی شده حاصل از عمل مفصل‌بندی است. گفتمان‌ها مجموعه‌ای از نشانه‌ها هستند که به شیوه‌ای معنادار با هم مرتبط شده‌اند. درواقع گفتمان‌ها صورت‌بندی مجموعه‌ای از کدها، اشیاء، افراد و ... هستند که پیرامون یک نقطه کانونی تثبیت شده و هویت خویش را در برابر مجموعه‌ای از دیگری‌ها به دست می‌آورند. (حسینی‌زاده، ۱۳۸۴: ۱۸۹).

حوزه گفتمان‌گونگی^۳: لاکلا و موفه معتقدند مجموعه معانی‌ای که از گفتمان طرد شده‌اند، در حوزه گفتمان‌گونگی یا میدان گفتمان قرار می‌گیرند. درواقع تمامی مدلول‌هایی که در گفتمان مفصل‌بندی نشده‌اند، وارد حوزه گفتمان‌گونگی می‌شوند.

پیشنهاد یورگنسن و فیلیپس آن است که مفهوم «نظم گفتمانی» فرکلاف را به مفهوم «حوزه گفتمان‌گونگی» اضافه کنیم. نظم گفتمانی، به فضای اجتماعی‌ای اشاره دارد که در آن گفتمان‌های مختلف، تا حدی قلمرو واحدی را تحت پوشش قرار می‌دهند و هریک در رقابت با دیگران تلاش می‌کنند آن قلمرو را به روش خاص خودشان معنادار کنند (یورگنسن و فیلیپس، ۱۳۹۶: ۱۰۳). فرکلاف معتقد است نظم گفتمانی، ترکیب تمامی گونه‌های گفتمانی به کار گرفته شده در یک میدان اجتماعی است (Fairclough, 1995: 66). بنابراین می‌توان این چنین بیان کرد حوزه گفتمان‌گونگی کل فضای اجتماعی را در بر می‌گیرد که در آن نظم‌های گفتمانی گوناگونی وجود دارد.

1. Articulation

2. Discourse

3. Field Of Discursivity

وقته‌ها^۱: وقته‌ها عبارتند از دال‌ها و عناصری که درون یک گفتمان مفصل‌بندی شده‌اند و موقتاً به هویت و معنایی دست یافته‌اند. این معانی و هویت‌ها کاملاً تثبیت شده نیستند و امکان تغییر آن‌ها از طریق مفصل‌بندی‌های تازه وجود دارد.

عناصر^۲: دال‌ها و نشانه‌هایی که معنای آن‌ها تثبیت شده نیست و گفتمان‌های مختلف سعی در معنادهی به آن‌ها دارند. عناصر دال‌های شناوری هستند که هنوز در قالب یک گفتمان قرار نگرفته‌اند.

نقطه کانونی یا دال مرکزی^۳: نشانه‌ای که سایر نشانه‌ها در اطراف آن نظم می‌گیرند که البته تثبیت معنای نشانه‌ها حول دال مرکزی به صورت موقتی صورت می‌گیرد (Laclau & Mouffe, 1985: 112).

زنجیره هم‌ارزی^۴: در عمل مفصل‌بندی، دال‌های اصلی با یکدیگر در زنجیره هم‌ارزی ترکیب می‌شوند. این دال‌ها نشانه‌هایی بی‌محتوایند؛ یعنی به‌خودی‌خود بی‌معنایند تا این‌که از طریق زنجیره هم‌ارزی با سایر نشانه‌هایی که آن‌ها از معنا پر می‌کنند ترکیب شوند و در مقابل هویت‌های منفی دیگری قرار گیرند که به نظر می‌رسد تهدیدکننده آن‌ها باشند. گفتمان‌ها از طریق زنجیره هم‌ارزی، تفاوت‌ها را می‌پوشانند و نظم و انسجام می‌بخشند. در هم‌ارزی، عناصر، خصلت‌های متفاوت و معناهای رقیب را از دست می‌دهند و در معنایی که گفتمان ایجاد می‌کند، فعال می‌شوند (حسینی‌زاده، ۱۳۸۴: ۱۹۲).

منازعه^۵: در نظریه لاکلا و موفه هویت، همواره گفتمانی و در نتیجه تثبیت نشده است. آنتاگونیسم یا تنازع، به هویت شکل می‌دهد. هر هویت در واکنش و در تقابل با یک «دیگری» شکل می‌گیرد. بنابراین تنازعات یا خصومت‌ها، هرچند روابط عینی نیستند، اما مرزهای هویتی را مشخص می‌کنند؛ مرزهایی که جامعه پیرامون آن‌ها شکل می‌گیرد. (تاجیک و روزخوش،

۱. Moments

2. Elements

3. Nodal point

4. Chain of eQuivalence

5. Antagonism

۱۳۸۷: ۹۸). از نظر لاکلا و موفه، گفتمان‌ها از طریق ایجاد مرزهای سیاسی و ضدیت میان «ما» و «دیگری» کسب هویت می‌کنند. به این ترتیب، آنتاگونیسم (تخاصم) امری است که از طریق آن، گروه‌ها، جوامع و... مرزهای هویتی خود را تعریف می‌کنند و در واقع از طریق «دگرسازی»، هویت خود را می‌سازند (نوذری، ۱۳۹۴: ۵۸).

تحلیل یافته‌ها

تحلیل گفتمان بیانات امام خمینی (ره) و حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در خصوص دفاع مقدس، نشان می‌دهد وقته‌ها و عناصر اصلی گفتمان‌های ایشان به شرح زیر است.

الف) نظام گفتمانی امام خمینی (ره) درباره دفاع مقدس

پس از مرور سخنرانی‌ها و بیانات شفاهی و مکتوب امام خمینی (ره) درباره دفاع مقدس و استخراج مضامین اولیه، در این بخش دال‌های پیرامونی و دال مرکزی نظام گفتمانی امام خمینی (ره) و نحوه مفصل‌بندی آن شناسایی و تشریح شده است.

وقته ۱. اتحاد در برابر استکبار

در بیانات امام خمینی (ره) عنصر کلی «جنگ ایران و عراق»، به عنوان یک دال شناور و تثبیت‌نشده، تبدیل به وقته «اتحاد در برابر استکبار» می‌شود. امام خمینی (ره) در ماه‌های ابتدایی جنگ و در بیانات‌شان به این نکته اشاره داشتند که نیت اصلی صدام از این لشگرکشی تکیه‌زدن بر منصب خلافت مسلمین است و اگر مسلمانان و امرای کشورهای اسلامی در همین مرحله جلوی او را نگیرند، صدام می‌تواند به یک تهدید بسیار جدی برای امت اسلام تبدیل شود؛ فلذا مقابله با او وظیفه تمام کشورهای اسلامی است. سخنرانی‌هایی که به این دال ارجاع دارند، به شرح زیر است:

منبع	خلاصه متن
۲۸ مهر ۱۳۵۹ وظیفه دولت‌های اسلامی در قبال حملهٔ صدام به کشور اسلامی ایران	بر کدام مملکت اسلامی پوشیده است این معنا که صدام به ما بغی کرده است، و طغیان کرده است و ظلم کرده است و هجوم کرده است؟ چرا ممالک اسلامی به آیهٔ شریفه‌ای که می‌فرماید که فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ [۴] چرا عمل نمی‌کنند؟
۲۸ مهر ۱۳۵۹ وظیفه دولت‌های اسلامی در قبال حملهٔ صدام به کشور اسلامی ایران	مسلمین باید توجه به قدرت اسلام داشته باشند. این قدرت اسلام بود که با دست خالی یک ملتی را بر یک دولت غاصب بزرگ و ابرقدرت‌های بزرگ عالم غلبه داد، این قدرت اسلام بود. چرا مسلمین از این قدرت غافل‌اند؟ چرا دولت‌های اسلامی از این قدرت اسلام غافل هستند؟ چرا باید در طول سالهای متمادی دولت‌های عربی سیلی بخورند از صهیونیسم؟ چرا باید در تحت سلطهٔ قدرت‌های خارجی باشند؟ چرا خودشان با هم مجتمع نمی‌شوند؟ چرا به آیات شریفهٔ قرآن عمل نمی‌کنند؟ چرا با هم مجتمع نیستند؟
۲۸ مهر ۱۳۵۹ وظیفه دولت‌های اسلامی در قبال حملهٔ صدام به کشور اسلامی ایران	ما نمی‌دانیم که چرا مسلمین - یعنی، ممالک اسلامی، والا خود مسلمین با ما هستند - چرا ممالک اسلامی پا میان نمی‌گذارند و این آدم را به پای میز محاکمه نمی‌کشاند. از چه می‌ترسند؟ صدام باید محاکمه بشود همان‌طوری که کارتر باید محاکمه بشود.
۶ مرداد ۱۳۶۶ پیام به مسلمانان ایران و جهان و زائران بیت الله الحرام (برائت از مشرکان)	امروز همه می‌دانند جرم واقعی ما از دید جهان‌خواران و متجاوزان، دفاع از اسلام و رسمیت دادن به حکومت جمهوری اسلامی به جای نظام طاغوت ستمشاهی است، جرم و گناه ما احیای سنت پیامبر - صلی‌الله علیه و آله و سلم - و عمل به دستورات قرآن کریم و اعلان وحدت مسلمانان اعم از شیعه و سنی، برای مقابله با توطئه کفر جهانی و پشتیبانی از ملت محروم فلسطین و افغانستان و لبنان و بستن سفارت اسرائیل در ایران و اعلام جنگ با این غدهٔ سرطانی و صهیونیسم جهانی و مبارزه با نژادپرستی و دفاع از مردم محروم افریقا و لغو قراردادهای پردگی رژیم کثیف پهلوی با امریکای جهان‌خوار بوده
۱۶ آبان ۱۳۵۹ سخنرانی در جمع مسلمانان پاکستانی (سکوت مسلمین در مقابل تجاوزات عراق)	چرا این مسائلی که در ایران واقع شده است و این مسائلی که به مملکت ما وارد شده است و آن‌طور بچه‌ها و کوچک‌ها و زنها و مردها را اینها قتل عام کرده‌اند، برخلاف موازین بین‌المللی و برخلاف موازین جنگ به جاهای مسکونی حمله کردند، چرا مسلمین در این مطلب هیچ توجهی ندارند؟ چرا

۲. پیشرفت مادی و معنوی در جنگ

عنصر و دال شناور دیگری که در گفتمان امام خمینی (ره) تبدیل به وقته می‌شود، عنصر «مخرب بودن جنگ» است. این عنصر که در گفتمان‌های «ضدجنگ»، جایگاه ویژه‌ای دارد، در

گفتمان امام خمینی (ره) تبدیل به وقته و دال تثبیت شده «پیشرفت مادی و معنوی در جنگ» می‌شود؛ یعنی حضرت امام (ره) جنگ را بحرانی می‌بیند که تبدیل به فرصتی برای «ملت ایران» می‌شود: از خودکفایی و استقلال و پیشرفت در تولید تجهیزات نظامی تا رشد معنوی جوانان در جبهه‌های نبرد «حق علیه باطل». امام خمینی (ره) بر این باور بودند که جنگ علاوه بر همه آسیب‌ها و ضررهایی که دارد، نکات مثبت و خیراتی نیز دارد که نباید مغفول واقع شود. جنگ سبب شد تا سستی بر پیکره جامعه اسلامی غالب نشود و مردم هم‌دل شوند و همچنین توانست معنویت را در جامعه گسترش دهد. زنده نگه‌داشتن این برکات می‌تواند موجب مسلح شدن جامعه اسلامی در برابر حمله‌های دشمنان شود. سخنرانی‌هایی که به این دال ارجاع دارند، به شرح زیر است:

منبع	خلاصه متن
۱۴ آبان ۱۳۵۹ سخنرانی در جمع خطیبان مذهبی در آستانه ماه محرم	شما ببینید که در این جنگی که به ایران تحمیل کردند و اشخاص خائن به اسلام، مخالف سرسخت با اسلام، این جنگ را بپا کردند، ایران چه جور باز زنده شد، یکبارچه ایران دوباره انقلاب کرد و توجه کرد به یک مقصد؛ سرتاسر ایران. کدام کار ممکن بود که این‌طور مردم را بسیج کند؟ این جنگ بود که بسیج کرد. پس [در جنگ چیزهایی است که ما خیال می‌کنیم بد است، بعد خوب از کار درمی‌آید.
۱۴ آبان ۱۳۵۹ سخنرانی در جمع خطیبان مذهبی در آستانه ماه محرم	از جنگ خسته نشوند مردم. جنگ یک چیز خوبی است. البته ما پیشقدم نیستیم. برای جنگ ما پیشقدم نیستیم، لکن حالا که به ما تحمیل شده است، این یک آثار بزرگی دارد برای نهضت ما. یکی از آثارش این است که دشمن ما را رو سیاه کرد در دنیا.
۶ مرداد ۱۳۶۶ پیام به مسلمانان ایران و جهان و زائران بیت‌الله الحرام	خدا را سپاس می‌گذاریم که منت هیچ قدرت و کشوری و ابرقدرتی در جنگ، بر گردن ما نیست... علاوه بر موفقیت‌های اعجاز گونه در صحنه‌های دفاع از کشور اسلامی و بیرون راندن متجاوزین از هزاران کیلومتر، به تحولات شگرف صنعتی از قبیل راه‌اندازی کارخانجات و دیگرگونی در خطوط تولید و ساختن و اختراع دهها وسایل پیشرفته و مدرن نظامی، آن هم بدون حضور هیچ مستشاری و بدون هیچ‌گونه کمک خارجی، دست‌یافته‌ایم.
۲۲ خرداد ۱۳۶۱ سخنرانی در جمع فرماندهان نیروی زمینی ارتش	در سطح معنویت این‌ها (شرق و غرب) نمی‌توانند اصلاً تصور کنند که یک کشور چهل میلیونی چطور متحول شده است به یک چیزی که جوان‌هایشان را می‌دهند و گریه می‌کنند که کاش یکی دیگر هم داشتند. دست‌وپایشان را از دست داده‌اند و تأثرشان به این است که من ندارم که باز [به جبهه] بروم!

۳. رویارویی حق و باطل

امام خمینی (ره) در گفتمان خود «جنگ تحمیلی» را فراتر از «منازعه دو کشور» بر سر «مسائل مرزی» می‌داند. درواقع امام مفهوم و عنصر «جنگ» در معنای کلاسیک را تبدیل به وقته «نبرد حق علیه باطل» می‌کند و آن را در یک بستر الاهیاتی-اسلامی تفسیر می‌کند. امام خمینی (ره) در سخنرانی‌های خود به این مطلب اشاره می‌کنند که دشمن اصلی نظام استکبار، نه ایران و نه جمهوری اسلامی، بلکه خود اسلام است و این اسلام بود که سبب کوتاه شدن دست آن‌ها از ایران شد؛ به همین خاطر است که تلاش‌شان را می‌کنند تا با نقشه‌ای حساب شده اسلام را از میان بردارند؛ ایشان در پیام خود به مناسبت هفته دفاع مقدس سال ۶۰ بیان می‌دارند که جنگ ما در برابر کفار است و نه تنها صدام کافر است، بلکه نظام او نیز مخالف صددرصدی با اسلام است و طبق وعده خداوند غلبه با حق است. به اعتقاد ایشان باید به مقاومت و نبرد در برابر باطل ادامه داد تا باطل نابود شود و ایشان هدف ایران در جنگ را ساقط کردن نظام صدام بیان کردند. سخنرانی‌هایی که به این دال ارجاع دارند، به شرح زیر است:

منبع	خلاصه متن
۲۷ مهر ۱۳۵۹ فرمان آماده باش به ملت ایران برای رفع تجاوز دشمن بعثی	در این میدان شرف پایدار با شید و از وطن اسلامی خود با تمام کوشش و فداکاری دفاع کنید که به خواست خداوند متعال پیروز خواهید شد و جنود ابلیس را با فضاحت تمام به عقب خواهید راند. و شما ای قوای مسلح که در خوزستان و مرزهای جنگ‌زده در مقابل کفار ایستاده‌اید، بهوش باشید و باید تذکر بدهم که نقشه‌های حساب شده در کار است برای شکستن اسلام. مقصد اصیل این است که اینها چون از اسلام سیلی خورده‌اند و با قدرت «اللهاکبر» آنها را از ایران بیرون کرده‌اند و دست چپاولگرها را کوتاه کرده‌اند، لهذا، دشمن اصلی، اسلام است؛ نه ارتش است، نه روحانیت است و نه جمهوری اسلام و نه حکومت اسلامی و نه آنهایی که در راه اسلام دارند فداکاری می‌کنند. دشمن اصلی اینها نیستند، دشمن اصلی اسلام است.
۲۵ آبان ۱۳۵۹ سخنرانی در جمع فارغ التحصیلان دانشکده افسری	قضیه جنگ امروز برای همه ما همیشه بیشتر از فروع دین است. این طور نیست که جنگ مثل امر جنگی باشد که دیگران با دیگران می‌کنند. جنگی است که اسلام دارد می‌کند در مقابل کفر، اسلام دارد می‌کند در مقابل نفاق و این جنگ یک تکلیف شرعی است که مردم ادا می‌کنند، من باشم ادا می‌کنند، نباشم هم ادا می‌کنند.
۱۸ آبان ۱۳۶۵ سخنرانی در جمع اعضای کمیته‌ها	یک سال از هجوم بعث کافر عراق به سرزمین اسلام و جمهوری اسلامی ایران گذشت. اکنون در آستانه «هفته جنگ» و بررسی ابعاد مختلف آن، از

پیام به ملت ایران در هفته دفاع مقدس (بررسی علل و ابعاد جنگ تحمیلی)	انگیزه‌ها و پیامدها و دست‌های جنایتکاری که از آستین حزب بعث کافر عراق و صدام غفلتی پیدا ست، تا ثمرات تلخ و شیرینی که در مقابله حق و باطل و اسلام و کفر به بار آورده است، سخن است.
--	---

۴. سعادت ابدی با شهادت

دال و عنصر شناور دیگری که در گفتمان امام خمینی (ره) معنایی متفاوت به خود می‌گیرد، عنصر «کشته شدن و از دست دادن جان در جنگ» است. اگرچه امام خمینی (ره) نسبت به مدیریت جنگ و موفقیت در عملیات‌ها، حساسیت ویژه و سختگیرانه‌ای دارند، اما در گفتمان ایشان عنصر «کشته شدن» تبدیل به وقته «شهادت» می‌شود و این وقته خود در یک معنای دینی - اسلامی به عنوان «سعادت ابدی» معرفی می‌شود و نائل آمدن به این مقام، نیازمند «تفضل و لطف الهی» است. بنیان‌گذار جمهوری اسلامی در سخنرانی‌شان در آستانه ماه محرم سال ۵۹ بیان می‌دارند که ملت ایران هیچ ترسی از جنگ ندارد و شهادت را فوز عظیم و آزادی ابدی می‌دانند. با چنین ملتی نمی‌توان به راحتی مقابله کرد و همین روحیه شهادت‌طلبی و شجاعت در برابر دشمن بود که سبب مقاومت هشت ساله مردم ایران در برابر عراق شد. در سایر پیام‌هایشان خطاب به ملت ایران نیز این نکته به چشم می‌خورد که اگر مردم جهاد کنند و در مقابل دشمن اتحاد داشته باشند، هم به سعادت ابدی می‌رسند و هم اینکه بر دشمن کافر فائق می‌آیند. سخنرانی‌هایی که به این دال ارجاع دارند، به شرح زیر است:

منبع	خلاصه متن
۱ مهر ۱۳۶۷ موضوع: تجلیل از خانواده‌های شهدا و ایثارگران	از شهدا که نمی‌شود چیزی گفت. شهدا شمع محفل دو ستان‌اند. شهدا در قهقهه مستانه شان و در شادی وصولشان عند ربهم یرزقون [۱] اند؛ و از «نفوس مطمئنه‌ای» هستند که مورد خطاب فادخلی فی عبادی وادخلی جنتی [۲] پروردگارند. اینجا صحبت عشق است و عشق؛ و قلم در ترسیمش برخود می‌شکافد
۲۷ مهر ۱۳۵۹ فرمان آماده باش به ملت ایران برای رفع تجاوز دشمن بعثی	اکنون، شما ای ملت بزرگ اسلامی ایران، بر سر دوراهی می‌باشید؛ راه سعادت و افتخار ابدی در سایه پرافتخار جهاد برای خدا و دفاع از کشور اسلام، و راه ذلت و ننگ ابدی؛ اگر خدای نخواست در این جهاد مقدس سستی و سردی از خود نشان دهید.

۱۴ آبان ۱۳۵۹ سخنرانی در جمع خطیبان مذهبی در آستانه ماه محرم (سیاسی بودن احکام اسلام)	ما از جنگ چه ترسی داریم؟ یک ملتی که حاضر است برای شهادت و شهادت را فوز عظیم می داند، چه باکی از این مسائل دارد؟ از این، از اینکه باکی نیست. تازه وقتی که یک جنگی شروع می شود، ملت ما بیدار می شود. بیشتر متحرک می شود.
۱۶ مرداد ۱۳۶۵ پیام به مردم و زائران بیت الله الحرام به مناسبت ایام حج	ملت عزیز ما با تعهدی که به اسلام دارند، جنگ را تا سرحد شهادت و لقاءالله که از بزرگترین آمال اولیای خدا و ارباب معرفت است ادامه می دهند، گرچه آن را بیخبران نابودی انگارند و مادی گرایان لقاءالله را نابودی لقب می دهند.
۶ مرداد ۱۳۶۶ پیام به مسلمانان ایران و جهان و زائران بیت الله الحرام (برانت از مشرکان)	من به تمام دنیا با قاطعیت اعلام می کنم که اگر جهانخوااران بخواهند در مقابل دین ما بایستند، ما در مقابل همه دنیای آنان خواهیم ایستاد و تا نابودی تمام آنان از پای نخواهیم نشست. یا همه آزاد می شویم و یا به آزادی بزرگتری که شهادت است می رسیم و همان گونه که در تنهایی و غربت و بدون کمک و رضایت احدی از کشورها و سازمان ها و تشکیلات جهانی، انقلاب را به پیروزی رساندیم، و همان گونه که در جنگ نیز مظلومانه تر از انقلاب جنگیدیم و بدون کمک حتی یک کشور خارجی متجاوزان را شکست دادیم، به یاری خدا باقیمانده راه پر نشیب و فراز را با اتکال به خدا، تنها خواهیم پیمود و به وظیفه خویش عمل خواهیم کرد، یا دست یکدیگر را در شادی پیروزی جهان اسلام در کل گیتی می فشاریم و یا همه به حیات ابدی و شهادت روی می آوریم و از مرگ شرافتمندانه استقبال می کنیم ولی در هر حال پیروزی و موفقیت با ما است و دعا را هم فراموش نمی کنیم.

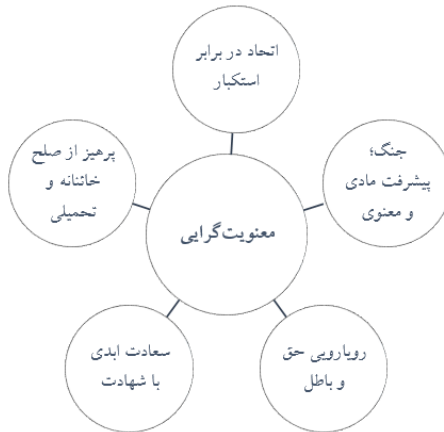
۵. مقاومت و پرهیز از صلح خائنانه و تحمیلی

باتوجه به نگاه الاهیاتی و اسلامی حضرت امام(ره) به موضوع جنگ و نگاه ایشان به جنگ ایران و عراق به عنوان «رویارویی حق و باطل»، دال شناور «صلح» تبدیل به وقته «مقاومت و پرهیز از صلح خائنانه» می شود. امام (ره) از همان روزهای آغازین جنگ بر این نکته پای فشاری می کردند که صلح کردن با دشمن کافر و صدام عین خیانت است و جنگ باید تا سرنگونی نظام صدام ادامه پیدا کند. ایشان بیان می دارند که صلح تحمیلی از جنگ نیز بدتر است و صلح طلبی نقشه شوم دشمنان برای ذلیل کردن ملت است. سخنرانی هایی که به این دال ارجاع دارند، به شرح زیر است:

منبع	خلاصه متن
۱۶ مرداد ۱۳۶۵ پیام به مردم و زائران بیت‌الله الحرام به مناسبت ایام حج (مهجوریت حج ابراهیمی)	برایمان سازش و صلح تحمیلی بدتر از جنگ چه معنی دارد؟ چه کسی است که نمی‌داند صلح‌طلبی دشمن برای مجهز شدن بیشتر و غافلگیری‌ای است، که جمهوری اسلامی باید برای احتراز از آن در طول بیش از هزار کیلومتر قوای مجهز آماده داشته باشد؟ و کیست که نداند صلح با این حزب به رسمیت و شرعیت شناختن حکومت بعث است که با قتل و جنایت بر یک کشور اسلامی حکومت می‌کند؟ و کیست که نداند این امر از بزرگ‌ترین گناهان است و از واضح‌ترین خیانت‌ها به مسلمین است؟
۲ شهریور ۱۳۶۵ سخنرانی در جمع مسئولان نظام به مناسبت عید غدیر (پیام غدیر)	قصه امام حسن و قضیه صلح، این هم صلح تحمیلی بود؛ برای اینکه امام حسن، دوستان خودش، یعنی آن اشخاص خائنی که دور او جمع شده بودند، او را جوری کردند که نتوانست خلافتش بکند، صلح کرد؛ صلح تحمیلی بود. این صلحی هم که حالا به ما می‌خواهند بگویند، این است.
۲ شهریور ۱۳۶۵ سخنرانی در جمع مسئولان نظام به مناسبت عید غدیر (پیام غدیر)	ما از تاریخ باید این امور را یاد بگیریم؛ به حضرت امیر تحمیل کردند، مقدسین تحمیل کردند، آنهایی که [پیشانی شان] داغ [سجده] داشت، آنها تحمیل کردند به حضرت امیر حکمیت را و تحمیل کردند آنکه حکم باید بشود، بعد که حضرت امیر با فشار اینها نتوانست، می‌خواستند بکشندش اگر نکند؛

همان‌طور که در شکل زیر مشاهده می‌شود، اتحاد در برابر استکبار، سعادت ابدی با شهادت، رویارویی حق و باطل؛ مقاومت و ایستادگی، پرهیز از صلح خائنانه و پیشرفت مادی و معنوی به‌واسطه جنگ، دال‌های اصلی نظام گفتمانی امام خمینی(ره) درباره دفاع مقدس هستند. این دال‌ها حول چه دال مرکزی مفصل‌بندی شده‌اند؟

دال مرکزی؛ معنویت سیاسی

شکل ۱: مفصل‌بندی گفتمان امام خمینی (ره) درباره دفاع مقدس

پس از بررسی بیانات امام خمینی (ره) در طول زمان دفاع مقدس، به نظر می‌رسد که ایشان **معنویت سیاسی** را مهم‌ترین عامل در شکل‌گیری مقاومت ایران در برابر دشمن بعثی می‌دانند. منظور از معنویت سیاسی چیست؟

میشل فوکو، معنویت را به سیاست گره می‌زند؛ وی معنویت سیاسی را درواقع «اراده‌ای معطوف به خلق می‌داند که از طریق روش جدیدی در حکمرانی بر خود و دیگران، سعی بر آن است که میان حق و باطل خط جدایی ایجاد کند» (هاشمی مدنی، ۱۳۸۷؛ به نقل از امامی، ۱۴۰۰). درک «معنویت سیاسی» فوکو اگر از چارچوب «حکمرانی و حاکمیت» خارج شود، به راحتی گیج‌کننده است (Carrette, 2000). بنابراین معنویت سیاسی فوکو بخشی از مسئله‌سازی دولت است (فوکو، ۱۹۸۲). لذا از این تعریف این‌گونه برداشت می‌شود که بستر رسیدن به معنویت، سیاست است. از طرفی بازوی سیاست، قدرت و تجلی آن، تشکیل حکومت است. لذا منظور از معنویت سیاسی یعنی تشکیل حکومت و جامعه‌ای که هدفش معنویت است. بدین ترتیب معنویت سیاسی در اسلام، یعنی جامعه و حکومتی که هدفش معنویت و پایه و اساسش مبانی اسلامی است و سعی دارد با استفاده از اجرای امور سیاسی، به قرب الهی دست یابد (امامی، ۱۴۰۰).

همان‌طور که در نظام گفتمانی امام خمینی (ره) قابل مشاهده است، در بیانات ایشان در موضوع دفاع مقدس همواره به شاخص‌های معنویت‌گرایی یعنی خداباوری، ایمان به غیب، اعتقاد به معاد و باور به کتاب الهی یعنی قرآن اشاره می‌گردد. امام خمینی (ره) تأکید داشتند که مسلمانان و رهبران کشورهای اسلامی باید جلوی خوی تجاوزگرانه صدام را بگیرند تا آنچه برای ایران رخ داد برای سایر کشورهای اسلامی تکرار نشود. ایشان بر این اعتقاد بودند که نبرد میان ایران اسلامی و عراق بعثی، صف‌آرایی حق در مقابل باطل است و هنگامی که ملتی در مقابل کفار مقاومت کند و با آن‌ها مبارزه کند، خداوند متعال الطاف خود را بر آن ملت نازل می‌کند، به همین دلیل است که جنگ هشت ساله علاوه بر آفات و خرابی‌های گسترده‌ای که به بار آورد برکات قابل توجه و اثرگذاری نیز داشت که نباید مغفول واقع شود. در نظر ایشان ملتی که در برابر کفار ایستادگی کرده و در این راه از خودگذشتگی کند همواره پیروز خواهد بود، زیرا یا نظام استکباری را سرنگون می‌کند و یا اینکه شهید می‌شود و به رستگاری ابدی می‌رسد؛ عامل شهادت همواره اصلی‌ترین سبب‌ساز قدرتمندی رزمندگان ایرانی در برابر دشمن بوده است. در شرایطی که مردم متحد شده‌اند و بدون ترس از نبرد و با شوق نسبت به شهادت در مقابل دشمنان ایستادگی می‌کنند سخن گفتن از صلح خیانتی نابخشودنی خواهد بود که موجب ناامیدی و یأس مردم می‌شود.

۲. نظام گفتمانی حضرت آیت‌الله خامنه‌ای درباره دفاع مقدس

پس از مرور سخنرانی‌ها و بیانات شفاهی و مکتوب امام خمینی (ره) درباره دفاع مقدس و استخراج مضامین اولیه، در این بخش دال‌های پیرامونی و دال مرکزی نظام گفتمانی امام خمینی (ره) و نحوه مفصل‌بندی آن شناسایی و تشریح شده است.

▪ شکوفایی استعدادها و رشد معنوی

در گفتمان رهبر معظم انقلاب، عنصر و دال شناور «جنگ مخرب»، در فرآیند تثبیت معنا تبدیل به وقته «شکوفایی استعدادها و رشد معنوی» شده است. بر اساس بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، دفاع مقدس بستری مناسب ساخت تا جوانانی که در آن حضور می‌یابند، توانمندی‌های مادی و معنوی خود را به فعلیت برسانند. مثالی برای این مورد جوانانی هستند که با سن کم به

توانایی شگفت‌انگیزی در مدیریت جنگ و مسائل استراتژیک مرتبط با آن دست یافته بودند و در کنار آن ظرفیت معنوی و روحانی خود را نیز ارتقا بخشیده بودند. رهبری در بسیار از سخنرانی‌های خود والاترین میراث دفاع مقدس را همین بسترسازی برای شکوفایی استعدادها در زمان جنگ و حتی پس از آن می‌دانند. سخنرانی‌هایی که به این دال ارجاع دارند، به شرح زیر است:

منبع	خلاصه متن
۲۴ شهریور ۱۳۸۸ بیانات در دیدار فعالان عرصه هنر دفاع مقدس	هشت سال دفاع مقدس ما صرفاً یک امتداد زمانی و فقط یک برهه‌ی زمانی نیست؛ گنجینه‌ی عظیمی است که تا مدت‌های طولانی ملت ما می‌تواند از آن استفاده کند، آن را استخراج کند و مصرف کند و سرمایه‌گذاری کند. حادثه‌ی عظیم این هشت سال، مجموعه‌ای است از صفات والا، فرهنگ‌های پسندیده و برگزیده و ممتاز، عقاید و معارف والائی که ملت ما در طول تاریخ ارث برده یا استعدادش را در خودش حفظ کرده بوده، که با انقلاب اسلامی این استعدادها بروز کرد
۲۴ شهریور ۱۳۸۸ بیانات در دیدار فعالان عرصه هنر دفاع مقدس	این هشت سال، مظهري از برترین صفاتی است که یک جامعه می‌تواند به آنها ببالد و از جوانان خودش انتظار داشته باشد. یعنی دفاع مقدس مظهر حماسه است، مظهر معنویت و دینداری است، مظهر آرمان‌خواهی است، مظهر ایثار و از خودگذشتگی است، مظهر ایستادگی و پایداری و مقاومت است، مظهر تدبیر و حکمت است.
۲۴ شهریور ۱۳۸۸ بیانات در دیدار فعالان عرصه هنر دفاع مقدس	مدیریت جنگ و فرماندهی جنگ، کار بسیار سنگین و پیچیده‌ای است. این کار را جوان‌های نارس ما در بسیاری از بخش‌ها انجام می‌دادند. این تدبیر، این حکمت، چیز بسیار شگفت‌آوری است؛ مظهر شکوفایی استعدادها و ظرفیت‌هاست.
۳ خرداد ۱۳۹۶ بیانات در مراسم شب خاطره دفاع مقدس	یکی از بزرگ‌ترین فواید این جنگ هشت‌ساله و دفاع هشت‌ساله، حفظ و تقویت روحیه‌ی انقلاب و حرکت، در نسل جوان ما و در جامعه‌ی ما بود. اگر چنانچه این حرکت جهادی و فداکارانه به وجود نمی‌آمد، روحیه‌ی انقلابی در آن اوایل که هنوز عمق زیادی هم پیدا نکرده بود، در معرض تپاول قرار می‌گرفت.

۱۹ اسفند ۱۳۹۶ بیانات در دیدار نوجوانان و جوانان شرکت‌کننده در کاروان‌های راهیان نور	یکی از خصوصیات [دیگر] دفاع مقدس، روحیه‌ی ابتکار و کارهای نو بود ... یکی از مهم‌ترین مسائل رزمندگان ما ابتکار بود، بعد هم توسل‌ات معنوی. جبهه‌ها جایی بود که انسان‌های متعارف و معمولی وقتی می‌رفتند آنجا، حقیقتاً در وادی صفا و نورانیت عرفان وارد می‌شدند، [آن‌هم] به‌طور قهری! این خصوصیات رزمندگان ما بود. لذا خود این جنگ، انسان‌ساز شد. یعنی دفاع مقدس موجب شد که هر کدام از جوانان معمولی و عادی ما -حالا یا دانش‌آموز یا دانشجو یا کاسب یا روستایی یا کارگر یا کشاورز، باسواد، بی‌سواد- که در این بوته‌ی آزمایش، بیشتر حرکت کردند و پیشرفت کردند، در مقامات انسانی و علو مرتبه‌ی انسانی بالاتر بروند.
---	---

▪ جنگ‌افروزی برای نابودی و تحقیر انقلاب اسلامی

عز صبر دیگری که در گفتمان آیت‌الله خامنه‌ای در فرآیند تثبیت معنا قرار گرفته، «هدف جنگ» است. در نگاه ایشان، هدف و دلیل جنگ فقط مسائل مرزی نیست، بلکه «جنگ ایران و عراق» در مقیاس جهانی و در زمینه‌ی الاهیاتی (نظام استکبار در برابر نظام اسلامی) و با هدف «نابودی و تحقیر انقلاب اسلامی» قابل فهم و معنا است. عراق برای آغاز جنگ بهانه‌های متعددی را مطرح کرد، از جمله متصل کردن مناطق نفت‌خیز ایران به عراق و ... اما در حقیقت این آمریکا بود که صدام را برای حمله به ایران تشویق می‌کرد و به ایران حمله کردند تا گفتمان خودشان از اسلام (گفتمان آمریکایی) را بر جهان غالب سازند و همچنین اعتماد به نفس مردم تازه انقلاب کرده ایران را تخریب کنند تا توان ادعا در غرب آسیا نداشته باشند و بتوانند از قیام‌های مردمی این‌چنینی جلوگیری کنند. سخنرانی‌هایی که به این دال ارجاع دارند، به شرح زیر است:

منبع	خلاصه متن
۶ مهر ۱۳۷۹ بیانات در دیدار جمعی از مدیران و فعالان فرهنگی دفاع مقدس	آن‌هایی که می‌خواهند ستنده قطعه‌ای از خاک ایران را از ایران جدا کنند، هدفشان فقط این نبود که ایران را از آنچه هست، قدری کوچک‌تر کنند. هدف این بود که این ملت را برای قرن‌ها - حداقل یک قرن، دو قرن - با احساس حقارت سر جای خود بنشانند. و در مردمی که جرأت کرده بودند مقابل امپراتوری عظیم استکبار جهانی قیام کنند؛ برخلاف همه عرفهای بین‌المللی، یک حکومت صددرصد مردمی را که به هیچ قدرتی در دنیا باج نمی‌دهد، سر کار بیاورند، روحیه شجاعت و خودباوری را بمیرانند
۶ مهر ۱۳۷۹ بیانات در دیدار جمعی از مدیران و فعالان فرهنگی دفاع مقدس	این که شما دیدید پشت سر عراق، غرب یکپارچه قرار گرفت؛ شوروی و تمام اروپای شرقی یکپارچه قرار گرفتند؛ عربهای خلیج فارس و حکومت‌های خلیج فارس که تابع اشاره آمریکا بودند، یکپارچه قرار گرفتند و همه به عراق کمک کردند؛ هدفشان این نبود که چند شهر را از ایران بگیرند و به عراق بدهند یا یک دولت مستقل در ست کنند. هدف، نابود کردن ملت ایران بود. هدف، صاف کردن آن حفره‌هایی بود که ملت ایران در دستگاه اقتدار امپراتوری استکبار به وجود آورده بود. اما خدا نخواست!
۱۹ اسفند ۱۳۹۶ بیانات در دیدار نوجوانان و جوانان شرکت‌کننده در کاروان‌های راهیان نور	حمله‌ی نظامی به ایران [هم] اوّل به بهانه‌ی این بود - یعنی این جور می‌گفتند و شعار می‌دادند - که می‌خواهند مناطق نفت‌خیز را از ایران جدا کنند و به عراق متصل کنند؛ اینها [فقط] حرف بود؛ بحث مناطق نفت‌خیز نبود؛ بحث اصل حکومت بود، اصل انقلاب بود؛ می‌خواستند انقلاب را نابود کنند.
۵ مهر ۱۳۷۰ بیانات در خطبه‌های نماز جمعه	جنگ را به وجود آوردند، تا نظام اسلامی را از بین ببرند، یا وادار به تسلیم کنند؛ برای آنها فرقی نمی‌کرد. می‌خواستند یا جمهوری اسلامی به خاطر اشغال و گرفتاری‌های جنگ ساقط بشود، یا اگر ساقط نمی‌شود، همان‌طوری که بیشتر کشورهایی که به این مصیبت‌ها دچار می‌شوند و بالاخره رو به یک قدرتمند می‌کنند و پیش او دست دراز می‌کنند، شاید ملت ایران و امام عظیم‌الشأن این ملت هم مجبور بشوند در مقابل دشمنان تسلیم بشوند، دست دراز کنند و بگویند خیلی خوب، ما تسلیم هستیم؛ نگذارید دیگر عراق این قدر ما را بکوبد. بدون تردید هدفشان این بود؛ اما این آرزو هم به دلشان ماند

۱۶ تیر ۱۳۸۳ بیانات در دیدار جمعی از خانواده‌های شهدای استان همدان	نقشه‌ی استکبار جهانی این بود که اشغالگران بعثی در کشور ما همین‌جور با مردم ما رفتار کنند؛ نقشه‌ی امریکا و همدستان مستکبر او در دنیا این بود که ملت ایران را ذلیل و تحقیر کنند... اینها به صدام کمک کردند؛ صدام در دست اینها بود. با اشاره‌ی اینها و با چراغ سبز و کمک اینها میخواستند ملت ایران به وسیله‌ی صدام تحقیر و ذلیل شود که جوانان، شهدا، جانبازان و خانواده‌های شهدا نگذاشتند؛ این یک افتخار تمام نشدنی است. این چیزی نیست که زمان بر آن بگذرد و کهنه شود.
۳۱ شهریور ۱۳۶۶ بیانات در مجمع عمومی سازمان ملل	امروز دیگر پس از گذشت هفت سال همه به روشنی می‌توانند یقین کنند که حمله‌ی ارتش عراق در ۳۱ شهریور ۵۹ - یعنی ۱۹ ماه پس از تشکیل جمهوری اسلامی - که با ده لشکر و صدها فروند جنگنده از زمین و هوا و دریا انجام شد، بجز توسعه‌طلبی و انضمام بخشی از ایران به عراق چیزی که بارها در کتب و مطبوعات عراقی یا غیر عراقی جیره‌خوار به آن تصریح شده، شکست انقلاب و سرنگونی جمهوری اسلامی را هم هدف گرفته بوده است.

▪ مقاومت و قدرت بازدارنده

آیت‌الله خامنه‌ای در نظام گفتمانی خود دال شناور «جلوگیری از تهاجم دشمن» در همه سطوح را در وقته «مقاومت و قدرت بازدارنده» تثبیت معنا می‌کنند. مقام معظم رهبری بر این باورند که مشوق اصلی صدام در حمله به ایران در شهریور ۵۹، احساس ضعفی بود که دشمن نسبت به ما داشت و همین عامل باعث ایجاد این خوش‌بینی در آنها شد که واقعاً خیال می‌کردند در عرض چند روز به تهران خواهند رسید. ایشان راهکار جلوگیری از این مسئله را در این می‌بینند که اگر ما اظهار ضعف نکنیم و هم‌چنین دست بالاتری در قدرت داشته باشیم، می‌توانیم دشمن را از تهاجم منصرف کنیم؛ چه تهاجم نظامی و چه تهاجم فرهنگی و اقتصادی. سخنرانی‌هایی که به این دال ارجاع دارند، به شرح زیر است:

منبع	خلاصه متن
۱۹ اسفند ۱۳۹۶ بیانات در دیدار نوجوانان و جوانان شرکت‌کننده در کاروان‌های راهیان نور	... اگر این هشت سال دفاع مقدس با آن خصوصیات در این قطعه‌ی از تاریخ کشور ما وجود نمی‌داشت، امروز کشور ما و ملت ما مطمئناً نه از عزت، نه از امنیت، نه از سلامت، نه از استقلال و نه از آزادی برخوردار نبود. آن هشت سال - هشت سال به‌ظاهر جنگ و فشار و ترس و هول و مشکلات فراوان - در باطن خود یک نعمت الهی بود؛ یکی از الطاف خفیه‌ی الهی بود که به این کشور و این ملت عطا شد.
۱۴ اردیبهشت ۱۳۸۷ بیانات در دیدار بسیجیان استان فارس	در عرصه‌ی کار بزرگی که در این کشور انجام گرفت - یعنی دفاع مقدس - کشور هیچ احساس ضعف نکرد. با اینکه ما از لحاظ نیروی نظامی، از لحاظ تجهیزات و توانائی‌های عرفی معمولی با دشمن مان که طرف مقابل ما بود، خیلی تفاوت داشتیم - همه‌ی موجودی ما بخشی از موجودی دشمن مقابل ما نمیشد - اما احساس ضعف نکردیم.
۱۶ اسفند ۱۳۹۵ بیانات در دیدار دست‌اندرکاران راهیان نور	جنگ تحمیلی به‌خاطر این اتفاق افتاد که دشمن در ما احساس ضعف کرد. اگر دشمن بعثی و محرکینش خاطر جمع نبودند که سر چند روز به تهران خواهند رسید - آنها این جوری فکر میکردند - این جنگ انجام نمی‌گرفت؛ آنها در ما احساس ضعف کردند. احساس ضعف شما، موجب تشویق دشمن به حمله‌ی به شما است؛ این یک قاعده‌ی کلی است. اگر میخواهید دشمن را از تهاجم به خودتان منصرف کنید، سعی کنید اظهار ضعف نکنید.
۳ خرداد ۱۳۸۲ بیانات در دیدار اعضای ستاد بزرگداشت چهاردهمین سالگرد رحلت حضرت امام خمینی(ره)	اگر کشوری مورد تهدید قرار گرفت، برای این که هدف سیلی ماجراجویانه‌ی امریکا و استکبار قرار نگیرد، باید چه کار کند؟ یک راه بیشتر ندارد و آن این است که وضع خود را طوری سازماندهی کند که دشمن یقین کند یا احتمال زیاد بدهد که اگر وارد شد، پیروز بیرون نخواهد آمد. این تنها راه جلوگیری از حمله‌ی دشمن است. یعنی چه کار کند؟ وحدتش را حفظ کند؛ مردمش را را ضی نگه دارد؛ وضع معیشت مردم را روبه‌راه کند و ارزشهایی را که موجب می‌شود مردم در مقابل متجاوز بایستند، تقویت کند.

■ روایت هنرمندانه جنگ

باتوجه به اینکه دوران زعامت آیت‌الله خامنه‌ای پس از جنگ تحمیلی است و دال شناور «بررسی و گفتگو درباره ابعاد مختلف جنگ» موضوعیت دارد، ایشان این دال را در وقته «روایت هنرمندانه جنگ» تثبیت معنا می‌کنند. از نظر ایشان، جنگ سرشار و مملو از «زیبایی‌هایی» است که باید با «زبان هنر» برای مردم و به‌خصوص نسل جدید و جنگ نادیده، روایت شود. مقام معظم رهبری دفاع مقدس به یک تابلوی نقاشی بسیار زیبا، بزرگ و پر

جزئیات تشبیه می‌کنند که هر چه به آن نزدیک می‌شویم بیشتر غرق زیبایی‌هایش می‌شویم. ایشان روایت کردن این زیبایی را مهم‌ترین عمل برای حفظ و تقویت میراث جنگ می‌دانند که اگر این روایت‌گری توأم با هنر و ذوق باشد می‌تواند اثرگذاری پیام را چندین برابر کند. سخنرانی‌هایی که به این دال ارجاع دارند، به شرح زیر است:

خلاصه متن	منبع
یکی از چیزهایی که در حفظ مرز هویت ملی تأثیر زیاد دارد، عبارت است از حفظ خاطرات آن دوران دفاع مقدس و دوران باشکوه	۲۳ مهر ۱۳۹۰ بیا نات در اجتماع مردم گیلان غرب
امروز انگیزه‌هایی وجود دارد از سوی دشمنان این ملت برای به فراموشی سپردن دوران دفاع مقدس؛ تلاش می‌کنند برای این کار، که یا آن را به فراموشی بسپارند یا آن را زیر سؤال ببرند یا بدنامش کنند. امروز به‌وسیله قدرتمندان دشمن ایران برای این کار پول خرج می‌شود برای اینکه آن را به فراموشی بسپارند. کاری که شما دارید می‌کنید، یک مبارزه‌ی مردمی عظیمی است در مقابل کاری که دشمن می‌کند. تاریخ و دوران دفاع مقدس، یک ذخیره است که از این ذخیره با‌بستی برای پی‌شرف کشور، برای رشد ملی، برای آمادگی در میدانهای فراوانی که هر ملتی در مقابل خود دارد، استفاده کرد.	۱۹ اسفند ۱۳۹۶ بیانات در دیدار نوجوانان و جوانان شرکت‌کننده در کاروان‌های راهیان نور
ما باید آن مجموعه را همچنان که هست، مثل آثار ساختمانی جنگ - که امام فرمودند اینها را حفظ کنید - حفظ کنیم؛ این اهمیتش از آنها خیلی بیشتر است. ما تا آن‌جا که می‌توانیم، باید آثار جنگ را کشف و حفظ کنیم؛ که حالا شما دارید این کار بزرگ را انجام می‌دهید. تاریخ نمیتواند اینها را بیان کند. در تاریخ خواهند گفت هشت سال جنگ شد - دیگر بیشتر از این‌که نمی‌شود بگویند.	۱۶ دی ۱۳۷۰ بیانات در دیدار اعضای دفتر پژوهش و گسترش فرهنگ جبهه
[دستگاه تبلیغاتی استعماری آمریکا و غرب] نشانه‌ی مقاومت ملت ایران را منعکس نمی‌کنند. در دوران جنگ هم پیروزیهای ملت ما را منعکس نمی‌کردند. آن روزی که رزمندگان سلحشور ما خرم شهر را پس گرفته بودند، خبر آن‌را منعکس نکردند.	۲۲ اسفند ۱۳۶۸ بیانات در دیدار مسئولان و اقشار مختلف مردم
ما در ادبیاتمان، در سینمایمان، در تئاترمان، در تلویزیونمان، در روزنامه‌نگاریمان، در فضای مجازیمان بسیاری از کارها را باید انجام بدهیم دربارهی دفاع مقدس که انجام نداده‌ایم؛ هر جا هم که انجام دادیم و متعهدانه انجام دادیم، ولو در حجم کم و نسبت به مجموع کاری که باید انجام بدهیم، اندک [بوده] اما تأثیرگذار بوده.	۴ مهر ۱۳۹۷ بیانات در مراسم شب خاطره دفاع مقدس
خود ما باید دست به کار بشویم، برای قهرمانهایمان باید فیلم بسازیم، ما قهرمانهایی داریم: همّت قهرمان است، باکری قهرمان است، خرازی قهرمان	۴ مهر ۱۳۹۷ بیانات در مراسم شب خاطره دفاع مقدس

	است؛ این چهره‌ها باید معرفی بشوند، باید دنیا این چهره‌ها را بشناسد، عظمت اینها را بفهمد، بداند.
۴ مهر ۱۳۹۷ بیانات در مراسم شب خاطره دفاع مقدس	اگر چنانچه شما امروز به جمع‌آوری و افزودن بر سرمایه‌ی خاطرات جنگ رو نیاورید، دشمن میدان را از شما خواهد گرفت؛ این یک خطر است؛ من دارم به شما می‌گویم. جنگ را شما روایت کنید که خودتان در جنگ بوده‌اید؛ اگر شما جنگ را روایت نکردید، دشمن شما جنگ را روایت خواهد کرد آن‌طور که دلش می‌خواهد. از یک ضعفهایی هم استفاده میکنند -البته هر حرکت نظامی و غیرنظامی ممکن است ضعفهایی داشته باشد که حتماً دارد؛ از اینها استفاده میکنند- و طبق میل خودشان می‌سازند. ما باید در این زمینه خیلی احساس وظیفه کنیم، خیلی کار کنیم.
۱ مرداد ۱۳۸۰ بیانات در دیدار جمعی از اصحاب فرهنگ و هنر	توقع انقلاب از هنر و هنرمند، مبتنی بر نگاه زیباشناختی در زمینه هنر است، که توقع زیادی هم نیست. شما خاطرات هشت سال دفاع مقدس را مرور کنید، ببینید برای یک نگاه هنرمندانه به حالت و کیفیت یک جامعه، چیزی از این زیباتر پیدا میکنید؟ شما در عالیترین آثار دراماتیک دنیا، آن‌جایی که به فداکاری یک انسان برخورد میکنید، او را تحسین و ستایش میکنید... هزاران حادثه به مراتب بارزتر و بزرگتر از آنچه در این اثر هنری نشان داده شده، در دوران هشت سال دفاع مقدس و در خود انقلاب، در خانه شما اتفاق افتاد. آیا این زیبایی نیست؟ هنر میتواند از کنار این قضیه بی‌تفاوت بگذرد؟ توقع انقلاب این است و توقع زیاده‌خواهانه‌ای نیست. میگویند چرا زیبایی دیده نمیشود! کسی که به این مقوله بی‌اعتناست، نمیخواهد این زیبایی را ببیند؟
۲۴ شهریور ۱۳۸۸ بیانات در دیدار فعالان عرصه هنر دفاع مقدس	سعی بر این بوده که آن مفاهیم والا به دست فراموشی سپرده بشود؛ برای این تلاش شده، کار شده. آن عزتی، اعتماد به نفسی، احساس اقتداری که از ناحیه‌ی معنویت رزمندگان ما و جامعه‌ی اسلامی ما احساس شد و تواضع آن حادثه‌ی عجیب و شگفت‌انگیز -یعنی پیروزی در دفاع مقدس و شکست نخوردن در مقابل تهاجم این همه دشمن- را رقم بزند، آن خصوصیات، آن خصلتها، برای ملت ما، برای کشور ما، یکی از بزرگ‌ترین نیازهاست. اینها را بایستی نگه داریم و در مقابله‌ی با تلاشی که میشود برای به فراموشی سپردن آنها، مقاومت کنیم. کار شما روایت دفاع مقدس و همین مجاهدت بزرگ است.

■ ایمان، ایثار و همبستگی

رهبر معظم انقلاب «عامل پیروزی در جنگ» را در نظام گفتمانی خود در قالب وقته «ایمان، ایثار و همبستگی» تثبیت معنا می‌کند. درواقع ایشان دال‌های شناور «تجهیزات جنگی»، «حمایت

سایر کشورها»، «نقش سازمان‌های بین‌المللی» و... را به حوزه گفتمان‌گونی می‌برند و در مقابل بر عامل قدرتمند «ایمان، ایثار و همبستگی» تأکید می‌کنند. آیت الله خامنه‌ای در بیانات‌شان به این نکته اشاره می‌کند که حرکت نظامی اگر از سوی دشمن انجام بگیرد، ملت را پُرانگیزه‌تر و متحدتر می‌کند. این هم‌دلی مردم هنگامی که با روحیه ایثار همراه شود می‌تواند حماسه‌های بی‌نظیری خلق کند. از جان‌گذشتگی جوانان و همچنین اتحاد آحاد مردم برای حمایت از جبهه‌های جنگ موجب مقاومت ایران در مقابل عراق شد. با بررسی بیانات رهبری میتوان نتیجه گرفت که ایشان عوامل پیروزی مردم ایران را، ایمان به خدا، فداکاری و هم‌بستگی می‌دانند. سخنرانی‌هایی که به این دال ارجاع دارند، به شرح زیر است:

منبع	خلاصه متن
۱۱ دی ۱۳۷۰ بیانات در دیدار خانواده‌های شهدای استان بوشهر	اگر انسان مسلمان، با روحیه‌ی شهادت‌طلبی در میدان بماند، هیچ قدرتی نمیتواند بر او فایق بشود؛ این روحیه را باید حفظ کرد. من به خانواده‌های عزیز شهدا، مخصوصاً فرزندان‌شان - این جوانان و نوجوانان عزیز - توصیه میکنم، هرچه می‌توانید، خودسازی کنید. همه باید خودسازی بکنند؛ اما شما اولی هستید.
۳ خرداد ۱۳۸۴ بیانات در دیدار جمعی از ایثارگران و خانواده‌های شهدا	دشمن، نقطه‌ی ضعف خودش و نقطه‌ی قوت شما را هم فهمیده. نقطه‌ی قوت شما ایمان و ایثار و دل دادن به مجاهدت و همچنین همبستگی و همدلی شماها با هم است. نقطه‌ی ضعف او این است که در مقابل نیروی ملی یک ملت هیچ ابزاری ندارد. ابزار نظامی فایده و پیرشرفتی ندارد؛ این را دشمن میدانند. دشمن در صدد است این مقاومت را درهم بشکند؛ در صدد است این ایمان را تضعیف کند؛ در صدد است همبستگی ملی و همدلی را از بین ببرد.
۱۹ اسفند ۱۳۹۶ بیانات در دیدار نوجوانان و جوانان شرکت‌کننده در کاروان‌های راهیان نور	نوع دفاع ما یک دفاع فوق‌العاده‌ای بود؛ همراه بود با عزم و اراده‌ی قوی؛ در میدانهای جنگ ما اراده و عزم و تصمیم قاطع موج میزد؛ [همراه بود] با ایمان؛ یعنی باور نسبت به حقانیت خود و بطلان دشمن؛
۵ مهر ۱۳۷۰ بیانات در خطبه‌های نماز جمعه	چه شد که این پیروزی به دست آمد؟ برادران و خواهران عزیز در سراسر کشور! چه شد که شما پیروز شدید؟ آیا جز ایمان شما، توکل شما به خدا، تصمیم شما برای ایستادگی در مقابل دشمنان خدا، وحدت کلمه‌ی شما...

۱۶ اسفند ۱۳۹۵ بیانات در دیدار دست‌اندرکاران راهیان نور	حرکت نظامی اگر چنانچه از سوی دشمن انجام بگیرد، ملت را پُرانگیزه‌تر میکند، مُشتِ ملت را در مقابل آنها محکم‌تر میکند؛ حرکت نظامی این است؛ اما حمله‌ی فرهنگی بعکس است؛ اگر دشمن بتواند حمله‌ی فرهنگی را انجام بدهد، [انسان را] بی‌حال میکند، از تصمیم می‌اندازد، اراده‌ها را تضعیف میکند، جوانهای کشور را از کشور میگیرد؛ نیروهای به‌دردبخور را بی‌خاصیت میکند؛
۲۵ مرداد ۱۳۷۷ بیانات در دیدار جمعی از آزادگان	یک کشور اگر بخواهد آزاد و مستقل و بدون وابستگی و تبعیت از قدرتهای ظالم عالم زندگی کند، به ایستادگی احتیاج دارد. در مواقع حسّاس برای یک ملت، ایستادگی را چه کسانی انجام میدهند؟ بهترین و فداکارترین و پاک‌ترین و بااخلاص‌ترین فرزندان یک ملت. اینها کسانی هستند که در مواقع سختی، فداکاری میکنند و ایستادگی نشان میدهند و از آبروی کشور و از استقلال و هویت ملی خودشان دفاع میکنند.
۲۵ مرداد ۱۳۳۸ بیانات در دیدار فرزندان ممتاز شهدا، مسؤولان امور فرهنگی بنیاد شهید و جمعی از دانشجویان امامیه‌ی پاکستان	شهید، یعنی انسانی که در راه آرمانهای معنوی کشته میشود و جان خود را - که سرمایه‌ی اصلی هر انسانی است - برای هدف و مقصدی الهی صرف میکند و خدای متعال هم در پاسخ به این ایثار و گذشت بزرگ، حضور و یاد و فکر او را در مکتبش تداوم میبخشد و آرمان او زنده میماند. این، خاصیت کشته شدن در راه خداست. کسانی که در راه خدا کشته میشوند، زنده‌اند. جسم آنها زنده نیست؛ اما وجود حقیقی آنها زنده است.

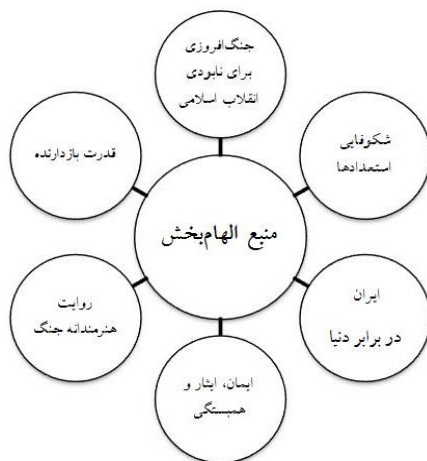
ایران در برابر دنیا

دال و عنصر شناور مهم دیگری که در نظام گفتمانی آیت‌الله خامنه‌ای تبدیل به وقته می‌شود، عنصر «جنگ بین دو کشور» است. مقام معظم رهبری این دال شناور را در وقته «ایران در برابر دنیا» تثبیت معنا می‌کنند. در بیانات رهبری درمورد دفاع مقدس، بر این مطلب بسیار تأکید شده است که همه دنیا در مقابل ایران متحد شده بودند تا شاهد شکست و فروپاشی ایران باشند. از آمریکا و ناتو و شوروی تا مرتجعین منطقه نظیر سعودی و کویت. علاوه بر کمک‌های مالی و تسلیحاتی که همه دنیا به سوی صدام روانه داشتند، مراکز دیپلماتیک نیز او را یاری کردند؛ سازمان ملل هیچ عکس‌العملی در مقابل تجاوز عراق به خاک ایران نشان نداد و حتی شورای امنیت نیز پس از اینکه کیلومترها اشغال‌گری و تجاوز صورت گرفته بود به حرف آمد و طرفین جنگ را به صلح و آتش‌بس فراخواند بدون اینکه اشغال‌گری عراق را تقبیح کرده باشد. سخنرانی‌هایی که به این دال ارجاع دارند، به شرح زیر است:

منبع	خلاصه متن
۶ مهر ۱۳۷۹ دیدار با مدیران و فعالان دفاع مقدس	د شمنی به ما حمله کرده بود و میخواست بخشی از خاک ما را بگیرد؛ همه دنیا هم به او کمک کردند؛ ما هم مردانه ایستادیم؛ ناکام شد و بینی اش به خاک مالیده شد و برگشت.
۳ خرداد ۱۳۹۶ بیانات در شب خاطره دفاع مقدس	هشت سال همه‌ی دنیا متفق شدند علیه ما و با ما جنگیدند؛ این یک واقعیتی است، همه‌ی دنیا! یعنی آمریکا علیه ما بود در عمل، ناتو علیه ما بود در عمل، شوروی آن روز علیه ما بود در عمل، مرتجعین منطقه - همین سعودی و کویت و بقیه - همه علیه ما بودند در عمل!
۲۹ مهر ۱۳۷۱ بیانات در دیدار اقشار مختلف	با این که فقط یک کشور همسایه نبود که به ما حمله می کرد؛ بلکه پشت سر آن آمریکا بود، شوروی آن روز بود، دیگر قدرتهای مسلح عالم بودند؛
۵ مهر ۱۳۷۰ بیانات در خطبه های نماز جمعه	نمیشود گفت جنگ را فقط عراق به وجود آورد. همه‌ی قرائین از اول کار نشان میداد که استکبار پشت سر عراق است؛ او را کمک نظامی کردند؛ از لحاظ تبلیغاتی به او کمک کردند و شورای امنیت را در خدمت متجاوز قرار دادند... بنابراین، جنگ را رژیم عراق به تنهایی به وجود نیاورد - رژیم عراق یک عامل بود - جنگ را همه‌ی دنیای استکباری و من تبع او به وجود آوردند؛ این امروز چیز روشنی است و احتیاج به بحث زیادی ندارد.
۱۹ دی ۱۳۹۲ دیدار مردم قم با رهبر انقلاب	... در هشت سال دفاع مقدس است که همه‌ی قدرت های جهانی و شرق و غرب آن روز، به صدام مجرم کمک کردند تا بر ضد ملت و کشور ایران اقدام کند، اما به واسطه‌ی عزم و ایمان را سخ و تصمیم قاطع ملت برای به صحنه آوردن توانایی های داخلی، نصرت الهی محقق شد

دال مرکزی: جنگ منبع الهام بخش

پس از بررسی بیانات آیت الله خامنه‌ای درباره دفاع مقدس اینطور به نظر می‌رسد دال مرکزی نظام گفتمانی ایشان در موضوع دفاع مقدس، جنگ به مثاله منبع الهام بخش است.

شکل ۲. مفصل بندی گفتمان حضرت آیت الله خامنه‌ای (مدظله العالی)

در گفتمان رهبر معظم انقلاب، جنگ یک بستر مناسب ایجاد کرد تا مردم بتوانند استعدادهای بالقوه مادی و معنوی و علمی خود را به فعلیت برسانند و با استفاده از آن ظرفیت‌ها از دستیابی دشمن به هدفش مبنی بر نابود کردن ایران اسلامی و تحقیر ملت ایران جلوگیری کنند. یکی از راه‌های اصلی تقویت و گسترش روحیه مقاومت، ایثار و اتحاد، روایت کردن زیبایی‌ها و حماسه‌های دفاع مقدس است؛ حماسه‌هایی که مردم و رزمندگان ایران در مقابل عراق که توسط همه دنیا حمایت مالی، تسلیحاتی و دیپلماتیک می‌شد خلق کردند و نشان دادند که قدرت و اقتدار حفظ حریم و ارزش‌های خود را دارند.

بحث و نتیجه‌گیری:

تحلیل بیانات امام خمینی (ره) و رهبر معظم انقلاب درباره دفاع مقدس نشان می‌دهد، اگرچه دال‌های پیرامونی مشترکی مانند «شکوفایی استعدادها»، «رشد معنوی»، «ایستادگی در برابر استکبار و دشمنان» وجود دارد، اما جنگ در نگاه امام خمینی (ره) در بستر معنویت سیاسی تعریف می‌شود. در این گفتمان همه اقدامات، رخدادها، پدیده‌ها، پیروزی‌ها، شکست‌ها و بحران‌های نظام اسلامی، در بستر تقرب و نزدیکی به خدا معنا می‌یابد؛ و جنگ نیز در چنین بستری معنا می‌شود. تجاوز عراق به خاک ایران، رویارویی جبهه حق و باطل است. در این جبهه، صلح، خائنانه است، ایستادگی در برابر استکبار، امر الهی است و شهادت در این مسیر، سعادت ابدی است. در این گفتمان، جنگ لطف خفیه الهی است که زمینه‌ساز پیشرفت مادی و معنوی جامعه است. اما در گفتمان رهبر معظم انقلاب، به دلیل اینکه با تغییر نسل مواجهیم و بدنه اصلی جامعه را افرادی تشکیل می‌دهند که پس از جنگ متولد شده‌اند، یک نگاه الهام‌بخش به دفاع مقدس وجود دارد. در نظر رهبر معظم انقلاب، جنگ ۸ ساله، هم‌چون منبع و ذخیره‌ای برای جامعه ایران است که باید با رجوع به آن مسائل زمان حال را تحلیل و تبیین کنند و نهایتاً منبعث از تجربه جنگ، تصمیم بگیرند و اقدام نمایند. در این گفتمان، دفاع مقدس یادآور ضرورت مقاومت و ایستادگی در برابر دشمنان، خلق فرصت از دل بحران (پیشرفت مادی و معنوی جامعه ایران بواسطه جنگ، محدودیت‌ها و تحریم‌ها) و عدم تغییر ماهیت دشمنان و اصرار آنان به دشمن‌ورزی است. در این گفتمان، روایت زیبایی‌ها و حفظ و بهره‌گیری از سرمایه معنوی جنگ در قالب‌های هنری نقش ویژه‌ای در الهام‌بخش بودن این منبع غنی تاریخی دارد. مقایسه نظام گفتمانی امام خمینی (ره) و آیت‌الله خامنه‌ای در چند دال پیرامونی مشترک هستند اما مفصل‌بندی متفاوتی دارند. دال‌های «رویارویی حق و باطل»، «پیشرفت مادی و معنوی بواسطه جنگ» و «پرهیز از صلح خائنانه» در گفتمان امام خمینی (ره) به ترتیب متناظر با دال‌های «جنگ‌افروزی برای نابودی انقلاب اسلامی» و «ایران در برابر دنیا»، «شکوفایی استعدادها» و «مقاومت و قدرت بازدارنده» در گفتمان رهبر معظم انقلاب است. در هر دو گفتمان، علت جنگ فراتر از درگیری دو کشور بر سر مسائل مرزی است؛ بلکه هدف

نابودی نظام اسلامی است. امام خمینی (ره) این جنگ را در یک زمینه الاهیاتی و قرآنی تفسیر می‌کند و رهبر معظم انقلاب از منظر بین‌المللی و سیاسی، این جنگ را جنگ کشورهای متعدد علیه ایران می‌داند. در هر دو گفتمان، جنگ واسطه و فرصتی برای پیشرفت مادی و معنوی، تفسیر شده است اما مفصل‌بندی متفاوتی دارند؛ در گفتمان امام (ره) بواسطه دال مرکزی «معنویت سیاسی»، هنگامی که ملتی در مقابل کفار مقاومت کند و با آن‌ها مبارزه می‌کند، خداوند تعال الطاف خود را بر آن ملت نازل می‌کند؛ و این پیشرفت مادی و معنوی در این زمینه معنایی، تفسیر می‌شود. در مقابل در گفتمان مقام معظم رهبری، بواسطه دال مرکزی «منبع الهام‌بخش»، پیشرفت مادی و معنوی در بستر «تبدیل تهدید به فرصت» با استناد به تجربه تاریخی ملت ایران معنا می‌یابد. به عبارت ساده‌تر در گفتمان مقام معظم رهبری، ایران امروز برای پیشرفت چه در سطح مادی و چه معنوی باید با عنایت به تجربه ۸ سال جنگ تحمیلی، نه تنها تسلیم محدودیت‌ها و تحریم‌های تحمیل شده نشود بلکه به این واسطه با پیشرفت‌های مادی (اعم از علمی، تکنولوژیکی و...) و معنوی، کشور را از وابستگی برهاند. در هردو گفتمان بر مقاومت و ایستادگی تأکید می‌شود؛ در گفتمان امام خمینی (ره) - باتوجه به اینکه در دل جنگ قرار دارند- هرگونه صلح خائنانه خوانده می‌شود؛ چرا که از نظر امام (ره)، در جنگ تحمیلی، صدام، ارتش و هم‌پیمانانش همان کفار هستند و امکان صلح با کفار وجود ندارد اما در گفتمان رهبری، بر مقاومت و ایجاد یک قدرت بازدارنده برای جلوگیری از تضییع حقوق ملت ایران توسط دشمنان، تأکید می‌شود؛ قدرت بازدارنده‌ای که مانع از هرگونه تهاجم نظامی، اقتصادی و فرهنگی گردد.

نگاه امام خمینی (ره) به عنوان فرمانده کل قوا در جنگ تحمیلی، به موضوع «شهادت» در بستر «جهاد به معنای نظامی آن» و در چارچوب معنایی قرآنی تجلی می‌یابد. اما در نظام گفتمانی مقام معظم رهبری - به عنوان رهبر پساجنگ -، جنگ فراتر از رویارویی نظامی است و به همین دلیل بر دال و عناصر کلان‌تر مانند ایمان و ایثار تأکید می‌گردد. به همین دلیل است که یکی از دال‌های اصلی گفتمان مقام معظم رهبری، ضرورت روایت هنرمندانه از جنگ است تا برای توده مردم و بخصوص نسل جدید یادآوری شود که عوامل اصلی پیروزی ایران در جنگ ۸ ساله چه بود.

در مجموع باید گفت در شرایطی که «گفتمان تحریف ر سانه‌های فار سی زبان خارجی» که مفاهیم دفاع، ایثار، وطن دوستی، شجاعت، معنویت، عشق به خدا ائمه و امام خمینی(ره)، شهادت، ایمان و اعتقاد، استعداد و توانمندی در نبرد، وحدت و همدلی و غیره را به حوزه گفتمان‌گونگی انتقال داده است و در مقابل، دال جنگ (به جای دفاع) دال قربانی یا تلفات (به جای شهید و جانباز)، دال جنگ طلب (به جای اشاره به شروع کننده جنگ)، دال تقلیل جنگ به تهاجم یک کشور (بدون اشاره به حمایت‌های جهانی از صدام)، دال فریب جوانان (به جای روحیه ایثار و شهادت طلبی) را در نظام گفتمانی خود مفصل بندی کرده است، در نزاع با این گفتمان باید گفتمان معنویت سیاسی امام خمینی(ره) و گفتمان منبع الهام بخش رهبر معظم انقلاب مورد توجه ر سانه‌ها قرار گیرد و دال‌های تثبیت شده گفتمان تحریف، ساخت شکنی شود.

منابع و مأخذ

- ازکیا، مصطفی؛ حسین دانش‌مهر، رشید احمدش (۱۳۹۲). «توسعه و تناقضات پارادایمی جدید» (جلد اول)، تهران: انتشارات کیهان.
- امامی، امیرضا، زارع، فاطمه (۱۳۹۹). «معنویت سیاسی و هویت نظام جمهوری اسلامی ایران»، مقاله ارائه شده در دومین کنفرانس بین‌المللی دین، معنویت و کیفیت زندگی، تهران: سازمان بین‌المللی مطالعات دانشگاهی. بازیابی شده در <https://civilica.com/doc/1246950>.
- آقاگل‌زاده، فردوس (۱۳۹۰). «تحلیل انتقادی گفتمان»، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- تاجیک، محمدرضا و جواد رمضان‌نژاد (۱۳۹۳). «تحلیل گفتمان تلویزیون بی‌بی‌سی فارسی درباره جنگ عراق با ایران»، فصلنامه رسانه، شماره ۱: ۲۰-۵.
- تاجیک، محمدرضا و محمد روزخوش (۱۳۸۷). «بررسی نهمین دوره انتخابات ریاست جمهوری ایران»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی، شماره ۶۱: ۱۲۷-۸۳.
- التیامی‌نیا، رضا (۱۴۰۰). «تحلیل گفتمانی و جامعه‌شناختی دفاع مقدس و تأثیر آن در تقویت همبستگی، وحدت و قدرت ملی»، فصلنامه علمی پژوهش‌های انقلاب اسلامی، شماره ۱: ۳۵-۹.
- حسینی‌زاده، سیدمحمدعلی (۱۳۸۴). «نظریه گفتمان و تحلیل سیاسی»، فصلنامه علوم سیاسی، شماره ۲۸: ۲۱۲-۱۸۱.
- خنیفر، حسین و ناهید مسلمی (۱۳۹۶). «اصول و مبانی روش‌های پژوهش کیفی»، تهران: انتشارات نگاه دانش.
- ذوالفقاری کیان، مهلا و لیلا ثمنی (۱۳۹۹). «تحلیل گفتمان رهبر معظم انقلاب اسلامی در شاخص‌های زن منتظر»، دوفصلنامه علمی-تخصصی پژوهش‌های اسلامی زن و خانواده، شماره ۲: ۱۷۲-۱۳۳.
- رضائی‌پناه، امیررضا و سمیه شوکتی‌مقرب (۱۳۹۵). «تحلیل گفتمان سیاسی»، تهران: انتشارات تیسرا.
- سلطانی، علی اصغر (۱۳۸۷). «قدرت، گفتمان و زبان: ساز و کارهای جریان قدرت در جمهوری اسلامی ایران»، تهران: نشر نی.
- سلطانی، سیدعلی اصغر و امیرعلی تفرشی (۱۳۹۴). «تحلیل گفتمان برنامه‌های تولیدی شبکه من و تو». فصلنامه مطالعات رسانه‌های نوین، شماره ۳: ۱۶۴-۱۲۵.
- صباحی، مجتبی، محمدی، داود و احسان جعفری‌فر (۱۴۰۱). «بررسی مبانی فکری راهبرد دفاعی از دیدگاه حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)»، فصلنامه علمی مطالعات دفاع مقدس، شماره ۱: ۱۹۱-۱۶۷.

غفاری قدیر، جلال و بهروز یآوری (۱۳۹۶). «بازنمایی دوران دفاع مقدس (جنگ عراق و ایران) در سایت و شبکه بی‌بی‌سی فارسی»، *فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی و دفاع مقدس*، شماره ۱: ۱۶۴-۱۳۳.

فرامرزیانی، سعید؛ پروانه فرامرزیانی و بهنام رضا قلی‌زاده (۱۳۹۶). «گفت‌وگوهای رسانه‌های خبری»، انتشارات سیمای شرق.

فلیک، اووه (۱۳۹۲). «درآمدی بر تحقیق کیفی». ترجمه هادی جلیلی، تهران: نشرنی.

کامکار، مهدی، بلندیان، غلامحسین و تقی بختیاری (۱۳۹۵). «گفت‌وگوهای مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در امور مهاجرین و اتباع خارجی»، *فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک*، شماره ۷۵: ۷۵-۴۷.

کسرائی، محمدسالار (۱۳۸۹)، *نظریه‌ی گفت‌وگو لاکلا و موفه*، ابزاری کارآمد در فهم پدیده‌های سیاسی، نامه سیاست؛ شماره ۳: ۳۶۰-۳۳۹.

کلانتری، عبدالحسین (۱۳۹۱). «گفت‌وگو از سه منظر زبان‌شناختی، فلسفی و جامعه‌شناختی»، تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.

محمدپور، احمد (۱۳۹۲). «روش تحقیق کیفی؛ ضد روش ۲»، تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.

مقدمی، محمدتقی (۱۳۹۰). *نظریه تحلیل گفت‌وگو لاکلا و موفه*، تحلیل و نقد آن، *مجله‌ی معرفت فرهنگی - اجتماعی*، شماره ۲: ۱۲۴-۹۱.

نش، کیت (۱۳۸۴). «جامعه‌شناسی سیاسی معاصر»، ترجمه محمدتقی دلفروز، تهران: کویر.

نوذری، حمزه (۱۳۹۴). «گفت‌وگوهایی دیگر از توسعه در ایران»، تهران: دانشگاه خوارزمی.

هال، استوارت (۱۳۸۶). «غرب و بقیه: گفت‌وگو و قدرت»، ترجمه محمود متحد، تهران: آگه.

هوارث، دیوید (۱۳۷۷). «نظریه گفت‌وگو»، *فصلنامه علوم سیاسی*، ترجمه سید علی‌اصغر سلطانی، شماره ۲: ۱۸۳-۱۵۶.

یورگنسن، ماریان. فیلیپس، لونی (۱۳۹۶). «نظریه و روش در تحلیل گفت‌وگو»، ترجمه هادی جلیلی، تهران: نشر نی.

- Carrette, Jeremy R. (2000). **Foucault and religion: spiritual corporality and political spirituality**, London and New York: Routledge.
- Fairclough, n. (1995). **critical discourse analysis**. London: longma.
- Fairclough, n. 1992. **Discourse and social change**. London: polity pres.
- Fasold, ralph. 1990, **the sociolinguistics of language**, Cambridge.
- Jorgensen, m. and Philips, l. (2002). **Discourse analysis as theory and method**. London: sage.
- Laclau, E., & Mouffe, C. (1985). **Hegemony and socialist strategy: towards a radical democratic politics**. Lonaon: Verso.

شناخت عوامل مؤثر بر ایجاد فرهنگ ایثار اجتماعی در دانشگاه آزاد اسلامی

سمیه قجری^۱

چکیده:

فرهنگ ایثار یکی از ارزش‌هایی است که در تمام جوامع بشری دارای جایگاه خاصی است و به عنوان فرهنگی است که انسان از طریق آن می‌تواند به ملاک‌های انسانی و اخلاقی الهی دست یابد؛ بنابراین مفهوم، هدف این مقاله شناخت عوامل مؤثر بر ایجاد فرهنگ ایثار اجتماعی در دانشگاه آزاد اسلامی است. روش پژوهش پیش‌رو بر مبنای هدف؛ کاربردی و بر مبنای استراتژی؛ توصیفی - پیمایشی است. جامعه آماری پژوهش شامل اساتید دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال به تعداد ۱۵۶ نفر است. روش مطالعه کتابخانه‌ای - میدانی است که با استفاده از ابزار پرسشنامه به تعداد ۲۹ سؤال است که این سؤالات بر اساس مطالعه مبانی نظری موضوع و نظر خبرگان تنظیم گردید و در اختیار پاسخ‌گویان قرار گرفت. یافته‌های پژوهش با استفاده از آزمون رگرسیون نشان داد ابعاد نگرشی، رفتاری و اجتماعی همراه با شاخص‌های آن به عنوان عوامل مهم مؤثر بر فرهنگ ایثار اجتماعی در بین اساتید دانشگاه مورد تأیید است.

واژگان کلیدی:

بعد نگرشی، بعد رفتاری، بعد اجتماعی، ایثار اجتماعی، فرهنگ.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۵/۲۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۳/۲۰

۱. استادیار مدیریت دولتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد نراق، نراق، مرکزی، ایران.

somayeghajari@gmail.com

❖ مقدمه

فرهنگ عامل تأثیرگذاری برای جهت‌دهی به ذهن و رفتار عمومی افراد جامعه محسوب می‌شود. اندیشیدن و تصمیم‌گیری جامعه بر اساس فرهنگی است که بر ذهن افراد آن جامعه حاکم است؛ یعنی فرهنگی که بیانگر معیارها، ارزش‌ها و ضابطه‌ها و نمایش‌گر میناها است و این فرهنگ بدون فهم، درک و تفسیر مکاتب آن ملل میسر نیست. هویت و حیات انسان به فرهنگ گره خورده است. انسان‌ها با فرهنگ متولد شده، زندگی کرده و رشد می‌یابند. در تمام جوامع بشری، ارزش‌هایی وجود دارد که بنیان اصلی فرهنگ آن جامعه را شکل می‌دهد. اهمیت و جایگاه این ارزش‌ها به گونه‌ای است که هر ملتی، هویت و حیات اجتماعی و سیاسی خود را در پابندی و احترام به آن‌ها و انتقال کامل آن به نسل‌های آینده می‌داند. فرهنگ ایثار، یکی از این ارزش‌هاست که در تمام جوامع دارای جایگاه ویژه‌ای است و به‌عنوان یک فرهنگ رشدیافته و مترقی، جزء برترین مفاهیم الهی و از والاترین مفاهیمی است که یک فرد متعهد و پایبند به ملاک‌های انسانی و اخلاقی می‌تواند به آن مقام دست یابد (مقدم‌زاده و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۲).

ایثار، دارای مراتب و درجات گسترده‌ای است که این مراتب از ایثار در مال به معنای بذل و بخشش اموال تا عالی‌ترین مرتبه ایثار که همان ایثار جان و جهاد در راه خداست را در برمی‌گیرد (موسی‌پور، ۱۳۹۱: ۱۱۲). درواقع ایثار در میان مجموعه مفاهیم و اصطلاحات ارزشی اسلام دارای جایگاه و مرتبت خاصی است (مزیدی، ۱۳۹۱: ۲۳). زیرا ایثار یکی از مسائل علم اخلاق و یک فضیلت اخلاقی است که در دین مبین اسلام به آن توجه وافر شده است. فرهنگ ایثار اجتماعی یکی از مصادیق ایثار است که نیاز روز جامعه ما محسوب می‌شود. این مفهوم از فرهنگ شهادت نشأت می‌گیرد و وجود آن در لایه‌های فرهنگی و اجتماعی جامعه امروزی می‌تواند بسترهای نهادینه کردن فرهنگ فداکاری، گذشت، دگرخواهی و دگردوستی و نوع دوستی را در جامعه ترویج دهد. ایثارگر اجتماعی منافع جمعی را برتر از منافع شخصی می‌داند و نسبت به مشکل‌همنوع خویش حساس است و احساس مسئولیت می‌کند. با ترویج فرهنگ ایثار در جامعه می‌توان وجدان کاری افراد و استحکام روابط بین فردی را بالا برد (عزیزی، ۱۳۹۳: ۸۹).

بنابراین توجه به مفهوم ایثار اجتماعی و ارج نهادن و ترویج آن می‌تواند فردگرایی و ارجح بودن اهداف و منافع فردی به جمعی را کمرنگ نماید و به انسان کمک کند تا خود حقیقی وجودش را دریابد و برای تعالی آن تلاش نماید (حبیب‌زادگان، ۱۳۹۶: ۴۵). وجود این روحیه در انسان ایثارگر باعث می‌شود که در عین نیاز به چیزی، آن‌را به دیگری ببخشد و روح بشردوستی و هم نوع‌دوستی را به نمایش بگذارد و به کمال دست یابد (کاظمی، ۱۳۹۵: ۷۶).

مسأله‌ای که در مورد مفهوم ایثار وجود دارد این است که این مفهوم در دوران انقلاب اسلامی و دفاع مقدس اهمیت زیادی داشته است، در حالی که امروزه با توجه به گسترش فرهنگ غرب‌گرایی و فردگرایی اهمیت ایثار اجتماعی در سطح جامعه به منظور کمک به هم‌نوع کاهش یافته است و این امر ضرورت توجه به مفهوم ایثار اجتماعی را پررنگ می‌کند؛ بنابراین دانشگاه به‌عنوان یک‌نهاد آموزشی و تربیتی نقش مهمی در ترویج این فرهنگ در بین نسل آینده دارند، زیرا می‌تواند با گسترش این فرهنگ در فضای دانشگاه و کلاس درس، نگرش دانشجویان را به‌عنوان نسل آینده نسبت به مفهوم ایثار اجتماعی کامل نماید. در فضای آموزشی دانشگاه، شغل معلمی و اهمیت آن در تربیت نسل جوان، ایجاب می‌کند که اساتید با روحیه ایثارگری به آموزش و تربیت دانشجویان تحت تعلیم خود در زمینه ایثار اجتماعی توجه کنند. به عبارتی در کلاس‌های درس با رفتارهای مبتنی بر مفهوم ایثار، به آشنایی و توسعه این مفهوم در نگرش و رفتار افراد تحت تعلیم خود توجه نمایند؛ زیرا داشتن این روحیه در اساتید برای انجام وظایف خود می‌تواند به عنوان یک الگوی فرهنگی در ذهن دانشجویان که نسل آینده کشور را تشکیل می‌دهند معرفی و تثبیت شود و به گسترش این فرهنگ توسط دانشجویان در سطح جامعه به‌منظور تعالی جامعه در دوران آینده کمک نماید. بنابراین برای شکل‌گیری فرهنگ ایثار اجتماعی و تقویت آن، به مؤلفه‌ها و شاخص‌هایی نیاز است که از مکاتب و آیین هر ملت و قومی نشأت می‌گیرد (رسالت، ۱۴۰۰: ۴۳). با توجه به اینکه مطالعه مقاله حاضر در دانشگاه آزاد اسلامی است، بنابراین برای گسترش فرهنگ ایثار اجتماعی در محیط دانشگاه که بر مبنای آموزش و پرورش اساتید دانشگاه شکل می‌گیرد، باید مؤلفه‌ها و شاخص‌های خاص این محیط مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد. اگرچه امروزه در زمینه ایثار به‌صورت عام و ایثار اجتماعی به‌صورت خاص مقالات و پژوهش‌های متعددی انتشار یافته است، اما خلأهایی در معرفی این مفهوم به‌صورت نظری و

کاربردی و همچنین زمانی و مکانی به خصوص در دانشگاه‌ها مشاهده می‌شود و می‌توان گفت مقاله مشخصی که بتواند ابعاد و شاخص‌های آن‌را به صورت دقیق در دانشگاه تبیین کند وجود ندارد و این خلأ اهمیت انجام این پژوهش را ضرورت می‌بخشد. به همین دلیل پژوهش حاضر در نظر دارد عوامل مؤثری که می‌تواند به ایجاد و تقویت فرهنگ ایثار اجتماعی در دانشگاه آزاد اسلامی کمک کند را شناسایی نماید؛ بنابراین سؤال اصلی مقاله حاضر این است که عوامل مؤثر بر ایجاد فرهنگ ایثار اجتماعی در دانشگاه آزاد اسلامی چه است؟

پیشینه پژوهش

رسالت (۱۴۰۰) پژوهشی با عنوان «بررسی نقش و جایگاه فعالان زن حوزه رسانه در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت» با استفاده از روش پژوهش تحلیل محتوای کمی و با در نظر گرفتن کلیه پست‌ها و مطالب ارائه‌شده توسط فعالان زن حوزه رسانه در مورد ایثار و شهادت در شبکه اجتماعی در سال ۱۳۹۹ و با روش نمونه‌گیری تمام شمار انجام داده است. وی در پژوهش خود به این نتیجه رسید که بین نوع مطالب و محتوای ارائه‌شده توسط فعالان زن حوزه رسانه در خصوص فرهنگ ایثار و میزان استقبال کاربران از این مطالب ارتباط معناداری وجود دارد. در این راستا، بین نوع متن (ساده، شعر، نقل قول و...) و میزان استقبال کاربران رابطه معناداری مشاهده می‌شود. علاوه بر این، نوع تصویر ارائه‌شده (عکس، فیلم، کلیپ و...) و استقبال کاربران رابطه معناداری وجود دارد. همچنین بین هشتگ‌های استفاده‌شده در این پست‌ها و میزان استقبال کاربران ارتباط معناداری مشاهده می‌شود. به عبارتی می‌توان گفت که محتوا و مطالب ارائه‌شده توسط فعالان زن حوزه رسانه، زمینه‌های توجه و نگرش کاربران در خصوص فرهنگ ایثار را فراهم می‌نماید و در نتیجه بر ترویج این فرهنگ در جامعه اثرگذار است.

آقامحمدی (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان «واکوی مؤلفه‌های ایثار اجتماعی در آموزه‌های قرآنی و تعیین جایگاه آن‌ها در اسناد تحولی آموزش و پرورش ایران» با روش توصیفی از نوع تحلیل محتوا در متون و اسناد تحولی (مبانی نظری تحول بنیادین، برنامه درسی ملی و سند تحول بنیادین آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران که جمعاً ۵۷۰ صفحه بود) به این نتیجه رسید که مؤلفه‌های ایثار اجتماعی شامل؛ شهادت‌طلبی، مقدم داشتن دیگران بر خود برای رضای خود،

گسترش روحیه گذشت و فداکاری در جامعه، دوستی و محبت در جامعه، بذل مال باهدف فقرزدایی، ایجاد روحیه همبستگی، ترجیح منافع ملی بر منافع فردی و گروهی، عزت طلبی، خدمت‌گزاری به خلق و گسترش عدالت‌طلبی در جامعه است.

سالاریان و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان «بایسته‌های مهندسی فرهنگ در جامعه از منظر قرآن با تأکید بر نقش فرهنگ ایثار» با استفاده از روش توصیفی و مطالعات کتابخانه‌ای به این نتیجه رسیدند که برای داشتن جامعه قرآنی با فرهنگ ایثار باید فرهنگ به‌صورت کامل مهندسی‌شده توسط دولت برنامه‌ریزی گردد و با اجرای برنامه‌های مدون موجب سرلوحه قرار گرفتن آموزه‌های قرآن و سنت در زمینه ایثار در تمامی زندگی و امور اجتماعی قرار گیرد.

قاسم پور، خلیلی و یاسینی فرد (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان تأثیر فرهنگ ایثار و شهادت بر رفتار شهروندی: تبیین نقش سرمایه اجتماعی در بین کارکنان دانشگاه ایلام با روش پژوهش توصیفی - پیمایشی و با استفاده از پرسشنامه استاندارد به این نتیجه رسیدند که فرهنگ ایثار و شهادت و مؤلفه‌های آن عمل صالح و پرهیزگاری، مردم‌داری، عدم تعلق به دنیا و خدامحوری هم به‌طور مستقیم و هم از راه تقویت سرمایه اجتماعی بر رفتار شهروندی سازمانی تأثیرگذار است.

شاه نوروزی، اسماعیلی، امام‌جمعه (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «عوامل مؤثر بر ارتقاء اثربخشی شیوه‌های ترویج فرهنگ ایثار و شهادت» با استفاده از روش پژوهش کیفی به این نتیجه رسیدند که کیفیت‌بخشی به آثار ترویجی فرهنگ ایثار و شهادت با ۸۹/۳ درصد بالاترین میانگین و را در بین مؤلفه‌های مؤثر داراست و واقع‌گرایی در تولیدات و توجه به آثار تولیدی برای کودکان و نوجوانان، بهره‌گیری از هنر و تحول و خلاقیت در شیوه‌ها در رده‌های بعدی قرار دارد.

کاظمی و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان «بررسی مؤلفه‌های جمعی فرهنگ ایثار و شهادت در خاطرات آزادگان دفاع مقدس به‌مثابه سرمایه اجتماعی» با استفاده از روش پژوهش کیفی - تحلیل اسنادی و استفاده از ابزار فیش‌برداری از خاطرات آزادگان به دنبال شناسایی مؤلفه‌های جمعی فرهنگ ایثار و شهادت بودند. یافته‌های پژوهش نشان داد که فرهنگ ایثار و شهادت به‌عنوان فرهنگ غنی مبتنی بر تعالیم تشیع به‌مثابه سرمایه اجتماعی مشتمل بر مؤلفه‌های

رفتار جمعی مثبتی است که موجب انسجام، تقویت روحیه مشارکت و همکاری و ایجاد رشد شبکه‌های انسانی می‌شود که مصداق‌های آن را می‌توان درباره آزادگان در سخت‌ترین شرایط اردوگاه‌های دشمن بیان نمود. این مؤلفه‌ها شامل: سلوک و اخوت ایمانی از طریق رشد شاخص‌های سرمایه اجتماعی است. رفتارهایی مثل مهرورزی و عطف، تلاش در جهت رفع نیازهای یکدیگر، فریادرسی و رفع گرفتاری‌های یکدیگر در این پژوهش اهمیت زیادی دارد. درنهایت مؤلفه‌های این فرهنگ شامل حسن سلوک، اخوت ایمانی و ارشاد است.

مبانی نظری پژوهش

ایثار اجتماعی

در تمام جوامع بشری، ارزش‌هایی وجود دارد که بنیان اصلی فرهنگ آن جامعه را شکل می‌دهند. اهمیت و جایگاه این ارزش‌ها به گونه‌ای است که هر ملتی، هویت و حیات اجتماعی و سیاسی خود را در پابندی و احترام به آن‌ها و انتقال کامل آن به نسل‌های آینده می‌داند (کاناس، ۲۰۱۵: ۱۲۴). فرهنگ ایثار، یکی از این ارزش‌هایی است که در جوامع بشری دارای جایگاه ویژه‌ای است و به عنوان یک فرهنگ برجسته، جزء برترین مفاهیم الهی و از والاترین ارزش‌هایی است که یک فرد متعهد و پایبند به ملاک‌های انسانی و اخلاقی می‌تواند به آن دست یابد (مقدم‌زاده و همکاران، ۱۳۹۴: ۳۴). ایثار در بین مجموعه مفاهیم و اصطلاحات ارزشی اسلام دارای جایگاه و مرتبت خاصی است (مزیدی، ۱۳۹۱: ۲۲).

بشر از دیرباز تاکنون برای زندگی مرفه‌تر و پیش‌بردن اهداف خود براساس مقتضیات زمانی و مکانی مفاهیم و ارزش‌هایی را برای خود در نظر می‌گیرد که یکی از نتایج آن هموارتر شدن مسیر زندگی بشر در ابعاد مختلف است. زندگی اجتماعی انسان‌ها همراه با قوانین و مقررات و هنجارها و عرف همراه است که در تکامل جامعه اهمیت زیادی دارد. یکی از این مواردی که در درون عرف قرار دارد مسأله ایثار اجتماعی و یا از خودگذشتگی اجتماعی است که از تعاملات اجتماعی و فرهنگی جوامع محسوب می‌شود.

ایثار یکی از موضوعات مطرح شده در علم اخلاق محسوب می‌شود و فضیلتی اخلاقی به شمار می‌آید. ایثار به معنای تفصیل، محبت و گرمی داشتن دیگری، فضل، بزرگی و از خودگذشتگی

است (عباسیان، ۱۳۹۴: ۱۲۱). در فرهنگ دهخدا ایثار به معنای بذل و بخشش، برتری داشتن دیگری بر خود، گذشت از حق خود برای دیگران، تقدم نفع رساندن به دیگران نسبت به منفعت خود، است (دهخدا، ۱۳۹۷). ایثار به معنای برگزیدن، هدف دیگران را بر خود مقدم دانستن، از خودگذشتگی و مانند این‌ها است (موسی‌پور، ۱۳۹۱: ۱۰۶). ایثار ابتدا در خانواده رشد می‌یابد و سپس در اجتماع تقویت می‌گردد. بنابراین ایثار در بطن یک رابطه ناب و اصیل انسانی شکل می‌گیرد و دامنه و تداوم روابط دگرخواهی و نوع‌دوستی در ورای اجتماعات طبیعی (خانواده، دوستان و نزدیکان) معنا می‌یابد و توسعه این روابط به ارتباطات بین فردی و زندگی اجتماعی قوام می‌بخشد. حیات اجتماعی محصول تعامل کنشگرانی است که زندگی و وجود انسانی آنان در بستر زندگی اجتماعی تبلور می‌یابد و تمام وجودشان معطوف به دیگران می‌گردد. رواج ایثار در سطح جامعه باعث خروج انسان‌ها از انزوا و خلوت محض می‌شود و با افزایش دامنه جذب و رواج ارزش‌های عام، نوعی وحدت و مدارا به‌همراه می‌آورد که در درون آن موجودیت انسان‌ها و گروه‌های متفاوت حفظ می‌گردد. رفتارهای ایثارگرایانه در زمره رفتارهای دگردوستانه و اخلاقی قرار می‌گیرند که در هر جامعه یکپارچگی بین اجزاء مختلف جامعه را فراهم می‌نمایند و مهم‌ترین عامل در پیوند اجتماعی، روابط بین شخصی و تقویت‌کننده حیات اجتماعی هستند. ایثار اجتماعی یکی از مصادیق اصلی ایثار است و نیاز روز جامعه ما است. ایثار اجتماعی شامل از خودگذشتگی در جامعه، کمک به هم‌نوع، دوری از گناه و مفاهیم زیاد دیگری است و از مکتب شهادت نشأت می‌گیرد. ایثار اجتماعی با حضور در لایه‌های مختلف اجتماعی بسترهای نهادینه شدن فرهنگ فداکاری و گذشت و ترجیح منافع دیگران را بر خود، دگردوستی و دگرخواهی را فراهم می‌کند و مسیر عزت یک جامعه را در تمام عرصه‌های سیاسی، فرهنگی، اقتصادی که همان عرصه مقاومت است فراهم می‌کند.

بعد اجتماعی ایثار ناظر به رفتارهای ایثارگرانه‌ای است که فرد در ارتباط با دیگران، خانواده، بستگان، دوستان و همه کسانی دارد که به‌نوعی با آن‌ها مرتبط است. بعد اجتماعی ایثار به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم، به امور اقتصادی و مادی زندگی اجتماعی نیز ارتباط پیدا می‌کند (عزیزی، ۱۳۹۳).

شاید بحث در مورد ایثار در ایران ذهن را به سمت دفاع مقدس رهنمون کند که در این دوران نشانه‌های بارزی از ایثار اجتماعی را می‌توان در رفتار افراد حاضر در جنگ یا در جامعه برای کمک به افرادی که در حال جنگیدن بودند، مشاهده نمود؛ اما گذر زمان و فاصله‌گیری از آن دوران و تغییر فرهنگ جامعه بر مبنای پیشرفت فناوری و رسانه، لزوم بازشناسی ابعاد فرهنگ ایثار را بر مبنای شرایط امروزی ضروری می‌کند.

مؤلفه‌های فرهنگ ایثار و شهادت از نظر مقام معظم رهبری شامل؛ اخلاص، گذشت و فداکاری، عدالت‌خواهی، تقوا و پرهیزگاری، زمان‌شناسی، عزت طلبی، آزادی‌خواهی، مقاومت و سخت‌کوشی معرفی می‌کند (غفاری و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۰۴). این فرهنگ در سطح جامعه منجر به فدا شدن جان برای حفظ ارزش‌ها، عزت نفس بخشیدن به افراد جامعه، ایجاد هویت مشترک در بین افراد جامعه، همبستگی اجتماعی و داشتن روحیه ظلم‌ستیزی و عدالت‌طلبی می‌شود (مسعودی، ۱۳۹۵: ۹۰). علاوه بر این رفتار شهروندی سازمانی از جمله رفتارهایی است که برای شکوفایی این فرهنگ از عقاید دینی نشأت می‌گیرد این نوع رفتارها در آموزه‌های دینی با عناوینی مثل؛ گذشت، انفاق، ایثار، جوانمردی، اخوت، مهرورزی، یتیم‌نوازی، مردم‌داری، دیگر خواهی در روابط اجتماعی، مورد تأکید قرار می‌گیرد (رعنائی و همکاران، ۱۳۹۶: ۳۶).

حاجیان (۱۳۹۲) اصول ایثار اجتماعی را شامل: اصل وجوب دفاع و جهاد با ظالمان، اصل ارزش دادن به شهیدان، نمایه‌سازی و صیای شهداء، موزه شهداء، تقویت فعالیت‌های فرهنگی جامعه، زنده نگه داشتن فرهنگ عاشورا، اصلاح نهاد خانواده، می‌داند (حاجیان، ۱۳۹۲: ۱۴۲).

رویکردهای نظری به ایثار

در زمینه ایثار رویکردها و دیدگاه‌های زیادی وجود دارد که برخی از این دیدگاه‌ها مطرح می‌گردد. الف) دیدگاه سرشت بد انسان به صورت ذاتی: توماس هابز بیان می‌کند که انسان موجودی تنها، بیچاره، موذی و حقیر است و بر این اساس نمی‌تواند ایثار اجتماعی انجام دهد و جان و مال خود را برای نیل به اهداف بالاتر هزینه نماید.

ب) رویکرد مبادله‌ای: این رویکرد بیان می‌کند که رفتار انسان‌ها تابعی از نوعی مبادله است یعنی چیزی می‌دهد و یک چیز می‌گیرد (مرتضوی، ۱۳۹۱: ۱۳).

ج) رویکرد تضاد: کارل مارکس اعتقاد دارد که تغییر و تحول هر پدیده‌ای ناشی از تضاد بین آن‌هاست. فرد زمانی که افراد یا خانواده یا هم‌نوع خود را در معرض خطر یا مرگ می‌بیند، جان خود را به خطر می‌اندازد تا دیگری را نجات دهد. کانت نیز خودخواهی را ناشی از فقدان ایثار و نوع دوستی بیان کرده است و می‌گوید: خودخواهی و ایثار در درون انسان به حالت ستیز و مقابله وجود دارند که اگر خودخواهی کنار رود فرد به هم‌نوع خود کمک می‌کند.

د) دیدگاه اسلام به ایثار: در این رویکرد توجه به روح انسانی و پیوند آن با ماوراء الطبیعه اهمیت زیادی دارد. در این رویکرد بر مبنای نظریه اشتیاق افراد تمایل به عمل خیر دارند زیرا این خیر در وجود انسان به صورت ذاتی وجود دارد. همچنین در نظریه وجدانی؛ نیرویی به نام وجدان، انسان را از درون ندا می‌دهد که به کدام معروف بپردازد و از کدام منکر دوری کند. یا در نظریه زیبایی؛ اخلاق را در شناسایی زیبایی‌های معنوی مثل؛ ایثار، تشویق می‌کند. در نظریه دیگری بر مبنای این رویکرد که به نظریه عاطفی معروف است بیان می‌کند که عواطف بشری از عواطف فردی بالاتر است و نسبت به همه انسان‌ها احساس مهر و محبت می‌کنند. بر این اساس ایثار، همواره لذت بخش است و باعث شادمانی ایثارگر می‌شود (مرتضوی، ۱۳۹۲: ۱۵-۱۳).

درواقع فرهنگ ایثار و شهادت؛ نظام ارزش‌ها، باورها و الگوهای هنجاری هدایت‌گر به مجموعه نقش‌ها، رفتارها و روابط اجتماعی برخاسته از جهان‌بینی اسلامی و الهی است (غفاری،

❖ ۱۳۹۷:۳۸۱). با توجه به ادبیات موردبررسی عوامل مؤثر بر فرهنگ ایثار اجتماعی را می‌توان در جدول (۱) خلاصه نمود:

جدول ۱. عوامل مؤثر بر فرهنگ ایثار اجتماعی مستخرج از مبانی نظری پژوهش

ابعاد	شاخص‌ها	منبع
نگرشی	اخلاص	غفاری (۱۳۹۳)
	گذشت	غفاری (۱۳۹۳)، رعنائی (۱۳۹۶)، آقامحمدی (۱۳۹۸)، عزیزی (۱۳۹۳)،
	عدالت‌خواهی	غفاری (۱۳۹۳)، مسعودی (۱۳۹۵)، آقامحمدی (۱۳۹۸)
	تقوا و پرهیزگاری	غفاری (۱۳۹۳)، قاسم پور (۱۳۹۸)
	عزت طلبی و عزت بخشی	غفاری (۱۳۹۳)، مسعودی (۱۳۹۵)، آقامحمدی (۱۳۹۸)
	آزادی‌خواهی	غفاری (۱۳۹۳)، کاظمی (۱۳۹۵)
	تعهد به اخلاقیات	مقدم زاده (۱۳۹۴)، قاسم پور (۱۳۹۸)
	خدامحوری	قاسم پور (۱۳۹۸)
	خودشناسی	حبیب زادگان (۱۳۹۲)، کاظمی (۱۳۹۵)،
رفتاری	مقاومت و سخت‌کوشی	غفاری (۱۳۹۳)، کاظمی (۱۳۹۵)
	زمان‌شناسی	غفاری (۱۳۹۳)، قاسم پور (۱۳۹۸)
	جوانمردی و بخشش	رعنائی (۱۳۹۶) آقامحمدی (۱۳۹۸)، کاظمی (۱۳۹۵)
	مهرورزی و محبت	رعنائی (۱۳۹۶)، آقامحمدی (۱۳۹۸)
	مردم‌داری و نوع‌دوستی	رعنائی (۱۳۹۶)، قاسم پور (۱۳۹۸)، عزیزی (۱۳۹۳)
	دیگرخواهی و ارجحیت منافع جمع بر فرد	رعنائی (۱۳۹۶)، آقامحمدی (۱۳۹۸)، کاظمی (۱۳۹۵)، حبیب زادگان (۱۳۹۲) عزیزی (۱۳۹۳)
	ظلم‌ستیزی	مسعودی (۱۳۹۵)، آقامحمدی (۱۳۹۸)
	عدم تعلق به دنیا	قاسم پور (۱۳۹۸)

اجتماعی	عمل صالح	قاسم پور (۱۳۹۸)
	ایجاد هویت مشترک	مسعودی (۱۳۹۵)
	استفاده از شبکه‌های مجازی	آقامحمدی (۱۳۹۸)، رسالت (۱۴۰۰)
	همبستگی اجتماعی	مسعودی (۱۳۹۵)، آقامحمدی (۱۳۹۸)
	ارتباط با امور اقتصادی و مالی	مقدم زاده (۱۳۹۴)، حبیب زادگان (۱۳۹۲)، آقا محمدی (۱۳۹۸)
	مهندسی فرهنگ	سالاریان و همکاران (۱۳۹۸)
	واقع‌گرایی فرهنگی	سالاریان و همکاران (۱۳۹۸)
	کیفیت‌بخشی به آثار ترویجی فرهنگ ایثار	سالاریان و همکاران (۱۳۹۸)
	اصلاح نهاد خانواده و نهاد آموزشی	حاجیان (۱۳۹۲)، شاه نوروزی (۱۳۹۶)
	زن‌دنگهداشتن فرهنگ عاشورا	عزیزی (۱۳۹۳)، حاجیان (۱۳۹۲)
	نمایه‌سازی و صیای شهدا	حاجیان (۱۳۹۲)، شاه نوروزی (۱۳۹۶)
	تقویت فعالیت‌های فرهنگی در سازمان‌ها	حاجیان (۱۳۹۲)، شاه نوروزی (۱۳۹۶)

با توجه به این جدول سؤالات فرعی پژوهش را می‌توان این‌گونه بیان نمود:

آیا عوامل نگرشی بر فرهنگ ایثار اجتماعی در بین اساتید دانشگاه آزاد اسلامی تهران شمال تأثیر معنادار دارد؟

آیا عوامل رفتاری بر فرهنگ ایثار اجتماعی در بین اساتید دانشگاه آزاد اسلامی تهران شمال تأثیر معنادار دارد؟

آیا عوامل اجتماعی بر فرهنگ ایثار اجتماعی در بین اساتید دانشگاه آزاد اسلامی تهران شمال تأثیر معنادار دارد؟

روش پژوهش

روش این پژوهش بر مبنای هدف؛ کاربردی است؛ زیرا محقق قصد کاربرد نتایج پژوهش را در جامعه مورد بررسی دارد. روش پژوهش بر مبنای استراتژی؛ توصیفی-پیمایشی است زیرا برای شناخت عوامل مؤثر بر فرهنگ ایثار اجتماعی از نظر خبرگان که شامل اساتید دانشگاه آزاد اسلامی است، استفاده شد و موضوع ایثار اجتماعی از دیدگاه آن‌ها مورد بررسی قرار گرفت. در مرحله بررسی و تحلیل داده‌ها جامعه آماری شامل اساتید دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال در رشته مدیریت به تعداد ۱۵۶ نفر بود که با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی ساده انتخاب شدند و پرسشنامه محقق ساخته‌ای در اختیار آن‌ها قرار گرفت. روش گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای و میدانی است. در بخش کتابخانه‌ای با مراجعه به مقالات و اسناد موجود در زمینه فرهنگ ایثار و شهادت و ایثار اجتماعی ابعاد و شاخص‌هایی شناسایی شد و در بخش میدانی از طریق پرسشنامه‌ای با ۲۹ سؤال از افراد مورد مطالعه نظرخواهی شد. روایی پرسشنامه با استفاده از روایی محتوا تأیید شد و پایایی آن با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ $0/763$ تعیین شد که به علت اینکه از $0/7$ بیشتر است، نمایانگر پایایی درونی سؤالات در سطح قابل قبول است. روش تحلیل داده‌ها با توجه به موضوع پژوهش آزمون نرمال بودن داده‌ها و رگرسیون است. در این مقاله متغیر وابسته فرهنگ ایثار اجتماعی است و متغیرهای مستقل شامل متغیرهایی است که بر مبنای نظر افراد مورد بررسی در جامعه به دست می‌آید که در تحلیل رگرسیون اثر این متغیرهای مستقل شناسایی شده بر وابسته بررسی می‌گردد.

یافته‌های پژوهش

در بخش تحلیل داده‌ها از آمار توصیفی و استنباطی استفاده شد. در بخش آمار استنباطی در مرحله نخست برای بررسی سؤال و متغیرهای پژوهش از آزمون نرمال بودن داده‌ها استفاده شد که بیانگر این بود که داده‌ها از وضعیت نسبتاً نرمالی برخوردار نیستند. در زمان غیرنرمال بودن داده‌ها باید از آزمون ناپارامتریک استفاده شود که در این پژوهش از آزمون همبستگی اسپیرمن، برای تعیین ارتباط بین متغیرهای مستقل شناسایی شده و متغیر فرهنگ ایثار اجتماعی (متغیر وابسته) استفاده شد. آزمون همبستگی اسپیرمن برای متغیرهای تصادفی کاربرد دارد که از نمونه‌ای به نمونه دیگر تغییر می‌کند. با توجه به ابعاد شناسایی شده از مبانی نظری پژوهش (نگرشی، رفتاری و اجتماعی) این متغیرها به دلیل نگرش‌ها و رفتارهای متفاوت و محیط‌های متفاوتی که افراد جامعه مورد بررسی در آن حضور دارند، متغیر مستقل است. در مرحله دوم برای بررسی سؤالات پژوهش از آزمون رگرسیون تک متغیره برای تعیین میزان تأثیر متغیرهای مستقل بر فرهنگ ایثار اجتماعی (متغیر وابسته) استفاده گردیده است که در ادامه به بیان نتایج آن به صورت جداگانه برای هریک از سؤالات فرعی پرداخته شده است.

سؤال فرعی اول

آیا بعد نگرشی بر تقویت فرهنگ ایثار اجتماعی در بین اساتید دانشگاه آزاد اسلامی تهران شمال تأثیر معنادار دارد؟

برای بررسی میزان همبستگی میان دو متغیر «بعد نگرشی» و «فرهنگ ایثار اجتماعی» با توجه به توزیع غیرنرمال متغیرها، از آزمون ضریب همبستگی اسپیرمن استفاده می‌شود.

جدول ۲. نتایج آزمون اسپیرمن برای سؤال فرعی اول

همبستگی		
		فرهنگ ایثار اجتماعی
بعد نگرشی	ضریب همبستگی	۰,۱۳۲
	سطح معناداری (sig)	۰,۰۱۸
	تعداد نمونه آماری	۱۵۶
همبستگی در سطح ۰,۰۵ معنادار است (آزمون ۲ طرفه).		

با توجه به جدول (۲) در سطح تشخیص ۵ درصد خطا و با اطمینان ۹۵ درصد، عدد (۰,۱۳۲) بین ۱- و ۱+ برای متغیر «بعد نگرشی» مثبت به دست آمد بنابراین بین دو متغیر رابطه مثبت وجود دارد. برای بررسی میزان تأثیر عامل نگرش بر فرهنگ ایثار اجتماعی از آزمون رگرسیون استفاده شد.

جدول ۳. آزمون ANOVA برای بررسی سؤال فرعی اول

سطح معناداری (sig)	آماره F	میانگین مربعات	درجه آزادی	مجموع مربعات	
۰,۰۰۰	۱۳,۶۴۶	۲,۲۷۴	۱	۲,۲۷۴	رگرسیون
		۰,۱۶۷	۱۵۵	۵۳,۳۲۹	باقی مانده
			۱۵۶	۵۵,۶۰۳	جمع
متغیر اول: بعد نگرشی					

نتایج آزمون ANOVA در رگرسیون در سطح اطمینان ۹۵ درصد در جدول (۳) با مقدار sig ۰,۰۰۰ حاکی از رابطه خطی بین این دو متغیر است؛ بنابراین باید از آزمون رگرسیون خطی ساده برای بررسی این سؤال استفاده شود.

جدول ۴. اطلاعات مدل رگرسیون خطی ساده در سؤال فرعی اول

خطای معیار تخمین	ضریب تعیین تعدیل شده	ضریب تعیین	ضریب همبستگی
۰,۴۰۸	۰,۰۳۸	۰,۰۴۱	۰,۲۰۲
عامل تأثیرگذار اول: بعد نگرشی			

اطلاعات مدل رگرسیون خطی ساده در سطح اطمینان ۹۵ درصد بیانگر این است که ضریب همبستگی بین دو متغیر بعد نگرشی و فرهنگ ایثار اجتماعی، ۰,۲۰۲ است که حاکی از رابطه مستقیم بین این دو متغیر است. ضریب تعیین تعدیل شده این مدل، ۰,۰۳۸ است که بیانگر آن است که متغیر بعد نگرشی و شاخص‌های آن توانسته است حدود ۳,۸ درصد از تغییرات متغیر فرهنگ ایثار اجتماعی را تبیین کند و مابقی تغییرات تحت تأثیر متغیرهای خارج از مدل هستند.

جدول ۵. نتایج آزمون رگرسیون خطی ساده برای سؤال فرعی اول

ضرایب					
سطح معناداری (sig)	آماره t	ضرایب استاندارد	ضرایب‌های غیراستاندارد		
		بتا	خطای استاندارد	B	
۰,۰۰۰	۳,۶۹۴	۰,۲۰۲	۰,۰۳۹	۰,۱۴۵	بعد نگرشی
۰,۰۰۰	۲۲,۱۸۴		۰,۱۱۶	۲,۵۸۴	مقدار ثابت

نتایج آزمون رگرسیون خطی ساده در سطح اطمینان ۹۵ درصد در جدول (۵) با مقدار sig ۰,۰۰۰ حاکی از رابطه خطی بین این دو متغیر است. این جدول نتایج مربوط به ضرایب رگرسیونی را نشان می‌دهد. ضریب استاندارد بتا، نشان‌دهنده سهم نسبی متغیر بعد نگرشی در تبیین متغیر فرهنگ ایثار اجتماعی است. ضریب استاندارد بتا برای متغیر مستقل بعد نگرشی ۰,۲۰۲ است که بیانگر تأثیر مثبت و مستقیم آن بر فرهنگ ایثار اجتماعی است؛ یعنی یک واحد تغییر در متغیر بعد نگرشی، باعث ۰,۲۰۲ واحد تغییر در متغیر فرهنگ ایثار اجتماعی می‌شود؛ بنابراین اثر بعد نگرشی بر تقویت فرهنگ ایثار اجتماعی تأیید می‌شود.

$$۵۸۴ + (۰,۱۴۵) \times (\text{بعد نگرشی}) = \text{فرهنگ ایثار اجتماعی}$$

بررسی سؤال فرعی دوم

آیا بعد رفتاری بر تقویت فرهنگ ایثار اجتماعی در بین اساتید دانشگاه آزاد اسلامی تهران شمال تأثیر معنادار دارد؟

برای بررسی میزان همبستگی میان دو متغیر «بعد رفتاری» و «فرهنگ ایثار اجتماعی» با توجه به توزیع غیرنرمال متغیرها، از آزمون ضریب همبستگی اسپیرمن استفاده می‌شود

جدول ۶. نتایج آزمون اسپیرمن برای سؤال فرعی دوم

همبستگی		
		فرهنگ ایثار اجتماعی
بعد رفتاری	ضریب همبستگی	۰,۱۱۵
	سطح معناداری (sig)	۰,۰۳۹
	تعداد نمونه آماری	۱۵۶
همبستگی در سطح ۰,۰۵ معنادار است (آزمون ۲ طرفه).		

با توجه به جدول (۶) در سطح تشخیص ۵ درصد خطا و اطمینان ۹۵ درصد، (۰,۱۱۵) بین ۱- و ۱+ برای متغیر «بعد رفتاری» مثبت به دست آمد بنابراین بین دو متغیر رابطه مثبت وجود دارد. برای بررسی میزان تأثیر عامل رفتاری بر فرهنگ ایثار اجتماعی از آزمون رگرسیون استفاده شد.

جدول ۷. آزمون ANOVA برای بررسی سؤال فرعی دوم

	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	آماره F	سطح معناداری (sig)
رگرسیون	۱,۶۳۲	۱	۱,۶۳۲	۹,۶۷۴	۰,۰۰۲
باقی مانده	۵۳,۹۷۱	۳۲۰	۰,۱۶۹		
جمع	۵۵,۶۰۳	۳۲۱			
متغیر دوم: بعد رفتاری					

نتایج آزمون ANOVA در رگرسیون در سطح اطمینان ۹۵ درصد در جدول (۷) با مقدار $sig = ۰,۰۰۲$ حاکی از رابطه خطی بین این دو متغیر است؛ بنابراین باید از آزمون رگرسیون خطی ساده برای بررسی این سؤال استفاده شود.

جدول ۸. اطلاعات مدل رگرسیون خطی ساده در سؤال فرعی دوم

خطای معیار تخمین	ضریب تعیین تعدیل شده	ضریب تعیین	ضریب همبستگی
۰,۴۱۱	۰,۰۲۶	۰,۰۲۹	۰,۱۷۱
عامل تأثیرگذار دوم: بعد رفتاری			

اطلاعات مدل رگرسیون خطی ساده در سطح تشخیص ۵ درصد خطا و اطمینان ۹۵ درصد در جدول (۸) بیانگر این است که ضریب همبستگی بین دو متغیر بعد رفتاری و فرهنگ ایثار اجتماعی، ۰,۱۷۱ است که حاکی از رابطه مستقیم بین این دو متغیر است. ضریب تعیین تعدیل شده این مدل، ۰,۰۲۶ است که بیانگر آن است که متغیر بعد رفتاری و شاخص‌های آن توانسته است حدود ۲,۶ درصد از تغییرات متغیر فرهنگ ایثار اجتماعی را تبیین کند و مابقی تغییرات تحت تأثیر متغیرهای خارج از مدل هستند.

جدول ۹. نتایج آزمون رگرسیون خطی ساده برای سؤال فرعی دوم

ضرایب					
سطح معناداری (sig)	آماره t	ضرایب استاندارد	ضرایب‌های غیراستاندارد		
		بتا	خطای استاندارد	B	
۰,۰۰۲	۳,۱۱۰	۰,۱۷۱	۰,۰۳۷	۰,۱۱۵	بعد رفتاری
۰,۰۰۰	۲۳,۹۲۱		۰,۱۱۱	۲,۶۶۶	مقدار ثابت

نتایج آزمون رگرسیون خطی ساده در سطح تشخیص ۵ درصد خطا و اطمینان ۹۵ درصد در جدول (۹) مقدار sig ۰,۰۰۲ حاکی از رابطه خطی بین این دو متغیر است. این جدول نتایج مربوط به ضرایب رگرسیونی را نشان می‌دهد. ضریب استاندارد بتا، نشان‌دهنده سهم نسبی متغیر بعد رفتاری در تبیین متغیر فرهنگ ایثار اجتماعی است. ضریب استاندارد بتا برای متغیر بعد رفتاری ۰,۱۷۱ است که بیانگر تأثیر مثبت و مستقیم متغیر بعد رفتاری بر فرهنگ ایثار اجتماعی است؛ یعنی یک واحد تغییر در متغیر بعد رفتاری، باعث ۰,۱۷۱ واحد تغییر در متغیر فرهنگ ایثار اجتماعی می‌شود؛ بنابراین اثر بعد رفتاری بر فرهنگ ایثار اجتماعی تأیید می‌شود.

$$۲,۶۶۶ + [(۰,۱۱۵) \times (\text{بعد رفتاری})] = \text{فرهنگ ایثار اجتماعی}$$

❖ بررسی سؤال فرعی سوم

آیا بعد اجتماعی بر تقویت فرهنگ ایثار اجتماعی در بین اساتید دانشگاه آزاد اسلامی تهران شمال تأثیر معنادار دارد؟

برای بررسی میزان همبستگی میان دو متغیر «بعد اجتماعی» و «فرهنگ ایثار اجتماعی» با توجه به توزیع غیرنرمال متغیرها، از آزمون ضریب همبستگی اسپیرمن استفاده می‌شود.

جدول ۱۰. نتایج آزمون اسپیرمن برای سؤال فرعی سوم

همبستگی		
		فرهنگ ایثار اجتماعی
بعد اجتماعی	ضریب همبستگی	۰,۴۰۳
	سطح معناداری (sig)	۰,۰۰۰
	تعداد نمونه آماری	۱۵۶
همبستگی در سطح ۰,۰۵ معنادار است (آزمون ۲ طرفه).		

با توجه به جدول (۱۰) در سطح تشخیص ۵ درصد خطا و اطمینان ۹۵ درصد، عدد (۰,۴۰۳) بین ۱- و ۱+ برای متغیر «بعد اجتماعی» مثبت به دست آمد، بنابراین بین دو متغیر رابطه مثبت وجود دارد. برای بررسی میزان تأثیر عامل اجتماعی بر فرهنگ ایثار اجتماعی از آزمون رگرسیون استفاده شد.

جدول ۱۱. آزمون ANOVA برای بررسی سؤال فرعی سوم

سطح معناداری (sig)	آماره F	میانگین مربعات	درجه آزادی	مجموع مربعات	
۰,۰۰۰	۱۰۷,۳۹۰	۱۳,۹۷۱	۱	۱۳,۹۷۱	رگرسیون
		۰,۱۳۰	۳۲۰	۴۱,۶۳۲	باقی مانده
			۳۲۱	۵۵,۶۰۳	جمع
متغیر سوم: بعد اجتماعی					

نتایج آزمون ANOVA در رگرسیون در سطح تشخیص ۵ درصد خطا و اطمینان ۹۵ درصد در جدول (۱۱) با مقدار sig ۰,۰۰۰ حاکی از رابطه خطی بین این دو متغیر است؛ بنابراین باید از آزمون رگرسیون خطی ساده برای بررسی این سؤال استفاده شود.

جدول ۱۲. اطلاعات مدل رگرسیون خطی ساده در سؤال فرعی سوم

خطای معیار تخمین	ضریب تعیین تعدیل شده	ضریب تعیین	ضریب همبستگی
۰,۳۶۱	۰,۲۴۹	۰,۲۵۱	۰,۵۰۱
عامل تأثیرگذار سوم: بعد اجتماعی			

اطلاعات مدل رگرسیون خطی ساده در سطح تشخیص ۵ درصد خطا و اطمینان ۹۵ درصد در جدول (۱۲) بیانگر این است که ضریب همبستگی بین دو متغیر بعد اجتماعی و فرهنگ ایثار اجتماعی، ۰,۵۰۱ است که حاکی از رابطه مستقیم بین این دو متغیر است. ضریب تعیین تعدیل شده این مدل، ۰,۲۴۹ است که بیانگر آن است که متغیر بعد اجتماعی توانسته است حدود ۲۴,۹ درصد از تغییرات متغیر فرهنگ ایثار اجتماعی را تبیین کند و مابقی تغییرات تحت تأثیر متغیرهای خارج از مدل هستند.

جدول ۱۳. نتایج آزمون رگرسیون خطی ساده برای سؤال فرعی سوم

ضرایب					
سطح معناداری (sig)	آماره t	ضرایب استاندارد	ضرایب‌های غیراستاندارد		
		بتا	خطای استاندارد	B	
۰,۰۰۰	۱۰,۳۶۳	۰,۵۰۱	۰,۰۳۲	۰,۳۲۷	بعد اجتماعی
۰,۰۰۰	۲۱,۰۰۳		۰,۰۹۷	۲,۰۲۷	مقدار ثابت

نتایج آزمون رگرسیون خطی ساده در سطح تشخیص ۵ درصد خطا و اطمینان ۹۵ درصد در جدول (۱۳) با مقدار sig ۰,۰۰۰ حاکی از رابطه خطی بین این دو متغیر است. این جدول نتایج

مربوط به ضرایب رگرسیونی را نشان می‌دهد. ضریب استاندارد بتا، نشان‌دهنده سهم نسبی متغیر بعد اجتماعی در تبیین متغیر فرهنگ ایثار اجتماعی است. ضریب استاندارد بتا برای متغیر بعد اجتماعی ۰,۵۰۱ است که بیانگر تأثیر مثبت و مستقیم آن بر فرهنگ ایثار اجتماعی است؛ یعنی یک واحد تغییر در متغیر بعد اجتماعی، باعث ۰,۵۰۱ واحد تغییر در متغیر فرهنگ ایثار اجتماعی می‌شود؛ بنابراین بعد اجتماعی بر تقویت فرهنگ ایثار اجتماعی تأیید می‌شود.

$$۲,۰۲۷ + (۰,۳۲۷) \times (\text{بعد اجتماعی}) = \text{فرهنگ ایثار اجتماعی}$$

بحث و نتیجه‌گیری

ایثار اجتماعی یکی از جنبه‌های مفهوم ایثار است که اهمیت آن در جوامع و سازمان‌های امروزی اهمیت زیادی پیدا کرده است. به دلیل پیشرفت فناوری و مسائل اقتصادی و اجتماعی موجود در جامعه افراد از نظر اجتماعی از یکدیگر فاصله گرفته‌اند و روحیه منفعت‌طلبی و خودخواهی بر تفکر آن‌ها حاکم شده است. این مسائل زمینه توجه به مفهوم ایثار اجتماعی را ضرورت می‌بخشد. با توجه به اینکه دانشگاه به‌عنوان یک نهاد آموزشی و تربیتی می‌تواند نقش مهمی را در توسعه فرهنگی یا فناوریانه و... جامعه ایفا نماید، ضرورت توجه به مفهوم ایثار در دانشگاه و همچنین توسعه این ارزش از طریق دانشگاه به جامعه به دلیل تربیت نسل آینده توسط دانشگاه اهمیت می‌یابد. با توجه به این ضرورت، هدف این مقاله شناخت عوامل مؤثر بر تقویت فرهنگ ایثار اجتماعی در دانشگاه آزاد اسلامی است. با توجه به ادبیات نظری ارائه‌شده و بررسی میدانی که در بین جامعه دانشگاهی انجام گردید یافته‌های پژوهش نشان داد که برای تقویت این فرهنگ باید در زمینه بعدنگرشی، رفتاری و اجتماعی برنامه‌ریزی‌های لازم در دانشگاه انجام شود تا این فرهنگ از طریق اساتید در دانشگاه‌ها و به تبع آن در جامعه گسترش یابد.

یافته‌های پژوهش نشان داد در بعد نگرشی اهمیت عواملی مثل داشتن خلوص نیت، تقوا و پرهیزگاری و خودشناسی در انجام کار توسط اساتید، رعایت عدالت در بین مخاطبان که شامل دانشجویان و همکاران می‌شود، برای تقویت فرهنگ ایثار اجتماعی ضروری به نظر می‌رسد. علاوه بر این موضوع تعهد به اخلاقیات و رفتار اخلاقی در دانشگاه در تعامل با دانشجویان و همکاران از اهمیت بالایی برخوردار است. به علت اینکه اساتید در نقش معلمی تأثیر زیادی در

شکل‌گیری رفتار نسل آینده دارند در صورت توجه به این موضوع‌ها و رعایت آن در دانشگاه می‌توان به‌تعمیم این فرهنگ در دانشگاه و به‌تبع آن در سطح اجتماع نیز دست یافت. به عبارتی با داشتن باورهای مبتنی بر ایثار معرفی مثال‌هایی از رفتارها یا و باورهای مبتنی بر ایثار در کلاس می‌توان به این مهم دست یافت. یافته‌های مربوط به اثر بعد نگرشی بر فرهنگ ایثار اجتماعی با یافته‌های غفاری (۱۳۹۳)، رعنائی (۱۳۹۶) و آقامحمدی (۱۳۹۸) همخوانی دارد.

بعد رفتاری نیز به‌عنوان متغیر دوم موردنظر در این پژوهش از نظر پاسخگویان به‌عنوان عامل مهمی در توسعه و تقویت فرهنگ ایثار مورد تأکید قرار گرفت. به‌طور معمول تغییرات نگرشی باعث تغییر رفتار در افراد می‌شود؛ بنابراین در صورت وجود نگرش و روحیه ایثار در افراد می‌توان انتظار داشت که رفتار آن‌ها نیز در جهت رفتارهای انسانی و نوع‌دوستی شکل گیرد. در مقاله پیش‌رو، بعد رفتاری متشکل از شاخص‌هایی مثل؛ جوانمردی و بخشش، مهرورزی، مردم‌داری، معادگرایی، انجام عمل صالح و... است. در جامعه دانشگاهی در صورت توجه اساتید به علم‌آموزی با نگاه خدامحوری و رفتار همراه با مهرورزی و محبت در پاسخگویی به دانشجویان و کمک به رفع مشکلات آن‌ها در زمینه آموزشی و روان‌شناختی می‌توان به بهبود و اصلاح رفتار آن‌ها و همچنین از طریق الگوسازی رفتار و یا معرفی افراد ایثارگر در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و... در جامعه به شکل‌گیری روحیه ایثارگری در آن‌ها کمک نمود. علاوه بر این تقویت فرهنگ ایثار از طریق رسانه‌های اجتماعی و شبکه‌های مجازی نیز جزء مواردی است که می‌تواند به توسعه این فرهنگ در سطح جامعه به‌خصوص قشر جوانان که بیشتر با این شبکه‌های اجتماعی در ارتباط هستند و از نظر زمانی بخش زیادی از زمان آن‌ها در استفاده از این شبکه‌های مجازی می‌گذرد کمک نماید. به‌عنوان مثال با ایجاد کانال‌ها یا گروه‌ها یا صفحاتی در شبکه‌های مجازی در زمینه ایثار اجتماعی فرهنگ‌سازی لازم صورت گیرد. یافته‌های این قسمت از پژوهش با نتایج پژوهش آقامحمدی (۱۳۹۸)، قاسم پور (۱۳۹۸) و مسعودی (۱۳۹۵) همخوانی دارد.

داشتن روحیه ایثار اجتماعی و مرتبط دانستن آن با نهادهای مختلف اجتماعی مثل نهاد خانواده و یا نهاد آموزشی که در جامعه وجود دارد و همچنین ارتباط بین دانشگاه با خانواده، مدرسه، مراکز مذهبی و سایر نهادها می‌تواند عامل مهمی در توسعه این فرهنگ به شمار آید. در

این امر با در نظر گرفتن اینکه فرهنگ ایثار در کشور ایران بر مبنای انقلاب اسلامی و ۸ سال دفاع مقدس جلوه برجسته‌ای در تاریخ کشور دارد و همچنین گذشت، رشادت و جوانمردی و رفتارهای اخلاقی و انسانی که در طول این دوران از این نسل وجود دارد می‌توان با معرفی افراد ایثارگر و ذکر رشادت‌های آن‌ها در دانشگاه فرهنگ ایثار اجتماعی را در دانشگاه ایجاد و تقویت نمود. شاخص‌هایی که در عامل اجتماعی این مقاله مورد تأیید قرار گرفت بر موضوعاتی مثل زنده نگه داشتن فرهنگ عاشورا در دانشگاه و یا نمایه‌سازی وصایای شهدا و دعوت از ایثارگران در دانشگاه برای معرفی فرهنگ ایثار، تقویت محصولات فرهنگی در قالب مقاله و یا کار علمی توسط اساتید و تعمیم آن به دانشجویان می‌توان به مهندسی فرهنگ در خصوص توسعه فرهنگ ایثار اجتماعی توجه نمود؛ بنابراین با توجه به یافته‌های این مقاله می‌توان با کاربرد عوامل و شاخص‌هایی که بر تقویت بعد نگرشی، رفتاری و اجتماعی متمرکز است به توسعه و تقویت فرهنگ ایثار اجتماعی در سطح دانشگاه و به تبع آن در سطح جامعه به دلیل ورود دانشجویان به جامعه بعد از تحصیل و اشتغال در مشاغل سازمانی و تعمیم این فرهنگ به سازمان‌های مختلفی که آن‌ها در آن مشغول به کار می‌شوند به تعمیم این فرهنگ در سطح جامعه کمک نمود.

منابع و مأخذ

- آقامحمدی، جواد (۱۳۹۸). «واکاوی مؤلفه‌های ایثار اجتماعی در آموزه‌های قرآنی و تعیین جایگاه آن‌ها در اسناد تحولی آموزش و پرورش ایران»، *مجله پژوهشی دو فصلنامه علمی نامه فرهنگ و ارتباطات*، م، شماره ۲: ۷۶-۴۵.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۹۷). لغتنامه دهخدا. تهران.
- حاجیان، طالب؛ مهدی کریمی، تقی آقاحسینی و سیدجواد موسوی‌زاده (۱۳۹۲). «رابطه بین ابعاد مدیریت اسلامی و رفتار شهروندی در بین کارکنان علوم پزشکی شهر اصفهان»، *دو فصلنامه علمی-تخصصی اسلام و مدیریت*، شماره ۳: ۱۶۰-۱۴۱.
- حبیب‌زادگان، زهرا (۱۳۹۶)، *مبانی فلسفی ایثار و دلالت‌های تربیتی آن از منظر اسلام*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه الزهراء.
- رسالت، سهیلا (۱۴۰۰). «بررسی نقش و جایگاه فعالان زن حوزه رسانه در ترویج فرهنگ ایثار». *دو فصلنامه شاهد اندیشه*، دوره جدید، شماره ۱: ۶۱-۴۳.
- رعنائی کردشولی، حبیب ا...، نورا...محمدی، زهرا شهیدیان و احمد اللهیاری پورزنجان (۱۳۹۶). «ساخت مقیاس سنجش رفتارهای شهروندی سازمانی بر مبنای آموزه‌های اسلامی»، *فصلنامه مدیریت اسلامی*، شماره ۱: ۵۵-۳۵.
- سالاریان، شاهرخ، محمد شفیق اسکی و سیدعبدا... اصفهانی (۱۳۹۸). «بایسته‌های مهندسی فرهنگ در جامعه از منظر قرآن با تأکید بر نقش فرهنگ ایثار». *دو فصلنامه شاهد اندیشه*. شماره ۱: ۱۷۶-۱۳۹.
- شاه‌نوروزی، مهدی، رضا اسماعیلی، سهیلا پرستگاری و سیدجواد امام‌جمعه‌زاده (۱۳۹۶). «عوامل مؤثر بر ارتقاء اثربخشی شیوه‌های ترویج فرهنگ ایثار و شهادت». *مجله علمی - پژوهشی مدیریت فرهنگی*، شماره ۳۵ و ۳۶: ۷۰-۵۳.
- عزیزی، بیتا (۱۳۹۳). «شناسایی و تحلیل مفهوم ایثار در آیات و روایات و بررسی آثار تربیتی آن». تهران: دانشگاه شاهد. پایان‌نامه کارشناسی ارشد.
- غفاری هشتجین، زاهد و مریم دژگیر (۱۳۹۷). «نقش فرهنگ ایثار و شهادت به‌مثابه سرمایه اجتماعی در پیشرفت نظام جمهوری اسلامی ایران از دیدگاه مقام معظم رهبری»، *فصلنامه علمی - پژوهشی پژوهش‌های انقلاب اسلامی*، شماره ۵: ۱۲۴-۹۲.
- قاسم‌پور، حامد. کرم خلیلی و مجتبی یاسینی‌فرد (۱۳۹۸). «اثرات فرهنگ ایثار و شهادت بر رفتار شهروند سازمانی: تبیین نقش میانجی سرمایه اجتماعی». *فصلنامه مطالعات منابع انسانی*. شماره ۳: ۱۳۴-۱۰۱.

کاظمی، افسانه، زاهد غفاری هشیجین و عباس کشاورز شکری (۱۳۹۵). «بررسی مؤلفه‌های جمعی فرهنگ ایثار و شهادت در خاطرات آزادگان دفاع مقدس به مثابه سرمایه اجتماعی» دو فصلنامه علمی- پژوهشی پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی، شماره ۱۴: ۱۴۷-۱۳۹.

مسعودی، حبیب؛ مریم اسکافی و غلامرضا صدیق (۱۳۹۴)، «سیاست پژوهی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در سازمان‌های دولتی استان خراسان رضوی»، فصلنامه مطالعات ملی، شماره ۲: ۱۰۷-۹۰.

مرتضوی، سیدمحسن (۱۳۹۱). بررسی عناصر و مؤلفه‌های ایثار و شهادت در ادبیات کودک و نوجوان». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. شیراز: دانشگاه شیراز.

مزیدی، محمد (۱۳۹۱). «تبیین مؤلفه‌های نظریه اشتیاق در بررسی مفهوم ایثار و شهادت». مجموعه مقالات اولین نشست علمی بررسی جایگاه فرهنگ ایثار و شهادت در نظام تعلیم و تربیت. شیراز: دانشگاه شیراز.

مقدم‌زاده، علی؛ حسن نجفی، و مهدی سبجانی نهاد (۱۳۹۴). «بررسی جایگاه الگوی مفهومی فرهنگ ایثار و شهادت و ارزیابی میزان تحقق آن در اهداف مصوب دوره متوسطه ایران». فصلنامه پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی، شماره ۱۲: ۲۲-۱.

موسی‌پور، نعمت ا... (۱۳۹۱). «ترویج فرهنگ ایثار و شهادت به کمک برنامه درسی در دوره ابتدایی». فصلنامه تحقیقات فرهنگی. شماره ۳: ۱۲۶-۱۰۳.

Kanas,A.,Scheepers,P.,and Sterkens,C.(2015).interregligious contact and out-group trust :finding from conflict and non-conflict regions in Indonoesia and the Philippines .Sterkens, CJA: Vermeer , PADM(ed.),religion,migretion and conflict,121-146.

انقلاب اسلامی و فعالیت‌های فرهنگی هدفمند «با تأکید بر مفهوم عدالت»

توحید محرمی^۱

چکیده:

ایده فعالیت فرهنگی از درون و ذهن انسان آغاز می‌شود و باهدف روشنگری و پرورش روح پیام و معنایی را به‌طور هدفمند به مخاطب ارائه می‌کند. تعالی‌بخش بودن این پیام‌ها برای ارتقاء جامعه از دغدغه‌های همیشگی بشر بوده است. موضوعی که در گفتمان انقلاب اسلامی همواره مدنظر بوده و در آموزه‌های اسلامی از آن به‌عنوان «حیات طیبه» یاد می‌شود. عدالت اجتماعی موجب توسعه همه‌جانبه جامعه می‌شود؛ اما در مقابل این اشاعه تبعیض و احساس محرومیت است که صلح، حمایت از کار، رشد آزاد، هویت و دانش، مشروعیت، وحدت ملی و غیره را به مخاطره می‌اندازد و حیات طیبه تحقق پیدا نمی‌کند. از طرفی با توسعه و گسترش ابعاد مختلف زندگی بشر، دایره شمول مفهوم عدالت افزایش یافته است و دیگر ظلم و بی‌عدالتی به عمل مستقیم فرد محدود نمی‌شود، بلکه نادیده گرفته شدن خیر عمومی در اقدامات اجتماعی، می‌تواند از مصادیق ظلم باشد. بر همین اساس، مقاله پیش‌رو، باهدف تحریک اذهان و توجه مراکز علمی و سیاست‌گذاری کشور به موضوع فعالیت‌های فرهنگی هدفمند و مسئله عدالت، سعی دارد در حد توان به چگونگی فعالیت‌های فرهنگی عدالت محور پس از انقلاب اسلامی پاسخ دهد؟ نوع تحقیق کاربردی - توسعه‌ای بوده و روش آن اسنادی و کتابخانه‌ای می‌باشد. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد؛ باوجود آرمان‌های عدالت خواهانه انقلاب اسلامی خیر عمومی به‌طور منسجم و سازمان‌یافته بهبود نیافته است و همچنان نیازمند توسعه و گسترش فعالیت‌های فرهنگی عدالت محور برای ارتقاء جامعه هستیم.

واژگان کلیدی:

انقلاب اسلامی، فعالیت‌های فرهنگی، جمهوری اسلامی، عدالت، خیر عمومی.

❖ مقدمه

انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ شمسی واقعه‌ای غیرمنتظره بود که با سپری کردن مسیری متفاوت و خارج از الگوهای متداول و رایج انقلاب‌های جهان، نظریات علمی مربوط به انقلاب‌ها را به چالش کشید (صفرپناهی، ۱۳۸۵: ۲۱). جهانیان با وقوع انقلاب اسلامی در ایران شاهد افزایش توجه به دین شدند و با طرح دیدگاه‌های تازه برای مفاهیمی چون؛ ایمان، آزادی، عدالت، مصلحت، حق، قدرت، جهاد، صلح و امنیت و... رویکردهای نوینی پیش‌روی جوامع بشری گشوده شد، برعکس روند مکتب کمونیسم شرقی و لیبرالیسم در غرب که جهان را به سمت سکولار شدن بیشتر رهنمون می‌کردند (محرمی، ۱۳۹۷: ۶۶). این انقلاب به دلیل ویژگی‌های معنویت‌گرایی و عدالت‌گرایی خود روابط سلطه‌آمیز و ناعادلانه موجود کشورهای قدرتمند و استعمارگر را بر کشورهای ضعیف مورد نقد و نفی قرار داد و نگرش دنیامحورانه و مادی‌گرایانه حاکم بر نظام بین‌الملل را به مبارزه طلبید و عناصر جدید غیرمادی را به عنوان چارچوب جدید نظام بین‌الملل مطرح نمود (ملکوتیان، ۱۳۸۸: ۲۰). البته نباید از نظر دور داشت که این انقلاب در کشوری به وقوع پیوست که مردمش ذاتاً از فرهنگ و قدمت تاریخی باشکوه ایرانی بودن برخوردارند.

از سویی دیگر در فرایند صنعتی شدن و پیشرفت فناوری، بُعد کمی زندگی، بیشتر مدنظر قرار داده شده و جنبه‌های کیفی زندگی انسان، یکی از موضوعات مهمی بوده است که مورد غفلت قرار گرفته است (مختاری و نظری، ۱۳۸۹: ۱۳). توجه به این موضوع از آنجا نشأت گرفته است که انسان امروزی متناسب با پیشرفت‌های مادی و افزایش رفاه و آسایش در زندگی خود از رضایتمندی کافی برخوردار نمی‌باشد و جنبه‌های معنوی، احساس برابری، محرومیت و تبعیض، با دیگر ابعاد زندگی بشری درگیر شده است. در این بین فعالیت‌های فرهنگی باهدف زمینه‌سازی برای گسترش ارزش و فضیلت عدالت، می‌تواند در کاهش و رفع احساس ناکامی‌های ناشی از سیاست‌های اقتصادی اجتماعی نقش ایفا نماید. هدفی مهم که عدالت با مشترکات عمیقی که با مفاهیم انسانی فارغ از دین دارد در دایره مفاهیم بنیادین اسلام قراردادده است و لذا بسترسازی برای تحقق عدالت و تعالی بشر و رسیدن به حیات طیبه در دین اسلام هم از اهمیت خاصی برخوردار است به طوری که برقراری عدالت را از شروط اساسی تأسیس

جامعه مطلوب دانسته است و قرآن کریم آن را شرط بقاء و دوام جوامع می‌داند و می‌فرماید؛ ما رسولان خود را با دلایل روشن فرستادیم و با آن‌ها کتاب (آسمانی) و میزان (شناسایی حق از باطل و قوانین عادلانه) نازل کردیم تا مردم قیام به عدالت کنند (حدید/ ۲۵)^۱

حفظ تازگی موضوع پرتکرار عدالت و اهمیت ارتباط آن با انقلاب اسلامی از آنجا است که؛ جامعه ایرانی هنوز در مسیر توسعه و در حال پیشرفت است و نخبگان فکری، اجتماعی و به‌ویژه سیاست‌گذاران شناخت کافی از ابعاد نظری و اهتمام لازم برای برقراری ساختار توزیعی برای آن نداشته‌اند. نکته ایی که در چند برنامه توسعه‌ای تصویب شده برای کشور هم اثری از چگونگی اجرای فرآیند و تحقق آن به‌طور جامع و منسجم مشاهده نمی‌شود. آغاز این رویکرد را می‌توان با پایان جنگ هشت‌ساله عراق علیه ایران، در دولت هاشمی رفسنجانی دید که با تمرکز و تقویت دولت، سیاست ارشادی کنار گذاشته شد و دولت به ایجاد زیربناهای اقتصادی و صنعتی شدن تغییر جهت داد. باوجود ماهیت مردمی انقلاب اسلامی و ثقل بالای گفتمان فرهنگی آن‌که اجراء، ساماندهی و نظارت بر فعالیت‌های فرهنگی در جهت اهداف و آرمان‌های حاکمیت را از وظایف دولت‌ها دانسته است؛ اما ساختار و عملکرد دولت‌های بعدی، همچنان با ماهیت توسعه‌گرایی صرفاً توسعه اقتصادی خود را حفظ کردند و به توسعه فرهنگی بهایی داده نشد و به جنبه سخت‌افزاری و ظواهر تجدد توجه گردید. به بیان دقیق‌تر برنامه‌ریزان «بعد فرهنگی» در گسترش «عدالت» را در برنامه‌های توسعه‌ای به‌ویژه برنامه‌های پنج‌ساله از یاد بردند. این غفلت به این معنا نیست که دولت‌های پس از جنگ به نوسازی اقتصادی و صنعتی ایران نپرداختند؛ بلکه برای توسعه و گسترش عدالت و ارتقاء نظام‌مند کیفیت زندگی و احساس آن، چندان کاری انجام ندادند. به طوری‌که عدم تحقق اهداف و آرمان انقلاب اسلامی و بهاء ندادن به خواسته‌ای طبقات اجتماعی، جامعه ایران را با انباشت مطالبات عدالت خواهانه و درک نشدن ارتقاء آن مواجه ساخت. لذا این مقاله با طرح ضرورت مذکور باهدف واکاوی نقش فعالیت فرهنگی هدفمند برای بسط عدالت و با تأکید بر ارتقاء آن، سعی دارد به این و سؤال پاسخ دهد که فعالیت‌های فرهنگی عدالت محور پس از انقلاب اسلامی چگونه بوده است؟ روش تحقیق

۱. قَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَ ...

مقاله، توصیفی - تحلیلی بوده و با شیوه بهره‌برداری از منابع اسنادی و کتابخانه‌ای، مراجعه درگاه‌های معتبر علمی و آکادمیک در اینترنت پیگیر پاسخ سؤال مقاله خواهیم بود.

چارچوب مفهومی

مفهوم‌شناسی عدالت

آغاز اندیشه اجتماعی در غرب به نظریات افلاطون و ارسطو برمی‌گردد. افلاطون چهار فضیلت حکمت، شجاعت، عفت (خویشتن‌داری) و عدالت را فضایل اصلی نفس انسان بیان می‌کند. ارسطو هم عدالت را فضیلتی می‌داند که حد وسط میان دو رذیلت ارتکاب ظلم و تحمل ظلم قرار دارد. در حقیقت عدالت ملکه‌ای است که موجب می‌شود آدمی استعداد به‌جا آوردن اعمال عادلانه را داشته باشد و عمل عادلانه انجام دهد؛ اما ظلم در مقابل سیرتی است که آدمی را وادار می‌کند در برابر هموعان خود عمل خلاف عدالت به‌جا آورد و خواستار بی‌عدالتی باشد (اترک، ۱۳۹۲: ۱۰۳). عدالت در مکاتب و نظریه‌های غربی و شرقی در دهه‌های اخیر بسیار مهم و دال اصلی تلقی شده است؛ در عدالت لیبرالیستی؛ هر کس فقط خود مالک زندگی خود است و انسان را مختار در عمل می‌بیند تا جایی که به آزادی دیگران لطمه نخورد. در سوسیالیسم هم عدالت به معنی نیل به برابری است؛ یعنی از هر کس برحسب توانش و به هر کس برحسب نیازش می‌بایست از منابع جامعه بهره‌مند باشد. در نظر قراردادگرایان، عدالت، حداکثرسازی سعادت یا رضایت کامل است و در فمینیسم نیز، عدالت، برخورداری زنان از فرصت‌های مشابه در همه زمینه‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی ذکر شده است (محمدپور و اورعی یزدانی، ۱۳۹۴: ۱۴۳)؛ اما برخلاف رویکردهای لیبرالی معاصر، مایکل سندل سه رویکرد را درباره عدالت مطرح می‌کند که تقریباً مجموع نظریه‌های مربوط به عدالت (رفاه، آزادی و فضیلت) را در خود جای می‌دهد و معطوف به اجتماع و فرهنگ‌های مختلف است. سندل بر ارزش‌های موجود در اجتماع و زمینه‌های فرهنگی آن تأکید می‌کند و اجتماع را در صورت‌بندی اخلاقی افراد عنصری محوری در نظر می‌گیرد. باید توجه داشت که عدالت و فضیلت در نظریه سندل قابل جدا شدن از یکدیگر نیستند و از این حیث موضعی ارسطویی است. به نظر او تأمل درباره عدالت، لاجرم ما را به

تأمل درباره بهترین شیوه زندگی وادار می‌کند. اگر استدلال‌های را که در زمینه تنظیم صحیح امور از جمله اقتصاد مطرح شده تحلیل کنیم، به این پرسش مهم ارسطو بازمی‌گردیم که مردم به لحاظ اخلاقی، شایسته چه چیزی هستند؟ و چرا؟ لذا بر این اساس عدالت باید دربرگیرنده پرورش فضیلت و خیر عمومی باشد و امری معطوف و مربوط به اجتماع و زمینه‌های فرهنگی است و با رویکردی فردگرایانه نمی‌توان تبیین صحیحی از عدالت به دست داد (توسلی رکن‌آبادی و شجاعیان، ۱۳۹۲: ۱۶۳).

واکاوی اندیشه اسلامی هم نشان می‌دهد؛ برخی از حکمای اسلامی، به معنای افلاطونی عدالت قائل هستند و گروهی دیگر معنای ارسطویی آن را پذیرفته‌اند؛ و دسته سومی نیز عدالت افلاطونی و ارسطویی را یکی دانسته‌اند؛ که ابن سینا از جمله این گروه از حکماست. او معنای افلاطونی عدالت فردی و معنای اجتماعی و ارسطویی را با هم ذکر می‌کند و آن را حد وسط میان ظلم و انظلام می‌داند. ابوعلی مسکویه، خواجه نصیر طوسی، عضالدین ایجی و عبدالرزاق لاهیجی نیز در بخشی از کلام خود مرتکب خلط معنایی شده‌اند؛ اما غزالی از جمله حکمایی است که کاملاً به تمایز معنای افلاطونی و ارسطویی عدالت توجه کرده و آن را صرفاً به حالت نفسانی و هیئت استعلایی قوه عاقله بر قوای شهوی و غضبی تعریف می‌کند و رذیلت مقابل آن را فقط «جور» قرار می‌دهد. جلال الدین دوانی، مهدی نراقی و ملاصدرا نیز رذیلت مقابل عدالت را تنها جور دانسته‌اند (اترک، ۱۳۹۲: ۱۰۹)؛ بنابراین عدالت از آن دست مفاهیمی است که برای شناخت آن بایستی مفهوم مخالف آن یعنی؛ ظلم و فساد را شناخت و دانست هر آن چیزی که افراد بشر در دنیا به حسب خلقت خودشان و فعالیت‌هایی که می‌کنند و استعدادهایی که از خود نشان می‌دهند، استحقاق‌هایی پیدا می‌کنند؛ بر این مبنا، عدالت عبارت است از آن استحقاق و حقی است که هر بشری به موجب خلقت خودش و به موجب کار و فعالیت خودش به دست آورده است، به او داده شود. نقطه مقابل عدالت، ظلم است که آنچه را که فرد استحقاق دارد به او ندهند و از او بگیرند (مطهری، ۱۳۷۸، ج ۸: ۱۵۴).

عدالت و اقامه قسط و داد در جامعه یکی از اهداف اساسی بعثت پیامبران است (محمدپور و اورعی یزدانی، ۱۳۹۴: ۱۴۳) و در اسلام نیز واژه عدالت به رعایت تناسب و اعتدال تعریف شده است و هرگاه کسی شایسته هر چیزی است، به او داده شود، عدالت مراعات شده است.

(نجفی، ۱۳۹۱: ۴). به لحاظ اخلاقی، مفهوم عدالت در مقابل ظلم قرار می‌گیرد و به معنای دیگر احقاق حق و اخراج حق از باطل است و امر متوسط میان تفریط و افراط را می‌گویند. به عبارت دیگر، عدل^۱ یعنی اینکه هر چیز و هر کس با توجه به استعداد، ظرفیت و توانایی‌های ذاتی و اکتسابی خود، در جایگاه شایسته خویش قرار گیرد و اعتدال و استقامت در میل به حق را داشته باشد. فقها شیعه هم عدالت را ملکه‌ای می‌دانند که موجب تقوا می‌شود (انجام واجبات و ترک محرمات). فلاسفه و علمای علم اخلاق نیز فضیلت عدالت را نتیجه هماهنگی سه قوه غضبیه، شهویه و ناطقه دانسته‌اند (محرمی، ۱۳۹۴: ۱۶۷)؛ بنابراین در یک تقسیم‌بندی کلی عدالت اول به معنای؛ موزون بودن؛ مثلاً مجموعه‌ای که در آن اجزاء و ابعاد مختلف به کاررفته است، باید در آن شرایط معینی از حیث مقدار لازم هر جزء و از لحاظ کیفیت ارتباط اجزاء با یکدیگر مراعات شود. دوم. تساوی و نفی هرگونه تبعیض سه. رعایت استحقاق‌ها و عطا کردن به هر ذی‌حقی، یعنی آنچه استحقاق آن را دارد را می‌توان ذکر کرد (مطهری، ۱۳۵۳: ۱۶-۱۳). فارغ از نظریات اندیش‌مندان، در قرآن کریم — کتاب مقدس مسلمانان — نسبت به رعایت عدل و انصاف بسیار تأکید شده است. به طوری که در آیات ذیل از زبان رسول خدا می‌فرماید: «من مأموریت دارم تا در میان شما اجرای عدالت کنم»^۲ و یا «ما رسولان خود را با دلایل روشن فرستادیم و با آن‌ها کتاب (آسمانی) و میزان (شناسایی حق از باطل و قوانین عادلانه) نازل کردیم تا مردم قیام به عدالت کنند؛ و آهن را نازل کردیم که در آن نیروی شدید و منافی برای مردم است تا خداوند بداند چه کسی او و رسولانش را یاری می‌کند بی‌آنکه او را ببینند؛ خداوند قوی و شکست‌ناپذیر است»^۳. در این آیه خداوند سبحان ضمن بیان اهداف فرستادن پیامبران آهن و سلاح را (یعنی قدرت نظام را) پشتوانه تنفیذ و اجرای آن قراردادده است. حتی در اجتهاد و استنباط فقها و نیز برداشت‌های آنان از کتاب و

۱. اَلْعَدْلُ يَضَعُ الْأُمُورَ مَوَاضِعَهَا.

۲. فَلَوْلَا لَكَ قَادَعٌ وَأَسْتَقَمَ كَمَا أَمَرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَقُلْ آمَنْتُ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمْ اللَّهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اللَّهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَا وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ (شوری/ ۱۵).

۳. لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ (حدید / ۲۵).

سنت و بینش‌هایشان باید در مسیر اقامه قسط و عدالت بین مردم باشد و اگر حکمی یا فتوایی با موازین عدالت قسط همراه نباشد خارج از محدوده هدف بعثت و امامت و فقاقت قرار گرفته است. یا در آیه‌ای دیگر خداوند رسول (ص) خود را خطاب قرار می‌دهد که: «هرگاه حکم کنی پس حکم کن میان ایشان به داد، همانا خداوند دوست دارد دادگران را»^۱ و «بگو پروردگارم امر کرده است به دادگری»^۲. که اینجا امر به گفتن همان تبلیغ و فعالیت فرهنگی برای گسترش عدالت است که در مجموعه تعالیم دین خودش نیز از شروط ایمان است قرآن کریم در یکی از آیات بر آن این‌گونه تأکید می‌کند: «ای آنان که ایمان آوردید باشید نگهبانان یا قیام‌کنندگان برای خدا گواهانی به داد و و ندارد شما را کین قومی بر آنکه داد نکنید، دادگری کنید که آن نزدیک‌تر است به پرهیزگاری»^۳ همچنین باز ندارد شما را خدا از آنان که جنگ با شما نکردند در دین و برون نراندند شما را از خانه‌های خویش که نیکی کنید با آنان و از در دادگری با آنان درآید همانا خدا دوست دارد دادگران را»^۴ قرآن کریم امر به صلح و سازش را هم با عدل و انصاف توصیه می‌کند^۵ مسئله عدالت به قدری در سرنوشت ملت‌ها و دولت‌ها اهمیت دارد که حتی حکومت‌های جور نیز ریاکارانه خود را متصف به آن دانسته و برای جلب قلوب مردم هدف خود را تحقق قسط و عدل اعلام می‌کنند (نجفی، ۱۳۹۱: ۲). بسیاری از مصلحان تاریخ هدف از برقرار حکومت عادلانه عنوان نموده‌اند. در انقلاب اسلامی هم رهبری انقلاب تأکید داشت که؛ ما می‌خواهیم عدالت اسلامی در این مملکت برقرار کنیم... اسلامی که در آن هیچ ظلمی نباشد، اسلامی که در آن شخص اولش با فرد آخر در مقابل قانون علی‌السویه باشند. در اسلام چیزی که حکومت می‌کند، یک چیز است و آن قانون الهی است...

۱. ... إِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُم بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ (مانده / ۴۲).

۲. قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ (اعراف / ۲۹).

۳. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوْمَ مَنِ اللَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نَقَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ (مانده / ۸).

۴. لَا يَأْتِيَكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ.

(ممتحنه / ۸)

۵. ... فَإِنْ فَاءَتْ فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ (حجرات / ۹)

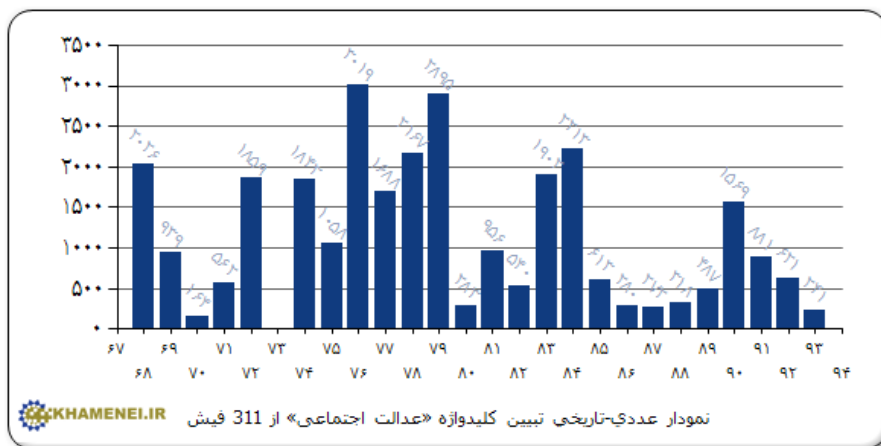
قانون حکومت می‌کند... قانونی که از روی عدالت الهی پیدا شده است. قانونی است که قرآن است. قرآن کریم و سنت رسول اکرم (ص) است (امام خمینی، ۱۳۷۰، ج ۹: ۴۲). امام خمینی (ره) در جای دیگر، هدف جمهوری اسلامی را استقرار عدل اسلامی معرفی می‌کند و معتقد است با عدل اسلامی همه در آزادی و استقلال و رفاه خواهند بود.

عدالت در گفتمان انقلاب اسلامی

انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ مردم ایران با شعار «استقلال، آزادی، جمهوری اسلامی» به پیروزی رسید و عدالت از اهداف عالیه انقلاب و خواست ملت ایران بوده است؛ اما باین وجود جامعه ایرانی در سال‌های پس از انقلاب مرجع‌های مختلفی از عدالت را که متأثر از اندیشه اسلامی و نظریات توسعه لیبرال سرمایه‌داری و ... ادراک و برداشت‌های متفاوت بود با روی کار آمدن دولت‌ها تجربه کرد و عدم اتفاق نظر در فهم و چگونگی اجرای عدالت، اغتشاش در بخش‌های مختلف جامعه را به همراه آورد. هرچند این آشفتگی مفهومی و اغتشاش در اجرا دلیلی بر نادرست بودن دغدغه رهبران انقلاب اسلامی برای تحقق عدالت نیست؛ اما امام خمینی (ره) رهبر انقلاب اسلامی تأسیس نظام عادلانه را لازمه اجرا احکام خدا می‌دانست (امام خمینی، ۱۳۷۰، ج ۶: ۷۷) و شکی نیست که عدالت‌خواهی یکی از خواسته‌های اصلی مردم در کنار زدن حکومت پهلوی و تحقق انقلاب اسلامی ایران بوده است و به استناد اصول متعدد از قانون اساسی جمهوری اسلامی رفع تبعیض‌های ناروا و ایجاد امکانات عادلانه برای همه در تمامی زمینه‌های مادی و معنوی از اهداف اساسی نظام تازه تأسیس برآمده از انقلاب اسلامی است (خواجeh سروی، ۱۳۸۷: ۸-۶).

آیت‌الله خامنه‌ای دومین رهبر انقلاب اسلامی، با تأکید بر مبنایی بودن عدالت در همه تصمیم‌گیری‌های اجرایی نظام اسلامی (آیت‌الله خامنه‌ای: ۱۳۷۰/۳/۱۳) ... دو شرط وجودی «عقلانیت و معنویت» را به دور از شائبه‌های سیاسی و شکلی لازمه تحقق عدالت می‌داند (آیت‌الله خامنه‌ای: ۱۳۸۸/۶/۱۶) به نظر ایشان؛ هر عرصه از عرصه‌های حیات جمعی اقتضائات خاص خود را دارد و برای تحقق عدالت در آن عرصه شاخص‌ها و معیارهای ویژه‌ی آن عرصه باید تعریف شود... و نظریه‌پردازی و مفهوم‌سازی‌های مرسوم برای تحقق عدالت کفایت نمی‌کند و

لازم است در ساحت‌های مختلف جامعه از اقتصاد و قانون‌گذاری و نظام قضا گرفته تا نظام آموزشی و بهداشت شاخص‌ها و معیارهای عدالت تفکیک‌شده تعیین شود تا در برنامه‌ریزی عدالت‌محور و انجام فعالیت‌های اجرایی برای تحقق عدالت در آن حوزه‌ها معیاری برای داوری وجود داشته باشد و بتوان تشخیص داد که آیا این فعالیت‌ها منتهی به استقرار شده است یا خیر (واعظی، ۱۳۹۰/۴/۶). اینکه «عدالت چه جوری تأمین می‌شود؟ یعنی واقعاً یک مقیاس لازم است، یک معیاری لازم است برای اینکه ببینیم عدالت در بخش‌های فرهنگی، بخش‌های آموزشی و پرورشی یا آموزش عالی، معیار عدالت چیست؟ چگونه عدالت تأمین می‌شود این باید مشخص شود تا بتوانیم آن معیار را در برنامه‌ریزی‌ها داخل کنیم در مقام عمل و در مقام اجرا به آن عدالت موردنظر برسیم» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۹/۶/۸). بنابه گزارش سایت و طبق جدول ذیل آیت‌الله خامنه‌ای در دوره مسئولیت رهبری به‌طور مکرر به‌ضرورت و اهمیت مسئله عدالت پرداخته و در ۳۱۱ سخنرانی خود بر آن تأکید نموده است؛

اما باوجود تأییدات متعدد بر لزوم توجه به شاخص‌ها و معیارهای عدالت، ایشان اذعان می‌کند که: «در دهه‌ی پیشرفت و عدالت، نمره‌ مطلوبی در باب عدالت به دست نیاورده‌ایم.» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹/۰۳/۰۷) آیت‌الله خامنه‌ای در بیانیه گام دوم انقلاب هم؛ ضمن ابراز نارضایتی خود از کارکرد عدالت در کشور، تصریح می‌کند که؛ این به معنای کار نکردن برای استقرار عدالت نیست و واقعیت این است که؛ «دستاوردهای مبارزه با بی‌عدالتی در این چهار

دهه، با هیچ دوره‌ی دیگر گذشته قابل مقایسه نیست» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲). رهبری انقلاب اسلامی بر تحقق عدالت، زمینه‌ها و شروط و الزامات آن بیانات متعددی داشته‌اند. ولی سنجش و ارزشیابی میزان موفقیت دولت‌های پس از انقلاب اسلامی برای تحقق عدالت در جامعه، موضوع بحث این مقاله نیست و تبیین آن و ارزیابی شاخص‌ها و معیارهای معین، مشخص و ملموس برای ارتقاء کیفیت زندگی افراد جامعه مجال تفصیلی دیگری را می‌طلبد.

انقلاب اسلامی و فعالیت فرهنگی

قبل از پرداختن به موضوع مقاله «فعالیت‌های فرهنگی باهدف عدالت‌گستری» و ارتقاء ملموس کیفیت زندگی و انقلاب اسلامی، لازم است به مقصود از فعالیت فرهنگی پرداخته شود. «فرهنگ» مفهومی پیچیده و چندبعدی است که دشواری تعریف کم و کیف آن دست کمی از مفهوم عدالت ندارد. به‌ویژه هنگامی که در ارتباط با انقلاب اسلامی قرار می‌گیرد این امر سخت‌تر می‌شود؛ اما فرهنگ به معنای مجموعه باورها و ارزش‌های پذیرفته شده‌ای است که اساس رفتار فرد و جامعه را شکل می‌دهد و بسیاری از اعمال و فعالیت‌های افراد بیش از آنکه بر پایه حسابگری و استدلال صورت پذیرد، براساس باورهای فرهنگی انجام می‌پذیرد (عظیمی آرانی، ۱۳۸۷: ۱۸۲). در یک چارچوب مردم‌شناختی یا جامعه‌شناختی، مفهوم فراگیر فرهنگ که مجموعه نگرش‌ها، اعتقادات، آداب و رسوم، عرف‌ها، ارزش‌هاست، اعمال و رفتار انسان را در برمی‌گیرد و در هر گروهی مشترک است (تراسبی، ۱۳۸۹: ۲۲). با پذیرش این تفاوت‌های متمایزکننده گروه‌ها که باورهای فرهنگی را شکل می‌دهند، تعریف فرهنگ؛ مجموعه‌ای از عقاید و باورها، ارزش‌ها، آداب و الگوهای رفتاری، آثار و نمادهاست که ادراکات و مناسبات افراد در جامعه را شکل می‌دهد. لذا با این مقدمه به هر فعالیتی که معنایی ذهنی را در قالبی نمادین و باهدف روشنگری و پرورش روح مخاطب ارائه کند، فعالیت فرهنگی گفته می‌شود. در ابتدا این فعالیت ذهنی و درونی است و در جهت انتقال پیام و معنا به دیگری انجام می‌شود و در قالب‌های نمادین مانند هنر، ادبیات، زبان و ... ارائه می‌گردد. هدف آن صرفاً تأمین یک نیاز جسمی و مادی نیست بلکه پرورش روح است. البته می‌توان ویژگی‌هایی مانند خلاقانه بودن، عقلانی بودن، ارزشمند بودن را در مورد «معنا» لحاظ کرد که به دلیل بیش‌ازحد محدود کردن فعالیت‌های

فرهنگی به موارد خاص، از آن صرف‌نظر می‌شود. این تعریف، تمامی هنرها را در تعریف سستی خود (نقاشی، موسیقی، شعر و ...) در برمی‌گیرد. علاوه بر آن فعالیت‌هایی مانند برگزاری جشنواره‌ها، روزنامه‌نگاری، تلویزیون و ... را نیز شامل می‌شود (صالحی امیری و عظیمی، ۱۳۸۷: ۲۱). محصولات فرهنگی هم در ارتباط با فعالیت‌های فرهنگی ابزارهای مساعدت‌کننده هستند که دربرگیرنده؛ افکار، نمادها و راه‌های زندگی است. اطلاع‌رسان، سرگرم‌کننده و کمک‌کننده به ساخت هویت مشترک و تأثیرگذار بر تجربه فرهنگی و حاصل خلاقیت فردی یا جمعی است (Unesco: 2005: 84). که برای نیازهای فرهنگی تولید و ایجاد می‌شود (رشیدپور، ۱۳۸۸: ۵۸) و برای غنی‌سازی حیات روحانی پالایش روح به کار می‌رود (حسینی‌پور سی‌سخت و کیاسی، ۱۳۹۲: ۴۸). همچنین باعث ارتقاء سطح دانش فرد و آگاهی‌های خانواده‌ها می‌شود (نقیب‌السادات، ۱۳۸۸: ۱۴)؛ بنابراین، به اجمال فعالیت‌های فرهنگی، مجموعه اقداماتی است مبتنی بر هنجارها و ارزش‌های جامعه که در قالب عناصر و اجزایی همانند ملیت، قومیت، زبان، دین و مذهب، نژاد، جنسیت، آداب‌ورسوم و مفاهیم و تعابیر رایج، نمود می‌یابد (باقری، ۱۳۹۴: ۷۴۰) و در قالب «هنر» ماندگار می‌شود.

علاوه بر آنچه گفته شد امروزه فعالیت‌های فرهنگی تحت تأثیر قدرت سیاسی یا حکومت است. گذشته از حرکت طبیعی و خودجوش موجود در حیات فرهنگی بخش وسیعی از تلاش‌ها و فعالیت‌های فرهنگی بر اساس برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌های حکومت و بازوی اجرایی آن (دولت) صورت می‌گیرد (وحید، ۱۳۸۲: ۱۵۲). دولت‌ها هم برای تبلیغ آرمان‌ها و هدف‌های ایدئولوژی رسمی و هم به لحاظ ضرورت دست یافتن به هدف‌ها و مقاصد سیاسی خویش و هم بنابه کارکردهای جدیدی که پیدا کرده‌اند و برنامه‌ریزی، اجرا، کنترل و نظارت بر فعالیت‌های فرهنگی را برعهده‌گرفته و نقش و مسئولیتی آگاهانه می‌پذیرند (همایون و فروزان، ۱۳۸۸: ۶۴). شناساندن هویت، تاریخ و میراث اجتماعی از دیگر اهداف فعالیت‌های فرهنگی است که از نسل‌های گذشته تا امروز تداوم یافته است یا در حال حاضر متناسب با مقتضای زمان و مکان به ارزش یا باور اجتماعی تبدیل شده است و یا حاکمیت درصدد جا انداختن ایده خود به‌عنوان میراث حقیقی جامعه است. سیاستی که در دوره پهلوی دوم دنباله اصلاحات آمرانه‌ای که از زمان رضاشاه با کنار گذاشتن پایه دینی هویت ایرانی شروع شده بود با شدت بیشتر ادامه یافت.

حکومت پهلوی دوم پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ و سرنگونی دولت قانونی مصدق با طرح‌ریزی عوامل خارجی به سرکوب تشکل‌های فرهنگی - اجتماعی منتقد پرداخت و به‌زعم اینکه به نوسازی اقتصادی و اجتماعی می‌پردازد صرفاً جوانب اثبات‌گرایانه و ابزاری تمدن مدرن را مورد توجه قرار داد (وحدت، ۱۳۸۲: ۱۳) و بدون اینکه بهایی برای مردم در فعالیت‌های فرهنگی قائل شود، نوسازی جامعه ایرانی را به‌طور اجبار و از بالا به پایین پیگیری کرد (جهانبگلو، ۱۳۸۰: ۲۲).

درواقع محمدرضا شاه فعالیت‌های فرهنگی را برای تحکیم پایه‌های سلطنت خود می‌خواست و به‌واسطه روشنفکران وابسته که توسعه و پیشرفت جامعه ایرانی را درگرو تجدد و حذف سنت‌ها و غربی شدن به‌تمام معنا می‌دانستند، به ترویج فرهنگ غربی و باستان‌گرایی می‌پرداخت. او با فعالیت‌های فرهنگی، مبلغ باورها و مروج آرمان‌های باستانی ایرانیان، می‌خواست به حکومت شاهی خود مشروعیت ببخشد و موانع بسط و توسعه حاکمیتش را که به‌واسطه سنت‌گرایان و مذهب‌یون جامعه ایجاد و تهدید می‌شد، از میان بردارد (محرمی، ۱۳۸۳: ۹۳-۹۲). در این دوران، ایران باستان با شدت و حدّت و غربی شدن باقوت هر چه تمام‌تر، پایه‌های هویت برساخته دولت پهلوی در فرهنگ ایرانیان را تشکیل می‌دادند تبلیغ می‌شد. ایران باستان به‌مثابه بستر و به لحاظ فناوری و دانش‌ورزی، غرب به‌منزله تمدن غالب در فعالیت‌های فرهنگی جامعه تلقی می‌شد در حالیکه دین اسلام به‌عنوان عنصر هویتی مهم مردم ایران از حداقل بهره در آثار و تولیدات فرهنگی برخوردار بود و در حداکثر انزوای فرهنگی قرار داشت؛ مسیری که همه دستگاه‌های فرهنگی و هویت‌ساز رژیم و نظام پهلوی دوم پیش گرفته بودند و توسعه فعالیت‌های فرهنگی مبتنی بر واقعیت‌های جامعه ایرانی را در سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی‌های خود کنار گذاشته بودند (بهنام، ۱۳۹۱: ۱۳۸).

باستان‌گرایان در کل و مخصوصاً در دوران پهلوی در نظر داشتند با تکیه بر فرهنگ و آداب و رسوم ملی و باستانی و تلاش در جهت احیا آن‌ها، فرهنگ مذهبی و اسلامی مردم را کنار بزنند؛ اما افراط در ایجاد تقابل بین فرهنگ ملی و اسلامی و تضعیف آن به بهانه «عرب‌زدگی» به‌واسطه شیفتگی به فرهنگ و تمدن اروپایی، باستان‌گرایی به ورطه «عرب‌زدگی» افتاد و به علت تناقضاتی که در افکار و اعمال باستان‌گرایان درباره فرهنگ ملی و غربی وجود داشت، افکار و

کردارشان نه تنها باعث خلوص و ناب شدن فرهنگ نشد؛ بلکه باعث بیگانگی هر چه بیشتر با فرهنگ خویش به واسطه طرد بخش عمده آن (فرهنگ مذهبی و سنتی) و گرایش هر چه بیشتر به فرهنگ غرب شد (محرمی، ۱۳۸۳: ۷۳). نادیده گرفتن تمامیت هویت ایرانیان و توانایی‌ها و استعدادهای آن‌ها، انسداد فرهنگی و سیاسی را نصیب جامعه ایران در دوران پهلوی دوم کرد و نتیجه آن شد که به جای بسط و گسترش عدالت، افزایش محرومیت و نابرابری‌ها، منجر به انقلاب اسلامی مردم ایران در سال ۵۷ گردید. فعالیت‌های فرهنگی هم پس از انقلاب متأثر از هویت اسلامی - ایرانی و بنیان‌های رایج دینی و فرهنگی است طبق قانون اساسی نظام تازه تأسیس، جمهوری اسلامی نظامی؛ توحیدمحور و مبتنی بر مبانی معرفتی مکتب الهی اسلام می‌باشد و علاوه بر شاخصه‌های کمی این واحد سیاسی، اسلامی بودن جمهوری مردم مسلمان ایران، از ویژگی‌های مهم آن است. لذا لازمه فهم ابعاد فعالیت فرهنگی در جمهوری اسلامی ایران درک درست داشتن از مفاهیم و نظریاتی است که در ارتباط با مسائلی همچون هویت ملی و اسلام می‌باشد و عموماً در سطحی کلان قرار می‌گیرد در همین ارتباط رهبری انقلاب، بازگشت به «هویت اسلامی - انسانی» و تحقق «عدالت» را مهم‌ترین راهکار حفظ تداوم آرمان‌ها و بقای انقلاب اسلامی می‌داند (صحیفه نور، ج ۹: ۱۴۵ و محرمی، ۱۳۸۳: ۸۶) و مرتضی مطهری برای انقلاب ملت ایران هویتی اسلامی و دینی قائل است. ایشان رمز بقاء و تداوم انقلاب را هم در سه رکن اصلی تحقق عدالت اجتماعی، استقلال و آزادی و معنویت اسلامی می‌داند (مطهری، ۱۳۷۲: ۵۹).

تحلیل یافته‌ها

الف) زوال‌پذیری جامعه بدون تحقق عدالت

اشاره شد که موضوع عدالت می‌تواند با استناد به نظریه‌ها و رویکردهای مختلفی، موردبررسی و تحلیل قرار گیرد؛ اما آنچه مهم است، به کارگیری نظریه در شرایط اجتماعی و فرهنگی خاص یک جامعه است و تأثیرپذیری مسأله زندگی عادلانه از زمینه‌های مختلف اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی، مبانی نظری متفاوتی را از زوایای مختلف می‌طلبد. از آنجائی که موضوع عدالت و کیفیت زندگی مسأله‌ای چندوجهی است، نظریه واحدی امکان تبیین زوایای مختلف آن را ندارد؛ برای پیش‌بینی متغیرهای تأثیرگذار بر کیفیت زندگی، نظریه‌های گوناگونی از جمله

«عدالت در اسلام» که در تعالیم و دستورات دینی درباره بهبود ارتباط باخدا، طبیعت و افراد جامعه باهم، قابل شناسایی‌اند. از نظر اسلام کمال انسانی و سعادت آدمی در روابط انسان با خود و هم با غیر خود در برقراری روابط مبتنی بر عبودیت و عدالت است. هدف و غایتی که اصل اسلام به دنبال آن است و اگر چنین نباشد بنیان امور از هم گسسته می‌شود و باقی نمی‌ماند حتی ملک و حکومت ممکن است که بدون دین باقی بماند ولی با ظلم باقی نمی‌ماند (مازندرانی، ج ۹: ۳۸۳) به نظر مطهری هم اگر جامعه‌ای عادل و متعادل باشد، هرچند مردمش کافر باشند، آن جامعه قابل بقاست، ولی اگر ظلم و اجحاف در جامعه‌ای پیدا شود، آن جامعه باقی نمی‌ماند هرچند مردمش به حسب عقیده مسلمان باشند (مطهری، ۱۳۷۸، ج ۲۳: ۷۳۳ و ج ۱۵: ۷۴۳ و ج ۲۶، ۳۰۳).

لازم است به این نکته توجه شود که با توسعه و گسترش ابعاد مختلف زندگی بشری، مفاهیم نیز به لحاظ معنایی و مصادیق توسعه پیدا کرده‌اند و دایره شمول آن‌ها افزایش یافته است. مفهوم عدالت هم متأثر از زمان و مکان، تحول مفهومی و مصادیقی داشته و در گذر زمان، بر پیچیدگی‌هایش افزوده شده است. در گذشته عدالت محدود به برابری محض بود؛ اما امروزه به جنبه‌های انسانی‌تر و منصفانه‌تر عدالت بیشتر توجه می‌شود. آنچه در تعریف امروزی عدالت به چشم می‌خورد، تعریف جامع و گسترده‌تر آن با تأکید بر نقش نهادهای اجتماعی در باز توزیع ثروت و فرصت است. با این تعاریف، دیگر، مصادیق ظلم محدود به شلاق زدن و تعرض به جان، مال و ناموس یک فرد و انسان‌ها نمی‌شود، بلکه موارد بسیاری همچون مدیریت ناصحیح ترافیک، تأخیر پروازهای هواپیماها، دادن آمار و اطلاعات نادرست و به خطا رفتن امور در جامعه و ... که اتلاف عمر و سرمایه انسانی را در پی دارند و انسان را از طی کردن و ایفای نقش در مسیر عادی زندگی باز می‌دارند، در دایره تعریف جدید از عدالت جای می‌گیرند؛ بنابراین، چنانچه انجام فعل و یا ترک فعلی از رشد و تعالی و رسیدن به نهایت استعدادهای خدادادی انسانی در مجموع دنیا و آخرت ممانعت به عمل می‌آورند، از مصادیق ظلم محسوب شود و دور از عدالت می‌باشند. در مقابل نیز تولید و اجرا هدفمند آثار، محصولات و فعالیت‌های فرهنگی عدالت‌محور، می‌تواند باعث رشد و تعالی انسان‌ها و ارتقاء کیفیت زندگی افراد در جامعه شود.

لذا برای داشتن یک جامعه مطلوب و متعالی، ارتقای شاخص‌های عینی در عدالت اجتماعی، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است (محرمی، ۱۳۹۴: ۳۳).

ب) چالش سیاست‌گذاری در فعالیت‌های فرهنگی

به‌رغم توجه نسبی سیاست‌گذاران بعد از انقلاب اسلامی، بر بازگشت به هویت ایرانی - اسلامی، در سال‌های اخیر چالش سیاست‌گذاری و مدیریت واحد و منسجم فرهنگی در کشور، به همراه سایه سنگین حوزه سیاست بر عرصه مدیریت فرهنگی کار را به‌جایی رسانده است که با تغییر هر دولتی عملاً سیاست‌های فرهنگی کشور نیز با بی‌عملی در نظر و اختلال و آشفتگی در عمل مواجه شده است. به تعبیری دیگر شناخت نداشتن به اصل و ابعاد موضوع؛ انقلاب اسلامی و فعالیت‌های فرهنگی عدالت محور برای ارتقاء کیفیت زندگی افراد جامعه با توجه به شرایط پیچیده توسعه و پیشرفت کشور موجب گردیده است که اشاعه و ترویج عناصر فرهنگی در اکثر مواقع بدون در نظر داشتن اهداف ارتقایی و ملاحظات لازم صورت گیرد. یکی از دلایل عمده‌اش هم این است که درباره سیاست‌گذاری فرهنگی در جمهوری اسلامی، دو دیدگاه متفاوت وجود دارد؛ اولی معتقد است، دولت نباید در امور مربوط به فرهنگ دخالت کند و فقط باید به مدیریت و ساماندهی آن بپردازد و گروه دیگری براین باورند که؛ دولت باید برای تبیین، بسط و گسترش ایدئولوژی حاکمیت، در تولید آثار، محصولات و فعالیت‌های فرهنگی مداخله نماید. این دیدگاه‌ها را می‌توان به قائلین به سیاست پذیر بودن فرهنگ و معتقدین به سیاست ناپذیر بودن فرهنگ دسته‌بندی کرد که خلاصه آن در جدول ذیل آمده است (فرخی و نادری نژاد، ۱۳۹۸: ۱۲۰):

دیدگاه‌های نظری دربارهٔ سیاست‌پذیری یا سیاست ناپذیری فرهنگ

شاخص‌ها دیدگاه‌ها	تعریف فرهنگ	بازیگر اصلی سیاست‌گذاری فرهنگی	حیطه دخالت بازیگر اصلی در سیاست‌گذاری فرهنگی
دیدگاه دولتی	تعریف کلان از فرهنگ	دولت	دولت برای ایجاد نظم یا رضایت در مردم و در راستای اهداف ایدئولوژیکی خود از ابزار فرهنگ استفاده می‌کند.
دیدگاه بازار	تعریف خرد از فرهنگ	بازار	بازار به‌عنوان بستری است که با تعریف قواعد و رویه‌ها، ارزش‌های فرهنگی را مشخص می‌کند. دولت در این نگاه خود نیز به‌عنوان بازیگری هم‌سطح با بازیگران دیگر در بازار تعریف می‌شود.
دیدگاه ارتباطی	تعریف کلان از فرهنگ	حوزه عمومی	در این دیدگاه این مردم هستند که با تشکیل فضاهای عمومی به تبادل‌نظر و ایده باهم می‌پردازند و نوع سیاست فرهنگی و نیز ارزش‌ها را مشخص می‌کنند. در این دیدگاه دولت تنها به‌عنوان بازیگر هم‌سطح حوزهٔ عمومی است که می‌تواند تنها دیدگاه خود را مطرح کند

باگذشت بیش از چهار دهه از انقلاب اسلامی گفتمان حاکم در فعالیت‌های فرهنگی در کشور همچنان در قالب‌های رسمی و کلاسیک به شکل سنتی به مسائل پاسخ می‌گوید، اما با تغییرات وسیع محیطی در قلمرو ملی و جهانی، مقولات جدید فرهنگی اجتماعی در قالب‌های نوین وارد حوزه داخلی کشورها شده که قبلاً نبوده است. لذا لازمه داشتن یک توسعه و پیشرفت، سازنده و پایدار به‌روز، نیازمند شناخت مفهومی و اجرایی صحیح از حوزه‌های مختلف به‌ویژه حوزه فرهنگ است. به بیانی دقیق‌تر در جهانی که فعالیت‌های فرهنگی ابعاد ظریفی پیدا کرده است رفع ابهام در مفاهیم جدید به‌ویژه در ارتباط با عدالت توجهات فزون‌تری را می‌طلبد. البته برای رفع این مشکل سیاست‌گذاران فرهنگی جمهوری اسلامی با تهیه و تدوین نقشه مهندسی فرهنگی تلاش نموده‌اند ارزش‌ها و اصول ایرانی - اسلامی را به تفصیل تبیین نمایند. ارزش‌ها در پنج حوزه تعقل، ایمان، اخلاق، علم و عمل تعریف شده است و اصول نیز شامل اصل دین‌مداری، اصل عدالت، اصل هدایت و راهبری، اصل تعاون و مشارکت مردمی، اصل آینده‌نگری و

آینده‌نگاری، اصل جامعیت، اصل انسجام و هماهنگی، اصل تعامل مؤثر، اصل تدریج، اصل کارآمدی، اصل خلاقیت و نوآوری، اصل تأمین منابع و هدایت سرمایه‌ها، اصل اعتدال و عقلانیت است. هر یک از این ارزش‌ها و اصول، خود شامل ارزش‌ها و اصول جزئی‌تری نیز است (سامانه مهندسی فرهنگی، <http://mf.farhangoeelm.ir>). فرهنگ ایرانی - اسلامی بخشی از این هویت است که مستقیماً با فرایند تولید محصولات و خدمات فرهنگی در ارتباط است. ولی اینکه چقدر این اقدامات به بسط و گسترش عدالت در جامعه کمک کرده است مطلب قابل تأملی است که باید مورد سنجش قرار بگیرد.

ج) فقدان مفهوم‌پردازی درباره فعالیت‌های فرهنگی عدالت محور

امروزه موضوع عدالت برای ارتقاء کیفیت زندگی افراد در جامعه به‌عنوان یکی از شاخصه‌های پیشران ارتقایی جوامع مطرح است و همواره نیاز به بررسی مستمر و تطبیق با ساختار و مفاهیم اجتماعی بومی دارد. به‌طوری‌که نپرداختن به آن تهدید علیه عدالت را به‌طور فزاینده‌ای بیشتر کرده است؛ این عوامل تهدیددزء به دلیل ساختار اجتماعی‌شان، موضوعات متعددی را شامل می‌شوند و این مسأله عموماً از حیطه افراد فراتر می‌رود و در دایره فرهنگ عمومی و هویت جامعه قرار می‌گیرد. لذا بررسی هدفمند محصولات و فعالیت‌های فرهنگی برای جامعه به‌ویژه جامعه دینی از آنجا راهگشاست که عدالت در جایگاه مفهوم اصلی برای زندگی شایسته دین مدارانه جای گرفته و به‌عنوان سازوکار ارتقایی در جامعه دینی مطرح است. حرکت انسان هم نهایتاً در جهت کمال و رسیدن به آن، در جامعه‌ای عادلانه به دست می‌آید و همان‌طور که افراد در حرکت رو به کمال هستند، جامعه نیز باید در سیر و حرکت رو به ارتقاء کیفیت و کمال قرار گیرد. با رویکرد عادلانه و آنچه در تعریف عدالت آمده است؛ «العدل یضع الامور فی موضعها»^۱ هر چیزی و هرکسی در جای شایسته خودش قرار داشته باشد فعالیت‌های فرهنگی در راستای بسط و گسترش عدالت در سطوح مختلف جامعه اعم از حکومت‌گران و حکومت‌شوندگان تولید و اجرا شوند، باعث بهبود ساخت اجتماعی و ارتباطات بین فردی و انسان با این حوزه‌ها

۱. شرح نهج البلاغه، حکمت ۴۳۷، ابن ابی الحدید، ج ۸، ص ۲۲۴.

نیز می‌شوند و درنهایت با ارتقاء جایگاه و برقراری روابط عادلانه، افراد در جامعه نیز در مسیر و حرکت رو به کمال و تعالی قرار می‌گیرند. مدل تعالی‌گرای آن نیز به شکل ذیل قابل ترسیم است.

بحث و نتیجه‌گیری

براساس یافته‌های این پژوهش و با توجه به تحلیل مستندات و رویکردهای فرهنگی مربوط به دوره تحقیق و فراتحلیل پژوهش‌های اندیشمندانی که درباره عدالت و بسط و گسترش آن در جامعه انجام داده‌اند در پاسخ به سؤال مقاله، می‌توان این نتیجه را گرفت؛ با گسترش عدالت؛ زندگی افراد به لحاظ کیفی کیفیت در جامعه ارتقاء یافته و رضایت‌مندی افزایش می‌یابد. در مقابل با اشاعه تبعیض و محرومیت در جامعه غیرعادلانه، ارتباطات انسانی و اجتماعی مصلحانه، حمایت از کار شرافتمندانه، رشد آزاد، هویت و دانش، مشروعیت، وحدت ملی و ... به مخاطره می‌افتد. همچنین با توجه به کارکردها و چارچوب‌های حاکم بر فرایند ارتقای عدالت، فعالیت‌های فرهنگی عدالت‌محور، احساس رضایت افراد در جامعه را افزایش می‌دهد و جلوه و عینیت بیشتری می‌یابد؛ اما به‌رغم اینکه عدالت از عناصر اصلی گفتمان انقلاب اسلامی بوده است و کمک‌هایی که دولت‌های پس از جنگ تحمیلی هشت‌ساله به توسعه و پیشرفت جامعه ایرانی کرده‌اند همچنان ناکامی‌های زیادی درباره بسط و گسترش عدالت در ایران وجود دارد. از طرفی با توسعه و گسترش ابعاد مختلف زندگی بشری، مفاهیم نیز به لحاظ معنایی و مصادیقی توسعه پیدا کرده‌اند و با مسائل جدید و متعدد زندگی بشر امروزی، دایره شمول آن‌ها نیز افزایش یافته است و هر نقصانی در زندگی انسان که موجب اتلاف عمر و سرمایه انسانی و اجتماعی شود و انسان را از مسیر تعالی و کمال بازدارد از مصادیق ظلم بوده و دور از عدالت است. لذا بسترسازی مناسب فرهنگی و استقرار مدیریت صحیح در بخش‌های مختلف جامعه برای شکوفایی استعدادهای انسانی و الهی افراد جامعه می‌تواند در راستای عدالت و ارتقاء زندگی اجتماعی ارزیابی گردد. درمجموع نتایج حاصل از این مطالعه می‌تواند به شرح ذیل باشد:

- فعالیت‌های فرهنگی هدفمند از الزامات بسط و توسعه معنا و مفهوم عدالت است.
- ارتقاء کیفی زندگی اجتماعی افراد با گسترش و توسعه عدالت در جامعه ممکن خواهد بود.

- فعالیت‌های فرهنگی باهدف فهم بیشتر مفهوم عدالت در جامعه، جریان‌های عدالت‌خواه واقعی را برای رفع محرومیت‌ها توسعه و گسترش می‌دهد و خیر عمومی افزایش یافته و زندگی اجتماعی افراد ارتقاء می‌یابد.
 - تهدیدات و ضعف‌های ناشی از عدم بسط و گسترش ساختاری عدالت و ارتقاء نیافتن زندگی اجتماعی، می‌تواند با فعالیت‌های فرهنگی هدفمند کنترل شود و یا با حرکت به سمت کاهش و یا امحای آن‌ها و به معنای موسع، عوامل قوت و فرصت حفظ و حرکت به سمت افزایش آن‌ها، صورت پذیرد.
 - اگر با فعالیت‌های فرهنگی هدفمند به گسترش عدالت پرداخته نشود، افزایش بی‌عدالتی‌ها در جامعه مشروع جلوه می‌کند.
 - صیانت از بسط عدالت و توزیع عادلانه منابع اقتصادی در جامعه توسط رسانه‌های متعهد، دیواری بلند و حفاظی مستحکم در برابر فضای بی‌عدالتی است؛ در این جایگاه تنویر افکار عمومی و فعالیت‌های هدفمند فرهنگی می‌تواند عدالت را در جامعه منتشر سازد.
 - باتوجه به اینکه اساساً انقلاب اسلامی، انقلاب مطالبه عدالت بوده است، فقدان رویکرد راهبردی عدالت‌گستر در فعالیت‌های فرهنگی برای ارتقاء زندگی اجتماعی، اهداف و گفتمان انقلاب اسلامی را به مخاطره می‌اندازد. لذا اهتمام قوای سه‌گانه مملکت در بسط این راهبرد تأثیرگذارترین عامل حفظ و برقراری عدالت در جامعه است.
- نباید فراموش کرد که الگوهای فرهنگی عدالت محور برای ارتقاء زندگی اجتماعی مبتنی بر ارزش‌ها، اهداف و مقتضیات هر جامعه طراحی می‌شود و الگوی فرهنگی یکسان نمی‌تواند برای همه جوامع به‌طور یکسان ایده‌آل باشد. معیارها و شاخص‌های ارزیابی هر جامعه‌ای، خاص خود آن جامعه و کشور است و معیارهای دیگران نمی‌تواند مورد استفاده قرار گیرد. در جمهوری اسلامی هم که نظامی برآمده از انقلاب اسلامی است؛ باوجود چالش سیاست‌گذاری در فعالیت‌های فرهنگی و فقدان مفهوم‌پردازی درباره عدالت و ساختارهای توزیعی ارتقاء دهنده عدالت، همچنان اصول، آرمان‌ها، ارزش‌های دینی و ملی، منابع قابل اتکا می‌باشند.

منابع و مأخذ

قرآن کریم

- ابن ابی الحديد، شرح نهج البلاغه، حکمت ۴۳۷، ج ۸، اترک، حسین (۱۳۹۲). «معانی عدالت در اخلاق اسلامی»، فصلنامه فلسفه و الاهیات نقد و نظر، شماره ۶۹: ۱۰۲-۱۲۹.
- آیت الله خامنه‌ای، علی (۱۳۷۰). پیام به مناسبت دومین سالگرد ارتحال امام خمینی (ره)، ۱۳۷۰/۳/۱۳، khamenei.ir
- آیت الله خامنه‌ای، علی (۱۳۸۸). بیانات رهبری در دیدار اعضای هیئت دولت، ۱۳۸۸/۳/۸، khamenei.ir
- آیت الله خامنه‌ای، علی (۱۳۸۸). بیانات رهبری در دیدار اعضای هیئت دولت، ۱۳۸۸/۶/۱۶، khamenei.ir
- آیت الله خامنه‌ای، علی (۱۳۸۹). بیانات رهبری در دیدار اعضای هیئت دولت، ۱۳۸۹/۶/۸، khamenei.ir
- بهنام، جمشید (۱۳۷۵). ایرانیان و اندیشه تجدد، تهران: نشر فرزانه
- تراسبی، د (۱۳۸۹). اقتصاد و فرهنگ، ترجمه کاظم فرهادی. تهران: نشر نی
- توسلی رکن آبادی، مجید و محمد شجاعیان (۱۳۹۲). «نظریه عدالت سندل و چند فرهنگ‌گرایی»، فصلنامه مطالعات فرهنگ - ارتباطات، شماره ۲۲: ۱۸۰-۱۵۷.
- جهانبگلو، رامین (۱۳۸۰). ایران و مدرنیته، تهران نشر گفتار.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۸) ت. اسلام و روابط بین الملل، محقق محمدحسین الهی‌زاده، قم: انتشارات اسراء.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۹) الف. انتظار بشر از دین، محقق مصطفی پور، قم: انتشارات اسراء.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۹) پ. دنیاشناسی و دنیاگری در نهج البلاغه، محقق عباس رحیمیان، قم: انتشارات اسراء.
- حسینی پور سی سخت، نیکنام و سهیلا کیاسی (۱۳۹۲). صنایع فرهنگی، صنایع خلاق، تهران: انتشارات فرهنگ مانا.
- خواجeh سروی، غلامرضا (۱۳۸۶)، «فراز و فرود گفتمان عدالت در جمهوری اسلامی ایران»، تهران: دانش سیاسی، شماره ۲: ۳۵-۵.
- رشیدپور، علی (۱۳۸۸). «بررسی میزان مصرف کالاهای فرهنگی در بین دانش‌آموزان شاهد استان لرستان»، مجله مدیریت فرهنگی، شماره ۶: ۷۴-۵۵.
- شفیع‌آبادی، عبدالله؛ احمد برجلی؛ فریبرز باقری؛ معصومه اسمعیلی و عاطفه نژادمحمد نامقی (۱۳۹۳)، «ساختار و الگوی کیفیت زندگی اسلامی مبتنی بر دیدگاه آیت الله جوادی آملی»، فصلنامه پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، شماره ۲۲: ۲۶-۷.

صالحی امیری، سیدرضا و امیر عظیمی (۱۳۸۷). مبانی سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی فرهنگی، تهران: پژوهشکده تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام، گروه پژوهش‌های فرهنگی و اجتماعی
صحیفه امام خمینی (ره)، تاریخ مراجعه ۱۳۹۹ / ۶ / ۱، <http://www.tebyan.net>
صفرپناهی، محمدحسین (۱۳۸۵). «اثر انقلاب اسلامی ایران در نظریه‌های تبیینی وقوع انقلابات»، فصلنامه پژوهش حقوق و سیاست، شماره ۲۱.

عظیمی آرانی، حسین (۱۳۸۷). مدارهای توسعه نیافتگی در اقتصاد ایران، تهران: نشر نی
فرخی، میثم، مهدی نادری‌نژاد (۱۳۹۸). «تحولات سیاست‌گذاری فرهنگی شبکه‌های اجتماعی مجازی در جمهوری اسلامی ایران: مورد مطالعه تحلیل اسناد بالادستی ۱۳۷۰-۱۳۶۹»، تهران: فصلنامه مطالعات فرهنگ - ارتباطات، شماره ۴۸:

مازندرانی، ملا محمد صالح، شرح اصول کافی، جلد ۹.

محرمی، توحید (۱۳۸۳). «هویت ایرانی اسلامی ما»، مندرج در مجموعه: «هویت در ایران»، با اهتمام: علیخانی، علی اکبر، تهران: پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی.

محرمی، توحید (۱۳۹۴). نظارت بر قدرت سیاسی در اسلام، تهران: انتشارات تقریر.

محرمی، توحید (۱۳۹۵). عراق جدید و امنیت فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.

محرمی، توحید (۱۳۹۸). مطالعه ابعاد امنیت فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.

محرمی، توحید (۱۳۹۷). «آینده امنیت فرهنگی جمهوری اسلامی و تحقق تمدن نوین ایرانی اسلامی»، دوفصلنامه مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی، شماره ۱: ۸۹-۶۵.

محمدپور، سمانه و بدرالدین اورعی یزدانی (۱۳۹۴). عدالت اجتماعی در مدیریت اسلامی (با تکیه براندیشه امیر المومنین (ع)، دومین همایش بین‌المللی مدیریت و فرهنگ توسعه، تهران: موسسه سفیران فرهنگی مبین.

مختاری، مرضیه و جواد نظری (۱۳۸۹). جامعه‌شناسی کیفیت زندگی، تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.

مطهری، مرتضی (۱۳۷۲). پیرامون انقلاب اسلامی، ج ۹، تهران: انتشارات صدرا.

مطهری، مرتضی (۱۳۵۳). عدل الهی، ج ۳، تهران: انتشارات صدرا.

مطهری، مرتضی (۱۳۷۸). مجموعه آثار، ج ۸، ج ۲۳، ج ۱۵ و ج ۲۶، تهران: انتشارات صدرا.

ملکوتیان و دیگران (۱۳۸۸). «تحلیل سازه انگارانه تأثیر انقلاب اسلامی ایران بر آمریکای لاتین»، فصلنامه تحقیقات سیاسی و بین‌المللی، شماره ۴: ۲۴-۱.

نجفی، زین‌العابدین (۱۳۹۱). «مفهوم‌شناسی واژه عدالت در فقه امامیه»، فصلنامه انسان‌پژوهی دینی، شماره ۲۸: ۱۷۰-۱۴۱.

نقیب‌السادات، رضا (۱۳۸۸). «اقتصاد فرهنگ و صنایع فرهنگی»، کتاب ماه علوم اجتماعی، شماره ۱۶: ۱۵-۴.

همایون، محمدهادی و حامد فروزان (۱۳۸۸). «تبیین رابطه مطلوب حکومت و فرهنگ در جمهوری اسلامی ایران»، تهران، دو فصلنامه دین و ارتباطات، شماره ۳۶-۳۵: ۹۲-۶۳.

واعظی، احمد (۱۳۹۰). بررسی «عدالت» در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، khamenei.ir.

وحدت، فرزین (۱۳۸۲). رویارویی فکری ایران با مدرنیت، ترجمه مهدی حقیقت‌خواه تهران، ققنوس.

وحید، مجید (۱۳۸۲). سیاست‌گذاری و فرهنگ در ایران امروز، تهران: مرکز بازشناسی اسلام و ایران، انتشارات باز.

سامانه مهندسی فرهنگی <http://mf.farhangoeilm.ir>

Unesco (2005), International Flows of Selected Cultural Goods and Services, 1994-2003: Defining and capturing the flows of global cultural trade, Unesco Institute for Statistics, Montreal.

Schuessler, K.F. Fisher, G.A (1985), "Quality of life research and sociology", Annual review of sociology, No 11.

Schalock, R.L (2004), "The concept of quality of life: what we know and do not know", Journal of intellectual disability research, No 43.

Schalock, R.L (1999), "Threedecades of quality of life", Focus on Autism and other development disabilities, No 15.

Wood, D.S (1991), "Assessing quality of life in clinical research from where have we come and where are we going", Journal of clinical epidemiology, No 52.

میزان اضطراب امتحان در دانش‌آموزان دوره متوسطه شهر تهران

و رابطه آن با متغیرهای زمینه‌ای

(مورد مطالعه؛ فرزندان خانواده‌های ایثارگران)

سمیه تاجیک اسماعیلی^۱

چکیده:

پژوهش حاضر باهدف بررسی رابطه میان اضطراب امتحان دانش‌آموزان دوره متوسطه شهر تهران با جنسیت، تعداد فرزندان خانواده و پایه تحصیلی آنان در میان فرزندان خانواده‌های ایثارگران انجام شده است. روش پژوهش پیمایشی و ابزار اندازه‌گیری پرسشنامه است. جامعه آماری شامل کلیه دانش‌آموزان دوره متوسطه شهر تهران (فرزندان جانبازان و ایثارگران) است و تعیین حجم نمونه بر اساس معیار کفایت نمونه، ۲۴۰ نفر در نظر گرفته شده و شیوه نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای است. نتایج نشان داد بین جنسیت دانش‌آموزان با میزان و سطوح اضطراب امتحان دانش‌آموزان تفاوت معنی‌داری وجود ندارد. همچنین یافته‌ها نشان داد، بین تعداد فرزندان خانواده با میزان اضطراب امتحان رابطه معنی‌داری دیده نمی‌شود. ولی بین پایه تحصیلی دانش‌آموزان متوسطه با میزان اضطراب امتحان معنی‌دار مشاهده می‌شود، یعنی دانش‌آموزان پایه‌های تحصیلی بالاتر، اضطراب امتحان بیشتری دارند. توجه به ایجاد آرامش و کاهش اضطراب امتحان دانش‌آموزان در خانواده ایثارگران امری مهم و ضروری است.

واژگان کلیدی:

اضطراب، اضطراب امتحان، دانش‌آموز، دوره متوسطه، فرزندان خانواده ایثارگران.

❖ مقدمه

سازۀ اضطراب و حوزه‌های وابسته به آن، یکی از گسترده‌ترین قلمروهای پژوهش در چند دهه اخیر بوده است (چراغیان، فریدون مقدم، پردنجانی، باور صاد، ۱۳۸۷؛ آریاناکیا، حسنی ۱۳۹۳). اضطراب حالتی است که تقریباً در همه انسان‌ها در طول زندگی‌شان به درجات مختلف بروز می‌کند، به‌طوری‌که هرکس در طول زندگی خود حداقل یک‌بار این احساس را تجربه کرده است (آقاجانی، ۱۳۹۳، ۳۵؛ File & Hyde, 2012). اضطراب، هشدار است که فرد را گوش‌به‌زنگ می‌سازد. به عبارت دیگر، به فرد هشدار می‌دهد خطری در راه است تا بتواند برای مقابله با خطر اقداماتی به عمل آورد. اختلال‌های اضطرابی شایع‌ترین اختلال‌های روانی در جمعیت عمومی‌اند (به نقل از قهوه‌چی، فتحی، ساتکین، ۱۳۹۴؛ Sadock & Sadock). وجود اندکی اضطراب در انسان هم طبیعی و هم لازم است، ولی اگر از حد بگذرد برای او مشکل‌ساز خواهد بود، به‌طوری‌که با داشتن اطلاعات و مهارت قادر نخواهد بود امتیاز لازم را کسب کند (آقاجانی، ۱۳۹۳، ۳۵ و Richardson et al, 2011). بررسی‌های اخیر نشان می‌دهد که اختلالات اضطرابی بیشترین فراوانی را بین کل جمعیت دارند. یکی از نمونه‌های این اختلالات، اضطراب امتحان است. اضطراب امتحان پدیده‌ای شایع میان دانش‌آموزان بوده و از مشکلات نظام آموزشی محسوب می‌شود (حیدری، شهبازی، ۱۳۹۴ و Latas, Pantic, 2010: 57).

اضطراب امتحان به منزله نوعی از احوال هر انسان، در همه جوامع، به عنوان یک پاسخ مناسب و سازگار تلقی می‌گردد. فقدان اضطراب ممکن است ما را با مشکلات و خطرات زیادی مواجه سازد. اضطراب در حد متعادل و سازنده مارا وامی‌دارد که برای انجام امور خود، به موقع و مناسب تلاش کرده، بدین ترتیب زندگی خود را بادوام‌تر و بارورتر سازیم (قربانی، قربانی، آوازه، ۱۳۹۳، ۸۹).

نگرانی و اضطراب وقتی که در حد معقول و بهنجار باشد نه تنها مخرب نیست، بلکه به مثابه نیرویی سازنده فرد را وادار می‌کند تا در موقعیت‌های گوناگون زندگی به نحوی مؤثرتر عمل کند؛ اما وقتی که از میزان لازم بیشتر باشد، شخص به صورت مبهم احساس نگرانی و ناآرامی می‌کند و خواب آشفته و خستگی مفرط دارد. چنین فردی همواره نگران مشکلات احتمالی

است. همین امر سبب می‌شود که تمرکز او کاهش یابد و در نتیجه تصمیم‌گیری برایش دشوار است. در زمینه موضع‌گیری نظری در زمینه اضطراب امتحان تبیین‌های متفاوتی وجود دارد. در یک قطب مدافعان، اضطراب را به منزله واکنشی نسبت به یک خطر یا تهدید بیرونی که تعادل درونی را به مخاطره می‌اندازد تلقی می‌کند و در قطب دیگر نظریه‌پردازانی قرار دارند که اضطراب را یک داده سرشتی می‌دانند (احقر، ۱۳۹۳: ۷۷-۷۶). از سوی دیگر، انسان‌دوست ندارد مورد ارزیابی و انتقاد دیگران قرار گیرد، به همین دلیل هر زمان در موقعیت امتحان قرار می‌گیرد، دچار اضطراب می‌شود. اضطراب امری غیرعادی است، درواقع اضطراب و هیجان‌زدگی شدید است که به عنوان یک عامل آزاردهنده مورد توجه واقع می‌شود. اضطراب انواع گوناگونی دارد که هر نوع آن بر یکی از جنبه‌های زندگی انسان تأثیر می‌گذارد. یکی از آن‌ها اضطراب امتحان است که در موقعیت‌های ارزشیابی یا حل مسئله بروز می‌کند و محور آن تردید درباره عملکرد و پیامد آن با افت بارز توانایی مقابله با موقعیت است.

در جوامع رقابتی، آزمون‌ها در تمام مراحل تحصیلی به عنوان ابزار مهمی برای تصمیم‌گیری به کار می‌روند و افراد در همه سنین با توجه به پیشرفت، مهارت و توانایی‌هایشان ارزیابی می‌شوند. نمراتی که در دوره آموزشی به دانش‌آموزان و دانشجویان داده می‌شود به این بستگی دارد که آن‌ها چقدر توانسته‌اند در آزمون به خوبی عمل کنند. به دلیل اهمیت بیش از حدی که به نتایج آزمون‌ها داده می‌شود، آزمون دهندگان برای انجام هرچه بهتر تست‌ها، اضطراب و استرس‌های بی‌شماری را تجربه می‌کنند. این شکل از اضطراب را، اضطراب امتحان می‌نامند (موسوی و دیگران، ۱۳۹۳: ۱۰۳). اضطراب امتحان نوعی شایع از اضطراب عملکرد است که در بررسی‌های مختلف ۱۰ تا ۳۰ درصد دانش‌آموزان و دانشجویان را درگیر می‌سازد (قربانی، قربانی، آوازه، ۱۳۹۳: ۹۰). میزان اضطراب امتحان در افراد متفاوت و نشان‌دهنده نگرش وی نسبت به دانسته‌ها و آموخته‌های خود است؛ بنابراین اضطراب امتحان اصطلاح کلی است که به نوعی اضطراب یا هراس اجتماعی خاص اشاره دارد که فرد را در مورد توانایی‌هایش دچار تردید می‌کند و پیامد آن کاهش توان مقابله با موقعیت‌های امتحان و ارزیابی است (آقاخانی، شوقی، نعمی، ۱۳۹۳: ۳۵).

❖ اضطراب امتحان به عنوان یکی از مشکلات حاد و شایع دوران تحصیل دانش آموزان می باشد که با ایجاد اختلال در عملکرد تحصیلی دانشجویان در بسیاری از موارد مانع ارزیابی مناسب آنان از طرف معلمان و دبیران می شود. اضطراب امتحان یک واکنش هیجانی ناخوشایند به موقعیت ارزیابی است و مانع از آن می شود که فردی که مواد درسی را می داند، دانسته های خود را هنگام امتحان به ظهور برساند. اضطراب امتحان حتی می تواند سلامت روانی دانش آموزان را تهدید کند و بر کارآمدی، شکوفایی استعداد، شکل گیری شخصیت و هویت اجتماعی آنان تأثیر نامطلوب بگذارد (بیرامی، ۱۳۹۳: ۱۰). اضطراب امتحان همچنین بر فرآیند تحصیلی و آموزشی نیز تأثیرگذار است. از آغاز نخستین پژوهش های دهه اول قرن حاضر تاکنون درباره اضطراب امتحان، محققان همواره وجود یک همبستگی منفی بین جنبه های مختلف کارآمدی تحصیلی و طیف گسترده سنجش های اضطراب را خاطرنشان کرده اند و تقریباً همگی آن ها، چنین نتایجی را به اضطرابی نسبت داده اند که کنش وری عقلی بهنجار را به طور موقت دچار اختلال می سازد (Chang, Watkins, & Banks, 2004؛ به نقل از قدمی، ۱۳۹۳: ۱۴۲).

به طور کلی از آن رو که اضطراب امتحان، توان بالفعل دانش آموزان را به حداقل می رساند و یا گاهی کاملاً از بین می برد؛ در آنان باور شکست پذیری ایجاد می کند و آنان را به انتقاد از خود وامی دارد و همچنین به دلیل آنکه اضطراب آنان را کاملاً در برمی گیرد؛ قدرت تمرکز خود را از دست می دهند و اغلب نمی توانند به درستی از دستورالعمل های ابتدای آزمون تبعیت کنند، بنابراین اطلاعات واضح و آشکار را یا نادیده می گیرند و یا اشتباه می فهمند (میکنبام و باتلر، ۱۹۷۸). دانش آموزانی که دارای نمرات بالای اضطراب امتحان هستند، تنها با دیدن چند سؤال اول، در مورد کل امتحان قضاوت عجولانه ای دارند؛ درحالی که دانش آموزان دارای نمرات پایین اضطراب امتحان، قضاوت را تا آخر امتحان به تعویق می اندازند (موسوی، حق شناس، علیشاهی و نجمی، ۱۳۸۷). اضطراب امتحان به عنوان یک پدیده آموزشی متداول، رابطه تنگاتنگی با عملکرد و پیشرفت تحصیلی و حتی عملکرد آتی میلیون ها دانش آموز دارد (اکبری بورنگ و امین یزدی، ۱۳۸۸).

جانبازان و ایثارگران نیاز به مراقبت بیشتر برای کاهش عوارض اختلالات دارند (خاقانی‌زاده و سیرتی، ۱۳۸۳؛ به نقل از قیاسی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۹). جانبازان و ایثارگران به علت شرایط ویژه جسمی و روحی بیشتر در معرض اختلالات ناشی از اضطراب هستند، ولیکن این اضطراب تنها خود جانبازان و ایثارگران را درگیر نمی‌کند، بلکه به نظر می‌رسد فرزندان آنان نیز از این اضطراب‌ها و صدمات، در امان نیستند. لذا ممکن است این مسائل و مشکلات در ابعاد و جنبه‌های مختلف زندگی فرزندان دانش‌آموزان آن‌ها به‌ویژه در میزان اضطراب امتحان آنان تأثیر بگذارد. لذا، پژوهش حاضر، به‌منظور شناسایی میزان اضطراب امتحان در میان دانش‌آموزان دوره متوسطه شهر تهران، جهت کنترل، حل مسئله و پیشگیری از این نوع اضطراب، طراحی و اجرا شده است.

این پژوهش، باهدف بررسی میزان اضطراب امتحان در دانش‌آموزان دوره متوسطه (به تفکیک اضطراب پایین، متوسط، بالا) و با فرضیه‌های ذیل به انجام رسیده است:

فرضیه‌ها

- میزان اضطراب امتحان دانش‌آموزان دوره متوسطه با جنسیت آنان رابطه دارد.
- میزان اضطراب امتحان دانش‌آموزان دوره متوسطه با تعداد فرزندان خانواده آنان رابطه دارد.
- میزان اضطراب امتحان دانش‌آموزان دوره متوسطه باسن و پایه تحصیلی آنان رابطه دارد.

مبانی نظری پژوهش

ازنظر ساراسون^۱ (۱۹۸۰) اضطراب امتحان یک پدیده شایع و مهم آموزشی است که رابطه نزدیکی با اضطراب عمومی دارد، بااین‌حال دارای ویژگی‌های شخصی است که آن را از اضطراب عمومی متمایز می‌سازد (Sarason, 1980) به نقل از آسانی ترکمبور و همکاران، ۱۳۹۵: ۲). ساراسون (۱۹۷۵) اضطراب امتحان را نوعی خوداشتغالی ذهنی تعریف می‌کند که با خود کم‌انگاری و تردید درباره توانایی‌های فرد مشخص می‌شود و غالباً به ارزیابی شناختی منفی، عدم تمرکز حواس و افت تحصیلی منجر می‌شود (ابوالقاسمی و نجاریان، ۱۳۷۸؛ آسانی ترکمبور و همکاران،

❖ ۱۳۹۵). در خصوص شیوع اضطراب امتحان برحسب جنسیت مطالعات فراوانی انجام شده است. بررسی دی ماریا و در ناوو^۱ (۱۹۹۰) نشان داد که دختران بیش از پسران و افراد با وضعیت نامطلوب اقتصادی- اجتماعی بیش از افراد طبقه اقتصادی بالا از اضطراب امتحان رنج می‌برند (نیک منش و یاری، ۱۳۹۱: ۱۳۳).

پژوهش حاضر اضطراب امتحان در میان دانش‌آموزان را بر اساس نظریه ساراسون موردبررسی قرار می‌دهد. در مدل‌های اولیه، اضطراب امتحان از دو بعد شناختی^۲ و عاطفی تشکیل شده بود. بعد شناختی اشاره به افکار شناختی درباره عملکرد دارد. از قبیل افکار نامرتب در موقعیت آزمون و یا انتظارات منفی درباره عملکرد (Humbree, 1988). این بعد توصیف‌کننده تحریفات مربوط به خود و افکار منفی مرتبط با توانایی تحصیلی و هوشی است (Alfano Beidel, , به نقل از سلطانی نژاد و دیگران، ۱۳۹۲: ۲۰۱، Turner, Ashcraft, Krauses, 2007). بعد عاطفی اشاره به واکنشهای فیزیولوژیکی یا رفتاری در موقعیت امتحان دارد از قبیل ترس، عصبی بودن و بی‌قراری (Hanckok, 2001). ساراسون (۱۹۸۴) علاوه بر دو بعد شناختی و عاطفی بعد رفتاری^۳ را نیز به مؤلفه‌های اضطراب امتحان اضافه کرد. واکنش‌های رفتاری از قبیل تعلل ورزی^۴ در مدیریت زمان و آمادگی برای امتحان، اضطراب دانش‌آموزان را افزایش می‌دهد. دانش‌آموزان مضطرب به‌سختی زمانشان را مدیریت می‌کنند و در سازمان‌دهی افکارشان به هنگام امتحان با مشکل مواجه‌اند (برون، ۲۰۰۰، به نقل از سلطانی نژاد و دیگران، ۱۳۹۲، ۲۰۱۰). ساراسون و مندلر^۵ از سال ۱۹۵۲ شروع کردند. به اعتقاد ساراسون و مندلر (۱۹۵۲)، موقعیت امتحان دو نوع سابق را فرامی‌خواند: نخست ساق‌های تکلیف محوری^۶ برانگیخته می‌شود که موجب بروز رفتارهایی برای انجام تکلیف می‌گردد؛ دوم ساق‌های اضطراب آموخته‌شده^۷ است که دو نوع رفتار و پاسخ را به وجود می‌آورند:

-
1. Di Maria & Di Nuovo
 2. Cognitive
 3. Behavioral
 4. Procrastinating
 5. Sarason & Mandler
 6. Task-directed drives
 7. Learned-Anxiety Drives

۱. پاسخ‌های مربوط به تکلیف^۱ که افراد بر اساس آن تکلیف و امتحان را به پایان می‌رسانند و از این طریق اضطراب خود را کاهش می‌دهند؛

۲. پاسخ‌ها و رفتارهای نامربوط به تکلیف که با احساسات و هیجاناتی از درماندگی، واکنش جسمانی شدت یافته، پیش‌بینی و انتظار تنبیه و توبیخ، اعتماد به نفس کم و تلاش‌های ضمنی برای رهایی از موقعیت امتحان مشخص می‌شود.

ساراسون (۱۹۸۴) اضطراب امتحان را نوعی اشتغال به خود^۲ می‌داند که با خود کم‌انگاری و تردید درباره توانایی‌های خود مشخص می‌شود و غالباً به ارزیابی شناختی منفی، نداشتن تمرکز حواس، واکنش‌های فیزیولوژیک نامطلوب و اُفت عملکرد تحصیلی منجر می‌شود. افرادی که احساس می‌کنند شناخت و تصویر مناسبی از خود دارند، کمتر به اضطراب امتحان دچار می‌شوند، علاوه بر این می‌توانند شیوه‌های معقولانه‌تری را برای حل دشواری‌ها و مسائل خود بیابند. عده‌ای دیگر از نظریه‌پردازان معتقدند اضطراب امتحان با عادت‌های مطالعه‌ای نامناسب و ناکافی و نقایص توجهی، اضطراب خصیصه‌ای، ترس اجتماعی و همچنین وجود سطح بالای اضطراب امتحان با خطاهای شناختی افزون‌تر، افکار منفی بیشتر و پایین بودن عزت‌نفس، همبستگی دارد (Fransson, 2011).

پیشینه پژوهش

نتایج تحقیق شفر^۳ و همکاران در مورد اضطراب امتحان و موفقیت تحصیلی نشان داد که دانشجویان با اضطراب امتحان زیاد، از دوره‌های طولانی مدّت تحصیلی برخوردار بوده و مهارت‌های مطالعه و یادگیری خود را چه در زمان مطالعه و چه در زمان شرکت در آزمون، پایین‌تر از حد توان و دانش خود مورد استفاده قرار می‌دهند (یزدانی، سلیمانی، ۲۰۱۲). تأثیر منفی اضطراب امتحان بر عملکرد تحصیلی فراگیران، در تحقیقات زیادی تأیید شده است (چراغیان، فریدون مقدم، ۲۰۰۸؛ تشکر، ۱۹۹۸؛ اولادیپو، ۲۰۱۳؛ علی محمدی، ۱۹۹۶؛ لشکری، بخشانی،

-
1. Task-Relevant Response
 2. Self-Preoccupation
 3. Schaefer
 4. Oladipo

❖ سلیمانی، ۲۰۰۵؛ محرابی زاده، مقدم، ۲۰۰۷؛ هومند، ۱۹۹۴؛ امیری، ۱۹۹۶؛ رانا، محمود، ۲۰۱۰؛ فروغی، غنی، ۲۰۱۲ به نقل از در تاج، موسوی، رضایی، ۱۳۹۲، ۳۶۶). حتی برخی تحقیقات، از بین فاکتورهای موردبررسی، بیشترین واریانس پیش‌بینی را موفقیت تحصیلی با اضطراب امتحان دانسته‌اند (در تاج، موسوی، رضایی، ۱۳۹۲، ۳۶۶). به‌عنوان نمونه، نتایج پژوهش میری و همکاران (۱۳۹۶) در زمینه بررسی عوامل مؤثر بر افت تحصیلی فرزندان جانبازان نشان داد که از نظر والدین و معلمان به ترتیب جو عاطفی نامناسب خانواده، خستگی و فرسودگی مادران پرستار، ترس از دست دادن والد جانباز بیشترین تاثیر را در افت تحصیلی فرزندان جانبازان دارند. بررسی‌ها بیان می‌کند که اضطراب امتحان با اهمیت امتحان رابطه مستقیمی دارد (مک دونالد، ۲۰۰۱). بر اساس پژوهش کوستارلی^۱ و پاتسای^۲، استرس امتحانات دانشگاهی سبب افزایش اختلالات غذایی دانشجویان دختر در برخی از دانشگاه‌های یونان شده است (Patsai & Costarelli) و (ترابی، ۱۳۹۳: ۳۵۳).

مطالعات انجام شده میزان شیوع اضطراب امتحان را ۱۰ الی ۲۰ درصد و در ایران ۱۷/۲ درصد گزارش کرده‌اند (ابوالقاسمی، ۱۳۸۱). برخی پژوهشگران معتقدند میزان شیوع اضطراب امتحان در دختران بیش از پسران است (خسروی و بیگدلی، ۱۳۸۷؛ قهوه‌چی الحسینی و دیگران، ۱۳۹۴). نتایج پژوهش بدلی و دیگران (۱۳۹۳) نشان داد که استفاده از کارپوشه الکترونیکی بر کاهش اضطراب امتحان دانشجویان مؤثر است. یافته‌های پژوهش، یوسفی، حبیبی و محمدخانی (۱۳۹۲) نشان داد میزان اضطراب امتحان در میان دانشجویان رشته‌های مختلف پزشکی نسبتاً زیاد و در دانشجویان دختر بیشتر از پسران است.

وینر و کارتون^۳ (۲۰۱۲) در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که اضطراب امتحان با افکار نگران‌کننده، افزایش ضربان قلب، طغیان هیجانات در طی امتحان یا بعد از آن مشخص می‌شود و گاه چنان شدتی دارد که زندگی روزمره و تحصیلی دانش‌آموزان را دشوار می‌کند. این حالت،

1. Costarelli

2. Patsai

3. Weiner, B.A & Carton, J.S

در دانش‌آموزان به تدریج به صورت صفتی پایدار شده و اغلب با احساس ناکارآمدی در آن‌ها همراه است.

لارسون و همکاران^۱ (۲۰۱۰) در مطالعه‌ای به این نتایج دست یافتند که اضطراب امتحان به عنوان عامل ایجادکننده تداخلات شناختی سبب ایجاد اختلال در فرآیند یادگیری، اُفت عملکرد تحصیلی و رویگردانی از مدرسه می‌شود. در این میان خانواده‌های ایثارگران در کنار مشکلات متعدد موجود در جامعه با مشکلات خاص دیگری در زمینهٔ ایثارگری در ارتباط هستند.

روش پژوهش

روش پژوهش حاضر پیمایشی و ابزار آن پرسشنامه است. جامعه آماری پژوهش حاضر، شامل کلیه دانش‌آموزان دوره متوسطه شهر تهران (فرزندان خانواده‌های ایثارگران) در سال ۱۳۹۴ است.

مطالعات قبلی از پژوهش‌های مشابه، انحراف معیار جامعه دانش‌آموزان را کمتر از ۱۰ (از صد) نشان می‌دهد، پژوهشگر علاقه‌مند است نتایج اضطراب را با دقتی در حد ۱،۳ (در مقیاس ۰ تا ۱۰۰) برآورد نماید، اگر اطمینانی در سطح ۹۵ درصد برای مطالعه در نظر بگیریم، حجم نمونه‌ای برابر با ۲۲۷ (با استفاده از فرمول کوکران) در مطالعه کفایت خواهد کرد:

$$n = \frac{z^2 s^2}{d^2} = \frac{(1.96)^2 (10)^2}{(1.3)^2} = \frac{(3.84)(100)}{(1.69)} = \frac{384}{1.69} = 227$$

با توجه به اینکه همواره درصدی از پاسخ‌نامه‌ها به دلیل نقص در پاسخگویی قابل استفاده نیست تصمیم گرفته شد که از نمونه بیشتری استفاده شود. نهایتاً ۲۴۰ دانش‌آموز انتخاب، و در مطالعه لحاظ گردید. ابزار اندازه‌گیری در پژوهش حاضر، پرسشنامه ۳۷ سوالی اضطراب امتحان ساراسون (۱۹۵۷)، به صورت بلی، خیر است که پیش از این در پژوهش‌های بسیاری روایی

❖ و پایایی آن موردسنجش قرار گرفته و در حد مطلوب بوده است. بااین حال، پایایی پرسشنامه بر اساس ضریب آلفای کرونباخ، ۰/۸۱ محاسبه شد.

یافته‌های پژوهش

یافته‌های توصیفی

به منظور «بررسی میزان اضطراب امتحان در دانش‌آموزان دوره متوسطه»: یک نمونه ۲۴۰ نفری^۱ از دانش‌آموزان خانواده‌های ایثارگران در شهر تهران انتخاب و به پرسشنامه ۳۷ سوالی اضطراب امتحان ساراسون، پاسخ دادند. پرسشنامه‌ها پس از جمع‌آوری و کنترل لازم، با تخصیص اعداد ۱ و ۰ به پاسخ‌های درست و غلط (بر اساس کلید پرسشنامه^۲)، نسبت به ورود اطلاعات آن‌ها به رایانه مبادرت گردید، و نهایتاً با محاسبه لازم، تجزیه و تحلیل داده‌ها در محیط spss انجام گرفت، نتایج به ترتیب و به شرح زیر، ارائه می‌شود:

۱. در تمامی جداول آماری تفاوت سرجمع‌ها از حجم نمونه مورد مطالعه ناشی از پاسخ‌های اظهار نشده است.

۲. سوالات باز ارزش‌گذاری وارونه، با ترام رنگی مشخص شده است.

الف) پاسخ دانش‌آموزان مورد مطالعه به عبارات پرسشنامه اضطراب امتحان:

جدول ۱. پاسخ دانش‌آموزان مورد مطالعه به ۳۷ عبارت «اضطراب امتحان» (فراوانی، درصد و ترتیب)

ترتیب اضطراب	جمع		نادرست		درست		کل نمونه
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۲۱	۱۰۰	۲۳۶	۵۳/۸	۱۲۷	۴۶/۲	۱۰۹	در جلسه امتحان به خصوص یک امتحان مهم با خود این طور فکر می‌کنم که سایر دانش‌جویان چقدر باهوش‌تر از من هستند.
۹	۱۰۰	۲۳۸	۳۴/۹	۸۳	۶۵/۱	۱۵۵	اگر قرار بود که یک آزمون هوش بدهم قبل از برگزاری آن نگرانی بسیار زیادی داشتم.
۲۶	۱۰۰	۲۳۷	۶۱/۶	۱۴۶	۳۸/۴	۹۱	اگر بدانم که قرار است یک آزمون هوش بدهم احساس اطمینان و آرامش می‌کنم.
۳۷	۱۰۰	۲۳۸	۷۵/۲	۱۷۹	۲۴/۸	۵۹	در جلسه امتحان به خصوص یک امتحان مهم خیلی عرق می‌کنم.
۲۵	۱۰۰	۲۳۷	۶۱/۲	۱۴۵	۳۸/۸	۹۲	در حین برگزاری امتحانات درسی به چیزهایی بدون ارتباط با مطالب درسی واقعی می‌اندیشم.
۶	۱۰۰	۲۳۸	۳۰/۷	۷۳	۶۹/۳	۱۶۵	۶ وقتی که قرار است یک امتحان غیرمنتظره بدهم خیلی وحشت‌زده می‌شوم.
۱۸	۱۰۰	۲۳۸	۵۲/۱	۱۲۴	۴۷/۹	۱۱۴	در طی امتحان اغلب به عواقب رد شدن در امتحان می‌اندیشم.
۳۰	۱۰۰	۲۳۸	۶۷/۶	۱۶۱	۳۲/۴	۷۷	بعد از امتحانات مهم، اغلب آن قدر دل‌شوره دارم که دچار دل به هم خوردگی می‌شوم.
۳۳	۱۰۰	۲۳۸	۶۹/۷	۱۶۶	۳۰/۳	۷۲	در مواقعی چون آزمون‌های هوش و امتحانات نهایی از ترس میخکوب می‌شوم.
۳۱	۱۰۰	۲۳۷	۶۷/۹	۱۶۱	۳۲/۱	۷۶	گرفتن نمره خوب در یک امتحان بازهم اعتمادبه‌نفس من را برای امتحان بعدی افزایش نمی‌دهد.
۴	۱۰۰	۲۳۸	۲۴/۴	۵۸	۷۵/۶	۱۸۰	در حین امتحانات مهم گاه احساس می‌کنم که قلبم خیلی سریع می‌تپد.
۱	۱۰۰	۲۳۸	۲۱/۸	۵۲	۷۸/۲	۱۸۶	بعد از امتحان همیشه احساسم این است که

							می توانستیم بهتر از این ها عمل کنیم.
۳۴	۱۰۰	۲۳۸	۷۰/۶	۱۶۸	۲۹/۴	۷۰	معمولاً بعد از امتحان افسرده می شوم.
۵	۱۰۰	۲۳۷	۲۶/۶	۶۳	۷۳/۴	۱۷۴	قبل از برگزاری یک امتحان نهایی دلواپس و نگرانم.
۲۲	۱۰۰	۲۳۸	۵۶/۳	۱۳۴	۴۳/۷	۱۰۴	وقتی در حال امتحان دادن هستم هیچاناتم به عملکردم لطمه نمی زند.
۱۶	۱۰۰	۲۳۸	۵۰/۴	۱۲۰	۴۹/۶	۱۱۸	در طی یک امتحان درسی اغلب آن قدر عصبی می شوم که اطلاعاتی را که واقعاً بلدم به خاطر نمی آورم.
۳۵	۱۰۰	۲۳۷	۷۴/۳	۱۷۶	۲۵/۷	۶۱	در امتحانات مهم ضمن این که دارم به سوالات پاسخ می دهم خود را ناموفق می دانم.
۲۷	۱۰۰	۲۳۸	۶۱/۸	۱۴۷	۳۸/۲	۹۱	هنگام امتحان دادن یا درس خواندن هر چه بیشتر تلاش می کنم بیشتر گیج می شوم.
۱۲	۱۰۰	۲۳۸	۴۰/۸	۹۷	۵۹/۲	۱۴۱	به محض اینکه امتحان تمام می شود سعی می کنم دیگر به آن فکر نکنم
۱۰	۱۰۰	۲۳۸	۳۵/۳	۸۴	۶۴/۷	۱۵۴	هنگام برگزاری امتحانات گاه به این فکر می کنم که آیا واقعاً روزی فارغ التحصیل خواهم شد.
۳۲	۱۰۰	۲۳۸	۶۹/۳	۱۶۵	۳۰/۷	۷۳	برای نمره گرفتن در یک درس ترجیح می دهم به جای امتحان یک مقاله تهیه کنم.
۱۲	۱۰۰	۲۳۸	۴۰/۸	۹۷	۵۹/۲	۱۴۱	ای کاش امتحانات این قدر من را آزار نمی داد.
۱۱	۱۰۰	۲۳۷	۳۸/۸	۹۲	۶۱/۲	۱۴۵	اگر این امکان وجود داشت که تنهایی امتحان بدهم و محدودیتی از نظر وقت نداشته باشم نتیجه عملکردم در امتحانات خیلی بهتر بود.
۱۸	۱۰۰	۲۳۸	۵۲/۱	۱۲۴	۴۷/۹	۱۱۴	اشتغال ذهنی درباره نمره بدی که ممکن است در یک درس خاص بگیرم، روی درس خواندن من و نتیجه کارم در امتحانات تأثیر منفی می گذارد.
۲۹	۱۰۰	۲۳۸	۶۶/۸	۱۵۹	۳۳/۲	۷۹	به نظر من اگر امتحانی در کار نبود من واقعاً بهتر درس ها را یاد می گرفتم.
۱۸	۱۰۰	۲۳۸	۵۲/۱	۱۲۴	۴۷/۹	۱۱۴	در امتحانات این نگرش رادارم که (اگر در حال حاضر این مسئله را بلد نیستم دلیلی

							ندارد که به خاطر آن غصه بخورم).
۲۸	۱۰۰	۲۳۸	۶۵/۱	۱۵۵	۳۴/۹	۸۳	من واقعاً سر در نمی‌آورم که چرا برخی افراد این قدر نگران امتحانات هستند.
۱۶	۱۰۰	۲۳۸	۵۰/۴	۱۲۰	۴۹/۶	۱۱۸	فکر این که امتحانم بد شود روی نتیجه کارم در امتحان تأثیر منفی می‌گذارد.
۶	۱۰۰	۲۳۸	۳۰/۷	۷۳	۶۹/۳	۱۶۵	من به هیچ وجه برای امتحانات نهایی بیش از امتحانات طول‌ترم درس نمی‌خوانم.
۸	۱۰۰	۲۳۸	۳۳/۲	۷۹	۶۶/۸	۱۵۹	حتی وقتی که برای امتحان آمادگی کامل رادارم باز هم اضطراب زیادی احساس می‌کنم.
۲۴	۱۰۰	۲۳۸	۶۰/۱	۱۴۳	۳۹/۹	۹۵	قبل از یک امتحان مهم نمی‌توانم چیزی بخورم.
۱۵	۱۰۰	۲۳۷	۴۶/۴	۱۱۰	۵۳/۶	۱۲۷	قبل از یک امتحان مهم احساس می‌کنم که دستانم می‌لرزد.
۳۶	۱۰۰	۲۳۸	۷۴/۰۸	۱۷۸	۲۵/۲	۶۰	قبل از امتحان ندرتاً احساس می‌کنم که نیاز دارم با عجله یک بار دیگر مطالب را مرور کنم.
۲	۱۰۰	۲۳۷	۲۹/۹	۵۲	۷۸/۱	۱۸۵	مدرسه باید به این موضوع توجه کند که برخی از دانش‌آموزان اضطرابشان درباره امتحانات بیش از دیگران است و این مسئله بر عملکرد آنها تأثیر سوء می‌گذارد.
۳	۱۰۰	۲۳۸	۲۲/۳	۵۳	۷۷/۷	۱۸۵	به نظر من در دوره امتحانات نباید این چنین شرایط اضطراب‌آوری ایجاد کرد.
۱۴	۱۰۰	۲۳۸	۴۵/۴	۱۰۸	۵۴/۶	۱۳۰	درست قبل از تحویل برگه امتحانی نگرانی شدید من شروع می‌شود.
۲۳	۱۰۰	۲۳۸	۵۱/۱	۱۳۶	۴۲/۹	۱۰۲	من از درس‌هایی که معلم عادت دارد مرتب امتحان بگیرد وحشت دارم.
					۵۵/۱۴		وضعیت کلی اضطراب، میانگین ۱۸,۳۶ از ۳۷

در جدول فوق سؤال‌های معکوس رنگی شده‌اند:

در جدول شماره ۱ ملاحظه می‌شود،

از نگاه دانش‌آموزان «احساس بهتر عمل کردن بعد از امتحانات (موضوع عبارت ۱۲ پرسشنامه)»، با تایید ۷۸,۲ درصد و رتبه اول، «توجه به تفاوت دانش‌آموزان به لحاظ میزان

❖ اضطراب (موضوع عبارت ۳۴ پرسشنامه) و تایید ۷۸,۱ درصد، رتبه دوم و عدم ایجاد اضطراب در موقع امتحانات (موضوع عبارت ۳۵ پرسشنامه) در رتبه سوم، مهم‌ترین موارد در [در پیشگیری] اضطراب از امتحان توسط دانش‌آموزان مورد مطالعه مطرح شده است، ... در صورتی که «احساس ناموفق بودن در امتحانات مهم (موضوع عبارت ۱۷ پرسشنامه)»، تنها با ۲۵,۷ درصد، رتبه ۳۵، «باعجله مرور کردن دروس قبل از امتحان (موضوع عبارت ۳۳ پرسشنامه)»، با ۲۵,۲ درصد، رتبه ۳۶ و «عرق کردن در جلسه امتحانات مهم (موضوع عبارت ۴ پرسشنامه)»، تنها با ۲۴,۸ درصد، رتبه ۳۷، در پائین‌ترین رده‌بندی دیده شده می‌توان اذعان نمود که دانش‌آموزان آنرا تایید نکرده و با آن مخالف بوده‌اند، مشاهده سایر موارد با رتبه‌های ۴ لغایت ۳۴، بر اساس جدول فوق قابل تأمل است.

در مجموع می‌توان ادعا نمود دانش‌آموزان موضوع اضطراب امتحان دانش‌آموزان را " با ۴۳,۸ درصد و یا میانگین ۱۸,۳۶ از ۳۷ (در حد وسط) ارزیابی کرده‌اند،

جدول ۲. پاسخ دانش‌آموزان پسر مورد مطالعه به ۳۷ عبارت «اضطراب امتحان» (فراوانی، درصد و ترتیب)

ترتیب اضطراب	جمع		نادرست		درست		پسر
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۱۹	۱۰۰	۴۵۲	۵۲/۴	۷۶	۴۷/۶	۶۹	در جلسه امتحان به‌خصوص یک امتحان مهم با خود این‌طور فکر می‌کنم که سایر دانشجویان چقدر باهوش‌تر از من هستند.
۱۰	۱۰۰	۱۴۷	۳۴/۷	۵۱	۶۵/۳	۹۶	اگر قرار بود که یک آزمون هوش بدهم قبل از برگزاری آن نگرانی بسیار زیادی داشتم.
۲۸	۱۰۰	۱۴۶	۶۴/۴	۹۴	۳۵/۶	۵۲	اگر بدانم که قرار است یک آزمون هوش بدهم احساس اطمینان و آرامش می‌کنم.
۳۵	۱۰۰	۱۴۷	۷۵/۵	۱۱۱	۲۴/۵	۳۶	در جلسه امتحان به‌خصوص یک امتحان مهم خیلی عرق می‌کنم.
۲۹	۱۰۰	۱۴۷	۶۶/۷	۹۸	۳۳/۳	۴۹	در حین برگزاری امتحانات در سی‌به‌چیزی‌هایی بدون ارتباط با مطالب درسی واقعی می‌اندیشم.
۶	۱۰۰	۱۴۷	۲۶/۵	۳۹	۷۳/۵	۱۰۸	وقتی که قرار است یک امتحان غیرمنتظره بدهم خیلی وحشت‌زده می‌شوم.
۲۰	۱۰۰	۱۴۷	۵۳/۱	۷۸	۴۶/۹	۶۹	در طی امتحان اغلب به عواقب رد شدن در امتحان می‌اندیشم.
۳۱	۱۰۰	۱۴۷	۶۸/۷	۱۰۱	۳۱/۳	۴۶	بعد از امتحانات مهم، اغلب آن‌قدر دل‌شوره دارم که دچار دل‌به‌هم‌خوردگی می‌شوم.
۳۲	۱۰۰	۱۴۷	۷۰/۱	۱۰۳	۲۹/۹	۴۴	در مواقعی چون آزمون‌های هوش و امتحانات نهایی از ترس میخکوب می‌شوم.
۳۰	۱۰۰	۱۴۷	۶۸/۰	۱۰۰	۳۲/۰	۴۷	گرفتن نمره خوب در یک امتحان بازهم اعتمادبه‌نفس من را برای امتحان بعدی افزایش نمی‌دهد.

۲	۱۰۰	۱۴۷	۱۶/۳	۲۴	۸۳/۷	۱۲۳	در حین امتحانات مهم گاه احساس می‌کنم که قلبم خیلی سریع می‌تپد.
۱	۱۰۰	۱۴۷	۱۵/۶	۲۳	۸۴/۴	۱۲۴	بعد از امتحان همیشه احساس می‌کنم که می‌توانستم بهتر از این‌ها عمل کنم.
۳۲	۱۰۰	۱۴۷	۷۰/۱	۱۰۳	۲۹/۹	۴۴	معمولاً بعد از امتحان افسرده می‌شوم.
۵	۱۰۰	۱۴۷	۲۴/۵	۳۶	۷۵	۱۱۱	قبل از برگزاری یک امتحان نهایی دلواپس و نگرانم.
۲۴	۱۰۰	۱۴۷	۵۷/۱	۸۴	۴۲/۹	۶۳	وقتی در حال امتحان دادن هستم هیچ‌انتم به عملکردم لطمه نمی‌زند.
۱۸	۱۰۰	۱۴۷	۵۰/۳	۷۴	۴۹/۷	۷۳	در طی یک امتحان درسی اغلب آن‌قدر عصبی می‌شوم که اطلاعاتی را که واقعاً بلدم به خاطر نمی‌آورم.
۳۵	۱۰۰	۱۴۷	۷۵/۵	۱۱۱	۲۴/۵	۳۶	در امتحانات مهم ضمن این‌که دارم به سوالات پاسخ می‌دهم خود را ناموفق می‌دانم.
۲۶	۱۰۰	۱۴۷	۶۳/۳	۹۳	۳۶/۷	۵۴	هنگام امتحان دادن یا درس خواندن هر چه بیشتر تلاش می‌کنم بیشتر گیج می‌شوم.
۱۳	۱۰۰	۱۴۷	۴۲/۹	۶۳	۵۷/۱	۸۴	به محض اینکه امتحان تمام می‌شود سعی می‌کنم دیگر به آن فکر نکنم
۹	۱۰۰	۱۴۷	۳۲/۷	۴۸	۶۷/۳	۹۹	هنگام برگزاری امتحانات گاه به این فکر می‌کنم که آیا واقعاً روزی فارغ‌التحصیل خواهم شد.
۳۴	۱۰۰	۱۴۷	۷۱/۴	۱۰۵	۲۸/۶	۴۲	برای نمره گرفتن در یک درس ترجیح می‌دهم به جای امتحان یک مقاله تهیه کنم.
۱۲	۱۰۰	۱۴۷	۳۸/۸	۵۷	۶۱/۲	۹۰	ای کاش امتحانات این قدر من را آزار نمی‌داد.
۱۱	۱۰۰	۱۴۷	۳۵/۴	۵۲	۶۴/۶	۹۵	اگر این امکان وجود داشت که تنهایی امتحان بدهم و محدودیتی از نظر وقت نداشته باشم نتیجه عملکردم در امتحانات خیلی بهتر بود.

۶۸	۴۶/۳	۷۹	۵۳/۷	۱۴۷	۱۰۰	۲۲	اشتغال ذهنی درباره نمره بدی که ممکن است در یک درس خاص بگیریم، روی درس خواندن من و نتیجه کارم در امتحانات تأثیر منفی می‌گذارد.
۵۴	۳۶/۷	۹۳	۶۳/۳	۱۴۷	۱۰۰	۲۶	به نظر من اگر امتحانی در کار نبود من واقعاً بهتر درس‌ها را یاد می‌گرفتم.
۸۱	۵۵/۱	۶۶	۴۴/۹	۱۴۷	۱۰۰	۱۶	در امتحانات این نگرش رادارم که (اگر در حال حاضر این مسئله را بلد نیستم دلیلی ندارد که به خاطر آن غصه بخورم).
۵۶	۳۸/۱	۹۱	۶۱/۹	۱۴۷	۱۰۰	۲۵	من واقعاً سر در نمی‌آورم که چرا برخی افراد این قدر نگران امتحانات هستند.
۷۵	۵۱/۰	۷۲	۴۹/۰	۱۴۷	۱۰۰	۱۷	فکر این که امتحانم بد شود روی نتیجه کارم در امتحان تأثیر منفی می‌گذارد.
۱۰۵	۷۱/۴	۴۲	۲۸/۶	۱۴۷	۱۰۰	۷	من به هیچ وجه برای امتحانات نهایی بیش از امتحانات طول‌ترم درس نمی‌خوانم.
۱۰۱	۶۸/۷	۴۶	۳۱/۳	۱۴۷	۱۰۰	۸	حتی وقتی که برای امتحان آمادگی کامل رادارم بازهم اضطراب زیادی احساس می‌کنم.
۶۵	۴۴/۲	۸۲	۵۵/۸	۱۴۷	۱۰۰	۲۳	قبل از یک امتحان مهم نمی‌توانم چیزی بخورم.
۸۴	۵۷/۱	۶۳	۴۲/۹	۱۴۷	۱۰۰	۱۳	قبل از یک امتحان مهم احساس می‌کنم که دستانم می‌لرزد.
۲۵	۱۷/۰	۱۲۲	۸۳/۰	۱۴۷	۱۰۰	۳۷	قبل از امتحان ندرتاً احساس می‌کنم که نیاز دارم باعجله یک بار دیگر مطالب را مرور کنم.
۱۱۷	۸۰/۱	۲۹	۱۹/۹	۱۴۶	۱۰۰	۳	مدرسه باید به این موضوع توجه کند که برخی از دانش‌آموزان اضطرابشان درباره امتحانات بیش از دیگران است

						و این مسئله بر عملکرد آن‌ها تأثیر سوء می‌گذارد.	
۴	۱۰۰	۱۴۷	۲۱/۱	۳۱	۷۸/۹	۱۱۶	به نظر من در دوره امتحانات نباید این چنین شرایط اضطراب‌آوری ایجاد کرد.
۱۳	۱۰۰	۱۴۷	۴۲/۹	۶۳	۵۷/۱	۸۴	درست قبل از تحویل برگه امتحانی نگرانی شدید من شروع می‌شود.
۲۰	۱۰۰	۱۴۷	۵۳/۱	۷۸	۴۶/۹	۶۹	من از درس‌هایی که معلمان عادت دارد مرتب امتحان بگیرد وحشت دارم.
					۵۷/۳۵		وضعیت کلی اضطراب (۱۸,۷۵ از ۳۷)

در جدول فوق سؤال‌های معکوس رنگی شده‌اند:

در جدول شماره ۲ ملاحظه می‌شود، از نگاه دانش‌آموزان پسر «احساس بهتر عمل کردن بعد از امتحانات (موضوع عبارت ۱۲ پرسشنامه)»، با تایید ۸۴,۴ درصد و رتبه اول، «تپش قلب در حین امتحان (موضوع عبارت ۱۱ پرسشنامه)» و تایید ۸۳,۷ درصد، رتبه دوم و «توجه به تفاوت‌های فردی دانش‌آموزان (موضوع عبارت ۳۴ پرسشنامه)» در رتبه سوم، مهم‌ترین موارد در [در پیشگیری] اضطراب امتحان توسط دانش‌آموزان مورد مطالعه مطرح شده است، ... در صورتی که «احساس ناموفق در حین امتحان (موضوع عبارت ۱۷ پرسشنامه)»، تنها با ۲۴,۵ درصد «عرق کردن در جلسه امتحانات مهم (موضوع عبارت ۴ پرسشنامه)»، تنها با ۲۴,۵ درصد، رتبه‌های ۳۵ و «باعجله مرور کردن دروس قبل از امتحان (موضوع عبارت ۳۳ پرسشنامه)»، با ۱۷ درصد، رتبه ۳۷، در پائین‌ترین رده‌بندی دیده شده می‌توان اذعان نمود که دانش‌آموزان آنرا تایید نکرده و با آن مخالف بوده‌اند، مشاهده سایر موارد با رتبه‌های ۴ لغایت ۳۴، بر اساس جدول فوق قابل تأمل است.

در مجموع می‌توان ادعا نمود دانش‌آموزان موضوع اضطراب امتحان دانش‌آموزان را با ۴۳,۸ درصد و یا میانگین ۱۸,۷۵ از ۳۷ (در حد وسط) ارزیابی کرده‌اند.

جدول ۳. پاسخ دانش‌آموزان پسر مورد مطالعه به ۳۷ عبارت «اضطراب امتحان» (فراوانی، درصد و ترتیب)

ترتیب اضطراب	جمع		نادرست		درست		دختر
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۲۲	۱۰۰	۹۱	۵۶/۰	۵۱	۴۴/۰	۴۰	در جلسه امتحان به‌خ‌صوص یک امتحان مهم با خود این‌طور فکر می‌کنم که سایر دانش‌جویان چقدر باهوش‌تر از من هستند.
۶	۱۰۰	۹۱	۳۵/۲	۳۲	۶۴/۶	۵۹	اگر قرار بود که یک آزمون هوش بدهم قبل از برگزاری آن نگرانی بسیار زیادی داشتم.
۲۳	۱۰۰	۹۱	۵۷/۱	۵۲	۴۲/۹	۳۹	اگر بدانم که قرار است یک آزمون هوش بدهم احساس اطمینان و آرامش می‌کنم.
۳۷	۱۰۰	۹۱	۷۴/۷	۶۸	۲۵/۳	۲۳	در جلسه امتحان به‌خ‌صوص یک امتحان مهم خیلی عرق می‌کنم.
۱۸	۱۰۰	۹۰	۵۲/۲	۴۷	۴۷/۸	۴۳	در حین برگزاری امتحانات درسی به چیزهایی بدون اره باط با م‌طال‌ب درسی واقعی می‌اندیشم.
۸	۱۰۰	۹۱	۳۷/۴	۳۴	۶۲/۶	۵۷	وقتی که قرار است یک امتحان غیرمنتظره بدهم خیلی وحشت‌زده می‌شوم.
۱۶	۱۰۰	۹۱	۵۰/۵	۴۶	۴۹/۵	۴۵	در طی امتحان اغلب به عواقب رد شدن در امتحان می‌اندیشم.
۲۸	۱۰۰	۹۱	۶۵/۹	۶۰	۳۴/۱	۳۱	بعد از امتحانات مهم، اغلب آن‌قدر دل‌شوره دارم که دچار دل به هم خوردگی می‌شوم.
۳۲	۱۰۰	۹۱	۶۹/۲	۶۳	۳۰/۸	۲۸	در مواقعی چون آزمون‌های هوش و امتحانات نهایی از ترس میخکوب می‌شوم.
۳۱	۱۰۰	۹۰	۶۷/۸	۶۱	۳۲/۲	۲۹	گرفتن نمره خوب در یک امتحان بازم اعتمادبه‌نفس من را برای امتحان بعدی افزایش نمی‌دهد.
۸	۱۰۰	۹۱	۳۷/۴	۳۴	۶۲/۶	۵۷	در حین امتحانات مهم گاه احساس می‌کنم که قلبم خیلی سریع می‌تپد.
۴	۱۰۰	۹۱	۳۱/۹	۲۹	۶۸/۱	۶۲	بعد از امتحان همیشه احساس می‌کنم این است که می‌توانستم بهتر از این‌ها عمل کنم.

۳۴	۱۰۰	۹۱	۷۱/۴	۶۵	۲۸/۶	۲۶	معمولاً بعد از امتحان افسرده می‌شوم.
۳	۱۰۰	۹۰	۳۰/۰	۲۷	۷۰/۰	۶۳	قبل از برگزاری یک امتحان نهایی دلواپس و نگرانم.
۲۱	۱۰۰	۹۱	۵۴/۹	۵۰	۴۵/۱	۴۱	وقتی در حال امتحان دادن هستم هیجانانگیز به عملکردم لطمه نمی‌زند.
۱۶	۱۰۰	۹۱	۵۰/۵	۴۶	۴۹/۵	۴۵	در طی یک امتحان درسی اغلب آن‌قدر عصبی می‌شوم که اطلاعاتی را که واقعاً بلدم به خاطر نمی‌آورم.
۳۵	۱۰۰	۹۰	۷۲/۲	۶۵	۲۷/۸	۲۵	در امتحانات مهم ضمن این که دارم به سوالات پاسخ می‌دهم خود را ناموفق می‌دانم.
۲۴	۱۰۰	۹۱	۵۹/۳	۵۴	۴۰/۷	۳۷	هنگام امتحان دادن یا درس خواندن هر چه بیشتر تلاش می‌کنم بیشتر گیج می‌شوم.
۸	۱۰۰	۹۱	۳۷/۴	۳۴	۶۲/۶	۵۷	به محض اینکه امتحان تمام می‌شود سعی می‌کنم دیگر به آن فکر نکنم
۱۱	۱۰۰	۹۱	۳۹/۶	۳۶	۶۰/۴	۵۵	هنگام برگزاری امتحانات گاه به این فکر می‌کنم که آیا واقعاً روزی فارغ‌التحصیل خواهم شد.
۲۸	۱۰۰	۹۱	۶۵/۹	۶۰	۳۴/۱	۳۱	برای نمره گرفتن در یک درس ترجیح می‌دهم به جای امتحان یک مقاله تهیه کنم.
۱۲	۱۰۰	۹۱	۴۴/۰	۴۰	۵۶/۰	۵۱	ای کاش امتحانات این قدر من را آزار نمی‌داد.
۱۳	۱۰۰	۹۰	۴۴/۴	۴۰	۵۵/۶	۵۰	اگر این امکان وجود داشت که تنهایی امتحان بدهم و محدودیتی از نظر وقت نداشته باشم نتیجه عملکردم در امتحانات خیلی بهتر بود.
۱۴	۱۰۰	۹۱	۴۹/۵	۴۵	۵۰/۵	۴۶	اشتغال ذهنی درباره نمره بدی که ممکن است در یک درس خاص بگیرم، روی درس خواندن من و نتیجه کارم در امتحانات تأثیر منفی می‌گذارد.
۳۶	۱۰۰	۹۱	۷۲/۵	۶۶	۲۷/۵	۲۵	به نظر من اگر امتحانی در کار نبود من واقعاً بهتر درس‌ها را یاد می‌گرفتم.
۲۶	۱۰۰	۹۱	۶۳/۷	۵۸	۳۶/۳	۳۳	در امتحانات این نگرش را دارم که (اگر در

۳۳	۱۰۰	۹۱	۷۰/۳	۶۴	۲۹/۷	۲۷	حال حاضر این مسئله را بلد نیستم دلیلی ندارد که به خاطر آن غصه بخورم).
۲۰	۱۰۰	۹۱	۵۲/۷	۴۸	۴۷/۳	۴۳	من واقعاً سر در نمی‌آورم که چرا برخی افراد این قدر نگران امتحانات هستند.
۵	۱۰۰	۹۱	۳۴/۱	۳۱	۶۵/۹	۶۰	فکر این که امتحانم بد شود روی نتیجه کارم در امتحان تأثیر منفی می‌گذارد.
۷	۱۰۰	۹۱	۳۶/۳	۳۳	۶۳/۷	۵۸	من به هیچ وجه برای امتحانات نهایی بیش از امتحانات طول‌ترم درس نمی‌خوانم.
۳۰	۱۰۰	۹۱	۶۷/۰	۶۱	۳۳/۰	۳۰	حتی وقتی که برای امتحان آمادگی کامل رادارم باز هم اضطراب زیادی احساس می‌کنم.
۱۸	۱۰۰	۹۰	۵۲/۲	۴۷	۴۷/۸	۴۳	قبل از یک امتحان مهم نمی‌توانم چیزی بخورم.
۲۵	۱۰۰	۹۱	۶۱/۵	۵۶	۳۸/۵	۳۵	قبل از یک امتحان مهم احساس می‌کنم که دستانم می‌لرزد.
۲	۱۰۰	۹۱	۲۵/۳	۲۳	۷۴/۷	۶۸	قبل از امتحان ندرتاً احساس می‌کنم که نیاز دارم با عجله یک بار دیگر مطالب را مرور کنم.
۱	۱۰۰	۹۱	۲۴/۲	۲۲	۷۵/۸	۶۹	مدرسه باید به این موضوع توجه کند که برخی از دانش‌آموزان اضطرابشان درباره امتحانات بیش از دیگران است و این مسئله بر عملکرد آنها تأثیر سوء می‌گذارد.
۱۴	۱۰۰	۹۱	۴۹/۵	۴۵	۵۰/۵	۴۶	به نظر من در دوره امتحانات نباید این چنین شرایط اضطراب‌آوری ایجاد کرد.
۲۶	۱۰۰	۹۱	۶۳/۷	۵۸	۳۶/۳	۳۳	درست قبل از تحویل برگه امتحانی نگرانی شدید من شروع می‌شود.
					۵۲/۳۴		من از درس‌هایی که معلمان عادت دارد مرتب امتحان بگیرد وحشت دارم.
							وضعیت کلی اضطراب، میانگین ۱۸,۳۶ از ۳۷

در جدول شماره ۳ ملاحظه می‌شود،

❖ از نگاه دانش‌آموزان دختر «عدم ایجاد شرایط اضطراب‌آور درموقع امتحانات (موضوع عبارت ۳۵ پرسشنامه)»، با تایید ۷۵٫۸ درصد و رتبه اول، "توجه به تفاوت دانش‌آموزان به لحاظ میزان اضطراب (موضوع عبارت ۳۴ پرسشنامه)" و تایید ۷۴٫۷ درصد، رتبه دوم و "دلواپسی قبل از امتحان (موضوع عبارت ۱۴ پرسشنامه)" و تایید ۷۰ درصد در رتبه سوم، مهم‌ترین موارد در [در پیشگیری] اضطراب از امتحان توسط دانش‌آموزان مورد مطالعه مطرح شده است، در صورتی که "احساس ناموفق بودن در امتحانات مهم (موضوع عبارت ۱۷ پرسشنامه)"، تنها با ۲۷٫۸ درصد، رتبه ۳۵، "یادگرفتن درس‌ها در صورتی که عدم امتحان (موضوع عبارت ۲۵ پرسشنامه)"، با ۲۷٫۵ درصد، رتبه ۳۶، "عرق کردن در جلسه امتحانات مهم (موضوع عبارت ۴ پرسشنامه)" و "عرق کردن در جلسه امتحانات مهم (موضوع عبارت ۴ پرسشنامه)" با ۲۵٫۳ درصد، رتبه ۳۷، در پائین‌ترین رده‌بندی دیده شده می‌توان اذعان نمود که دانش‌آموزان آنرا تایید نکرده و با آن مخالف بوده‌اند، مشاهده سایر موارد با رتبه‌های ۴ لغایت ۳۴، بر اساس جدول فوق قابل تأمل است.

در مجموع می‌توان ادعا نمود دانش‌آموزان دختر موضوع اضطراب امتحان دانش‌آموزان را " با ۵۲٫۳۴ درصد و یا میانگین ۱۷٫۷۲ از ۳۷ ارزیابی (در حد وسط) کرده‌اند. (ب) توصیف و تحلیل وضعیت اضطراب امتحان، در دانش‌آموزان

جدول ۴. ریزنمرات اضطراب امتحان^۱، در دانش‌آموزان مورد مطالعه، تفکیک شده در سه گروه (خفیف، متوسط و شدید).

میزان اضطراب امتحان از نمره ۳۷	فراوانی	درصد	فراوانی تجمعی
۶	۲	۰/۸	۰/۸
۷	۴	۱/۷	۲/۵
۷/۱۹	۱	۰/۴	۲/۹
۸	۲	۰/۸	۳/۸
۹	۲	۰/۸	۴/۶
۱۰	۶	۲/۵	۷/۱
۱۱	۱۰	۴/۲	۱۱/۳
۱۲	۵	۱/۴	۱۳/۴
۱۳	۱۰	۴/۲	۱۷/۶
۱۴	۱۱	۴/۶	۲۲/۳
۱۵	۱۳	۵/۵	۲۷/۷
۱۶	۱۳	۵/۵	۳۳/۲
۱۷	۱۳	۰/۸	۳۸/۷
۱۷/۴۷	۲	۷/۱	۳۹/۵
۱۸	۱۷	۰/۴	۴۶/۶
۱۸/۵	۱	۱۲/۲	۴۷/۱
۱۹	۲۹	۸/۴	۵۹/۲
۲۰	۲۰	۰/۴	۶۷/۶
۲۰/۰۹	۱	۰/۸	۶۸/۱
۲۰/۵۶	۲	۵/۹	۶۸/۹
۲۱	۱۴	۰/۴	۷۴/۸

^۱ - اعداد دارای اعشار به دلیل جایگزین نمودن پاسخ‌های بدون جواب با میانگین پاسخ‌های داده‌شده به وسیله هر دانش‌آموز است.

۷۵/۲	۳/۸	۱	۲۱/۵۸
۷۹	۰/۴	۹	۲۲
۷۹/۴	۵/۵	۱	۲۲/۶۱
۸۴/۹	۲/۵	۱۳	۲۳
۸۷/۴	۲/۵	۶	۲۴
۹۰/۸	۳/۴	۸	۲۵
۹۴/۱	۳/۴	۸	۲۶
۹۶/۲	۲/۱	۵	۲۷
۹۹/۲	۲/۹	۷	۲۸
۹۹/۰/۶	۰/۴	۱	۲۹
۱۰۰	۰/۴	۱	۳۱
	۱۰۰	۲۳۸	Total

جدول ۵. وضعیت اضطراب امتحان، بر اساس برخی شاخص‌های آماری در دانش‌آموزان

مورد مطالعه Statistics

میزان اضطراب امتحان از ۳۷ نمره		
۲۳۸	Valid. قابل قبول	N. تعداد نمونه
	Missing. اظهار نشده	
۶۱۸۳	Mean. میانگین	
۱۹	Median. میانه	
۱۹	Mode. مد	
۱۰۵.	Std. Deviation. انحراف استاندارد	
-۱۵۶.۰	Skewness. چولگی	
۰.۱۵۸	Std. Error of Skewness. خطای استاندارد چولگی	
۰-۰.۲۶	Kurtosis. افراشتگی	
۰.۳۱۴	Std. Error of Kurtosis. خطای استاندارد افراشتگی	
۲۵	Range. دامنه تغییرات اندازه‌ها	
۶	Minimum. کمترین مقدار	
۳۱	Maximum. بیشترین مقدار	
۹/۹۵	۵	Percentiles

۱۱	۱۰	
۱۳	۱۵	
۱۴	۲۰	
۱۵	۲۵	
۱۶	۳۰	
۱۷	۳۵	
۱۸	۴۰	
۱۸	۴۵	
۱۹	۵۰	
۱۹	۵۵	
۲۰	۶۰	
۲۰	۶۵	
۲۱	۷۰	
۹۲۱/۶	۷۵	
۲۳	۸۰	
۲۴	۸۵	
۲۵	۹۰	
۲۷	۹۵	

آزمون فرضیه‌های پژوهش

پاسخ به فرضیه اول پژوهش: میزان اضطراب امتحان دانش‌آموزان دوره متوسطه با

جنسیت آنان رابطه دارد.

ج) مقایسه نگاه دانش‌آموزان دختر و پسر در سطوح اضطراب امتحان

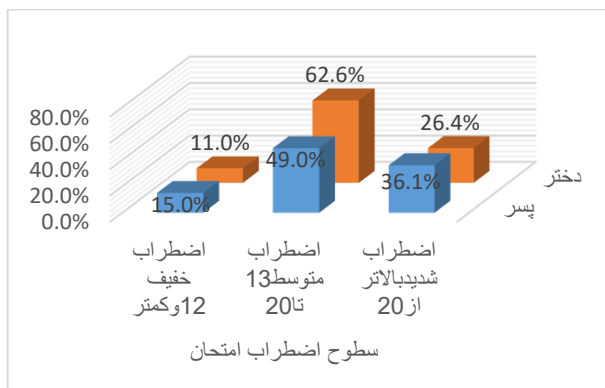
جدول ۶. مقایسه سطوح نمرات اضطراب امتحان، دردانش‌آموزان پسر و دختر مورد مطالعه

Total	سطوح اضطراب امتحان					
	اضطراب شدید بالاتر از ۲۰	اضطراب متوسط ۱۳ تا ۲۰	اضطراب خفیف ۱۲ و کمتر			
۱۴۷	۵۳	۷۲	۲۲	فراوانی	پسر	جنسیت
۱۰۰	۳۶/۱	۴۹/۰	۱۵/۰	درصد		
۹۱	۲۴	۵۷	۱۰	فراوانی	دختر	
۱۰۰	۲۶/۴	۶۲/۶	۱۱/۰	درصد		
۲۳۸	۷۷	۱۲۹	فراوانی	فراوانی	Total	
۱۰۰	۳۲/۴	۵۴/۲	درصد	درصد		

جدول ۷. آزمون خی دو به منظور مقایسه سطوح نمرات اضطراب امتحان، دردانش‌آموزان پسر و دختر

Chi-Square Tests			
Asymp. Sig. (2-sided)	df	Value	
۰/۱۲۱	۲	(a) ۴/۲۲۴	Pearson Chi-Square
۰/۱۱۹	۲	۴/۲۵۵	Likelihood Ratio
۰/۵۱۱	۱	۰/۴۳۱	Linear-by-Linear Association
		۲۳۸	N of Valid Cases
a 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 12.24.			

بر اساس نتایج آزمون خی دو، ملاحظه می شود، سطوح اضطراب امتحان بین دانش‌آموزان دختر و پسر تفاوت معنی داری ندارد ($\text{sig} > 0.05$).

نمودار مقایسه سطوح اضطراب در دو گروه دانش‌آموزان دختر و پسر

د) مقایسه دانش‌آموزان دختر و پسر در میزان اضطراب امتحان

جداول ۸. آزمون t مستقل (T-Test, Group Statistics) به منظور مقایسه میزان اضطراب امتحان در دانش‌آموزان دختر و پسر

T-Test, Group Statistics					
خطای استاندارد میانگین	انحراف استاندارد	میانگین	تعداد	جنسیت	
۰/۴۵	۵/۴۰	۱۸/۷۵	۱۴۷	پسر	میزان اضطراب امتحان از ۳۷ نمره
۰/۴۷	۴/۵۳	۱۷/۷۲	۹۱	دختر	

... ادامه آزمون

Independent Samples Test							Levene's Test for Equality of Variances			
t-test for Equality of Means							زمون لیون برای تساوی واریانسها			
95% Confidence Interval of the Difference		خطای استاندارد تفاضل Std. Error Difference	تفاضل میانگینها Mean Difference	Sig. (2-tailed) سطح معنی داری	df درجه آزادی	محاسبه شده	Sig سطح معنی داری	Fمحاسبه شده		
Upper حد بالا	Lower حد پایین									
۲/۳۶	-۰/۳۱	۰/۶۸	۱/۰۲	۰/۱۳۲	۲۳۶	۱/۵۱۱	۰/۰۷۳	۳/۲۵۲	با فرض تساوی واریانسها	میزان اضطراب امتحان از ۲۷ نمره
۲/۳۱	-۰/۲۶	۰/۶۵	۱/۰۲	۰/۱۱۷	۲۱۵/۲۷۶	۱/۵۷۴			با فرض عدم تساوی واریانسها	

بر اساس نتایج آزمون t مستقل در جدول ۸ ملاحظه می شود، در میزان اضطراب امتحان بین دانش آموزان دختر و پسر تفاوت معنی داری دیده نمی شود ($\text{sig} > 0.05$). پاسخ به فرضیه دوم و سوم پژوهش: میزان اضطراب امتحان دانش آموزان دوره متوسطه با تعداد فرزندان خانواده آنان رابطه دارد. میزان اضطراب امتحان دانش آموزان دوره متوسطه با سن و پایه تحصیلی آنان رابطه دارد.

ه) رابطه بین برخی ویژگی‌های جمعیت شناختی دانش آموزان با اضطراب امتحان

جدول ۹. ضریب همبستگی رتبه‌ای اسپیرمن و آزمون معنی‌داری آن به منظور بررسی رابطه بین سن، پایه تحصیلی و تعداد فرزندان

خانواده با میزان اضطراب

میزان اضطراب امتحان از ۳۷ نمره	Nonparametric Correlations		
۰/۰۷۷-	Correlation Coefficient	سن	Spearman's rho
۰/۲۳۶	Sig. (2-tailed)		
۲۳۸	N		
۰/۱۳۰- (*)	Correlation Coefficient	پایه تحصیلی	
۰/۰۴۶	Sig. (2-tailed)		
۲۳۸	N		
۰/۰۳۲	Correlation Coefficient	تعداد فرزندان خانواده	
۰/۶۲۹	Sig. (2-tailed)		
۲۳۶	N		
* Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).			

بر اساس یافته‌های جدول ۹، بین پایه تحصیلی دانش‌آموزان متوسطه با میزان اضطراب امتحان منفی معنی‌دار مشاهده می‌شود، یعنی دانش‌آموزان پایه‌های تحصیلی بالاتر، اضطراب امتحان بیشتری دارند. بین تعداد فرزندان خانواده با میزان اضطراب امتحان رابطه معنی‌داری دیده نمی‌شود.

بحث و نتیجه‌گیری

از دیدگاه دانش‌آموزان "احساس بهتر عمل کردن بعد از امتحانات (موضوع عبارت ۱۲ پرسشنامه)"، باتایید ۷۸٫۲ درصد و رتبه اول، "توجه به تفاوت دانش‌آموزان به لحاظ میزان اضطراب (موضوع عبارت ۳۴ پرسشنامه)" و تایید ۷۸٫۱ درصد، رتبه دوم و "عدم ایجاد اضطراب در موقع امتحانات (موضوع عبارت ۳۵ پرسشنامه)" در رتبه سوم، مهم‌ترین موارد در [در پیشگیری] اضطراب از امتحان توسط دانش‌آموزان مورد مطالعه مطرح شده است، ... در صورتی که "احساس ناموفق بودن در امتحانات مهم (موضوع عبارت ۱۷ پرسشنامه)"، تنها با ۲۵٫۷ درصد، رتبه ۳۵، "باعجله مرور کردن دروس قبل از امتحان (موضوع عبارت ۳۳ پرسشنامه)"، با ۲۵٫۲

❖ درصدد، رتبه ۳۶ و "عرق کردن در جلسه امتحانات مهم (موضوع عبارت ۴ پرسشنامه)"، تنها با ۲۴٫۸ درصد، رتبه ۳۷، در پائین ترین رده‌بندی دیده‌شده است. درمجموع می‌توان ادعا نمود دانش‌آموزان موضوع اضطراب امتحان دانش‌آموزان را "با ۴۳٫۸ درصد و یا میانگین ۱۸٫۳۶ از ۳۷ (درحدوسط) ارزیابی کرده‌اند.

از دیدگاه دانش‌آموزان پسر "احساس بهتر عمل کردن بعد از امتحانات (موضوع عبارت ۱۲ پرسشنامه)"، باتایید ۸۴٫۴ درصد و رتبه اول، "تپش قلب در حین امتحان (موضوع عبارت ۱۱ پرسشنامه)" و تایید ۸۳٫۷ درصد، رتبه دوم و "توجه به تفاوت‌های فردی دانش‌آموزان (موضوع عبارت ۳۴ پرسشنامه)" در رتبه سوم، مهم‌ترین موارد در [در پیشگیری] اضطراب امتحان توسط دانش‌آموزان مورد مطالعه مطرح شده است. ... در صورتی که "احساس ناموفق در حین امتحان (موضوع عبارت ۱۷ پرسشنامه)"، تنها با ۲۴٫۵ درصد "عرق کردن در جلسه امتحانات مهم (موضوع عبارت ۴ پرسشنامه)"، تنها با ۲۴٫۵ درصد، رتبه‌های ۳۵ و "باعجله مرور کردن دروس قبل از امتحان (موضوع عبارت ۳۳ پرسشنامه)"، با ۱۷ درصد، رتبه ۳۷، در پائین ترین رده‌بندی دیده‌شده است. درمجموع می‌توان ادعا نمود دانش‌آموزان پسر، موضوع اضطراب امتحان دانش‌آموزان را "با ۴۳٫۸ درصد و یا میانگین ۱۸٫۷۵ از ۳۷ (درحدوسط) ارزیابی کرده‌اند.

از نگاه دانش‌آموزان دختر "عدم ایجاد شرایط اضطراب‌آور درموقع امتحانات (موضوع عبارت ۳۵ پرسشنامه)"، باتایید ۷۵٫۸ درصد و رتبه اول، "توجه به تفاوت دانش‌آموزان به لحاظ میزان اضطراب (موضوع عبارت ۳۴ پرسشنامه)" و تایید ۷۴٫۷ درصد، رتبه دوم و "دلواپسی قبل از امتحان (موضوع عبارت ۱۴ پرسشنامه)" و تایید ۷۰ درصد در رتبه سوم، مهم‌ترین موارد در [در پیشگیری] اضطراب از امتحان توسط دانش‌آموزان مورد مطالعه مطرح شده است. ... در صورتی که "احساس ناموفق بودن در امتحانات مهم (موضوع عبارت ۱۷ پرسشنامه)"، تنها با ۲۷٫۸ درصد، رتبه ۳۵، "یادگرفتن درس‌ها در صورتی که عدم امتحان (موضوع عبارت ۲۵ پرسشنامه)"، با ۲۷٫۵ درصد، رتبه ۳۶، "عرق کردن در جلسه امتحانات مهم (موضوع عبارت ۴ پرسشنامه)" و "عرق کردن در جلسه امتحانات مهم (موضوع عبارت ۴ پرسشنامه)" با ۲۵٫۳ درصد،

رتبه ۳۷، در پائین ترین رده‌بندی دیده‌شده است. در مجموع می‌توان ادعا نمود دانش‌آموزان دختر موضوع اضطراب امتحان دانش‌آموزان را " با ۵۲,۳۴ درصد و یا میانگین ۱۷,۷۲ از ۳۷ ارزیابی (در حد وسط) کرده‌اند.

- پاسخ فرضیه اول پژوهش: بین جنس دانش‌آموزان با میزان و سطوح اضطراب امتحان دانش‌آموزان تفاوت معنی‌داری وجود ندارد.

- پاسخ فرضیه دوم پژوهش: بین تعداد فرزندان خانواده با میزان اضطراب امتحان رابطه معنی‌داری دیده نمی‌شود.

- پاسخ فرضیه سوم پژوهش: بین سن و پایه تحصیلی دانش‌آموزان متوسطه با میزان اضطراب امتحان معنی‌دار مشاهده می‌شود، یعنی دانش‌آموزان پایه‌های تحصیلی بالاتر، اضطراب امتحان بیشتری دارند.

دانش‌آموزان اضطراب امتحان را در حد متوسط ارزیابی کرده‌اند. از میان متغیرهای موردبررسی (جنس و تعداد فرزندان خانواده و پایه تحصیلی)، تنها متغیر پایه تحصیلی با اضطراب امتحان دانش‌آموزان دوره متوسطه شهر تهران رابطه نشان داد. بدین معنی که جنسیت دانش‌آموزان عامل تعیین‌کننده‌ای در اضطراب امتحان آن‌ها نیست. همچنین تعداد فرزندان خانواده نمی‌تواند پیش‌بینی کند که آیا دانش‌آموز برای امتحان خود، مضطرب است یا خیر؛ اما پایه تحصیلی دانش‌آموزان با میزان اضطراب امتحان آنان رابطه نشان داد. بدین معنی که هر قدر پایه تحصیلی بالاتر می‌رود اضطراب امتحان دانش‌آموزان بیشتر می‌شود. در تبیین و تحلیل این یافته می‌توان به نزدیک شده به کنکور اشاره کرد. متأسفانه تب کنکور در میان دانش‌آموزان، اولیاء مدرسه خانواده‌های ایرانی، بسیار بالاست. دانش‌آموزان دوره متوسطه هراندازه به پایه تحصیلی بالاتر می‌روند، رقابت جدی‌تر شده، تلاش و کوشش برای کسب نمره بالاتر و موفقیت بیشتر در امتحان و در نتیجه اضطراب امتحان بیشتر می‌شود. همان‌طور که دانش‌آموزان پسر و دختر در پاسخ به سؤال‌های پرسشنامه مشخص کرده‌اند احساس بهتر عمل کردن بعد از امتحانان و عدم ایجاد شرایط اضطراب‌آور در موقع امتحان می‌تواند در پیشگیری از اضطراب امتحان مؤثر باشد. بدین معنی که خانواده‌ها و دبیران می‌توانند با ایجاد فضایی آرام و به‌دور از اضطراب و نگرانی، شرایط را برای داشتن روحیه‌ای بالا و روانی به‌دور از نگرانی و اضطراب فراهم سازند. ایجاد

❖ فضای رقابتی و پرتنش در ایام امتحان، تنها، منجر به کاهش عملکرد دانش‌آموزان می‌شود و همان‌طور که مطالعات پیشین نشان داده اضطراب امتحان، عملکرد فرد را با رکود مواجه می‌کند؛ بنابراین تقویت روحیه دانش‌آموزان، ایجاد اطمینان و مهیا ساختن فضایی خالی از اضطراب، عملکرد تحصیلی آنان به عملکرد تحصیلی آنان کمک می‌کند. یافته‌های پژوهش با نتایج پژوهش شفر (۲۰۱۲)، کوستارلی و پاتسایی (۲۰۱۲) رانا (۲۰۱۰) و اولادیو (۲۰۱۳) دارای همسویی نسبی است؛ اما در مورد اضطراب امتحان دختران و پسران یافته‌های پژوهش با نتایج پژوهش خسروی و بیگدلی (۱۳۸۷)، قهوه‌چی الحسینی و دیگران (۱۳۹۴)، یوسفی، حبیبی و محمدخانی (۱۳۹۲) همخوانی و انطباق ندارد. چراکه نتایج پژوهش آنان نشان داد که میزان اضطراب امتحان دختران و پسران متفاوت است، اما نتایج پژوهش حاضر تفاوت معنی‌داری میان اضطراب امتحان دختران و پسران نشان نداد.

منابع و مأخذ

- ابوالقاسمی، عباس و بهمن نجاریان (۱۳۷۸). «اضطراب امتحان و علل سنجش و درمان». *مجله پژوهش‌های روان‌شناختی*، شماره ۳ و ۴: ۸۲-۹۸.
- ابوالقاسمی، عباس (۱۳۸۱). *بررسی میزان همه‌گیرشناسی اضطراب امتحان و اثربخشی دو روش درمانی در کاهش اضطراب امتحان دانش‌آموزان دبیرستانی (پایان‌نامه دکتري)*. دانشگاه شهید چمران اهواز.
- احقر، قدسی (۱۳۹۳). «پیش‌بینی میزان اضطراب امتحان دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه شهر تهران بر اساس راهبردهای شناختی و فراشناختی آنان». *فصلنامه تعلیم و تربیت*، شماره ۱۲۱.
- اکبری بورنگ، محمد و سید امیر امین یزدی (۱۳۸۸). «باورهای خودکارآمدی و اضطراب امتحان در دانشجویان دانشگاه‌های آزاد خراسان جنوبی. افق دانش». *فصلنامه دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی گناباد*، دوره ۱۵. شماره ۳.
- آریاناکیا، المیرا و جعفر حسنی (۱۳۹۳). «نقش راهبردهای تنظیم هیجانی در طول امتحان در اضطراب امتحان». *فصلنامه تعلیم و تربیت*. شماره ۱۲۰.
- آسانی ترکمبور، صمد؛ حکیمه آسانی ترکمبور و یعقوب رنجبری (۱۳۹۵). *بررسی تأثیر برنامه آموزشی مصون‌سازی در برابر تنیدگی بر کاهش اضطراب امتحان دانش‌آموزان پایه اول دبیرستان*. دومین کنفرانس بین‌المللی رویکردهای نوین در علوم انسانی.
- آقاجانی، طهمورث؛ بهزاد شوقی و سارا نغمی (۱۳۹۳). «تحلیل روابط ساختاری بین آموزش خود متمایزسازی؛ اضطراب امتحان و باورهای خودکارآمدی». *مجله دانش و پژوهش در روان‌شناسی کاربردی*، شماره ۱.
- بیرامی، منصور و مجید پورفرج عمران (۱۳۹۳). «بررسی رابطه بین باورهای فراشناختی، خودکارآمدی و خوش‌بینی، با اضطراب امتحان دانشجویان علوم پزشکی». *مجله علمی پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی ایلام*. شماره ۷.
- ترابی، ملوک؛ جهانگیر حقانی؛ مرضیه کریمی افشار و پیمان محسنی (۱۳۹۳). «بررسی میزان اضطراب ناشی از امتحان در دانشجویان دندان‌پزشکی دانشگاه علوم پزشکی کرمان در سال ۱۳۹۲». *گام‌های توسعه در آموزش پزشکی*. *مجله مرکز مطالعات و توسعه آموزش پزشکی*. شماره ۴.
- چراغیان، بهمن؛ مالک فریدونی مقدم؛ شهرام برازپردنجانی و نفیسه باورصاد (۱۳۸۷). «بررسی اضطراب امتحان و ارتباط آن با عملکرد تحصیلی در دانشجویان پرستاری». *فصلنامه دانش و تندرستی*. شماره ۳.

حیدری، محمد و سارا شهبازی (۱۳۹۴). «بررسی تأثیر آوای قرآن بر میزان اضطراب امتحان در دانشجویان پرستاری و فوریت‌های پزشکی. گام‌های توسعه در آموزش پزشکی». **مجله مرکز مطالعات و توسعه آموزش پزشکی.. شماره ۱.**

خسروی، م و بیگدلی، ا. (۱۳۸۷). «رابطه ویژگی‌های شخصیتی با اضطراب امتحان در دانشجویان». **مجله علوم رفتاری، شماره ۱.**

درتاج، فربرز، سید حمید موسوی و پروین رضایی (۱۳۹۲). «بررسی میزان اضطراب امتحان و عوامل مرتبط با آن در بین دانشجویان جدیدالورود دانشگاه علوم پزشکی هرمزگان». **مجله پزشکی هرمزگان. شماره ۴:** سلطانی‌نژاد، مهرانه؛ فربرز درتاج؛ علی دلاور و صغری ابراهیمی قوام (۱۳۹۲): نقدی روش شناسانه به شیوه فرا تحلیل بر اثر بخشی روش‌های درمانی به‌کاررفته در زمینه کاهش اضطراب امتحان در ایران. فصلنامه اندازه‌گیری تربیت، شماره ۱۲.

قدمی، مجید (۱۳۹۳). بررسی رابطه کمال‌گرایی با اضطراب امتحان دانش‌آموزان، **فصلنامه علمی پژوهشی نوآوری‌های آموزشی. شماره ۴۹.**

قربانی، فاطمه؛ زهرا قربانی و آذر آوازه (۱۳۹۳). «بررسی تأثیر آوای قرآن بر اضطراب امتحان در دانش‌آموزان مقطع راهنمایی شهر زنجان در سال ۱۳۹۰». **مجله علمی پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی زنجان. شماره ۹۰.**

فهره‌چی‌الحسینی، فهیمه؛ علی فتحی آشتیانی و مجتبی ساتکین (۱۳۹۴). مقایسه اثربخشی درمانگری فراشناختی با شناخت درمانگری در کاهش اضطراب امتحان. **مجله روان‌شناسی تحولی: روان‌شناسان ایرانی. شماره ۴۴.**

قیاسی، محمد؛ الهام احسانی چیمه و محمد محبوبی (۱۳۹۰). آیا رایحه درمانی بر اضطراب دانشجویان جانباز و ایثارگر تأثیر دارد؟ **مجله طب جانباز، شماره ۱۴: ۱۸-۲۳.**

موسوی، سیده سمیرا؛ وحید احمدی؛ عباس نصراللهی؛ صالحه پیریایی؛ خدیجه سلیمانی و طیبه محمودی، (۱۳۹۳). «رابطه بین کمال‌گرایی ناپه‌نجا و اضطراب امتحان. بررسی نقش واسطه‌ای راهبرد مقابله اجتنابی».

مجله علمی پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی ایلام. شماره ۱.

موسوی، معصومه؛ حسن حق‌شناس؛ محمدجواد علیشاهی و بدرالدین نجمی (۱۳۸۷). «اضطراب امتحان و برخی از عوامل فردی - اجتماعی مرتبط با آن در دانش‌آموزان دبیرستانی شهر شیراز». **تحقیقات علوم رفتاری. دوره ۶. شماره ۱.**

میری، مرادعلی و علی‌رضا فقیهی و فایزه ناطقی و کرم محمدی (۱۳۹۶). **بررسی عوامل موثر بر افت تحصیلی فرزندان جانبازان شهرستان کوهدشت از دیدگاه والدین و مربیان و راه‌های پیشگیری از آن، هشتمین کنفرانس بین‌المللی روانشناسی و علوم اجتماعی، تهران.**

❖ <https://civilica.com/doc/675976>

نیک منش، زهرا و سمیه یاری (۱۳۹۱). «رابطه بین باور خودکارآمدی و ادراک خویشتن با اضطراب امتحان در

دانش‌آموزان دختر و پسر دبیرستانی». *مطالعات روانشناسی تربیتی*، شماره ۱۴: ۱۴۶-۱۲۷.

یوسفی، قایق؛ حبیبی، سوگند؛ محمدخانی، مونا. (۱۳۹۲). «میزان اضطراب امتحان در دانشجویان رشته‌های

پزشکی و رابطه آن با جنسیت». *مجله راهبردهای آموزش در علوم پزشکی*. شماره ۳.

Brown LA, Forman EM, Herbert JD, Hoffman KL, Yuen EK, Goetter EM. A randomized controlled trial of acceptance- based behavior. Therapy and cognitive therapy for test anxiety: a pilot study. *Behav Modif* 2011; 35(1).

Byramy M, Abdi; R. The Effect of Training Techniques Based on Reducing Anxiety in the Minds of students. *Educational J* 2009; 2(6) [In Persian]

Costarelli. V, patsai A. Academic examination stress increases disordered eating symptomatology in female university students. *Eat weight Disord* 2012; 17(3).

Di Maria, Franco & Di Nuovo, Santo. (1990). Gender differences in social and test anxiety. *Personality and Individual Differences*. 11(5), 525-530.

Khaghani zade, M, Sirati, M. Effect of personal, family, economic and social agents to intensive of symptom in veterans. *Military of medicine*. 1383;1(6): 33-37; (in Persian)

Latas M, pantic M, obradovic D. Analysis of test anxiety in medical students. *Med pregl*. 2010; 63(11).

Macdonald R. Managing stress and exam anxiety. Australia: University of Tasmania; 2001.

Sadok BJ, sadock VA. (Trans lation). *Synopsis of Psychiatry: Behavioral Sciences, clinical psychiatry*. Rezai F. Tehran: Arjomand Publication; 2008.

Sarason, I.G. (1980). *Text anxiety Theory, research and applications*.

Hilldale, NJ: Lawrence Erlbaum

Sarason, I.G & Stoops, R. (1978) Test anxiety and the passage of time. *Journal of Counseling and Clilinal Psychology*, 46, 102-109.

Yazdani F, soleymani B. Relationship between test anxiety and Academic Performance among Midwifery students. *Helth systems Research*. 2012; 7. [Persian]

ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی احداث مجموعه‌های ورزشی جانبازان و معلولان

(بامطالعه سوله ورزشی شهید بهشتی در منطقه ۸ شهرداری تهران)

فردین منصوری^۱، مینا چناری^۲

چکیده:

هدف اصلی مقاله حاضر ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی احداث سوله ورزشی شهید بهشتی مخصوص جانبازان و معلولان در منطقه هشت شهرداری تهران است. روش انجام این پژوهش روش ترکیبی کمی و کیفی است که در بخش کمی از ۲۰۰ نفر از ساکنین اطراف پروژه از طریق ابزار پرسشنامه اطلاعاتی جمع‌آوری شده است و در بخش کیفی هم مصاحبه‌هایی با مدیران شهرداری منطقه، عوامل اجرایی و جانبازان انجام شده است. در مورد شیوه نمونه‌گیری نیز با توجه به اینکه جامعه آماری این تحقیق ساکنین محله فدک (اعم از ساکنین محله، افراد شاغل در محله و کسبه محله) هستند، انتخاب نمونه از طریق ترکیبی از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای (برای انتخاب خیابان‌ها و کوچه‌های محله) و نمونه‌گیری سیستماتیک (برای انتخاب خانه‌ها) انجام شده است. همچنین برای تعیین اعتبار پرسشنامه از اعتبار صوری و به‌منظور تعیین پایایی از روش آلفای کرونباخ استفاده شده است؛ و در پایان از آنجاکه پروژه، در حال اجرا است، تأثیرات مثبتی و منفی به صورت احتمالی در چهار بخش اجتماعی (افزایش زیبایی و منظر شهری، افزایش سلامت روحی و روانی معلولان/جانبازان، بهینه‌سازی اوقات فراغت معلولان/جانبازان، شناسایی و پرورش استعدادها و ورزشی جانبازان، کاهش آسیب‌های جسمی جانبازان/معلولان، افزایش سطح رضایتمندی جانبازان/معلولان) فرهنگی (افزایش حس و تعلق محلی، ترویج فرهنگ ورزش در میان معلولان/جانبازان، تحقق برنامه‌ها و طرح‌های فرداستی، ایجاد ترافیک در محدوده و آلودگی هوا، ایجاد آلودگی صوتی و مزاحمت برای ساکنین)، اقتصادی (ایجاد درآمد برای مرکز افزایش احتمالی قیمت، اشتغال‌زایی، افزایش احتمالی قیمت املاک مجاور) برای آن شناسایی شده است که در متن اصلی به‌صورت دقیق به آن پرداخته شده است.

واژگان کلیدی:

ارزیابی، تأثیرات، اجتماعی و فرهنگی، سوله ورزشی، جانباز.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۴/۳۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۱۴

۱. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، سیاستگذاری فرهنگی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

fardinmansori@gmail.com

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه الزهراء، تهران، ایران.

minachenari1366@gmail.com.

❖ مقدمه

در سال‌های اخیر شهرداری تهران با اتخاذ رویکرد اجتماعی و فرهنگی به دنبال آن است تا از یک سازمان خدماتی به یک‌نهاد اجتماعی تبدیل شود و بر این اساس در سیاست‌ها، برنامه‌ریزی‌ها و الگوهای مدیریت شهری به ابعاد و حوزه‌های اجتماعی و فرهنگی زندگی شهری توجه ویژه‌ای داشته است. ازجمله مهم‌ترین حوزه‌های اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر زندگی شهری حوزه‌هایی مانند اوقات فراغت، سلامت، عدالت اجتماعی و کیفیت زندگی است که در برنامه‌ها و راهبردهای کلان شهرداری مانند سند چشم‌انداز و برنامه‌های پنج‌ساله شهرداری مورد توجه قرار گرفته است. بدین ترتیب ورزش که با مفهوم سلامت و زیبایی بدن مرتبط است، در الگوهای اوقات فراغت در زندگی شهری جایگاه مهمی پیدا کرده است. درواقع مختصات جامعه صنعتی و شرایط زندگی ماشینی به‌ویژه در شهرها از تحرکات و فعالیت‌های بدنی که در گذشته از طریق کار و فعالیت‌های حرف و مشاغل محقق می‌شد، به میزان زیادی کاهش یافته است و نیاز به ورزش را افزایش داده است؛ که این امر اهمیت و ضرورت ورزش در شهرها را بیشتر می‌سازد (نوبخت و همکاران، ۱۳۷۷: ۲).

معلولان سازنده بخشی از جامعه بشری هستند، هر شخصی در زندگی ممکن است به‌نوعی معلولیت دچار شود. از معلولیت تعاریف زیادی ارائه شده است: سازمان بهداشت جهانی محدودیت یا عدم توانایی در انجام معمول فعالیت‌های روزمره را معلولیت می‌نامد. نیاز به ورزش و استمرار آن در معلولان بسیار بیشتر از غیر معلولان احساس می‌شود. بی‌تردید ورزش عاملی است که معلولان را به سطح جامعه می‌کشاند و آنان را در انجام فعالیت‌ها مستقل می‌سازد. امروزه معلولان در فعالیت‌های اجتماعی و مسابقات زیادی شرکت می‌نمایند و توانمندی‌های خود را به جامعه ثابت نموده‌اند. هدف اصلی برنامه‌های حرکتی برای معلولان این است که سلامتی آن‌ها تا حد امکان بازگردانده یا حفظ شود و با استمرار حرکات خاص توانمندی آنان به‌مرور افزایش و عوارض ناشی از معلولیت شدید هم در آن‌ها کاهش یابد. حضور در اجتماعات ورزشی و منزوی نشدن معلولان هم یکی دیگر از اهداف ورزش است. ورزش چون فعالیت درمانی، تفریحی هم پرکننده اوقات فراغت معلولان است و هم در بهبود کلی شرایط جسمانی،

روانی و اجتماعی آن‌ها مؤثر است و در درازمدت آثار و عوارض ثانویه حاصل از معلولیت را کاهش می‌دهد.

همچنین شکل‌گیری پیامدهای هر اقدام توسعه‌ای به ماهیت آن، چگونگی اجرا، میزان انطباق آن با نیازها و انتظارات اجتماع محلی هدف پروژه و نگرش‌ها واکنش‌های اجتماع محلی و میزان مشارکت و استفاده آن‌ها از خدمات و برنامه‌های پروژه، تعاملات و واکنش‌های سایر نهادها، گروه‌ها و افراد ذی‌نفوذ و ذی‌مدخل بستگی دارد. با توجه به عوامل و شرایط مذکور ممکن است در روند اجرای پروژه، نحوه پذیرش اجتماعی پروژه از سوی ذی‌نفعان اصلی و سایر متأثران پروژه و تحقق اهداف و نتایج پیش‌بینی شده و قابل‌انتظار آن برخی موانع، تراحمات و آسیب‌ها به وجود آید و پیامدهای منفی و عوارض ناخواسته‌ای در حین اجرای پروژه یا متعاقب آن شکل گیرد. این امر ارزیابی تأثیرات اجتماعی پروژه را ضروری می‌سازد. در یک تعریف کلی، ارزیابی تأثیرات اجتماعی یا «اتاف»^۱ فرایند تحلیل، نظارت و مدیریت پیامدهای خواسته و ناخواسته اجتماعی (مثبت یا منفی) رخدادهای برنامه‌ریزی شده (سیاست‌ها، برنامه‌ها، طرح‌ها و پروژه‌ها) و همچنین پیامدهای خواسته و ناخواسته هر فراگرد تغییر اجتماعی را شامل می‌شود. از فواید اتاف می‌توان کمک به توسعه پایدار و همه‌جانبه، ارتقای کیفیت زندگی، کاهش محرومیت و توسعه برابری اجتماعی درون‌نسلی و بین‌نسلی، افزایش بازدهی مداخلات توسعه‌ای، استفاده بهینه از منابع، تنوع فرهنگی و انسجام اجتماعی و همچنین پیشگیری از مسائل اجتماعی و فرهنگی را برشمرد (ونکلی، ۱۳۸۸: ۳).

اگرچه به نظر می‌رسد با توجه به ماهیت فرهنگی- ورزشی پروژه احداث سوله ورزشی شهید بهشتی، بیشتر پیامدهای مثبت این اقدام توسعه‌ای نمود پیدا کند، با این حال شناخت محیط اجتماعی پروژه، موانع و مشکلات تحقق اهداف و نتایج قابل‌انتظار آن، عوامل مؤثر بر چگونگی نگرش‌های ساکنان و ذی‌نفعان اصلی طرح و میزان و چگونگی استفاده آن‌ها از خدمات و مزایای پیش‌بینی شده در طرح، مکانیزم‌های تحقق پایداری پروژه در اجتماع محلی و سایر عوامل و شرایط پیش‌بینی نشده در روند اجرا و مدیریت آن به‌منظور ارائه راهکارهای اصلاح و ارتقاء

۱. ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی

پیامدهای مطلوب پروژه مسائل مهمی است که در این طرح باید به آن پرداخته شود. همچنین با توجه به ماهیت خدماتی طرح و سلامت محور بودن آن، ممکن است این سؤال مطرح شود که آیا همچنان اجرای اتاف در این زمینه ضروری است؟ در پاسخ باید عنوان نمود آنچه همچنان اتاف را ضروری می سازد احتمال وجود عوامل محدودکننده و مختل کنندهایی است که ممکن است اثرات مثبت اجتماعی و فرهنگی طرح را تحت شعاع قرار داده و مشارکت شهروندان را در آن کاهش دهد و ممکن است این طرح در فرایند اجرا با مشکلاتی مواجه شده و با عکس العمل های متفاوت و پیش بینی نشده ای از جانب مردم و ذی نفعان و ذی مدخلان مواجه شود عوامل و شرایطی از قبیل چگونگی اطلاع رسانی مجریان به ساکنان و ذی نفعان، میزان انطباق طرح با نیازها و انتظارات اعضا، انگیزه های ذی نفعان برای استفاده از خدمات و تسهیلات پروژه و چگونگی ارائه آموزش ها و مشوق ها برای جلب مشارکت آن ها و آسیب هایی که از این ناحیه ممکن است بروز یابد. بدین ترتیب انجام اتاف می تواند در شناخت این عوامل و موانع و انتخاب گزینه های بدیل و راهکارهای برون رفت از وضعیت های مورد اشاره بسیار مؤثر واقع شود. (فاضلی، ۱۳۸۹).

مقاله حاضر دارای اهدافی نیز است که شامل: شناسایی ذی نفعان (بازندگان و برندگان) و ذی مدخلان پروژه، بررسی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی ناشی از اجرای پروژه در حوزه نفوذ پروژه، شناسایی موانع و مشکلات اجتماعی (نهادی و اجتماعی) پروژه و ارائه راهکارهایی برای بهبود و اصلاح وضع موجود و کاهش اختلال در زندگی شهروندان، تعیین حوزه نفوذ پروژه، شناخت نگرش شهروندان و معلولین و جانبازان آسایشگاه نسبت به این پروژه است؛ و در نهایت مقاله حاضر در پی پاسخ دادن به سؤالات زیر است:

- تأثیرات مثبت پروژه چه تأثیراتی می باشند؟ و راهکارهای تقویت آن ها کدامند؟
- تأثیرات منفی پروژه چه تأثیراتی می باشند؟ و راهکارهای حذف یا تعدیل آن ها کدامند؟
- ذی نفعان پروژه که به واسطه اجرای پروژه تحت تأثیر قرار خواهند گرفت چه کسانی خواهند بود؟

- راه های جلب مشارکت مردمی و استفاده از نظرات آنان در اجرای پروژه کدامند؟

توصیف اقدام مداخله‌ای

سوله ورزشی شهید بهشتی با مساحت ۷۰۰ مترمربع در مجاورت مرکز توان‌بخشی جانبازان شهید بهشتی در حال احداث است که شامل یک فضای جانبی (دوش، رختکن، اتاق مربی، هال، پذیرش، آبدارخانه، انبار لوازم ورزشی و مدیریت) به مساحت ۱۷۰ متر و یک سالن چندمنظوره به مساحت ۵۳۰ متر مربع است. سوله ورزشی شهید بهشتی از طرف شهرداری منطقه ۸ تهران و صرفاً جهت استفاده مرکز توان‌بخشی جانبازان شهید بهشتی در درجه اول و سایر جانبازان منطقه که دارای کارت بنیاد شهید است، در حال ساخت است.

طبق مصاحبه گروه پژوهش با آقای قربانی (رئیس مرکز توان‌بخشی شهید بهشتی) بیان شد که این سالن سرپوشیده چندمنظوره است که شامل یک باشگاه بدن‌سازی، سالن تنیس، سالن وزن برداری، سالن والیبال نشسته و سالن فوتسال است و ممکن است در همایش‌ها و اعیاد نیز از آن استفاده شود. زمین در نظر گرفته شده برای ساخت سوله ورزشی، متعلق به مرکز توان‌بخشی جانبازان شهید بهشتی است. عملیات عمرانی آن شامل: پی‌کنی، قالب‌بندی، صفحه گذاری، بولت گذاری، به همراه نقشه‌برداری و بتن‌ریزی است. پیمانکار پروژه شرکت صنعت پویان مروارید با مدیریت آقای مهندس قبابی و مسئولیت نظارت از پروژه بر عهده آقای مهندس حسنعلی است.

پیشینه پژوهش

وکیلی تنها و همکاران (۱۳۹۸). در پژوهشی به بررسی‌شناسایی و تدوین الگوی انگیزه‌های مشارکت ورزشی جانبازان و معلولین پرداخته‌اند. طبق یافته‌های پژوهش، انگیزه سلامتی، تندرستی و نشاط، انگیزه کسب پایگاه اجتماعی، عوامل موقعیتی و انگیزه آموزش و کسب مهارت، انگیزه کسب موفقیت و تخلیه انرژی و سرگرمی بر تمایل جانبازان و معلولین به ورزش در استان همدان مؤثرند.

شجاعی و احدی (۱۳۹۷). در پژوهشی به طراحی مجموعه ورزشی برای معلولین با رویکرد ارتقاء تعاملات اجتماعی پرداخته‌اند. نتایج بیان می‌کند طراحی مجموعه ورزشی باهدف تأمین نیازهای معلولین و همچنین فراهم کردن زمینه‌هایی برای افزایش فعالیت آنان به‌منظور بازگشت

❖ به زندگی جمعی گامی مهم در بهبود شرایط زندگی آنان است. با توجه به اهمیت ورزش و نقش آن در سلامت افراد جامعه و همچنین گذراندن اوقات فراغت، گسترش مکان‌های ورزشی از ضروریات هر جامعه‌ای است. معلولین به دلیل محدودیت‌های ناشی از معلولیت و همچنین عدم توجه کافی به آن‌ها، فرصت‌های کمتری برای استفاده از امکانات جامعه را دارند که این امر منجر به انزوا و عدم ایجاد تعامل اجتماعی آنان با سایر افراد جامعه خواهد شد. همچنین افزایش تعامل بین معلولین و در نتیجه افزایش فعالیت در معلولین برای کاهش افسردگی در بین آن‌ها و ایجاد محیطی مناسب برای ورزش کردن معلولین است.

میر یوسفی و رحیمی (۱۳۹۶). در تحقیقی به بررسی رابطه مشارکت ورزشی و سرمایه اجتماعی جانبازان و معلولان، مطالعه موردی شهر کرمان پرداخته‌اند. یافته‌های تحقیق بیان می‌کند که بین مشارکت ورزشی با مشارکت اجتماعی ($r = 0.292$) و همچنین بین مشارکت ورزشی با سرمایه اجتماعی ($r = 0.176$) جانبازان و معلولان رابطه مثبت و معنی‌دار وجود داشت ($p < 0.05$)، اما بین مشارکت ورزشی با حمایت اجتماعی و امنیت اجتماعی جانبازان و معلولان رابطه معنی‌داری مشاهده نشد ($p < 0.05$). نتیجه‌گیری: مشارکت ورزشی جانبازان و معلولان شهر کرمان با سرمایه اجتماعی آن‌ها رابطه مستقیم و مثبت دارد.

کیانی و همکاران (۱۳۹۱) در پژوهشی به تعیین جایگاه فعالیت ورزشی در نحوه گذراندن اوقات فراغت جانبازان و معلولین پرداخته‌اند. نتایج پژوهش نشان داد که ۶۳٫۷۳ درصد نمونه‌ها از سلامتی کامل برخوردار بودند. عمده‌ترین شیوه‌های گذران اوقات فراغت جانبازان و معلولین تماشای تلویزیون، عبادات و مستحبات و مطالعه کتاب و مطبوعات همچنین ورزش بود. عمده‌ترین فعالیت ورزشی نمونه‌های تحقیق به ترتیب پیاده‌روی، شنا، کوهنوردی، شطرنج اختصاص داشت. همچنین کسب نشاط و لذت، اثرات مثبت ورزش، حفظ تندرستی عامل‌های اصلی گرایش نمونه‌ها به سمت فعالیت‌های ورزشی بود. همچنین نتایج حاصله حاکی از آن بود که بین جنسیت، تأهل و مجرد، سلامتی و میزان درآمد ماهیانه با میزان اوقات فراغت جانبازان و معلولین رابطه معنی‌دار در حد $a = 1\%$ وجود دارد، ضمن اینکه بین جنسیت، سلامتی، میزان درآمد ماهیانه و تأهل با پرداختن به فعالیت‌های ورزشی، رابطه معنی‌دار در حد $a = 1\%$ مشاهده شد. پژوهش حاضر گویای آن است که اکثر نمونه‌های تحقیق معتقدند بهره‌مندی مطلوب از فعالیت

ورزشی در ایام فراغت موجب سلامتی جسم و روح و بهبود روابط اجتماعی آنان می‌شود و در صورت دسترسی به امکانات ورزشی، در بین سایر فعالیت‌ها پرداختن به فعالیت‌های ورزشی را اولویت خود می‌دانند و رشته‌های پیاده‌روی و شنا را بر سایر رشته‌ها ترجیح می‌دهند.

مبانی نظری پژوهش

رویکرد و نظریه‌ای که در تحقیق حاضر مدنظر قرار گرفته است رویکرد توسعه پایدار و کیفیت زندگی است. رویکرد توسعه پایدار تأکید خاص بر به‌کارگیری نیروهای اقتصادی، اجتماعی، انسانی و سیاسی در جهت رفع نیازهای نسل امروز و آینده دارد و در کنار توجه به توسعه اقتصادی جوامع توجه خاصی به توسعه قابلیت‌های انسانی همچون، سلامتی مهارت و استفاده از این قابلیت‌ها در افزایش درآمد، اوقات فراغت، فعالیت‌های اجتماع، فرهنگی و سیاسی دارد که این بخش اخیر (توسعه انسانی) درگرو مردم‌گرایی و فنون مشارکتی است تا مردم احساس بیگانگی به جریانات توسعه نداشته باشند. درواقع در این الگو، اعتقاد بر این است که این خود مردم‌اند که مسیر تحولات و سمت‌وسوی برنامه‌های توسعه را تعیین می‌کنند (لهسایی‌زاده، ۱۳۶۸: ۹۰).

درزمینه ایجاد مجموعه ورزشی برای جانبازان و معلولان، توسعه پایدار بر تأثیرات و چشم‌انداز آتی ایجاد مجموعه‌های ورزشی بر سبک و کیفیت زندگی جانبازان و معلولان از بعد اجتماعی، فرهنگی به‌خصوص در حیطه اوقات فراغت و سلامت جسمی روانی تأکید دارد. رویکرد دوم رویکرد کیفیت زندگی است. در این زمینه ویلکینسون (۱۹۹۲) کیفیت زندگی، سلامتی و امید به زندگی را در جوامع توسعه‌یافته ناشی از عوامل روانی و اجتماعی می‌داند نه عوامل مادی. وی معتقد است که جوامع برابر حساسیت بیشتری نسبت به اخلاق اجتماعی و زندگی گروهی دارند، از شبکه‌های اجتماعی کیفی‌تری برخوردارند و حمایت بیشتری از اعضایشان می‌کنند که این عوامل سطح بالاتری از رفاه ذهنی، اعتمادبه‌نفس و کاهش میزان استرس و درنهایت کاهش نرخ‌های بیماری و مرگ‌ومیر را به دنبال دارند. وی همچنین معتقد است که بالا بودن نرخ مرگ‌ومیر در میان شهروندان فقیر در جوامع نابرابر نه از سوءتغذیه، فقدان پول یا مسکن نامناسب بلکه از محرومیت‌های نسبی و شرایط روانی؛ اجتماعی چون افسردگی،

ناخوشایندی، یأس و بیهودگی، آسیب‌پذیری، احساس بی‌ارزشی و... ناشی می‌شود (نوبخت، ۱۳۸۹: ۵۹).

دبلیو باسک و آر سولز باچر نیز کیفیت زندگی را ارضای نیازهای مادی به‌اندازه نیازهای غیرمادی تعریف نموده‌اند که به نظر آن‌ها واژه کیفیت زندگی مجموعه متنوعی از حوزه‌های زندگی را پوشش می‌دهد. آن‌ها بین نه بخش کیفیت زندگی که موارد زیر را در برمی‌گیرد، تمایز قائل شده‌اند:

- زندگی در کل
- شرایط زندگی و محیط زندگی
- حرفه و محل کار
- سلامت
- ایمنی و امنیت
- اوقات فراغت و تفریح
- موقعیت مالی
- دیدگاه فرد در مورد آینده
- خانواده، همسایگان و دوستان.

سنجش کیفیت زندگی به معنای نوسان بین رفاه ذهنی و داده‌های اندازه‌گیری شده عینی است. مثلاً احساس امنیت ذهنی لزوماً ملاک‌های عینی مانند نرخ‌های جنایت یا تصادفات را منعکس نمی‌کند. اثرات شرایط عینی زندگی بر رفاه ذهنی به‌وسیله دو نکته زیر تعریف می‌شود: الف) ابعاد متفاوت زندگی که توسط فرد مورد قضاوت قرار می‌گیرد، تحت تأثیر افراد و گروه‌های مرجع قرار دارد؛ به‌عنوان مثال یک میلیونر در یک گروه از میلیونرها ممکن است همانند یک فقیر در یک گروه از گرسنگان بدبخت باشد.

ب) از این گذشته، هر فرد ابعاد زندگی‌اش را به شکل متفاوت از سایرین سبک و سنگین می‌کند، به‌عنوان مثال برای یک فرد اوقات فراغت چیز بسیار مهمی است، درحالی‌که برای فرد دیگر حرفه حائز اهمیت می‌باشد. ارزیابی فرد نیز تحت تأثیر فرهنگ، جامعه و زمان قرار دارد (فرخی، ۱۳۸۶: ۲۵).

با توجه به نُه بخش کیفیت زندگی که در بالا به آن‌ها اشاره شد، باسک و سولزباچر به تفاوت‌های برجسته بین اثربخش‌های گوناگون بر کیفیت زندگی اشاره کرده و سه دسته از شرایط را معرفی نمودند: شروط «کافی»، «لازم» و «طولی».

شروط کافی «دلالات‌ها و استلزامات» بوده و بخش‌های خانواده، همسایه‌ها، دوستان، شرایط زندگی و محیط زندگی به این گروه تعلق دارند. برای مثال رضایت بالا از شرایط زندگی فردی به‌طور خودکار به معنای رضایت بالا در کل زندگی است. شروط لازم به بخش‌های نقطه نظرات شخصی افراد در رابطه با آینده و شروط مالی مرتبط می‌باشد. برای مثال نقطه نظرات بدبینانه نسبت به آینده منجر به نارضایتی در کل زندگی خواهد شد. ایمنی در حوزه‌های زندگی، حرفه و محل کار، اوقات فراغت و تفریح و شرایط سلامت نیز به شروط طولی مرتبط می‌باشند. اگر شروط کافی برآورده شده باشند، هیچ‌کدام از سایر عوامل برای تضمین کیفیت بالای زندگی ضروری نمی‌باشند. اگر شروط لازم برآورده شده باشند، کیفیت زندگی نباید بالا باشد مگر آنکه سایر بخش‌ها نیز نقش مهمی بازی کنند، ولی اگر شروط لازم برآورده نشده باشد، کیفیت بالای زندگی غیرممکن است.

از سوی دیگر این دو محقق بین سه بُعد زیر تفاوت قائل می‌شوند:

- معرف‌های عمومی (مانند رضایت از زندگی) و ویژه (مانند رضایت از شرایط زندگی).
- معرف‌های عینی (مانند نرخ بیکاری یا جرم و جنایت) و ذهنی (مانند رضایت از موقعیت مالی).
- معرف‌های جمعی (تشریح رضایت یک گروه، منطقه، ملت و...) و فردی (تشریح رضایت فرد) (فرخی، ۱۳۸۶: ۲۷-۲۶).

در زمینه کیفیت زندگی در مورد مجتمع ورزشی جانبازان می‌توان بر سطوح مختلفی که مجتمع‌های ورزشی برای جانبازان مهیا می‌کنند اشاره کرد: مجموعه‌های ورزشی فرهنگ ورزش را ترویج می‌دهند می‌توانند برای جانبازان ایجاد اشتغال و درآمدزایی کنند سطح رضایتمندی را در بین آن‌ها افزایش دهد، آسیب‌های جسمی آن‌ها را تا حد زیادی کاهش دهد، موجب غنی‌تر شدن اوقات فراغت آن‌ها شود و در نهایت موجب افزایش سلامت روحی و روانی آن‌ها شود که مجموعه موارد ذکر شده موجب ارتقاء کیفیت زندگی جانبازان می‌شود.

❖ روش پژوهش

نوع مطالعه در این پژوهش در درجه اول از نوع مطالعات ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی است. ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی به بررسی تغییرات پایدار در زندگی مردم می‌پردازد که الزاماً این تأثیرات به معنای برون داده‌ها یا معلول‌های فوری پروژه یا برنامه نیست، بلکه تغییرات پایدار و ماندگاری را مورد مطالعه قرار می‌دهد؛ که چه‌بسا پس از راه‌اندازی اقدام توسعه‌ای رخ داده است. همچنین جنبه دیگر مطالعه در این پژوهش، از نظر مسیر، توصیفی بوده و از نظر هدف کاربردی است. روش مورد استفاده برای گردآوری اطلاعات نیز، میدانی و اسنادی خواهد بود. در بخش اسنادی، مدارک و اطلاعات موجود در خصوص مکان مورد مطالعه و پروژه مورد نظر گردآوری شده است؛ و در بخش میدانی نیز وضع موجود در قالب مصاحبه‌های اکتشافی، مشاهده و بررسی کاربری‌های عمده، شناسایی گروه‌های مردمی و در نهایت به گردآوری پرسش‌نامه‌های مورد نظر ختم می‌شود. در جدول زیر رویکردها، فن‌ها و روش‌های به کار گرفته شده در مقاله حاضر بیان شده است.

جدول ۱. مشخصات روشی اقدام توسعه‌ای

	مراحل	رویکرد ها	روش‌ها	فن/ابزار
۱	توصیف اقدام مداخله‌ای	توصیفی	اسنادی مشاهده	فیش‌برداری، مشاهده، مصاحبه
۲	توصیف اجتماع و دامنه‌یابی	توصیفی	اسنادی-میدانی	فیش‌برداری، بحث گروهی مصاحبه، پرسشنامه، مشاهده
۳	برآورد پیامدها	تبیینی	تطبیقی- سناریونویسی	بحث گروهی- مصاحبه با کارشناسان و متخصصان- مشاهده
۴	کاربست	انتقادی	مشارکتی	بحث گروهی

جامعه آماری

جامعه آماری این تحقیق را سه گروه زیر تشکیل می‌دهند:

۱. ساکنان (بالای ۱۵ سال) محله فدک و افراد شاغل در این محله که شامل (مسئولین، کسبه و...) است، تشکیل می‌دهند.

۲. جانبازان مرکز توان‌بخشی شهید بهشتی

۳. مدیران شهری و عوامل اجرایی پروژه

حجم نمونه و شیوه نمونه‌گیری

بر طبق آمار موجود در منطقه جمعیت محله ۳۷۳۳۵ نفر است؛ که مردان ۱۸۷۳۰ نفر و زنان ۱۸۶۰۵ نفر را تشکیل می‌دهند. در این تحقیق برای برآورد حجم نمونه از فرمول کوکران استفاده شده است که به شرح زیر است:

$$\frac{N^2 s^2}{N d^2 + t^2 s^2}$$

در اینجا قصد داریم چگونگی پیدا کردن حجم نمونه مقتضی را با استفاده از این فرمول نشان دهیم:

چارچوب نمونه‌گیری: تعداد تقریبی افرادی که نمونه از بین آن‌ها انتخاب می‌شود.

در ادامه به موشکافی دقیق این فرمول خواهیم پرداخت.

جدول ۳. افراد مورد مصاحبه

تعداد صاحب‌ه	زیرگروه	گروه‌های مصاحبه
۴	معاون اجتماعی و فرهنگی - معاون عمران منطقه، رئیس اداره ورزش منطقه، رئیس کانون معلولان منطقه	مدیران شهرداری منطقه
۳	مدیر مرکز توان‌بخشی شهید بهشتی، ناظر پروژه، پیمانکار پروژه	عوامل اجرایی
۱۵	جانبازان مرکز توان‌بخشی شهید بهشتی	افراد شاخص
۲۲ نفر	جمع کل:	

N: حجم جامعه آماری

T: سطح اعتماد که آن را با مقدار تقریبی ۹۵ درصد، ۹۶/۱ در نظر می‌گیریم.

S۲: واریانس جامعه آماری که برای محاسبه آن بر اساس یکی از متغیرهای اصلی تحقیق نمونه کوچکی انتخاب کرده و واریانس آن را محاسبه می‌نماییم. البته لازم به ذکر است که معمولاً مقدار واریانس را به طور پیش فرض ۲۵,۰ در نظری می‌گیرند (سرای، ۱۳۸۹).
d: دقت نمونه‌گیری که معمولاً ۰,۰۵ در نظر گرفته می‌شود اما با توجه به امکانات موجود می‌توانیم

این مقدار را تغییر دهیم. بدیهی است که با این کار امکان تعمیم‌پذیری یافته‌ها کاهش خواهد یافت. هرچقدر حجم نمونه کوچک‌تری را انتخاب نماییم، باید درصد خطای بالاتری را بپذیریم. در ادامه حجم نمونه مقتضی را محاسبه می‌کنیم.

حجم نمونه با دقت ۰,۰۳۵: ۳۷۳۳۵: ۱N: ۰,۹۶:t ۰,۰۲:d: ۲,۲۵:S

$$n = \frac{37335 * 1.96^2 * 0.25^2}{37335 * 0.035^2 + 96^2 * 0.25^2} = 212$$

بنابراین نمونه مناسب ۲۱۳ است که به نمونه پیش فرض (۲۰۰) نزدیک شده بنابراین برای سهولت کار ما با هماهنگی ناظر طرح همان ۲۰۰ نمونه را انتخاب کردیم؛ که باید از واحدهای مسکونی محله فدک و اطراف سوله ورزشی شهید بهشتی گرفته شود. در مورد شیوه نمونه‌گیری نیز با توجه به اینکه جامعه آماری این تحقیق ساکنین محله فدک (اعم از ساکنین محله، افراد شاغل در محله و کسبه محله) هستند، انتخاب نمونه از طریق ترکیبی از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای (برای انتخاب خیابان‌ها و کوچه‌های محله) و نمونه‌گیری سیستماتیک (برای انتخاب خانه‌ها) انجام شده است؛ اما در مورد جانبازان مرکز توان‌بخشی شهید بهشتی و مدیران و عوامل اجرایی پروژه که با آن‌ها مصاحبه عمیق انجام شده است، باید بیان کرد که نمونه به‌تمامی از پیش تعیین‌شده نبود و انتخاب به‌صورت تدریجی با پیشروی در فرایند گردآوری داده‌ها انجام می‌گرفت و تعداد مصاحبه بر اساس منطق روش‌های کیفی بستگی به اشباع نظری داشت که درنهایت با جانبازان ۱۵ مصاحبه و مدیران و عوامل اجرایی ۷ مصاحبه انجام شده است.

یافته‌های پژوهش

پیامدها

در این قسمت به برآورد پیامدهای احداث سوله ورزشی شهید بهشتی پرداخته شده است.

برآورد پیامدها بر مبنای احتمال وقوع، زمان تأثیر و نوع و ماهیت تأثیر

همان‌طور که در جدول زیر مشاهده می‌شود اکثر پیامدهای ناشی از احداث سوله ورزشی از نوع پیامدهای مثبت هستند. فقط پیامدهایی مانند افزایش احتمالی قیمت املاک مجاور، ایجاد آلودگی صوتی و مزاحمت برای ساکنان و ایجاد ترافیک در محدوده و آلودگی هوا را می‌توان جزء تأثیرات و پیامدهای منفی قرار داد. در مورد شدت هرکدام از تأثیرات و پیامدها، از نظر شهروندان احداث سوله ورزشی بیشترین تأثیر را در زمینه افزایش سلامت روحی و روانی معلولان / جانبازان و بعد از آن ترویج فرهنگ ورزش در میان معلولان / جانبازان و افزایش احتمالی قیمت املاک مجاور دارد.

جدول ۴. برآورد پیامدها بر مبنای احتمال وقوع، زمان تأثیر و نوع و ماهیت تأثیر

ردیف	تأثیرات	احتمال وقوع	زمان تأثیر (قبل، بعد، حین اجرا)	نوع و ماهیت تأثیر	
				مثبت	منفی
۱	تحقق برنامه‌ها و طرح‌های فرادستی	زیاد	بعد اجرا		
۲	ترویج فرهنگ ورزش در میان معلولان/جانبازان	زیاد	بعد اجرا		
۳	افزایش حس و تعلق محلی	متوسط	بعد اجرا		
۴	ایجاد ترافیک در محدوده و آلودگی هوا	متوسط	بعد اجرا		
۵	ایجاد آلودگی صوتی و مزاحمت برای ساکنین	زیاد	حین و بعد از اجرا		
۶	اشتغال‌زایی برای جانبازان	زیاد	بعد از اجرا	☐	
۷	ایجاد درآمد برای مرکز توان‌بخشی شهید بهشتی	متوسط	بعد اجرا	☐	
۸	افزایش احتمالی قیمت املاک مجاور	زیاد	حین و بعد از اجرا		☐

۹	افزایش زیبایی و منظر شهری	زیاد	بعد اجرا		
۱۰	افزایش سلامت روحی و روانی معلولان/جانبازان	زیاد	بعد از اجرا		
۱۱	بهینه‌سازی اوقات فراغت معلولان/جانبازان	زیاد	بعد اجرا		
۱۲	شناسایی و پرورش استعداد های ورزشی جانبازان	زیاد	بعد اجرا		
۱۳	کاهش آسیب‌های جسمی جانبازان/ معلولان	زیاد	بعد اجرا		
۱۴	افزایش سطح رضایتمندی جانبازان /معلولان	زیاد	بعد اجرا		

برآورد پیامدها ر T1 با اقدام مداخله‌ای و بدون اقدام

یکی از روش‌های برآورد تأثیرات آتی سناریونویسی است که می‌تواند ساده و درعین حال بسته به سطح دقت لازم، پیچیده باشد. سناریونویسی تلاش برای ترسیم یک توالی منطقی از رخدادهاست که نشان می‌دهد تحت شرایط و مفروضاتی، آینده چگونه خواهد بود. نگارش سناریوها می‌تواند به روشن شدن ابعاد جدیدی از واقعیت و حتی تعریف مسأله جدیدی برای ذی‌نفعان کلیدی منجر شود. شاید ذی‌نفعان در سایه شناخته‌ای حاصل شده بر مبنای سناریوهای نوشته‌شده، به درک دیگری از منافع خود برسند و حتی دامنه تعریف شده برای اتاف دستخوش تغییراتی شود؛ بنابراین برای برآورد پیامدهای احداث سوله ورزشی شهید بهشتی دو سناریو طراحی می‌شود یکی برآورد T۱ با اقدام مداخله‌ای و یکی بدون اقدام مداخله‌ای.

برآورد پیامدها در T1 با اقدام مداخله‌ای

در این سناریو با احداث سوله ورزشی تمامی گروه‌های ذی‌نفع (ساکنان محله، جانبازان مرکز توان‌بخشی شهید بهشتی، مدیریت مرکز، شهرداری منطقه، کسبه محله و نهادهای و سازمان‌های محلی و...) به میزان متفاوتی از احداث سوله ورزشی سود می‌جویند. با احداث سوله ورزشی، ساکنان محله، دسترسی راحت با هزینه مناسبی به سوله ورزشی خواهند داشت. همچنین وجود یک سوله ورزشی تعلق محلی آن‌ها را نیز بیشتر می‌کند و به‌نوعی باعث افزایش هویت محلی آن‌ها شود؛ اما احداث سوله ورزشی احتمال به وجود آمدن پیامدهای منفی برای ساکنان نیز می‌شود. از جمله اینکه با احداث سوله ورزشی احتمال سروصدا و آلودگی صوتی ناشی از فعالیت‌های سوله ورزشی خواهد داشت؛ و از طرفی دیگر در هنگام ساخت‌وساز، آلودگی‌های صوتی نیز برای ساکنان و جانبازان ایجاد می‌شود. تأثیر منفی دیگری که ممکن است ایجاد شود، افزایش ناگهانی قیمت املاک مجاور سوله ورزشی است که موجب بی‌ثباتی در قیمت زمین و ملک می‌شود؛ اما در یک نگاه دیگر این اتفاق ممکن است موجب رونق گرفتن و باارزش شدن زمین‌های اطراف سوله ورزشی شود.

تأثیر منفی دیگر شلوغی و ترافیک زیاد در اطراف سوله ورزشی، با توجه به در نظر نگرفتن پارکینگ برای سوله و عدم جای پارک مناسب در خیابان اطراف سوله است.

برآورد پیامدها در T1 بدون اقدام مداخله‌ای

در سناریوی بدون احداث سوله ورزشی شهید بهشتی، جانبازان مرکز توان‌بخشی شهید بهشتی در یک سالن قدیمی با امکانات ورزشی بسیار محدود با وسایل غیراستاندارد، ورزش می‌کنند که این امر علاوه بر این که باعث ایجاد خطراتی برای آن‌ها خواهد شد، انگیزه ورزش کردن را در میان آنان را نیز کاهش می‌دهد. این امر خود منجر به افزایش بیماری‌های روحی و روانی و افسردگی و گوشه‌گیری در میان آن‌ها و افزایش بیماری‌های جسمانی به علت عدم فعالیت می‌شود. از طرف دیگر موجب عدم بهینه‌سازی اوقات فراغت آنان می‌شود؛ و در مواردی نیز موجب عدم شکوفایی استعدادهای نهفته ورزشی جانبازانی که دارای قابلیت‌های درونی هستند نیز می‌شود. در موارد دیگر عدم احداث سوله ورزشی باعث بیکار ماندن عده‌ای از جانبازان که

قصد دارند شغلی داشته باشند، می‌شود. عدم ساخت سوله ورزشی همچنین موجب نارضایتی جانبازان نسبت به عملکرد مدیریت شهری و ایجاد احساس محرومیت در آن‌ها می‌شود. این امر کاهش احساس تعلق آن‌ها نسبت به اجتماع محلی را نیز در پی دارد. همچنین عدم ساخت سوله ورزشی موجب بلااستفاده ماندن زمین خالی محل احداث سوله است که موجب برهم زدن منظر شهری نیز می‌شود؛ اما در مواردی دیگر عدم ساخت سوله ورزشی این تأثیرات مثبت را دارد که موجب شلوغی و ترافیک زیاد در محدوده اطراف نمی‌شود، همچنین سروصدا و مزاحمتی برای ساکنان اطراف ایجاد نمی‌شود؛ و در نهایت این‌که موجب بالا رفتن ناگهانی قیمت املاک مجاور نمی‌شود.

اولویت‌بندی پیامدها

در جدول زیر از میان پیامدهای پروژه، ۵ پیامد مهم از نظر شهروندان شناسایی شده است و بیان شده است.

جدول ۵. اولویت‌بندی پیامدها

ردیف	تأثیرات	اولویت
۱	افزایش سلامت روحی و روانی معلولان/جانبازان	۱
۲	ترویج فرهنگ ورزش در میان معلولان/جانبازان	۲
۳	افزایش احتمالی قیمت املاک مجاور	۳
۴	تحقق برنامه‌ها و طرح‌های فرادستی	۴
۵	اشتغال‌زایی برای جانبازان	۵

در جدول فوق افزایش سلامت روحی و روانی معلولان و جانبازان با نمره ۱ به‌عنوان اولویت اول و ترویج فرهنگ ورزش در میان معلولان و جانبازان با نمره ۲ به‌عنوان اولویت دوم معرفی شده است. سایر تأثیرات به ترتیب اولویت بیان شده است.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

مطرح شدن مباحث جدید در حوزه برنامه‌ریزی شهری تهران و تأکید ویژه طی دهه اخیر بر مفاهیمی همچون مفهوم شهر سالم، انجام اقدامات در زمینه برنامه‌های میان‌مدت و کوتاه‌مدت نیازمند تقویت است. در راستای ایجاد شهر سالم در اسناد بالادستی تأکید ویژه‌ای بر ترویج ورزش همگانی شده است که این امر مهم با احداث مجتمع‌های ورزشی به صورت برابر و بر مبنای عدالت شهری می‌تواند تحقق یابد؛ که ایجاد سوله ورزشی شهید بهشتی می‌تواند گام مثبتی در این زمینه باشد نهادهی شدن فرهنگ ورزشی در بین آحاد مختلف جامعه به نوعی در بند شش سیاست‌های کلی سلامت که از سوی رهبر معظم انقلاب ابلاغ شد به وضوح تأکید شده و وظیفه مردم و مسئولین را زیاد می‌کند که مردم را باید بر آن دارد که برای برخورداری از سلامت جسمی و روحی ورزش را در کنار تغذیه سالم در برنامه‌های خود بگنجانند به خصوص این امر مهم در میان معلولان و جانبازان به عنوان قشر حساس و آسیب‌پذیر جامعه ضرورت دوچندان دارد. مکان‌ها به عنوان فضاهای سخت و فیزیکی با توجه به حس تعلق خاطر ذهنی که ایجاد می‌کنند در بلندمدت موجب افزایش حس تعلق محلی در افراد می‌شوند. محل احداث سوله ورزشی شهید بهشتی با توجه به موقعیت جغرافیایی و قرار گرفتن در کنار پارک تفریحی فدک و کمبود فضای پارک خوردو تأثیر منفی که می‌گذارد ایجاد ترافیک در محدوده، آلودگی هوا و ایجاد آلودگی صوتی و مزاحمت برای ساکنین است که هم می‌تواند بر سلامت جانبازان و معلولان اثر منفی داشته باشد و هم مراجعان به پارک فدک. پیامد مثبت دیگری که از احداث سوله ورزشی شهید بهشتی به دست آمد اشتغال‌زایی برای جانبازان و معلولان است. با توجه به این که در میان جانبازان افرادی وجود داشتند که دارای استعدادهای ورزشی بودند با احداث سوله ورزشی می‌توان از استعدادهای آن‌ها استفاده کرده و منبع درآمدی برایشان نیز باشد؛ و در بلندمدت می‌تواند موجب ایجاد درآمد برای مرکز توان‌بخشی شهید بهشتی شود. افزایش احتمالی قیمت املاک مجاور به علت رونق گرفتن فضاهای اطراف به علت حضور بیشتر عامل انسانی در آن و همچنین افزایش زیبایی و منظر شهری از تأثیرات محیطی احداث سوله شهید بهشتی است.

افزایش سلامت روحی و روانی معلولان/ جانبازان بهینه‌سازی اوقات فراغت معلولان/ جانبازان و شناسایی و پرورش استعداد های ورزشی جانبازان کاهش آسیب‌های جسمی جانبازان/ معلولان افزایش سطح رضایتمندی جانبازان/ معلولان از جمله پیامدهای اجتماعی و فرهنگی احداث سوله ورزشی شهید بهشتی در ابعاد کیفیت زندگی جانبازان و معلولان است. همان‌طور که ویلکینسون (۱۹۹۲) معتقد است، کیفیت زندگی، سلامتی و امید به زندگی را در جوامع توسعه‌یافته ناشی از عوامل روانی و اجتماعی می‌داند نه عوامل مادی. وی معتقد است که جوامع برابر حساسیت بیشتری نسبت به اخلاق اجتماعی و زندگی گروهی دارند، از شبکه‌های اجتماعی کیفی‌تری برخوردارند و حمایت بیشتری از اعضایشان می‌کنند که این عوامل سطح بالاتری از رفاه ذهنی، اعتماد به نفس و کاهش میزان استرس و در نتیجه کاهش نرخ‌های بیماری و مرگ‌ومیر را به دنبال دارند.

پیشنهادهای کاربردی

در جدول زیر با توجه به تأثیرات شناسایی شده در جهت اجتناب از تأثیرات منفی و یا جهت به حداقل رساندن آن‌ها و در نهایت برنامه‌هایی برای جبران آن‌ها پیشنهادهایی بیان شده است.

جدول ۶. پیشنهادهای کاربردی

برنامه‌های اجتناب از تأثیرات منفی	برنامه‌های حداقل رسانی تأثیرات منفی	برنامه‌های جبران تأثیرات منفی
توجه به نیازهای شهروندان و جانبازان و نظرسنجی از آن‌ها در تمام مراحل اجرای پروژه.	ایجاد پارکینگ‌های مکانیزه برای جلوگیری از ازدحام و ترافیک و آلودگی هوای محیط اطراف پروژه.	استفاده از نظرات ساکنان اطراف پروژه هنگام بهره‌برداری.
نظارت دائم بر اجرای پروژه.	ایجاد صداگیر در اطراف سوله ورزشی برای جلوگیری و کاهش سروصدا.	اطلاع‌رسانی صحیح و به‌موقع به شهروندان هنگام بهره‌برداری.
استفاده از مواد و مصالح استاندارد در ساخت سوله ورزشی.	تنظیم برنامه‌ها و ساعات مراجعه به سوله ورزشی در ساعاتی غیر از ساعات استراحت ساکنان.	ایجاد سانس های مجانی یا ارزان برای استفاده ساکنان از سوله ورزشی.
ارائه آموزش‌های شهروندی به کارگران قبل از شروع به کار.	ارائه آموزش‌های شهروندی و نظارت و کنترل برخدمه (کارگران) جهت جلوگیری از سروصدا و شلوغی در هنگام کار.	دعوت از افراد تأثیرگذار محلی در هنگام بهره‌برداری از سوله.
نظارت بر جلوگیری از افزایش بی‌رویه قیمت زمین‌های مجاور پروژه از طریق دستگاه‌های ذی‌ربط.	استفاده از کارشناس‌های خبره و نظارت برای استانداردسازی سوله ورزشی.	
اختصاص دادن محلی برای پارکینگ خودرو در هنگام طرح‌ریزی اولیه برای جلوگیری از شلوغی و ترافیک.	ایجاد تابلوهای پارک ممنوع در اطراف سوله ورزشی برای جلوگیری از شلوغی	

منابع و مأخذ

- سرایي، حسن (۱۳۸۹). مقدمه‌ای بر نمونه‌گیری در تحقیق، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها.
- شجاعی، محمد و احدی، الناز (۱۳۹۷). طراحی مجموعه ورزشی برای معلولین با رویکرد ارتقاء تعاملات اجتماعی برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دومین کنفرانس ملی مهندسی عمران، معماری و شهرسازی، شیروان.
- فاضلی، محمد (۱۳۸۹). ارزیابی تأثیرات اجتماعی، شهرداری، تهران: اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی.
- فرخی، جواد (۱۳۸۶). کیفیت زندگی و عوامل مرتبط با آن در میان سرپرستان خانوارهای تهرانی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد مددکاری اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی.
- کیانی، مجید؛ شیروانی، طهماسب؛ قنبری، هادی؛ کیانی، سیاوش. (۱۳۹۱). «تبیین جایگاه فعالیت‌های ورزشی در نحوه گذران اوقات فراغت جانبازان و معلولین»، مجله علمی پژوهشی طب جانباز، شماره ۱۸: ۲۶-۳۴.
- لهسایی‌زاده، عبدالعلی (۱۳۶۸). تحولات اجتماعی در روستاهای ایران، شیراز: نشر نوی.
- معصومی، سلمان (۱۳۹۰). توسعه محله‌ای در راستای پایداری کلان شهر تهران، تهران: انتشارات جامعه و فرهنگ.
- میریوسفی سیدجلیل، رحیمی یداله. (۱۳۹۶). «رابطه مشارکت ورزشی و سرمایه اجتماعی جانبازان و معلولان، مطالعه موردی شهر کرمان». مجله علمی پژوهشی طب جانباز، شماره ۳: ۱۵۳-۱۴۷.
- نویخت، فرزاد و مهرداد محرم‌زاده (۱۳۸۶). مهندسی طراحی و ساخت فضاهای سرپوشیده ورزشی، تهران: اولین کنفرانس بین‌المللی مهندسی ورزش.
- وکیلی تنها، مهدی، احمدی، سیروس، سلیمانی، مجید. (۱۳۹۸). «شناسایی و تدوین الگوی انگیزه‌های مشارکت ورزشی جانبازان و معلولین». مطالعات روانشناسی ورزشی، شماره ۳۰: ۱۶۰-۱۴۳.
- ونکلی، فرانک (۱۳۸۸): راهنمای بین‌المللی برآورد پیامدهای اجتماعی، ترجمه هادی جلیلی، تهران: ناشر دفتر مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران.

راهکارهای نهاده‌سازی (تعمیق، ترویج و تحفیظ) فرهنگ ایثار و شهادت

در نظام آموزش و پرورش

مهدی میرزایی^۱، عباس عامری پور^۲

چکیده:

امروزه با توجه به گسترش حجم زیاد جنگ نرم در قالب شبیخون فرهنگی و از سوی دیگر گسترش موج بیداری اسلامی، مقاومت، ایثار و شهادت، ضرورت و اهمیت تعمیق، ترویج و حفظ فرهنگ ایثار و شهادت به عنوان یک فرهنگ غنی و ارزشمند اسلامی حساس تر شده است و در این بین نقش آموزش و پرورش به عنوان بزرگترین نهاد تربیتی، اجتماعی، فرهنگی تأثیرگذار بعد از خانواده، در نهاده‌سازی نمودن فرهنگ ایثار و شهادت، پررنگ است. هدف پژوهش، بررسی راهکارهای نهاده‌سازی در قالب (تعمیق، ترویج و تحفیظ) فرهنگ ایثار و شهادت در نظام آموزش و پرورش است. این پژوهش از نوع تحقیقات مروری و به شیوه توصیفی است و برای جمع‌آوری اطلاعات از منابع کتابخانه‌ای استفاده شده است. در ادامه به ضرورت، شناخت و اهمیت عوامل محیطی در نهاده‌سازی نمودن فرهنگ ایثار و شهادت اشاره و به مهم‌ترین راهکارهای نهاده‌سازی نمودن فرهنگ ایثار و شهادت در نظام آموزش و پرورش در حیطه‌های تربیتی و اجتماعی نظیر وجود برنامه‌های مدون، غنی و سازمان‌دهی شده ایثار و شهادت، آگاهی بخشی و تعریف نقش سازنده معلمان و مربیان پرورشی، برپایی یادواره‌ها، همایش‌ها و اردوهای زیارتی شهدا، معرفی چهره‌های برتر ایثارگر و شهدای شاخص در کتب درسی، تخصیص واحدهای درسی مستقل در زمینه ایثار و شهادت، ایجاد یک سازمان مختص به ایثار و شهادت در مدارس، اطلاع‌رسانی و تقویت تبلیغات لازم و کافی محیطی، انجام کارهای پژوهشی و تحقیقاتی در مورد ایثار و شهادت، استفاده از قدرت وسایل رسانه‌ای و ارتباطی، تأمین اعتبار و تخصیص یک بودجه مشخص سالانه برای ایثار و شهادت به مدارس، دیدار با خانواده‌های معظم ایثارگر و شهدا و هم‌افزایی و هماهنگی با دیگر نهادها و ارگان‌ها در مورد نهاده‌سازی فرهنگ ایثار و شهادت اشاره شده است.

واژگان کلیدی:

ایثار، شهادت، نهاده‌سازی، نظام آموزش و پرورش.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۵/۲۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۲۱

۱. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد علوم تربیتی (برنامه ریزی آموزشی) دانشگاه تهران، آموزگار، اداره آموزش و پرورش منطقه موسیان، استان ایلام، ایران. (نویسنده مسئول).
mmirza1000@gmail.com

۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد علوم تربیتی (مدیریت آموزشی) پردیس فارابی دانشگاه تهران، دبیر، اداره آموزش و پرورش منطقه موسیان، استان ایلام، ایران.
Abas.abofazel@gmail.com

❖ مقدمه

مجموعه‌ای از اعتقادات و آموزه‌هایی که بنیان شکل‌گیری روحیه شجاعت، مبارزه و جهاد در راه خدای متعال و در نهایت کشته شدن در راه ایمان و عقیده است. در فرهنگ اجتماعی، سیاسی و اقتصادی اسلام، ایثار و از خودگذشتگی به عنوان اوج و ارستگی انسان و نشانه قرب بشر به خداوند متعال است و اگر ایثار و از خودگذشتگی با نثار جان در راه خدا باشد، شهادت^۱ تلقی می‌گردد. در قرآن کریم ۵۶ مرتبه لفظ شهید و شهادت نازل شده است. واژه شهید، به معنای شاهد، گواه و کشته شده در راه خدا آمده است.

واقعۀ عاشورا، نمونه‌ای از اوج ایثار و رسیدن به مقام شهادت است که سرشار از نکات زندگی‌ساز برای همه انسان‌های آزاده جهان است. شهادت مرگ آگاهانه، مقدس و هدفمند است. ولا تحسبن الذین قتلوا فی سبیل الله امواتاً بل احياء عند ربهم یرزقون (آل عمران / ۱۸۹). کلمه ایثار^۲ باب افعال از ماده آثر یوثر به معنای او را بر خود برگزید و برتری داده است. این کلمه، معنای بذل و بخشش، ترجیح دادن بعضی بر بعضی دیگر، گذشت کردن از حق خود برای دیگران آمده است.

علامه مهدی نراقی در جامع السعادات می‌فرماید: برترین درجات جود و سخا، ایثار است و آن عبارت است از جود و بخشش مال باوجود نیاز و احتیاج به آن.

خدای سبحان در مدح اهل ایثار می‌فرماید: ویؤثرونَ علی انفسِهِم ولو کانَ بِهِمْ خَصَاصَه (حشر/ ۹) و آنان را بر خود مرجح می‌دارند اگرچه خود نیازمند باشند و رسول خدا (ص) فرمود: "أیما امرءٍ اشتَهی شَهوَهَ فَرَدَّ شَهوَتَه و آثَرَ علی نَفْسِه غَفَرَ لَهُ." هر مردی که چیزی را بخواهد و خود را از آن خواهش نگاه دارد و دیگری را بر خود ترجیح دهد، آمرزیده می‌شود.

بنابراین ایثار گاهی با بذل مال یا کار و تلاش بیشتر انجام می‌گیرد و در بعضی موارد ایثار با نثار جان در راه خدا صورت می‌گیرد که شهادت نام دارد. وَمِنَ النَّاسِ مَن یُشری نَفْسَه ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ (بقره/ ۲۰۷) در میان مردم کسانی هستند که در جستجوی خشنودی خدا از جان

1. Martyr

2. Abnegation

خویش می‌گذرند. نمونه این امر، اهل بیت (علیهم‌السلام) و شیعیان آن‌ها همواره کوشیده‌اند تا حد امکان از این فضیلت پاسداری کنند.

یکی از ارزش‌های اساسی جوامع اسلامی، فرهنگ ایثار و شهادت^۱ است. فرهنگ ایثار و شهادت، به‌عنوان یکی از غنی‌ترین گنجینه‌های فرهنگ اسلامی، می‌تواند موتور محرکه پیشرفت دنیوی، اخلاقی، اخروی در جامعه و همچنین پشتوانه عظیم حفظ و حراست از اسلام و نظام جمهوری اسلامی ایران باشد. از سوی دیگر، با توجه به این‌که مهم‌ترین سرمایه هر ملت، جوانان آن کشور هستند و طرز فکر، نگرش، رفتار و روحیه نوجوانان و جوانان هر مرزوبوم تعیین‌کننده خط‌مشی آتی کشور خواهد بود، نوجوان و جوان اگر پایه‌های فکری مستحکم و صحیحی داشته باشد، در آینده تبدیل به فردی مفید خواهند شد و بالعکس اگر از پایه‌های سست فکری و عقاید و فرهنگ غلط پیروی کند، به فردی متزلزل، بی‌هویت و سربار جامعه مبدل خواهند شد. در دنیای معاصر که دشمنان با تهاجم فرهنگی و در عرصه جنگ نرم هر روز سعی دارند به ترفندی جوانان را از باورهای ارزشی خود دور سازند، آنان را بی‌هویت کنند و پیرو فرهنگ غرب نمایند، تربیت فرزندان در پرتو فرهنگ ایثار و شهادت در نظام آموزشی و پرورشی می‌تواند ضامن رشد و تعالی اخلاقی و معنوی آنان و بهترین و قوی‌ترین مکانیزم در این راستا باشد؛ بنابراین نهاده‌سازی در قالب تعمیق، ترویج و انتقال و سپس حفظ این ارزش‌ها به نسل جدید از اهمیت بسزایی برخوردار است و نخستین راه در نهاده‌سازی این فرهنگ عظیم، دستگاه تعلیم و تربیت است.

فرهنگ ایثار و شهادت با اثرگذاری بر فضای فکری و ذهنی نوجوان و جوان، باعث می‌شود دو نسل قدیم و جدید درک مشترکی از جامعه و نیز فلسفه زندگی پیدا نمایند. همچنین این فرهنگ متعالی باید بازتولید شود، در غیر این صورت محدود شده و کاربرد آن در عصر حاضر و آینده کمتر خواهد شد؛ اما اگر در این بازتولید، فرهنگ‌سازی مطلوبی صورت گیرد و بستر مناسبی برای نهاده‌سازی آن فراهم شود، از طرفی فرهنگ ایثار و شهادت را به نسل امروز منتقل شود و مناسبات نسلی برقرار گردد، فرهنگ نوینی از ارزش‌های ایثار و شهادت را تضمین

نموده‌ایم. از این رو نظام تعلیم و تربیت رسمی کشور، بایستی شکوفایی و پرورش این عناصر بنیادین را سرلوحه اهداف و برنامه‌های خود قرار دهد.

فرهنگ شهادت، یک پدیده فراملی، رشد و ارتقاء بخش، انسجام دهنده، پرورش دهنده و حمایت‌کننده محیط تربیتی در مقابله با خشونت‌گرایی، تحجر، فقر فرهنگی و اعتقادی و درک غلط از مرگ در ادیان مختلف در زمان‌ها و مکان‌های بی‌شمار است (Bloom, 2017: 330).

شهادت‌طلبی یک موضوع ارزشی، فرهنگی و اجتماعی است و انگیزه شهادت‌طلبی، مرگ در راه ارزش‌هاست و این ارزش‌ها را باید با مراجعه به فرهنگ و ایدئولوژی که کنشگران از آن تأثیر پذیرفته‌اند، به دست آورد. متأسفانه این امر و نهادهای سازای آن در نظام آموزش و پرورش مورد غفلت قرار گرفت و عواملی نظیر سهل‌انگاری، روزمرگی، نداشتن دیدگاه‌های مختلف، منعطف و آینده‌نگری موجب این امر شده‌اند. متأسفانه نهادهای سازای فرهنگ ایثار و شهادت در نظام آموزش و پرورش (آقا محمدی و مقدمی، ۱۳۹۰: ۱۵).

باید به این مسأله توجه نماییم که مشکلات ایجادشده در زمینه کاهش و تضعیف نهادهای نمودن فرهنگ ایثار و شهادت در مراکز آموزشی بر اساس همکاری کلی و ملی مرتفع می‌گردد، زیرا دگرگونی در ساختارهای فرهنگی و اجتماعی کنونی نتیجه عملکرد و رفتارهای غیرمنطقی بعضی مدیران، پایین بودن میزان برخورداری بعضی از مسئولان از مؤلفه‌های ایثار و شهادت، عدم تکریم منطقی از جامعه ایثارگری در جامعه، عدم هماهنگی بین نهادهای متولی آموزشی و غیر آن وعدم وجود برنامه جامع و برگرفته از ساختارهای کلی فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی موجود در تعمیق و گسترش فرهنگ ایثارگری در جامعه است. لذا با توجه به اهمیت و جایگاه موضوع فرهنگ ایثار و شهادت و ایثار و بحث فرهنگ پذیری نسل دانش‌آموزان از محیط و جو مدارس به‌عنوان دومین مرکز تربیت و فرهنگ پذیری بعد از خانواده، لذا لزوم فرهنگ‌پذیری، نهادهای سازای و انتقال فرهنگ شهادت و ایثار در نظام آموزش و پرورش به‌عنوان یک موضوع بسیار مهم و مقوله‌ای بنیادی، اعتقادی، ارزشی و فرهنگی بسیار لازم و ضروری است. لذا پژوهش حاضر درصدد بررسی چگونگی نهادهای سازای^۱ در قالب تعمیق، ترویج و حفظ

فرهنگ ایثار و شهادت در نظام آموزش و پرورش^۱ و ارائه راهکارها در این زمینه است. تعمیق، اشاره به ورود اولیه مفاهیم فرهنگ ایثار و شهادت از طرف محیط و پذیرش آن‌ها در فرد دارد. ترویج، علاوه بر پذیرش، باید این مفاهیم گسترش داده شوند و فرد احساس مسئولیت‌پذیری در انتقال آن‌ها را در محیط داشته باشد و تحفیظ، اشاره به حفظ و نگهداشت این مفاهیم ارزشی در مقابل با خطرات و تهدیدهای مختلف محیطی دارد.

مبانی نظری پژوهش

مهم‌ترین آیه در قرآن کریم، مربوط به شهادت همان است که در آن شهدا (شاهدان) و به اعتبار پیشینه تفاسیر به معنای شهید آمده است که نازل شده: و کسانی که خداوند و پیامبر را اطاعت کنند در زمره کسانی‌اند که خداوند بر آنان انعام فرموده است، اعم از پیامبران، صدیقان، شهیدان و صالحان و اینان نیک رفیقانی هستند (نساء / ۶۹).

آن کسانی که دنیا را به آخرت می‌فروشند باید در راه خدا جهاد کنند و هر کس که در راه خدا جهاد کند و کشته شود و یا پیروز گردد وی را به‌زودی پاداشی بزرگ خواهیم داد (نساء / ۷۴). البته نپندارید که شهیدان راه خدا مرده‌اند بلکه زنده به حیات ابدی شدند و در نزد خدا متنعم خواهند بود. آنان را فضل و رحمت خدا نصیب شده است و مژده دهند به آن مؤمنان که هنوز به آن‌ها نپیوسته‌اند و بعداً در پی آنان بسرای آخرت خواهند شتافت که از مردن هیچ ترسید و از فوت متاع دنیا هیچ غم مخورید (آل عمران، ۶۹/۷۰).

آنان که ایمان آوردند و از وطن هجرت گزیدند و در راه خدا به مال و جانشان جهاد کردند (شهید شدند) آن‌ها در نزد خداوند مقام بلندی دارند و آنان به‌خصوص رستگاران و سعادتمندان دو عالم‌اند (توبه / ۱۹).

از آیات الهی چنین استنباط می‌شود که شهادت یک مقصد، عقیده و ارزشی است برای پیروزی و نزدیک شدن به هدف نهایی که همان قرب و رضای الهی است.

دین اسلام بر گواهی دادن حقانیت آخرین وحی الهی به واسطه خاتم رسولش حضرت محمد مصطفی (ص) مبتنی است و مبنای دین اسلام به شکل گواهی دادن به خود و نفس خویش (روح و جان) مربوط است بر شهادت استوار گردیده است. معنی لغوی شهید، به معنای (گواه و شاهد) است و رایج‌ترین معنای آن (شاهد عینی) و معنای فقهی آن (شاهد) است. کلمه شهید و شهادت ۵۶ مرتبه به صورت مفرد، جمع، مشتق و... در قرآن کریم آمده است و در عرف خاص مسیحیت، مارتیر^۱ به معنای شاهد نیز آمده است (اسماعیل‌زاده، ۱۳۷۹: ۲۱).

در بعد معنای معنوی شهادت می‌توان گفت: شهید در قبال حرکت آگاهانه، زیبا و باشکوه خود، دو موضع‌گیری دارد: یکی در قبال ذات مقدس ربوبی، اراده و مشیت الهی، دین خدا، بندگان خدا و مصالح آنان و دیگری هم در قبال دشمنان خدا و دین خداست (مقام معظم رهبری مدظله‌العالی)، (۱۳۷۹: ۸۵).

از دیدگاه جامعه‌شناسی، در تاریخ هر قوم الگوهای زندگی و قهرمانانی وجود دارد که حفظ و نگهداشت یاد و خاطره آن، مستلزم وحدت ملی، مشارکت و حضور تمامی نیروهای فعال جامعه است. مجموعه معنوی فرهنگ شهادت و ایثار از موضوعاتی است که حفظ آن برای تداوم دینی و ملی کشور ما ضروری است و الزام این نگهداشت به‌طور قطع ابتدا باید از محیط مدارس به صورتی شایسته برای نسل فردا به‌ویژه نوجوانان حفظ و به شکلی مطلوب به آنان انتقال یابد. (چینی‌فروشان، ۱۳۷۶: ۱۴).

مدارس به‌عنوان مهم‌ترین جزء نظام آموزش و پرورش، بعد از خانواده‌ها به‌عنوان مهم‌ترین پیکره تشکیل‌دهنده جوامع انسانی است و اگر به این پیکره عظیم انسانی که مظهر عشق، علاقه، انسانیت، اخلاق و ارزش است خللی وارد شود، سلامت و باورهای اعتقادی و ارزشی جامعه آسیب‌ها و ضربات جبران‌ناپذیری بر نسل آتی خواهد خورد (صادقی، ۱۳۸۹: ۲۴).

دین مبین اسلام مهم‌ترین ارکان تأثیرگذاری و الگوبرداری در زمینه نهادینه‌سازی ارزش‌های انسانی و تربیت فرزندان را خانواده و به دنبال آن نظام آموزشی و پرورشی در قالب مدرسه می‌داند (راحمی، ۱۳۸۹: ۴۲).

مدارس به‌عنوان مهم‌ترین و حساس‌ترین مرکز نهاده‌سازی و انتقال فرهنگ به دانش‌آموزان^۱ است که نقش بسیار حساسی در پذیرش و یا عدم پذیرش الگوهای ارزشی و فرهنگی را در دانش‌آموزان بازی می‌کند. بدون تردید یکی از مهم‌ترین ارزش‌های دینی - فرهنگی صدر اسلام که بعد از انقلاب اسلامی در کشور ما رایج گردید فرهنگ شهادت و ایثار است. شهادت و به دنبال آن ایثار به‌عنوان معیارهای ارزشی در دنیا و آخرت با توجه به نص صریح قرآن کریم و روایات معتبر پیامبر (ص) و ائمه معصومین (علیهم‌السلام) به‌عنوان بزرگ‌ترین معیارها و راه‌های رسیدن به قرب الهی مطرح شده است. لذا باید در محیط مدارس به‌عنوان متولی تربیت صحیح و یکی از حساس‌ترین محیط تربیتی، اجتماعی، آموزشی و فرهنگی در نظام آموزش و پرورش، فرهنگ ایثار و شهادت به‌عنوان مقوله‌های ارزشی و اعتقادی نهاده شود.

ازجمله اهدافی که می‌توان برای نظام آموزش و پرورش برشمرد، رشد فضایل اخلاقی دانش‌آموزان بر پایه تعالیم اسلام است. مدرسه وظیفه آماده کردن نسل جدید و نهاده‌سازی امور مختلف در وی را برای جامعه امروز بر عهده دارد. امروزه بسیاری از افراد در رویارویی با مسائل زندگی، فاقد توانایی‌های لازم و اساسی هستند و همین امر آنان را در مواجهه با مسائل و مشکلات روزمره آسیب‌پذیر نموده است. نوجوانان و جوانان برای مقابله با فشارهای موقعیت‌های مختلف به کارکردهایی نیاز دارند که آنان را در کسب این توانایی‌ها تجهیز نماید، لذا می‌توان با تأکید بر فرهنگ ایثار و شهادت، فرصت‌هایی را برای رشد اخلاقی و اعتقادی محکم دانش‌آموزان فراهم نمود تا نوجوانان و جوانان مفاهیم این فرهنگ را فراگیرند و در خود نهاده‌سازی سازند تا با بهره‌گیری از آن در زندگی خود، توان ایستادگی و مقابله با مسائل را دارا باشند.

می‌توان با دو رویکرد به بررسی و مطالعه فرهنگ ایثار و شهادت در نظام آموزشی پرداخت: نگاه اول آن است که هدف نظام آموزشی، آشنا کردن دانش‌آموزان با مفهوم، ابعاد و مصادیق مقوله مذکور است. به بیان دیگر شناخت فرهنگ ایثار و شهادت موضوعیت دارد. در نگاه دوم، هدف از طرح این مقوله در نظام آموزشی، نائل ساختن دانش‌آموزان به مجموعه‌ای از فضائل

اخلاقی و نهاده‌سازی این فرهنگ در مدارس و دانش آموزان است. با پذیرش نگاه دوم، طرح موضوع فرهنگ ایثار و شهادت به مثابه ابزاری است که می‌تواند به تحقق اهداف نظام آموزشی یاری رساند (مقدم‌زاده، ۱۳۹۴: ۲۰).

لازمه برخورداری جوامع و تحقق بخشیدن و گسترش دادن این دو مقوله با ارزش و معنوی، جز از طریق تعلیم و تربیت خواه رسمی یا غیررسمی ممکن نیست. از آنجاکه آموزش و پرورش مهم‌ترین نهاد رسمی جامعه است که در کنار خانواده، عهده‌دار تعلیم و تربیت کودکان و نوجوانان از سطوح پیش‌دبستانی تا پایان دوره آموزش متوسطه است، همگان انتظار دارند که نهادها و مؤسسات آموزشی در تعمیق آرمان‌های بزرگ بشری و برآوردن نیازهای گوناگون که برخاسته از وضعیت‌های پیچیده زندگی است. نقش موثرتری ایفاء می‌کند و نهاده‌سازی و انتقال چنین ارزش‌هایی همواره جزء سیاست‌های کلان فرهنگی کشور بوده است، بدین ترتیب از نظام آموزشی کشور به عنوان بزرگ‌ترین نهادی که وظیفه انتقال فرهنگ و ارزش‌ها را بر عهده دارد، انتظار می‌رود ضمن پیروی از سیاست‌های فرهنگی کشور، پیشرو در این حرکت فرهنگی نیز باشد.

ایثار و شهادت به عنوان والاترین ارزش‌های انسانی در دین مبین اسلام مدنظر بوده و همواره بر آن تأکید شده است. برای حفظ و انتقال ارزش‌های دفاع مقدس و فرهنگ ایثار و شهادت به نسل آینده، می‌بایست این فرهنگ با جدیت تمام در سیاست‌ها و برنامه‌ریزی‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی کشور لحاظ و ثبت گردد. جامعه‌ای، حاکمیت و جو ایثار و شهادت بر فضای فرهنگی کشور را مهم می‌داند باید نظام آموزشی خود را به گونه‌ای سازمان‌دهی کند که خروجی هزینه‌ها و تلاش‌های انجام‌شده در آن، جوانان خودساخته و با هویتی باشند که به خوبی فرهنگ ایثار و شهادت را شناخته باشند. لذا با توجه به اینکه نظام آموزشی، آیینه ارزش‌های حاکم بر جامعه و به تعبیری منعکس‌کننده ساختار ارزش‌های آن است، باید مفاهیم و ارزش‌های فرهنگی جامعه خویش از جمله ایثار و شهادت را به دانش آموزان انتقال دهد تا آنان بیش‌ازپیش با ارزش‌ها و فرهنگ جامعه خویش آشنا شوند و نسبت به حفظ آن‌ها پایبند باشند (پور طهماسبی و همکاران، ۱۳۹۰: ۹۸).

در این میان، جایگاه و نقش معلمان به دلیل داشتن ارتباط مستقیم با دانش آموزان شاخص‌تر از بقیه است. آن‌ها با رفتار و گفتار خود و نوع آموزشی که در کلاس ارائه می‌دهند، می‌توانند تحولات عظیم و شگرفی را در وجود دانش آموزان ایجاد کرده و الگوی مناسبی برای آن‌ها در زمینه شکل‌گیری این ضرورت مخصوصاً در دوره متوسطه باشند. دانش آموزان این دوره؛ معمولاً افراد، شیفته ارزش‌های فرهنگی هستند. معمولاً در این دوره نوع دوستی، فداکاری، حمایت از دیگران و خدمت به همنوع را مورد توجه قرار می‌دهند و برای فضائل اخلاقی همچون: بزرگواری، ایثار، اخلاص، شجاعت و قهرمانی دینی بسیار اهمیت قائل می‌شوند؛ بنابراین نظام آموزشی کشور باید به شکل‌گیری فرهنگ ایثار و شهادت خصوصاً در برنامه درسی و آموزشی این دوره توجه خاصی داشته و در راستای گسترش فرهنگ مذکور که جزء ارزش‌های والای جامعه اسلامی ایران است، تلاش گسترده‌ای داشته باشد.

فرهنگ ایثار و شهادت، باعث افزایش ابعاد زندگی سالم اجتماعی نظیر ایجاد حس برابری، برادری، وحدت، همدلی، هم‌زبانی، پاکی نفس، غیرت، ایمان و پویایی اجتماعی می‌شود. در اهمیت و ضرورت درونی نمودن و انتقال فرهنگ شهادت و ایثار توسط در نظام آموزشی باید گفت که کودکان و نوجوانان با تقلید از رفتار بزرگ‌ترها بیشترین تأثیر را از آن‌ها می‌پذیرند و شخصیت انسان‌ها متأثر از رفتار الگوهاست و همچنین درکی که کودکان و نوجوانان در زمان کودکی خود از ایثار و شهادت در خانواده و جامعه پیدا می‌کنند هم تأثیراتی فراوانی در نگاه‌های بعدی آن‌ها دارد (نیکبخت، ۱۳۸۹: ۲۱۵).

امروزه کشورهای غربی و به عبارتی بهتر استکبار جهانی با اتکا به قدرت و تسلط نسبی اقتصادی و سرمایه‌ای خود در تلاش‌اند تا زبان و فرهنگ اجتماعی خود را به کشورهای درحال توسعه به‌ویژه کشورهای اسلامی قرار داده و آن‌ها را در معرض هجوم فرهنگی قرار دهند. نفوذ فرهنگ‌ها در یکدیگر، بالطبع موجب تضعیف و کمرنگ شدن هویت ملی و ارزش‌های فرهنگی و دینی طرفین می‌شود. در این میان نظام آموزش و پرورش به‌طور کل مدارس و دانش‌آموزان به‌طور جزء بیش از سایر گروه‌های اجتماعی در مقابل نفوذهای فرهنگی تأثیرپذیرترند. یکی از مهم‌ترین و اصیل‌ترین ارزش‌های کشورهای اسلامی نظیر ایران، فرهنگ شهادت و ایثار است. فرهنگ ایثار و شهادت، اگر به‌طور حقیقی و بر اساس تعالیم اسلام و به

دور از تعصبات، مورد نهاده‌سازی و انتقال صحیح قرار گیرد می‌تواند به‌عنوان دژ محکم در مقابل تهاجم فرهنگی قرار گیرد.

در بررسی مفهوم ایثار در بالا بردن سلامت اجتماعی افراد می‌توان دریافت که باعث ایجاد ابعاد مثبت اجتماعی نظیر تعدیل ثروت، وحدت، تعاون، برادری و برابری، جلوگیری از اسراف و تبذیر جامعه، همکاری، هماهنگی، دلسوزی، مقابله به ظلم و تعدی به حقوق سایرین خواهد شد (فیروزفر و قهرمانی برندق، ۱۳۹۴: ۳۱۲).

لذا نهاده‌سازی در قالب تعمیق، ترویج و تحفیظ فرهنگ ایثار و شهادت از این ابعاد دارای اهمیت است:

۱. تأکید دین مبین اسلام، روایات و احادیث متعدد و معتبر در مورد جایگاه و ارزش فرهنگ ایثار و شهادت در نزد خداوند متعال؛
۲. برخورداری نوجوانان و جوانان از ضمیر پاک و منزه و گرایش اثرپذیرتر در دریافت و پذیرش اعتقادات و فرهنگ ایثار و شهادت برای نهاده‌سازی این فرهنگ اسلامی؛
۳. ریشه داشتن ذهنیت اولیاء مدارس و دانش آموزان در پذیرش اصول و عقاید دینی و فرهنگی غنی اسلامی نظیر فرهنگ ایثار و شهادت در مقابله با ارزش‌های غیر الهی و غیر اسلامی فرهنگ مادی دنیای غرب و مبارزه با تفرندهای جنگ نرم دشمنان؛
۴. لزوم حفظ یاد و خاطره شهدای صدر اسلام و همچنین شهدای انقلاب و ایثارگران میهن عزیزمان در محیط آموزشی و پرورشی نظام آموزش و پرورش به‌عنوان یک ارزش الهی، اسلامی و اعتقاد عمومی.

از منظر مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، فرهنگ ایثار و شهادت به‌عنوان سرمایه اجتماعی، جایگاه رفیعی در پیشرفت ایران اسلامی داشته و موجب تثبیت و پیشرفت شده است و به‌عنوان یکی از منابع پراهمیت سرمایه اجتماعی در ابعاد مختلف از جمله حفظ و تثبیت نظام اسلامی، تأمین عزت و استقلال، دشمن‌شناسی، دشمن‌ستیزی و عامل مقاومت و پیروزی و الگوگیری مثبت در همه ابعاد اقتصادی، علمی، فرهنگی، نظامی و بین‌المللی سبب پیشرفت نظام جمهوری اسلامی شده است (غفاری هنجین و دژگیر، ۱۳۹۲: ۱۲۲).

با توجه به اینکه نظام آموزشی و پرورشی و محیط مدارس به‌عنوان یکی از حساس‌ترین و تأثیرگذارترین محیط در بحث فرهنگی، نهاده‌سازی و فرهنگ‌پذیری ارزش‌های دینی و ملی مطرح است اینک به مهم‌ترین عوامل محیطی مدارس در پذیرش و نهاده‌سازی فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه هدف یعنی دانش‌آموزان اشاره می‌شود:

۱. میزان رضایت دانش‌آموزان از روابط خود با معلمان و مربیان: ارتباطات انسانی و جو مطلوب درون مدارس با دانش‌آموزان از عوامل مهم برای پذیرا کردن ارزش‌ها است. اگر در مدارس روابط توأم با حس اعتماد متقابل، احترام به عقاید و ارزش‌های همدیگر، فداکاری و ازخودگذشتگی، احترام به شخصیت و ابراز وجود مهیا باشد، دانش‌آموزان رضایت و آمادگی بهتری برای پذیرش فرهنگ‌ها نظیر فرهنگ ایثار و شهادت را خواهند داشت.
 ۲. میزان انسجام و پیوستگی عاطفی دانش‌آموزان با فضای مدارس: در محیط مدارس باید توجه شود که درک احساسات و نیازهای عاطفی دانش‌آموزان نظیر محبت، صداقت و توجه، توسط معلمان و مربیان در پرورش بعد نگرشی و احساساتی آنان در پذیرش ارزش‌ها بسیار مؤثر است. در بعد عاطفی باید توجه داشت که نتایج و آثار آن در روح و روان دانش‌آموزان تأثیر ماندگار و مهمی را برجای می‌گذارد.
 ۳. میزان توجه معلمان، مربیان و اولیاء مدارس به ارزش‌ها و اهمیت دادن به حفظ و نشر فرهنگ ایثار و شهادت: فرایند یادگیری و فرهنگ‌پذیری فرزندان تا حد زیادی از طریق مشاهده غیرمستقیم و الگوبرداری از محیط اطراف صورت می‌گیرد. این نوع سرمشق‌گیری در پذیرش و درونی‌سازی فرهنگ به میزان بالایی تأثیر دارد. توجه معلمان و مربیان مدارس به رعایت و احترام به ارزش‌هایی نظیر ایثار و شهادت، الگوی بسیار قوی است که از سوی دانش‌آموزانشان یاد گرفته می‌شود.
- ثابت‌شده که معلمان و مربیان مدارس که پایبند به رعایت اصول و اعتقادات ارزشی و دینی هستند دانش‌آموزان آنان هم راحت‌تر مسائل ارزشی و اعتقاداتی را در درون خود پذیرا بوده

و به آن‌ها پابند می‌باشند. این امر توسط روانشناسانی نظیر آلبرت بندورا^۱ باعنوان یادگیری اجتماعی (الگوبرداری) مورد بحث قرار گرفته است (بندورا، ۱۹۷۳: ۲۶).

بنابراین، معلمان و مربیان مدارس به‌ویژه مربیان پرورشی وظیفه دارند از شهدای به‌ویژه شهدای جوان و نوجوان و از ایثارگران برای خود و دانش آموزان خود الگوبرداری نموده و در جهت تثبیت آن در عقاید دانش‌آموزان بهره گیرند.

۴. امکانات و تسهیلات مدارس برای رسیدن به اهداف حفظ و نشر فرهنگ ایثار و شهادت:

مدارس می‌توانند خود امکانات و تسهیلاتی نظیر دیدار با خانواده‌های معظم شهدا و ایثارگران، بردن دانش‌آموزان و اجرای مراسم، یادواره‌ها و یادمان‌های شهدا و ایثارگران، سفر و بازدید از مناطق عملیات جنگی، زیارت قبور شهدا، خرید کتب و سایر محصولات فرهنگی مربوط به نهادهای نهادهای فرهنگ شهادت و ایثار را برای حفظ و نشر و همچنین نهادهای نهادهای فرهنگ ایثار و شهادت در دانش‌آموزان ایجاد نمایند.

پیشینه پژوهش

در سال ۱۴۰۱، پژوهشی توسط منافی و خادم الحسینی صورت گرفت. نتایج نشان داد که سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی، تصمیم‌گیری و سازمان‌دهی دقیق در ساختار اجتماعی مدارس ازجمله عوامل مؤثر در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت‌اند.

در سال ۱۳۹۷، پژوهشی توسط قدم پور و همکاران صورت گرفت. نتایج مشخص کرد که استفاده از آیات و روایات مربوط به ایثار و شهادت، تدارک اردوهای زیارتی و سیاحتی رایگان و ایراد سخنرانی‌ها در مورد ایثار و شهادت از مهم‌ترین عوامل نهادهای نهادهای فرهنگ ایثار و شهادت در دانش‌آموزان‌اند.

در سال ۱۳۹۵، پژوهشی توسط علم و همکاران صورت گرفت. نتایج نشان داد که عدم درک فلسفه ایثار و شهادت، عدم شناخت موانع گسترش فرهنگ ایثار و شهادت و عدم درک تأثیر مهم ایثار و شهادت در رشد و تعالی دانش‌آموزان از آسیب‌هایند.

پژوهشی توسط نجات‌بخش اصفهانی و شیرازی پور در سال ۱۳۹۴، صورت گرفت. نتایج نشان داد که عدم برنامه‌ریزی مدون، روزمرگی، عدم شناخت و آگاهی و عدم ارتباط با نهادها با همدیگر از آسیب‌های فرهنگ ایثار و شهادت در مراکز آموزشی‌اند.

در سال ۱۳۹۴، پژوهشی توسط سبجانی نژاد و همکاران انجام گرفت. نتایج مشخص کرد که اهداف سیاسی مصوب در مورد فرهنگ ایثار و شهدا در دوره تحصیلی متوسطه با ۲۳/۶۸ درصد و راهکار آموزشی با ۲۱/۴ از بین راهکارهای چهارگانه مؤثر بر نهاده‌سازی نمودن فرهنگ ایثار و شهادت در مدارس از دیدگاه دبیران مؤثر بودند.

مقدم‌زاده و همکاران در سال ۱۳۹۴، پژوهشی انجام دادند. نتایج مشخص کرد که میزان فراوانی در اهداف اقتصادی (۷)، اخلاقی (۸)، علمی و آموزشی (۱۰)، فرهنگی و هنری (۱)، اجتماعی (۸)، زیستی (۱)، سیاسی (۹) و اقتصادی (۴) است و صفات عملی ایثار و شهادت با میزان بار اطلاعاتی ۸۴۲/۰ و ضریب اهمیت ۷۱۱/۰ بیشترین توجه را به خود اختصاص داد.

پژوهشی توسط نجات‌بخش اصفهانی و شیرازی پور در سال ۱۳۹۴، صورت گرفت. نتایج نشان داد که عدم برنامه‌ریزی مدون، روزمرگی، عدم شناخت و آگاهی و عدم ارتباط با نهادها با همدیگر از آسیب‌های فرهنگ ایثار و شهادت در مراکز آموزشی‌اند.

منفرد و همکاران در سال ۱۳۹۰، پژوهشی انجام دادند. نتایج مشخص کرد که مدرسه به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مراکز تبلیغ و ترویج فرهنگ ایثار و شهادت است و انجام مراسم و آیین‌های همچون: یادبود شهدا می‌تواند در این زمینه مؤثر باشد.

پژوهشی توسط پورفلاح در سال ۱۳۸۱، انجام گرفت. نتایج نشان داد که میزان تأثیرپذیری جامعه از فرهنگ شهادت پروری در دانش‌آموزان در حد متوسط است و بسیاری از زوایای ناشناخته‌ای باقی مانده است و بین عوامل اجتماعی نظیر شغل پدر و تأثیرپذیری دانش‌آموزان از فرهنگ شهادت رابطه وجود دارد.

پژوهشی توسط لایبرس و میولمان^۱ در سال ۲۰۱۶، انجام گرفت. نتایج تعیین کرد که بناهای یادبود جنگ‌ها و افراد قهرمان دوران جنگ‌ها در شهر توانسته است، نگرش بازدیدکنندگان را

تحت تأثیر قرار دهد و به تثبیت هویت ملی و پاسداشت و افزایش احساس وطن‌پرستی منجر شود.

در سال ۲۰۱۵، پژوهشی توسط دروزدزوسکی^۱ انجام گرفت. نتایج مشخص کرد که خاطرات دوران جنگ بخشی از فرهنگ و هویت فرهنگی یک کشور است و تجربه‌ای برای زیستن بهتر و فرهنگ متعالی است که باید حفظ شود.

پژوهشی توسط باقری و همکاران^۲ در سال ۲۰۱۵، صورت گرفت. نتایج مشخص کرد که در نهادهای سازی و ارزیابی فرهنگ ایثار و شهادت باید به عوامل زمینه‌سازی نظیر اعتقاد، کار گروهی، عدالت، خدامحوری، تلاش، مقاومت، اتخاذ رویکرد علمی، اختیار، اعتماد به نفس، احترام، عدم دل‌بستگی، انعطاف‌پذیری، عمل خوب و اثربخشی توجه نمود. با مطالعه تحقیقات فوق، مشخص شد که یک همخوانی مطلوب و نزدیکی بین نتایج پژوهش‌ها با همدیگر وجود دارد.

روش پژوهش

این پژوهش از نوع تحقیقات مروری و به شیوه توصیفی است و برای جمع‌آوری اطلاعات از منابع کتابخانه‌ای استفاده شده است.

راهکارهای نهادهای سازی فرهنگ ایثار و شهادت در نظام آموزش و پرورش

می‌توان راهکارهای زمینه‌سازی نهادهای نمودن فرهنگ ایثار و شهادت را در نظام آموزش و پرورش را در دودسته عوامل تربیتی و اجتماعی چنین برشمرد:

عوامل تربیتی: وجود برنامه‌های مدون، غنی و سازمان‌دهی شده، آگاهی بخشی و تعریف نقش سازنده معلمان و مربیان پرورشی، برپایی یادواره‌ها، همایش‌ها، اردوهای زیارتی شهدا، معرفی چهره‌های برتر ایثارگر و شهدا در کتب درسی، تخصیص واحدهای درسی مستقل در زمینه ایثار و شهادت، ایجاد یک سازمان مختص به ایثار و شهادت در مدارس، اطلاع‌رسانی و تقویت تبلیغات لازم و کافی، انجام کارهای پژوهشی و تحقیقاتی در مورد ایثار و شهادت.

1. Drozdzewski, D

2. Bagheri, S & et al

عوامل اجتماعی: استفاده از قدرت وسایل رسانه‌ای و ارتباطی، تأمین اعتبار و تخصیص یک بودجه مشخص سالانه برای ایثار و شهادت به مدارس، دیدار با خانواده‌های معظم ایثارگر و شهدا و در نهایت هم‌افزایی و هماهنگی با دیگر نهادها و ارگانهای جامعه در مورد تعمیق، ترویج و تحفیظ فرهنگ ایثار و شهادت.

راهکارهای مؤثر در نهاده‌سازی فرهنگ ایثار و شهادت در نظام آموزش و پرورش

ردیف	عوامل تربیتی
۱	وجود برنامه‌های مدون، غنی و سازمان‌دهی شده ایثار و شهادت
۲	آگاهی بخشی و تعریف نقش سازنده معلمان و مربیان پرورشی
۳	برپایی یادواره‌ها، همایش‌ها و اردوهای زیارتی شهدا
۴	معرفی چهره‌های برتر ایثارگر و شهدای شاخص در کتب درسی
۵	تخصیص واحدهای درسی مستقل در زمینه ایثار و شهادت
۶	ایجاد یک سازمان مختص به ایثار و شهادت در مدارس
۷	اطلاع‌رسانی و تقویت تبلیغات لازم و کافی محیطی
۸	انجام کارهای پژوهشی و تحقیقاتی در مورد ایثار و شهادت
ردیف	عوامل اجتماعی
۱	استفاده از قدرت وسایل رسانه‌ای و ارتباطی
۲	تأمین اعتبار و تخصیص یک بودجه مشخص سالانه برای ایثار و شهادت به مدارس
۳	دیدار با خانواده‌های معظم ایثارگر و شهدا
۴	هم‌افزایی و هماهنگی با دیگر نهادها، سازمان‌ها و ارگان‌ها در مورد نهاده‌سازی فرهنگ ایثار و شهادت

همان‌طور که طبق جدول فوق مشاهده می‌شود راهکارهای نهاده‌سازی نمودن فرهنگ ایثار و شهادت در نظام آموزش و پرورش شامل دو نوع عوامل تربیتی و اجتماعی تقسیم‌بندی شده است. عوامل تربیتی، نشأت گرفته از خود نظام آموزش و پرورش و محیط تربیتی مدارس بوده و عوامل اجتماعی، خارج از نظام آموزش و پرورش و در ارتباط با دیگر نهادها حاصل می‌شود.

راهبردهای مرحله به مرحله عملیاتی نمودن نهادهای سازی فرهنگ ایثار و شهادت

● شناخت دانش آموزان

مراحل مختلفی را که متصدیان و اولیاء آموزشی و پرورشی باید در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت رعایت نمایند تا فرزندان با فرهنگ ایثار و شهادت آشنا شده و آن را قسمتی از مقبول‌ترین فرهنگ اجتماعی اسلام و انقلاب بدانند بیان می‌گردد.

اولیاء آموزشی و فرهنگی نیازمندند برای رسیدن به نتایج مطلوب در ترویج فرهنگ ایثار، ابتدا از ویژگی‌های این گروه‌های سنی کاملاً آگاه گردند؛ زیرا معرفت اولین گام برای نفوذ در افراد است.

معرفت دانش در زمینه شناخت دانش‌آموزان شامل زمینه‌های متنوعی می‌شود که ذیلًا مهم‌ترین آن‌ها نام برده می‌شود:

۱. نیازهای اساسی و روانی؛ ۲. استعدادهای اصلی؛ ۳. علائق و گرایشها؛ ۴. ویژگی‌های رشد؛ ۵. ضعف‌ها و کاستی‌ها.

گسترش روحیه توحید و خداباوری در دانش‌آموزان

نوع دیدگاه و عقاید اشخاص، منش اخلاقی آن‌ها را تشکیل می‌دهد. انسان آن‌گونه عمل می‌کند که باور دارد؛ بنابراین سازوکار اصلاح مبانی از بهترین راه‌های اصلاح رفتار است. اصلاح مبانی به معنای اصلاح باورهای نادرست و تعمیق باورهای درست است و در نظام ادیان ابراهیمی از جمله اسلام، توحید زیربنای اصلی این نظام‌هاست. انبیای الهی اساس خودسازی و تزکیه نفس و در نتیجه، ایثارگری و شهادت‌طلبی را نخستین گام در راه تربیت انسان و شناخت توحید و پالایش از شرک قرار می‌دادند. از این‌رو آغاز دعوت دین، مایه تعالیشان برمدار توحید و کلمه طیبه لا اله الا الله بوده است؛ و ما ارسلنا من رسول الله نوحی الیه انه لا اله الا انا فاعبدون. (انبیاء/۲۵) و پیش از تو هیچ پیامبری نفرستادیم، مگر آنکه به او وحی کردیم که خدایی جز من نیست، پس تنها مرا بپرستید.

توحید و خداباوری از چند جهت با مبانی ایثار و شهادت پیوند می‌یابد، از جمله: ارزش بخشیدن به آن، ایجاد انگیزه برای ایثار و تداوم آن، حمایت و تأیید آن.

بسیاری از مسئولین و مربیان و استادان محترم در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت تلاش می‌کنند با توجه به نگرش‌های نوین جوانان به مسائل دینی، آن‌ها را موجه جلوه داده و با ارزش‌گذاری افراطی در جوانان انگیزه و رغبت نسبت به این آموزه پرثمر ایجاد نمایند غافل از اینکه اصل و اساس دین خداشناسی است و باید ابتدا در تعمیق باور خدا تلاش نمود. شهید مطهری می‌فرماید:

مفاهیم اخلاقی در تربیت دینی توخالی نیستند... حق، عدالت، ایثار، عفت، تقوا... تمام این‌ها الفاظی توپر است، پایه و منطق و مبنا دارند، اساس مطلب این است که ما برای اخلاق چه منطقی به دست بیاوریم. آیا می‌توان غیر راه خداشناسی و معرفه الله برای اخلاق، منطق مستدل پیدا کرد؟... پشتوانه و اعتبار همه این مفاهیم خداشناسی است. اگر ایمان نباشد، این مفاهیم مثل اسکناس بی‌پشتوانه است.

در حقیقت هدایت افراد در گرو ایمان آنهاست. "...وَإِنَّ اللَّهَ لَهَادِ الَّذِينَ آمَنُوا إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ" (حج/۵۴) خدا کسانی را که ایمان آورده‌اند به سوی راه راست، هدایت‌کننده است. وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ اللَّهُ قَلْبَهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ: هرکس به خدا ایمان آورد قلب او را هدایت می‌کند، خدا به هر چیز داناست؛ بنابراین اهم وظایف نهادهای آموزشی برای گرایش و قبول و نهاده‌سازی اصول ارزشی اسلام از جمله ایثار و شهادت که رسیدن به بالاترین مراتب اخلاق اجتماعی در اسلام است، تعمیق باور صحیح نسبت به خدای رحمان و صفات عالی آن است.

● شناخت و اهمیت فرهنگ ایثارگری و شهادت‌طلبی

شناخت‌شناسی فرهنگ ایثارگری نکته مهم دیگری در اشاعه فرهنگ آن است. برای ثبات و اشاعه فرهنگ ایثارگری در مراکز آموزشی، اولیای تعلیم تربیت و فرهنگ باید همواره درصدد غنی‌سازی فهم دینی و شناخت، ملی باشند تا در برابر شناخت و فهم فرهنگ غیرخودی مقاوم و فعال باشند. تاریخ با بهترین روش بیان فوق را تصدیق می‌کند. برای مثال شکست مغول و هضم آن در فرهنگ ایران نشان‌دهنده برتری این عامل است. در اینجا بازسازی و توجه به دو شیوه شناخت که در بین دانش آموزان بیشترین سهم را در پذیرش فرهنگ ایثار و شهادت دارد آورده شده است:

شناخت از طریق پیامدهای رفتار ایثارگری و شهادت‌طلبی: زمینه‌های شکل‌گیری شناخت باید روش و مستدل باشد. پیامدهای مطلوب در گزینش رفتار تأثیر بسزایی خواهد داشت و بخش عمده شناخت دانش آموزان از طریق پیامدهای رفتار ایثارگری و شهادت‌طلبی شکل می‌گیرد، به عبارت دیگر رفتار ایثارگری و شهادت‌طلبی و پیامد این رفتار مبنای استناد انسان‌ها و قبول و پذیرش توسط افراد خصوصاً دانش آموزان است. دانش‌آموز نوجوان و جوان، با توجه با پیامدهای رفتار استنباط می‌کند که آیا آن رفتار با آن ویژگی فرهنگی تطبیق می‌کند؟ بنابراین اگر در فرایند شکل‌گیری شناخت از رفتار، تعارض پیش آید در فرد دو تمایل متفاوت و شناخت متعارض شکل می‌گیرد: ۱- ایثارگری خوب است اما در جامعه پیامدهای منفی دارد پس قابل‌پذیرش نیست. ۲- رفتار متناقض برخی ایثارگران این مطلب را القا می‌کند که ایثارگری تئوری‌ای است که قابل‌اجرا نیست؛ بنابراین باید محیط اجتماعی و آموزشی نظام آموزش و پرورش و سیاست‌گذاری آن، بهترین پیامدها در رفتار ایثارگرانه و شهادت‌طلبانه باشد تا شناخت صحیح و مثبت ایجاد گردد و این امر نهادینه شود.

شناسایی عوامل اصلی رفتار ایثارگری و شهادت‌طلبی: در این مرحله برجسته‌ترین عوامل رفتارهای ایثارگرانه و شهادت‌طلبانه باید به‌خوبی مشخص و تبیین گردد. محرک اصلی فرهنگ ایثارگری و شهادت‌طلبی شامل: ایمان، مبارزه‌طلبی (جهاد)، رشادت و ازخودگذشتگی است. اگر بخواهیم این فرهنگ حفظ شود باید این محرک‌های برجسته در جامعه حفظ گردد؛ بنابراین اولیای آموزشی و فرهنگی نظام آموزش و پرورش همواره باید در صدد شناسایی محرک‌های اصلی رفتار ایثار گرایانه و شهادت‌طلبانه بوده و همان را به‌عنوان یک نکته محرک برجسته معرفی و تبلیغ نمایند تا محرک‌های برجسته غیرخودی و نامأنوس با فرهنگ ایثارگری مثل جنگ‌طلبی یا تهور، بی‌باکی غیردینی و جاه‌طلبی جایگزین محرک اصلی نگردند.

شناخت و معرفی کارکردهای فرهنگ ایثار و شهادت: معرفی کارکردهای فرهنگ ایثار و شهادت به نسل امروز، اهمیت و ارزش این فرهنگ را تبیین می‌کند و بیانگر لزوم حفظ و گسترش آن در تمام زمان‌ها خواهد بود. فدا کردن جان برای حفظ ارزش‌ها، عزت بخشیدن به افراد جامعه، همبستگی اجتماعی، ایجاد روحیه ظلم‌ستیزی و عدالت‌طلبی در جامعه، حفظ

استقلال تمامیت ارضی کشور در مقابل بیگانگان، ایجاد شور و نشاط و تحرک در بین افراد جامعه همگی از کارکردهای فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه می باشند که طی برنامه‌های متفاوت باید برای دانش آموزان باید تبیین گردند.

● ایجاد ارتباط منطقی بین رفتار ایثارگرانه نسل گذشته و نسلی فعلی

چنانچه تجلی ایثار و شهادت را فقط در زمان جنگ و مخصوص رزمندگان بدانیم، هر اندازه تلاش کنیم نمی‌توانیم فرهنگ ایثار و شهادت طلبی را به نسل امروز منتقل کنیم. ولی اگر تجلی ایثار و شهادت طلبی را در غیر زمان جنگ هم صحیح بدانیم و جلوه‌های ویژه ایثار و شهادت را در عصر حاضر نشان دهیم و این تجلی را از زاینده ایثار و شهادت در جبهه بدانیم، پیوند نسلی ایجاد خواهد شد؛ بنابراین فرهنگ ایثار و شهادت بایستی باز تولید شود و در تولید آن، از ایثارگری‌های زمان انقلاب و جنگ الگو گرفته، در این صورت هم فرهنگ جبهه را به نسل امروز انتقال داده و مناسبات نسلی را برقرار نموده و هم با تولید، فرهنگ نوین ایثار و شهادت استمرار چنین فرهنگی را تضمین شده است.

● تحول در برنامه درسی مدرسه در خصوص ایثار و شهادت

برنامه درسی در تربیت اسلامی و ترویج ارزش‌های آن را نمی‌توان به‌عنوان جزیره‌ای منفصل یا کم ارتباط با سایر عناصر مؤثر در ترویج فرهنگ ارزشی اسلام و ایثار و شهادت تلقی کرد. در تعلیم و تربیت نظام مند، برنامه درسی با سایر عناصر درهریک از مراحل طراحی، اجرا و ارزشیابی ارتباط دارد، تلاش دانشمندان تعلیم و تربیت اسلامی به پیشرفت و توسعه سیاست‌های آموزشی، اهداف تربیتی، طبقه‌بندی و تألیف متون درسی منجر شده است؛ اما تعلیم آموزه‌های ایثارگری و شهادت طلبی به‌مثابه یک نظام که متکفل تحقق هدف‌های اصیل جامعه اسلامی است، کمتر موردتوجه بوده است.

در متون تعلیم و تربیت اسلامی همه عناصر تعلیم و تربیت و ارتباط آن‌ها در یک چشم انداز نظام مند در نظر آورده نشده و به تربیت اسلامی به‌عنوان یک روش کامل زندگی پرداخته نشده است. تفکر در خصوص برنامه درسی در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت مستلزم، شناخت زوایای معرفت‌شناسی آن و به ویژه مفهوم دانش از یک سو و نظام ارزشی آن از سوی دیگر است. اکثر

صاحب نظران تربیت اسلامی، برنامه درس را به عنوان محتوا در نظر آورده اند. اینان برنامه درسی را شامل فهرستی از محتوا، موضوعات یا مواد درسی تلقی می کنند. در این دیدگاه، منشأ و منبع دانش نقش اساسی در تعیین و تفکیک محتوا بر عهده دارد. در حالیکه خداوند مصدر و منشأ هر دانشی است، برخلاف دیدگاه سکولار که مبنای وحی را جهت تعیین و تفکیک برنامه درسی و محتوای آن نمی پذیرد، در اسلام یقین به حقیقت منزل، غیرقابل تردید است.

برنامه درسی منتج از سیمای انسان طبیعی (مادی)، انسان و جامعه را همان طور که هست در نظر می آورد و غالباً در خصوص محتوای برنامه بر دانش های این جهانی و نیازهای انسان در سطح من طبیعی که مبتنی بر غرایز و امیال است تأکید دارد. در صورتی که برنامه درسی منتج از سیمای انسان آرمانی، محتوا را در جهت تربیت انسان و جامعه ای بهتر تدوین و سازمان دهی می کند و غالباً در خصوص محتوای برنامه بر علوم دینی، تعالیم ایثارگری و گذشت، شهادت و از خودگذشتگی جایگاه ویژه ای دارد زیرا بر رشد و تکامل معنوی و آرمان های اصیل انسانی سروکار دارد؛ بنابراین در تدوین برنامه درسی جامع و متوجه به ارزش های اسلامی یعنی ایثارگری و شهادت طلبی لازم است به جهت گیری سیمای انسان طبیعی و آرمانی توجه شود تا شکاف بین طبیعت با آرمان و واقع با ممکن با حداقل برسد. باید وسعت های وجودی آدمی آن طور که هست به عنوان مبنایی جهت تربیت انسان آن طور که باید به کار گرفته شود.

● توجه به نقش سازنده معلم و مربی

فقدان ارتباط عناصر تعلیم و تربیت با عمل موجب شده تا نظریه های ذهنی، انتزاعی و کم کاربرد در حوزه عمل فراهم آید. به منظور کاستن از این نقیصه اساسی، توجه به رویکردهای جدید در خصوص عناصر تعلیم و تربیت اسلامی و به ویژه معلم و شاگرد ضروری است. رفع این نارسایی مستلزم کاستن از ذهن گرایی و توجه بیشتر به حوزه کاربرد و عمل در فرهنگ ایثار و شهادت است. در هر نظریه تربیتی ایثار و شهادت، نقش و کنش معلم و شاگرد به دیدگاه آن ها نسبت به ماهیت انسان وابسته است. مفروضاتی که معلم در باب ایثار و شهادت دارد بر رابطه معلم و شاگرد، نقش هریک از آن ها در فرایند آموزش، نوع برنامه، روش تدریس و فضای مدرسه مؤثر است.

براساس انسان شناسی اسلامی ساحت درون انسان دارای دو منزلت است: فطرت و طبیعت. معلم از یک سو باید در صدد مهار منطبعی شاگردان و از سوی دیگر رشد و بالندگی من انسانی والهی آن‌ها را دنبال کند تا تحولات لازم ارزشی، گستره زندگی دانش پژوه را در برگیرد و در اثر جریان مستمری از تبیین ارزشها و تربیت و ربوبی شدن، به کمال نزدیک شود. ربوبی شدن انسان که مجموعه کامل نهاده‌ی شدن و بروز ارزش‌های اسلامی است، جریانی مستمر، مادام العمر و مستلزم همکاری اشخاص و نهادهای مختلف هم چون خانواده، مسجد، مدرسه، اجتماع است. این جریان در درون ساخت های وجودی شاگرد رخ می نماید و در این معناست که تعلیم و تربیت به خودسازی نزدیک می‌شود.

علاوه بر این، طبق تحقیقات انجام گرفته معلم از با نفوذترین محبوبترین افرادی است که بر روی شاگردانش می‌تواند تأثیر بگذارد و این تأثیر گذاری در سنین پایین تر بیشتر است. یک بررسی علمی نشان می دهد که قریب ۳۵ درصد از کودکان در هفت سال دوم زندگی دوست دارند همانند معلم خود باشند. دانش پژوه در صورتی معلم خود را به‌عنوان اسوه ی اخلاق و ایثار می‌پذیرند که او را دارای غنای علمی و معرفتی و اخلاقی بدانند؛ بنابراین معلمان اگر رفتاری بر اساس شناخت عمیق از فرهنگ ایثار و شهادت داشته باشند که قرین با مهر و عطوفت اسلامی گردد، می‌توانند اسوه های بسیار خوب و تأثیر گذار در جهت ترویج این فرهنگ و سازندگی و تغییر رفتار دانش پژوه به این سمت و سو گردند. در ادامه به چند پیشنهاد در جهت افزایش دانایی معلمان نسبت به فرهنگ ایثار و شهادت اشاره می‌شود: ایجاد کارگاه های پژوهشی متناسب با سطوح علمی معلمان در ارتباط با شناخت فرهنگ ایثار و شهادت و راهبردهای عملی ترویج و تحفیظ آن ۲. برگزاری کارگاههای مختلف آموزشی با طراحی متناسب با مقتضیات مدرسین و تأمین اهداف آموزشی در ارتباط با فرهنگ ایثار و شهادت ۳. آشنا سازی معلمان با اصول و روش های تربیتی یکی از موارد مهمی است که باید در کارگاههای فوق موردتوجه قرار گیرد؛ زیرا معلمان آگاه برای نهاده‌سازی انتقال فرهنگ ایثار و شهادت و معارف مرتبط با آن، نیازمند استفاده از اصول و روش های صحیح تربیتی هستند.

● ترجمه و نگارش متون عرفانی و معنوی به زبان امروزی

طیف وسیعی از دانش آموزان به کتاب‌های عرفانی شریک دور و یا حتی مکاتب دین نما گرایش پیدا کرده‌اند. این گرایش، نتیجه عطش درونی آنان نسبت به آگاهی از معنویت و در دسترس نبودن منابع قابل درک در زمینه عرفان اسلامی است. نوجوانان و جوانان با وجودی که دین آنان، اسلام است و عالی‌ترین الگوهای ایثارگری و شهادت‌طلبی در دین اسلام وجود دارد، چون کتاب‌های عرفانی غیر اسلامی به زبان و شیوه امروزی نگاشته و ترجمه شده‌اند، به این متون و رشادت‌های قهرمانان آن گرایش پیدا کرده‌اند. بدیهی است ترجمه و به روزنویسی متون اسلامی و به‌ویژه بخش‌هایی که مرتبط با بحث ایثار و شهادت است در متون عرفانی، به وجهی که به محتوای آن خللی وارد نشود و نیز نگارش جدید در این زمینه در جذب نوجوانان و جوانان، مؤثر خواهد بود.

● ایجاد حس دل‌بستگی به ایثار و شهادت‌طلبی

یکی از ضروریات رسیدن به مقام ایثارگری و شهادت، عدم دل‌بستگی به تعلقات و دل‌بستگی به ایثار و شهادت است. چنین هم‌زمان عشق و عدم دل‌بستگی شهادت می‌آفرید. عدم دل‌بستگی باعث حرکت به سوی ناشناخته‌هاست. بدون احساس از دست دادن است. لذا یکی از مبانی نظری بسیار مهم در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، تعمیق، باور به فقر انسان نسبت به خداوند و فانی و گذرا بودن جهان خواهد بود.

نتیجه‌گیری و ارائه راهکارهای کاربردی

انسان خدایی، زندگی را پوچ و بی‌معنا نمی‌داند و معتقد به جهان اخروی و حیات ابدی است. انسان خدایی، مرگ این دنیا را پایان حیات نمی‌داند و پیوسته به دنبال رسیدن به جایگاه ابدی و کسب قرب الهی است. در این بین ایثار و شهادت به‌عنوان انتخاب‌هایی آگاهانه و وظایف الهی در دفاع از کشور و ممنوعان خود و مقابله با دشمنان خدا یکی از راه‌ها و البته بهترین راه درک حقیقی زندگی و مرگ و کسب رضایت الهی است. همچنین تأثیر فرهنگ ایثار و شهادت، باعث افزایش ابعاد زندگی سالم اجتماعی نظیر ایجاد حس برابری، برادری، وحدت، همدلی، هم‌زبانی،

پاکی نفس، غیرت، ایمان و پویایی اجتماعی می‌شود. امروزه با توجه به جنگ تبلیغاتی و رسانه‌ای غرب موسوم به جنگ نرم در مقابله با فرهنگ و ارزش‌های اسلامی، مدارس و اماکن تربیتی به‌عنوان خرده نظام‌های نظام آموزش و پرورش در معرض خطر هستند. امروزه مدارس بعد از خانواده به‌عنوان مهم‌ترین نهاد تربیتی و اجتماعی تأثیرگذار بر دانش آموزان وظیفه دارند که مهم‌ترین اصول فرهنگی، اعتقادی و ارزشی جامعه را حفظ و به نحوه مطلوب به دانش آموزان انتقال داده که یکی از این اصول و فرهنگ‌های اصیل اسلامی بحث فرهنگ ایثار، شهید و شهادت در راه خدا است؛ بنابراین لازم است بستر این کار در مدارس با همکاری و مشارکت خانواده‌ها و سایر متولیان و نهادهای اجتماعی و فرهنگی فراهم شود؛ بنابراین اگر بخواهیم فرهنگ ایثارگری و شهادت‌طلبی را نهاده‌سازی کنیم می‌باید از آموزش و پرورش و شناخت آسیب‌های تربیتی، اجتماعی و مستقل محیط مدارس که در این پژوهش مشخص شدند در فرآیند جامعه‌پذیری و از همه مهم‌تر، عملیاتی کردن فرهنگ ایثار و شهادت در مراکز آموزشی شروع کنیم و انجام این امر باید در فضایی فرهنگی و مبتنی بر آموزه‌های دینی و علمی انجام پذیرد. نتایج این پژوهش نشان داد که دو دسته عوامل تربیتی و اجتماعی در نهاده‌سازی فرهنگ ایثار و شهادت در نظام آموزش و پرورش مؤثرند که در جدول ۱/۱ به آن‌ها اشاره شده است. عوامل تربیتی از محیط خود نظام آموزش و پرورش و مدارس نشأت می‌گیرد و عوامل اجتماعی در ارتباط ساختاری و تعاملاتی نظام آموزشی و پرورشی با محیط اطراف و دیگر نهادها، سازمان‌ها و ارگان‌ها حاصل می‌شود. نتایج این پژوهش با تحقیقات علم و همکاران (۱۳۹۵)، اصفهانی و شیرازی پور (۱۳۹۴)، سبحانی نژاد و همکاران (۱۳۹۴)، منفرد و همکاران (۱۳۹۰)، لایرس و میولمان (۲۰۱۶) و باقری و همکاران (۲۰۱۵) مطابقت و همخوانی دارد. همچنین ثابت شد که بسیاری از عوامل تربیتی و اجتماعی زمینه‌ساز نهاده‌سازی فرهنگ ایثار و شهادت به‌نوعی همپوشانی داشتند. در ادامه پیشنهاد می‌شود در دیگر تحقیقات به بررسی نهاده‌سازی فرهنگ ایثار و شهادت در دیگر نهادها، سازمان‌ها و ارگان‌ها پرداخته شود.

برای نهاده‌سازی در قالب تعمیق، ترویج و حفظ فرهنگ ایثار و شهادت، مهم‌ترین راهکارهای اجرایی ذیل ارائه می‌شود:

- واقع‌نمایی و واقع‌گرایی در ارائه فرهنگ ایثار و شهادت؛
- آموزش از زبان هم‌کلاسی‌ها (هم‌کلاسی‌های که خودشان از نزدیک با شهید یا جانباز و ایثارگری در ارتباط بوده‌اند)؛
- تجربی سازی: آموزش شهادت‌طلبی از طریق خود جانباز یا ایثارگر انجام شود عقل فطرتی است که با تجربه‌ها و دانش رشد می‌یابد؛
- خوشایند سازی آموزشی: استفاده از تئاتر و نمایشنامه در مدرسه و دانشگاه محیط آموزشی را که در بعضی موارد خسته کننده است متنوع و جالب می‌کند و در همان تئاتر و نمایشنامه موضوعات ایثار و شهادت را به بهترین وجه می‌توان به نمایش گذاشت. مسابقات و جشنواره‌های داستان‌نویسی، نقاشی، پیامک و وبلاگ نویسی در این موضوع روش‌های مناسبی هستند که نه تنها ذهن یا به تعبیری بعد شناختی مخاطب را، بلکه هم‌زمان جنبه عاطفی وی را نیز درگیر می‌سازد و یادگیری بهتر و عمیق‌تر صورت می‌گیرد؛
- آشنا سازی دانش آموزان با زندگینامه شهدا و ایثارگران از طرق مختلف از جمله برگزاری مسابقات یا ارائه تحقیق دانشجویی به‌عنوان بخشی از وظایف درسی؛
- تشویق داوطلبانه دانش آموزان برای تحقیق و انجام دادن پروژه پیرامون ایثار، شهید و شهادت؛
- اشاعه الگوهای دینی ایثار و شهادت؛
- بالا بردن تکریم ایثارگران و خانواده‌های شهدا (واقعی و نه شعاری)؛
- توجه به عواطف جهت انتقال فرهنگ؛
- پیامبر (ص): ای جابر! دین اسلام دین بامتانتی است. با خودت با مدارا رفتار کن. بعد می‌فرماید ای جابر، آن‌ها که خیال می‌کنند با فشار آوردن بر روی خود و سخت‌گیری بر خود زودتر به مقصد می‌رسند اشتباه می‌کنند و اصلاً به مقصد نمی‌رسند؛

- پرداختن به جنبه‌های معرفتی به جای تأکید سطحی بر جنبه‌های رفتاری. قُلْ اَنِّی عَلٰی بَیِّنَةٍ مِّن رَّبِّی: بگو من دلیل روشنی از پروردگار دارم. دمیدن روح اندیشه درباره مسأله ایثار و شهادت و ضرورت پابندی به آن در میان دانش‌آموز از محوری‌ترین وظایف نهادهای آموزشی است؛
- استفاده از وسایل کمک آموزشی در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت؛
- جایگزینی معناگرایی و ایمان درونی بجای شکل‌گرایی و انضباط بیرونی، با تفهیم و تعلیم حقیقی مفاهیم ایثارگری و شهادت و مصادیق عینی در جامعه؛
- تدوین برنامه جامع جهت تعمیق و ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در سطح کلان جامعه که مراکز آموزشی نیز بخشی از آن است؛
- ضرورت آشنایی معلمان و مربیان مدارس با فلسفه، تاریخ و فرهنگ ایثار و شهادت؛
- ضرورت آشنایی معلمان و مربیان مدارس با زندگانی و پیام‌های وصیت‌نامه، شهدای صدر اسلام و شهدای عزیز انقلاب اسلامی در همه ابعاد؛
- ضرورت وجود موضوع ایثار، شهید و شهادت در محتوای کتب درسی دانش‌آموزان؛
- همکاری و برگزاری جلسات صمیمانه معلمان و مربیان مدارس با نهادهایی نظیر خانواده‌ها، بسیج، بنیاد شهید و امور ایثارگران، بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس و سایر نهادها و ارگان‌های مربوط در نهاده‌سازی، حفظ و نشر فرهنگ ایثار و شهادت در دانش‌آموزان؛
- تهیه و توزیع کتب، مجلات رایگان، محصولات فرهنگی با موضوع فرهنگ ایثار، شهید و شهادت؛
- آشنایی خانواده‌ها و دانش‌آموزان به مناطق عملیات جنگی و یادمان‌های شهدا در قالب کارون‌های راهیان نور در جهت ایجاد بسترسازی، حفظ و نشر فرهنگ ایثار و شهادت.

منابع و مأخذ

قرآن کریم.

آقامحمدی، علی و مجید مقدمی (۱۳۹۰)، بررسی انگیزه‌های شهادت‌طلبی از دیدگاه جامعه‌شناسی (امیل دورکیم، ماکس وبر، دیدگاه مبادله) و نقش نظام آموزشی در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، همایش ملی فرهنگ ایثار و شهادت.

اسماعیل‌زاده، مرتضی (۱۳۷۹)، بررسی نقش فرهنگ شهادت به‌عنوان سازوکارها درونی نمودن ارزش‌ها در جوانان برای مقابله با فرهنگ تهاجمی غرب، فصلنامه فرهنگی - پژوهشی بنیاد شهید انقلاب اسلامی (شهود)، سال دوم، شماره ۵.

پورطهماسبی، سعید و همکاران (۱۳۹۰)، راهکارهای نظام آموزش و پرورش در نهادینه‌سازی و گسترش فرهنگ ایثار و شهادت، همایش ملی فرهنگ ایثار و شهادت.

پورفلاح، اکبر (۱۳۸۱)، بررسی میزان تأثیرپذیری جامعه از فرهنگ شهادت، معاونت تحقیقات و پژوهش بنیاد شهید.

چینی‌فروشان، صمد (۱۳۷۶)، نوجوانان و جوانان امروز درباره دفاع مقدس و شهدا چه می‌دانند؟ مجله سروش، شماره ۸۵۴.

راحی، حسینعلی (۱۳۸۹)، نقش والدین در تربیت فرزندان، ماهنامه پیوند، شماره ۳۷۶.

صادقی، سید هادی (۱۳۸۹)، الگوی راهبردی خانواده در آسیب‌شناسی اجتماعی تهدیدات نرم دشمن، ماهنامه پیوند، شماره ۳۷۶.

سبحانی نژاد، مهدی و همکاران (۱۳۹۴)، راهکارهای مؤثر نهادینه‌سازی فرهنگ ایثار و شهادت در مدارس از نظر دبیران دوره متوسطه شهر قم، مجله معرفت فرهنگی اجتماعی، سال ششم، شماره ۴ (پیاپی ۲۴)، ۴۰-۲۳.

علم، رضا و همکاران (۱۳۹۵)، نقش و جایگاه فرهنگ ایثار و فرهنگ در تربیت دانش آموزان در مدارس، اولین کنفرانس ملی از ایثار تا شهادت.

غفاری هنجین، زاهد، دژگیر، مریم (۱۳۹۲)، نقش فرهنگ ایثار و شهادت به‌مثابه سرمایه اجتماعی در پیشرفت نظام جمهوری اسلامی ایران از دیدگاه مقام معظم رهبری، فصلنامه علمی - پژوهشی پژوهش‌های انقلاب اسلامی، دوره ۲، شماره ۵.

فیروز فر، امیرحسین، قهرمانی برندق، علیرضا (۱۳۹۴)، بررسی سلامت اجتماعی جامعه با توجه به مفهوم ایثار و شهادت، دومین کنگره بین‌المللی تفکر و پژوهش دینی.

قدم پور، عزت‌الله و همکاران (۱۳۹۷)، شناسایی راهکارهای مؤثر نهادینه‌سازی

فرهنگ ایثار و شهادت در مدارس از نظر دانش آموزان پایه سوم دوره متوسطه دوم استان همدان، فصلنامه پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی، سال هشتم، شماره ۱۸، ۱۳۶-۱۰۷.

مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) (۱۳۷۹)، بوستان شهادت: بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در دیدار با خانواده‌های معزز سرداران شهید و ایثارگر استان تهران، ۱۳۷۹/۲/۱۷.

منافی، حسن و راضیه خادم الحسینی (۱۴۰۱)، ترویج فرهنگ ایثار و شهادت و آسیب‌های تهدیدکننده در جایگاه آن در آموزش و پرورش ایران، نخستین همایش ملی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت.

مقدم‌زاده، علی و همکاران (۱۳۹۴)، بررسی جایگاه الگوی مفهومی فرهنگ ایثار و شهادت و ارزیابی میزان تحقق آن در اهداف مصوب دوره متوسطه آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی، دوره پنجم، شماره ۱۲، ۲۲-۱.

منفرد، حسین و همکاران (۱۳۹۰)، آسیب‌شناسی رسانه‌ها در رویارویی با چالش‌های جهانی‌شدن و نهاده‌نمودن فرهنگ ایثار و شهادت، همایش ملی ایثار و شهادت.

نجات‌بخش اصفهانی، علی و محمد شیرازی‌پور (۱۳۹۴)، شیوه‌های ترویج و آسیب‌شناسی فرهنگ ایثار و فرهنگ، همایش نهاده‌نمودن فرهنگ ایثار و شهادت.

نیک‌بخت، الهام (۱۳۸۹)، عوامل مؤثر اجتماعی که در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت باید به آن توجه نمود، همایش ملی ادب ایثار، هنر شهادت.

Bagheri, M & et al (2015), The evaluation of components of sacrifice and martyrdom culture, **Research Journal of Fisheries and Hydrobiology**, Vol.9, No.10, Pages: 232-239.

Bndura, A (1973), A social learning analysis in survey, **A contemn ponamy introduction to social psychology**.

Bloom, M (2017), Constructing Cultures of Martyrdom across Religions, Time, and Space, **Publlished by University of California Prees**.

subliminal Drozdzewski, D. (2015). Retrospective reflexivity: The residual and repercussions of researching war. **Emotion, Space and Society**, Vol. 17, PP: 30-36.

Lubbers, M. & Meuleman, R. (2016). Participation in national celebrations and commemorations: The role of socialization and nationalism in the Dutch context. **Social science research**, Vol. 55, PP: 111-121.

English Abstracts

Methods of institutionalization (deepening, promotion and preservation) of the culture of sacrifice and martyrdom in the education system

Mehdi Mirzaei, Master's degree in Educational Sciences (Educational Planning), University of Tehran, Amoozgar, Department of Education, Mosian Region, Ilam Province, Iran (Corresponding Author). mmirza1000@gmail.com

Seyyed Abbas Ameripour, Master's degree in Educational Sciences (Educational Management) Farabi Campus, University of Tehran, Secretary, Department of Education, Mosian Region, Ilam Province, Iran. Abas.abofazel@gmail.com

Abstract:

Today, due to the expansion of the large amount of soft war in the form of cultural bloodshed and on the other hand the spread of the wave of Islamic awakening, resistance, sacrifice and martyrdom, the necessity and importance of deepening, promoting and preserving the culture of sacrifice and martyrdom as a rich and valuable Islamic culture is more sensitive. and in the meantime, the role of education as the largest educational, social and cultural institution after the family, in institutionalizing the culture of sacrifice and martyrdom, is colorful. The purpose of the research is to examine the institutionalization solutions in the form of (deepening, promoting and preserving) the culture of sacrifice and martyrdom in the education system. This research is a descriptive research type and library sources were used to collect information. In the following, we point out the necessity of recognizing and the importance of environmental factors in institutionalizing the culture of sacrifice and martyrdom and the most important solutions to institutionalize the culture of sacrifice and martyrdom in the educational and social fields such as: the existence of written, rich and organized programs of sacrifice and witnessing, raising awareness and defining the constructive role of teachers and educators, setting up memorials, conferences and pilgrimage camps for martyrs, introducing the top self-sacrificing figures and prominent martyrs in textbooks, Allocating independent study units in the field of sacrifice and martyrdom, creating an organization dedicated to sacrifice and martyrdom in schools, informing and strengthening the necessary and sufficient environmental advertising, conducting research and research work on sacrifice and martyrdom, using the power of media and Communication, financing and allocation of a specific annual budget for sacrifice and martyrdom to schools, meeting with the families of martyrs and martyrs, and synergy and coordination with other institutions and organizations regarding the institutionalization of the culture of sacrifice and martyrdom have been mentioned.

Key words:

Sacrifice, Martyrdom, Institutionalization, Education System.

Social and cultural effects of building sports complexes for veterans and disabled people with the study of Shahid Beheshti sports hall in District 8 of Tehran Municipality

Fardin mansouri, PhD student of Sociology-Cultural Policy, Khwarazmi University, Tehran, Iran. (Corresponding Author) .fardinmansori@gmail.com

Mina chenari, Master's student of Information Science and Epistemology, Al-Zahra University, Tehran, Iran. minachenari1366@gmail.com.

Abstract:

The main purpose of this article is to evaluate the social and cultural effects of the construction of Shahid Beheshti sports hall for veterans and disabled people in the 8th district of Tehran Municipality. The method of conducting this research is a combined quantitative and qualitative method that has been collected in a small part of 100 residents around the project through an information questionnaire. In the qualitative part, interviews have been conducted with the managers of the municipality of the region, executive agents and veterans. Regarding the sampling method, considering that the statistical population of this research is the residents of Fadak neighborhood (including residents of the neighborhood, people working in the neighborhood and businesses in the neighborhood), the selection of the sample is through a combination of multi-stage cluster sampling method. (to select the streets and alleys of the neighborhood and systematic sampling (to select the houses) has been done. Also, face validity was used to determine the validity of the questionnaire, and Cronbach's alpha method was used to determine reliability. And in the end, since the project is being implemented, positive and negative impacts are possible in four social sectors (increasing the beauty and urban landscape; increasing the mental and psychological health of the disabled and veterans; optimizing the leisure time of the disabled and veterans; identifying and Cultivating sports talents of veterans; reducing physical injuries of veterans and disabled people; increasing the level of satisfaction of veterans and disabled people) Cultural (increasing the sense of local belonging; sports culture among the disabled and veterans; realization of programs and plans; creating traffic in the area and air pollution; creating noise pollution and disturbing the residents) Economic (creating income for the center of a possible price increase; creating employment; possible increase in the price of nearby properties) has been identified for it, which is discussed in detail in the main text.

Keywords:

evaluation; effects; Social and cultural, sports club, veterans

The Test Anxiety in High School Students in Tehran and Its Relationship with the Underlying Variables (subject of study; Children of martyr families)

Somayeh Tajik Esmaili, Assistant Professor of Social Communication Department, Faculty of Humanities, Tehran East Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran s.t.esmaeili@gmail.com

Abstract:

The purpose of this study was to investigate the relationship between test anxiety among high school students in Tehran with gender, number of children and their educational background. The research method is a survey and a tool for measuring is the questionnaire. The statistical population includes all high school students in Tehran (children of veterans and martyrs) and the sample size is determined based on the sample adequacy criterion, 240 people are considered and the method of cluster sampling is multi-stage. According to the research findings, there is no significant difference between students' gender and test anxiety levels. Also, the findings showed that there is no significant relationship between the number of children in the family and the test anxiety. However, there is a significant difference in the level of test anxiety between high school students, that is, higher students have higher test anxiety.

Keywords:

Anxiety, Test Anxiety, Student, High School, Children of the martyrs' family

Islamic revolution and targeted cultural activities "with emphasis on the concept of justice"

Tawheed Muharrami, Assistant Professor at the Institute of Culture, Art and Communication. moharramitohid@yahoo.com.

Abstract:

The idea of cultural activity starts from inside and the human mind, and with the aim of enlightening and cultivating the spirit of the message, and a purposeful meaning Presents to the audience. The exaltation of these messages for the improvement of society has always been the concern of mankind. A topic that has always been considered in the discourse of the Islamic revolution, and in Islamic teachings it is called "the life of goodness". For "good life" it is necessary to spread justice in the society, and justice causes the all-round development of the society; But on the other hand, it is the spread of discrimination and feeling of deprivation that endangers peace, support for work, free growth, identity and knowledge, legitimacy, national unity, etc., and "good life" is not realized. human life, the concept of justice has expanded to more parts of the society. Today, the concept of oppression and injustice is not limited to the direct action of "individual", but the neglect of the common good in various social actions can be considered as an example of oppression. Therefore, with the aim of stimulating the minds and attention of the country's scientific and policy-making centers to the issue of targeted cultural activities, especially the issue of justice, this article tries to answer as much as possible, how targeted cultural activities with an emphasis on the issue of justice in the years after the Islamic Revolution? research type; It is applied-developmental and its method is documentation and library. The studies conducted and the findings of this research show; Despite the justice-seeking ideals in the Islamic revolution, public welfare has not improved in a coherent and organized manner, and we still need the development and expansion of justice-oriented cultural activities to improve society. Key words: Islamic revolution, cultural activities, Islamic Republic, justice, public good.

Keywords:

Islamic revolution, cultural activities, Islamic Republic, justice, public charity.

Identifying of the effective factors on creation a culture of social Alturism in Islamic Azad University

Somayeh Ghajari, Assistant Professor of Public Administration, Islamic Azad University, Naraq Branch, Naraq, Central, Iran. somayeghajari@gmail.com

Abstract:

The culture of Alturism is one of the values that has a special place in all human societies and is a culture through which human beings can achieve on human and moral standards. According to this concept, the purpose of this article is to identify of effective factors on creation of a culture of social Alturism in Islamic Azad University. Method of present research based on purpose; Applied, and based on strategy, is a descriptive-survey method. The statistical population of the study includes professors of Islamic Azad University, North Tehran Branch that is number of them 156. The study method is library-field, which by a questionnaire with questions 29 were prepared based on the study of the theoretical foundations of subject and opinions of experts and were provided to the respondents. Findings of the research using regression test showed that the attitudinal, behavioral and social dimensions along with its indicators are confirmed as effective important factors on the culture of social Alturism among university professors.

Keywords:

dimensions attitudinal: behavioral and social, social Alturism, culture.

"Political spirituality and source of inspiration"; The discourse of sacred defense from the perspective of Imam Khomeini and Ayatollah Khamenei

Amirhossein Tamannaee, PhD candidate in media management, Faculty of Management, University of Tehran. Iran (Corresponding Author) ah.tamannaee@gmail.com

Hossein Sari, Assistant and Visiting Professor of National Defense and Strategic Research Institute; Faculty of Security and Management, Iran. Hossein.sari@yahoo.com

Mohammad Sadegh Jalalirad, PhD candidate in public policy, Faculty of Law, Theology and Political Sciences, Science and Research Unit, Islamic Azad University. Iran mohammad_jalalirad@yahoo.com

Abstract

The imposed war as one of the turning points of the contemporary history of Iran is a topic that can be researched and studied from different perspectives. The subject of this article is to identify the discourse of Iranian leaders about the Iran-Iraq war. In a situation where diverse and sometimes conflicting narratives of the Iran-Iraq war are published in different media, it becomes important to identify the discourse system of Imam Khomeini and the supreme leader of the revolution. These discourse systems can be a guide for how to understand war and its different dimensions. In order to achieve this purpose, the statements of Imam Khomeini and Ayatollah Khamenei were extracted from speeches and oral and written messages. Then the primary themes were identified and at the end the main signifiers were identified and the way of articulation was explained. In Imam Khomeini's speech, the main signs are: "confrontation of truth against falsehood", "standing against arrogance", "avoiding treacherous and imposed peace", "material and spiritual progress" and "martyrdom". These signs are articulated around the nodal point of "political spirituality". In Ayatollah Khamenei's speech, the main signs are: "war to destroy the Islamic Revolution", "flourishing of talents and spiritual growth", "Iran against the world", "faith and sacrifice", "restraining power" and "narrative of beauty". These signs are articulated around the nodal point of "Source of inspiration".

Keywords:

Sacred defense, discourse analysis, political spirituality, source of inspiration

Exploratory, confirmatory and internal consistency factor analysis of the researcher-made questionnaire Culture of sacrifice and martyrdom in nurses

khoddad Mirzai, Master of Industrial and Organizational Psychology, Islamic Azad University, Khorasan branch, Iran (Corresponding Author) m_mirzaee93@yahoo.com.

Nader Soleimani, Associate Professor, Department of Educational Management, Islamic Azad University, Garmsar Branch, Iran. drnasoleimani@yahoo.com.

Abstract:

This practical research was carried out with the aim of analyzing and validating the structure of the culture of self-sacrifice and martyrdom questionnaire along with the report of its factorial validity and reliability among nurses. The research method is descriptive correlation type. The statistical population includes 700 nurses in Isfahan hospitals, of which 248 were selected as a statistical sample based on the table of Karjesi and Morgan (1970) using proportional random sampling. The researcher made a questionnaire as a research tool. The method of data analysis was exploratory factor analysis, confirmation and internal consistency using SPSS version 23 and Amos version 24 software. The findings of exploratory factor analysis showed six factors for the structure of this test, which together accounted for 73.41% of the variance of the total data. Based on the results of the first and second stages, the initial questionnaire was given to 30 members of the panel group, and the face and content validity was checked quantitatively and qualitatively, and the CVR and CVI values were 0.62 and 0.91, respectively. After discarding irrelevant items, these values increased to 0.69 and 0.95. The results of the confirmatory factor analysis showed that the six-factor model had an acceptable fit with the data. Also, Cronbach's alpha coefficients in the subscales were between 0.74 and 0.92, which indicated the acceptable internal consistency of the questionnaire. The results indicate that based on the presented model, this questionnaire with six factors and 28 items can be a suitable tool for measuring the factors or components of the culture of sacrifice and martyrdom among the nursing community, and based on Friedman's test, the component of strengthening the spirit of martyrdom and self-sacrifice from a higher rank and Responsibility and self-efficacy can have a lower rank among nurses.

Key words:

factor analysis, confirmatory analysis, exploratory analysis, researcher-made questionnaire, nurses.

The effect of culture of social Altruism on social capital in Ministry of Islamic culture and Guidance Islamic

Alireza Hafizi, PhD in Cultural Management and planning, alihafizi18@yahoo.com.

Abstract:

The culture of social Altruism is one of the aspects of Altruism that can create solidarity at the community level, so that this solidarity creates social capital. The purpose of this article is to identify the effect of culture of social Altruism on social capital among in Ministry of Islamic culture and Guidance that 196 Employees were selected by simple random sampling and Cochran table. Research method based on purpose; Functional and based on strategy; is a descriptive-survey and the data collection tool is a researcher-made questionnaire of 22 questions related to the dimensions of the culture of social Altruism (spirit of sacrifice, altruism, solidarity, and service to the people) and dimensions of social capital (social trust, trust Institutional, social norms, social networks, and social participation). Findings of the study using regression test showed that the culture of social Altruism and its dimensions have a significant effect on social capital among professors.

Keywords:

Sense of altruism, serving the people, having a spirit of solidarity, a spirit of sacrifice, social capital, a culture of social Altruism.

The relationship between the components of jihadi management in the statements of the Supreme Leader, with the popularity of Sardar Soleimani and their prioritization

Afsaneh Akbari, Doctoral student, Department of Educational Sciences, Bushehr Branch, Islamic Azad University, Bushehr, Iran. afsanehakbari62@yahoo.com

Abstract:

This study's main purpose is to investigate the impact of jihadi management components of the Supreme Leader's statements on the popularity of Sardar Soleimani and their prioritization. The statistical population is all teachers and parents of special schools (Nemooneh, Shahed, and Tizhooshan) girls in Bushehr's first high school in the academic year 1399-1399; According to official statistics, there are 80 people. The research method is descriptive-correlational and Delphi. The research tool is a researcher-made questionnaire. Descriptive statistical methods such as frequency percentage, mean, standard deviation, and inferential statistical methods of Pearson correlation coefficient and multi-factor regression of Intermodel were examined. The findings showed that 5 components of jihadi management selected by research experts are related to the popularity of Sardar Soleimani, and among the many components of jihadi management from the perspective of the supreme leader of the revolution, in the popularity of Sardar Soleimani according to T and Beta values, respectively, the dimensions of service with intention Godly, expertise, knowledge and tact, passion for service and the spirit of serving unconditionally, insight and not neglecting the existence of the enemy, continuity and perseverance in work have the first to fifth priorities.

Keywords:

Leader, relationship, Sardar Soleimani, jihadi management, popularity.

Studying How to value Islamic Revolution of Iran in the Morning Program "Tolo Fajr"

Mohammad Reza Manifar, PhD in Journalism, Yerevan State University (YSU), Armenia.
(Corresponding Author) mrmanifar@yahoo.com

Zainab Haji Alimohammadi, PhD student of mass communication at University of Putra (UPM), Malaysia. z.zoragh@gmail.com

Abstract:

This research follows to draw a realistic face of the values of Islamic Revolution of Iran in the programs of Engelab Radio and focuses on the study and analysis of the morning program "Tolo Fajr" in this special station of Voice of Islamic Republic of Iran Broadcasting (VoIRIB) and from the viewpoint of researchers, the main problem is the study program in the period from 31st January to 10nd of February 2021-known as the "Fajr Decade of 99"- has represented what specific values based on what is stated in the Constitution, and what is the type and intensity of the representation values? Using the method of content analysis and analysis of research findings shows that the Message Creators in their evaluations mostly answered the question of what is good and desirable. They have emphasized on "Nationality mixed with Islam" and has represented the positive values of the Islamic Revolution by building on its axis and on the 42nd anniversary of the victory of the Revolution 1979, they have spread their own perception of Islam, intentionally or unintentionally, have defused and mentioned the positive values as if there is a significant difference between "Islam", "Independence" and "Progress" on the one hand and "Republicanism", "Freedom" and "Justice (Edalat)" on the other hand, however, by studying the Constitution and even reviewing some of the positions of the Leaders of the Islamic Revolution, we find that not only there is no contradiction or even difference, but they are all inseparable from each other.

Keywords:

Values, Islamic Revolution of Iran, Constitution, Engelab Radio, Morning Program.

Sociological explanation of the culture of sacrifice and martyrdom

Bahareh, Nasiri, Member of the scientific faculty of the Institute of Humanities and Cultural Studies (*Corresponding Author*). bn.nasiri@gmail.com

Amina Bakhtiari, Research expert of Human Sciences and Cultural Studies Research Institute. ameneh_b2000@yahoo.co.uk

Abstract:

In all human societies, there are values that form the core of the culture of that society. The importance and position of these values is such that every nation considers its identity and social and political life in adherence and respect to them, its complete transmission to future generations. In the scientific approach and from the perspective of social science theories, self-sacrifice and martyrdom is defined not as a purely emotional matter, but as a rational behavior and a component of rational actions focused on value; In such a way that as a behavioral system and functional value-rational model, "everywhere" and "anytime" is presented that can be in the subsystems of a society (family, education, economy, law, politics, etc. .) Be the basis of behavior and form the basis of the cohesion of the new collective conscience and social structures of the new society; The purpose of this article is to explain the sociology of the culture of self-sacrifice and martyrdom in Iranian society and to identify the factors and components affecting the culture of self-sacrifice and martyrdom. This research is purposeful, fundamental and based on a descriptive method.

Keywords:

Sociology; culture; sacrifice; martyrdom; culture of sacrifice and martyrdom.

Effect of social self-sacrifice on strengthening social capital among the citizens of Yazd city

Afshani, SeyedAlireza, Professor of Sociology, Faculty of Social Sciences, Yazd University, Yazd, Iran (Corresponding Author). afshanalireza@yazd.ac.ir

Karimi-Monjarmoeei, Yazdan, PhD student in sociology of Iranian social Problem, Yazd University, Yazd, Iran. Yazdan484@yahoo.com

Abstract:

Social capital is a resource in which the people of society sacrifice their personal interests for the common good. Social capital is an infinite wealth whose preservation and production require conditions to be met. One of these conditions is social self-sacrifice, which is a symbol of altruism and philanthropy. The purpose of this study was to investigate the relationship between social self-sacrifice and social capital among citizens aged 16-64 years in Yazd. In this study, 384 people were selected as the sample by survey method and by cluster sampling. A questionnaire was used to collect data. Cronbach's alpha was 0.79 for social self-sacrifice and 0.84 for social capital. Findings indicated that there was a direct and significant relationship between social self-sacrifice and social capital and social self-sacrifice explains 35% of the variance of the dependent variable (social capital). The results also showed that there was a significant relationship between age and marital status with social self-sacrifice, but there was no significant difference between social self-sacrifice in terms of gender.

Keywords:

Sacrifice, social self-sacrifice, social capital, social trust, Yazd.

Editorial Office

Taleghani Ave., Malek Al-Shaarai Ave., North Spring, No. 5, Deputy For Cultural And Educational Affairs, Third Floor, Department Of Documents And Publications.

Tehran, Islamic Republic Of Iran

Tel: (021) 88308086

Website: [Http:// Http://Www.Shahedeandisheh.Ir](http://www.Shahedeandisheh.Ir)

the purpose of the journal:

preparing scientific platform for maximizing the use of sacrifice and martyrdom in cultural, social, Political And Economic Development Of The Country.

In the Name of God

Journal of Shahede Andisheh

Martyrs and Victims Foundation of Cultural and Educational Deputy

Course 3, No 1, Series 5, Spring & Summer 2022

Managing Director: Narimani, Mohammad (Ph.D)

Editor In Chief: Ghane Ahmad Ali (Ph.D)

Editorial Board:

Asadi Abbas (Ph.D)

Jamshidi Gholamreza (Ph.D)

Jamshidi Gholamreza (Ph.D)

Rajabzadeh Tahmasebi Ali (Ph.D)

Soltanifar Mohammad (Ph.D)

Saeedi Rahman (Ph.D)

Oudi Star (Ph.D)

Ghane Ahmad Ali (Ph.D)

Kia Ali Asghar (Ph.D)

Massoud Omid Ali (Ph.D)

Production Manager: Rezaei, Seyedeh Fatem

Editor & Layout: Sattarpour, Shadi

Latin Editor: AhmadLou Yaqub

Cover Designer: Kaghlaghi, Ali

Printing House: Kowsar